

**VERZEICHNIS DER ORIENTALISCHEN HANDSCHRIFTEN
IN DEUTSCHLAND · SUPPLEMENTBAND 20,1**

**VERZEICHNIS DER ORIENTALISCHEN HANDSCHRIFTEN
IN DEUTSCHLAND**

**IM EINVERNEHMEN MIT DER DEUTSCHEN
MORGENLÄNDISCHEN GESELLSCHAFT HERAUSGEGEBEN VON
WOLFGANG VOIGT**

SUPPLEMENTBAND 20,1

**VALLABHADEVA'S KOMMENTAR (ŚĀRADĀ-VERSION)
ZUM
KUMĀRASAMBHAVA DES KĀLIDĀSA**

**HERAUSGEGEBEN VON
MULAKALURI SRIMANNARAYANA MURTI**

FRANZ STEINER VERLAG GMBH · WIESBADEN

1980

VALLABHADEVA'S KOMMENTAR
(ŚĀRADĀ-VERSION)
ZUM
KUMĀRASAMBHAVA DES KĀLIDĀSA

HERAUSGEBEN VON
M. S. NARAYANA MURTI

UNTER DER MITARBEIT VON
KLAUS L. JANERT

FRANZ STEINER VERLAG GMBH · WIESBADEN

1980

CIP-Kurztitelaufnahme der Deutschen Bibliothek

Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland
im Einvernehmen mit d. Dt. Morgenländ. Ges. hrsg. von
Wolfgang Voigt. – Wiesbaden: Steiner

NE: Voigt, Wolfgang [Hrsg.]

Suppl.-Bd. 20,1 → Vallabhadeva: Kommentar (Śāradā-
Version) zum Kumārasambhava des Kālidāsa

*

Vallabhadeva:

[Kommentar (Śāradā-Version) zum Kumārasambhava des
Kālidāsa]

Vallabhadeva's Kommentar (Śāradā-Version) zum Kumāra-
sambhava des Kālidāsa / hrsg. von Mulakalūri Śrīman-
nārāyaṇa Mūrti unter d. Mitarb. von Klaus L. Janert. –
Wiesbaden: Steiner, 1980.

(Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutsch-
land; Suppl.-Bd. 20,1)

ISBN 3-515-02902-8

NE: Kālidāsa: Kumārasambhava; Kumārasambhava;
AST

All rights reserved

This book is copyright under the Berne Convention. Apart from any fair dealing
for the purposes of private study, research, criticism or review, as permitted
under the Copyright Act, 1911, no portion may be reproduced by any process with-
out written permission. Enquiry should be made to the Publishers. Printed with
the financial aid of the German Research Association (DFG). © 1980 Franz Steiner

Verlag GmbH, Wiesbaden

Printed in Germany

PREFACE

1. Vallabhadeva Paramārthacihna (also Vallabha, or Vallabhasūri) from Kashmir, the famous Sanskrit commentator of the tenth century, appears to be the oldest commentator on the works of Kālidāsa known to us; belonging to the Kāyastha caste, he was the son of the rājānaka Ānandadeva. His commentaries have been preserved and handed down to us in various manuscripts especially in the Kashmirian Script, *Śāradā*.

For details of his biography and works compare below where ABC is used to represent the title : K. L. Janert, Annotated Bibliography of the Catalogues of Indian Manuscripts 1. 1965 (Wiesbaden);—KLJ. ViH represents : Janert, Verzeichnis indienkundlicher Hochschulschriften, Deutschland, Österreich, Schweiz, (Wiesbaden 1961);—PN. Cat. IO represents : Catalogue of the India Office, Vol. 2, 1, 1-4 : Prāṇa Nātha and J. B. Chaudhurī : Sanskrit Books, (London 1938-1957) :

(A.) KLJ. ViH. 620 : Wilhelm Rau, Vallabhadeva's Kommentar zu Māgha's Śiśupālavadha, Phil. Diss. Marburg 1949, (in type-script) ; (B.) PN. Cat. IO. 2876: Ratnākara : Vakroktipañcāśikā, edited by Durgāprasāda and Kāśīnātha Pāṇḍuraṅga Paraba, Kāvyaṃālā 1. 1886, pp. 101-114; (C.) PN. Cat. IO. 2626 : Peter Peterson's Introduction (pp. 112-114) to the Subhāṣitāvali of Vallabhadeva, Bombay Sanskrit and Prakrit Series 31. 1886; (D.) ABC 6 : Aufrecht : Catalogus Catalogorum 1-3 (1891-1903, reprinted 1962); (E.) PN. Cat. IO. 1609 : K. B. Pāthak's Introduction (pp. 14 ff.) to his edition of the Meghadūta, Poona 1894; (F.) ABC 274 : Peter Peterson, Report 4. 1886/92 : Index of authors 1894, p. CX; (G.) ABC 149 : Aufrecht : Katalog

der Sanskrit-Handschriften der Universitätsbibliothek zu Leipzig, 1901, pp. 120-121; (*H.*) PN. Cat. IO. 1611 : Eugen Hultzsch's Preface (pp. 9-10) to his edition of the Meghadūta, 1911; (*I.*) PN. Cat. IO. 2484: Hultzsch's Introduction to : Māgha's Śiśupālavadha nach den Kommentaren des Vallabhadeva und des Mallināthasūri ins Deutsche uebertragen, 1926; (*J.*) Susil Kumar De, History of Sanskrit Poetics, Calcutta 1960, vol. 1, pp. 91-92; (*K.*) S. K. De, On the date of the Subhāṣitāvali, Journal of the Royal Asiatic Society, London 1927, p. 471; (*L.*) S. K. De, Aspects of Sanskrit Literature, Calcutta 1959, pp. 187 f.; (*M.*) KLJ. ViH. 618 : Edwin Moehrke's Preface (pp. 3-13) to his thesis : Vallabhadeva's Commentar zu Kālidāsa's Kumārasambhava (1-7) etc., Phil. Diss. Koenigsberg 1934; (*N.*) ABC 264 : Descriptive Catalogue of Manuscripts in the Govt. Manuscripts Library, Bhandarkar Oriental Research Institute, compiled by P. K. Gode, 13, 1. 1940, p. 158; (*O.*) ABC 191 : Descriptive Catalogue of the Sanskrit Manuscripts in the Adyar Library by H. G. Narahari, 5. 1951, pp. 22-23.

Apart from the commentaries on Kālidāsa's Kumārasambhava, Raghuvamśa and Meghadūta, Vallabhadeva wrote commentaries on Māgha's Śiśupālavadha, Mayūra's Sūryaśataka and Ratnākara's Vakroktipañcāśikā. In his commentary on the Śiśupālavadha (4, 21 and 6, 28 etc.), he refers to his commentary on the Rudraṭālaṅkāra, but so far no manuscript of this commentary has been discovered.

2. Vallabhadeva's very learned and lucid commentaries (10th C.) written in a simple language, are not overloaded with too many quotations from various sources. Often his sentences are of sūtra style, brief and directly to the point. But his works fell into oblivion by the preference given to the later commentaries which then gained popularity, as on the Kumārasambhava e.g. Kumārasambhavaprakāśikā by Aruṇa-

giriṇātha (between 12th and 13th C.) and Kumārasambhava-vivaraṇa by Nārāyaṇa (16th C.) (both published together in : Trivandrum Sanskrit Series 27; 32; 36. 1913-14), Sañjivini by Mallinātha (14th C.) (published often since about 135 years), Śiśuhitaṣiṇī by Cāritravardhana (published by the Gujarat Printing Press, Bombay 1898), etc.

Of the later commentators, Cāritravardhana (15th C.), a Jaina scholar belonging to the Kharataragaccha of Western India, has simply copied Vallabhadeva (cf. S. K. De, Aspects of Sanskrit Literature, Calcutta 1959, p. 198; Moehrke, op. cit., p. XI, has considered Cāritravardhana also to have hailed Kashmir). Perhaps it was he who put Vallabhadeva into oblivion by silently borrowing the content of Vallabhadeva's commentary, sometimes even the sentences verbatim, but following a different pattern (cf. Moehrke, loc. cit.).

However, the commentaries of Vallabhadeva were considered valuable and once enjoyed popularity not only in Kashmir, but also in other parts of India. This is evident by the following facts. First, his works are available in different scripts of various regions of India. Secondly, his views are quoted, criticised and evaluated by the later commentators (as for example Mallinātha quotes the view of Vallabhadeva in his commentary on Kumārasambhava 1,34 (35) : Vallabhas tu, 'na tiñantapratirūpakam avyayam', 'aster bhūḥ' iti bhvādeśaniyamāt tādṛktiñantasyai-vābhāvāt, kiṃtu 'kavīnām ayam prāmāṇikāḥ prayogaḥ' ity āha). The change in the method of commenting followed by the later commentators, which is normally characterised by elaborate explanations incorporating a large variety of quotations from various sources, might be the cause of his losing popularity.

3. In spite of the fact that Vallabhadeva's commentaries have, in course of time, lost their popularity, they deserve to be edited, as Hultzsch remarks in the preface to his edition of the Meghadūta (p. XII). Moreover, they are important in showing

VIII

us the respective mūla text as it had been available in Kashmir during the ninth century A. D., or in throwing some light on the successive stages in the historical development of the commentatorial literature. (However, one has to keep in mind that Vallabhadeva was not the very first commentator on Kālidāsa's works, because he himself refers to some commentators by such words like : kecit, anye, etc.; cf. Vallabhadeva's commentary on Kumārasambhava 3, 15 : ... brahmaṇo vāṅgabhūr iti kecit; vayaṃ tu brūmaḥ ...).

Since the last decade of the nineteenth century Vallabhadeva's works have been attracting the attention of various scholars, both in India and in Europe. K. B. Pāthaka edited Vallabhadeva's commentary on the Vakroktipañcāśikā of Ratnākara, in : Kāvya-mālā 1.1886, pp. 101 ff. Similarly, Vallabhadeva's commentary Sandehaviṣauṣadhi on Māgha's Śiśupālavadha was published completely along with Mallinātha's commentary Sarvaṃkaṣā in : Kāśī Sanskrit Series 69. 1929, and again : Māghabhaṭṭa's Śiśupālavadha, with the commentary Sandehaviṣauṣadhi of Vallabhadeva, edited by Rām Chandra Kak and Harabhaṭṭa Shāstrī (Shrinagar, Kashmir, 1935). Subsequently Nārāyaṇa Rāma Ācārya has given the variant readings as well as some selective extracts from Vallabhadeva's commentary in his edition of the Śiśupālavadha, (Nirṇayasāgara Press, 12th edition, 1957).

4. The attention paid by the German Indologists towards Vallabhadeva's commentaries is remarkable. In this respect one has to refer to the following works : (cf. above 1, H :) E. Hultsch, Kālidāsa's Meghadūta, edited from the manuscripts with the commentary of Vallabhadeva, Prize Publication Fund 3, Royal Asiatic Society, London 1911; (cf. above 1, I :) E. Hultsch, Māgha's Śiśupālavadha, nach den Kommentaren des Vallabhadeva und des Mallināthasūri ins Deutsche uebertragen, Leipzig 1926; (cf. above 1, M :) KLJ. ViH. 618 : E. Moehrke,

Vallabhadeva's Commentar zu Kālidāsa's Kumārasambhava (1-7) in seinem Verhaeltnis zu anderen Commentaren vornehmlich zu dem des Mallinātha, eine textkritische Untersuchung; Phil. Diss. Koenigsberg 1934, Wuerzburg 1933; (cf. above 1,4 :) KLJ. ViH. 620 : Wilhelm Rau, Vallabhadeva's Kommentar zu Māgha's Śīsupālavadha, ein Beitrag zur Textgeschichte des Māghakāvya, Phil. Diss. Marburg 1949 [Mschr.]. Besides, different valuable and rare manuscripts of the commentaries of Vallabhadeva have been preserved since about a hundred years in German libraries.

5. In view of the availability of the respective manuscript material, expecially also in German libraries, I chose to edit Vallabhadeva's Kumārasambhavaṭīkā, as a research project suggested by Prof. Janert for my one year's stay (1973) at his Institut fuer Indologie, Universitaet Koeln (University of Cologne), Germany. When I decided to devote my studies at Koeln on Vallabhadeva, some manuscripts were already previously made available by Prof. Janert himself (cf. below 6, A; B; E) who therefore knew of the whole situation, its background and its problems.

According to the descriptive catalogues, there are 24 manuscripts containing the commentary attributed to Vallabhadeva on the Kumārasambhava.

6. Th. Aufrecht in his Catalogus Catalogorum (1891-1903) noticed already 6 manuscripts and entered them under two different entries, viz., Ānandadevāyani Vallabha, and Vallabhadeva (vol. 1, p. 110 and vol. 3, p. 24) on the basis of their colophons.

V. Raghavan, incorporating all those six manuscripts of Aufrecht, gave in the New Catalogus Catalogorum (vol. 4. 1968, p. 219 f.) as many as 27 references under the single entry

‘Pañcīkā by Vallabha(deva),’ eight of which are repetitions, viz., (1.) ABC 191 : Adyar D. V. 45 = ABC 190 : Adyar II, p. 4a; — (2.) ABC 264/12 : BORI. D. XIII, i. 129 = ABC 273 : BD. 379; — (3. and 4.) BORI. D. XIII. i. 130 = ABC 274/1 : Peterson I. p. 114 (no. 36) = BORI. 72 of A 1882-83; — (5. and 6.) BORI. D. XIII. i. 131 = ABC 273/4 : BP. p. 262 = BORI. 72 of 1883-84;— (7. and 8.) BORI. D. XIII. i. 132 = ABC 274/5 : Peterson V, p. 253 (no. 333) = BORI of 1892-95.

This list of actually only 19 references does not include 2 more manuscripts preserved in Germany (cf. below *A* and *D*) and 3 in Baroda (cf. ABC 8 : Alph. List of Mss., Orient. Inst. Baroda 2. 1950, p. 984, no. 146–148 : acc. no. 770; 1837 e; 9503).

Out of those 24 manuscripts we had access to the following seven manuscripts *A–G* :

A. Paper manuscript in *Śāradā* script of Kumārasambhava, Sarga 1, 2 to 7, 90 with Vallabhadeva’s commentary called : Kumārasambhavaṭīkā, and also : Kumārasambhava-vivṛti in the colophons of the 1st and 2nd Sargas, preserved in : Niedersächsische Staats-und Universitätsbibliothek, *Goettingen* (Mu. I. 57); 79 leaves; the last folio is missing; (cf. the detailed description in ABC 217 : Janert and Poti, *Indische Handschriften* 2. 1970, p. 201, no. 816).

B. Paper manuscript in *Śāradā* script of Kumārasambhava, Sarga 1 to 7 with Vallabhadeva’s commentary called : Kumārasambhavaṭīkā, except in two colophons of the 2nd and 7th Sargas where it is called : Kumārasambhava-vivṛti, preserved in : Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, 1000 *Berlin*– 15 (Ms. or. oct. 3157, 3); 39 leaves; (cf. the detailed description in : ABC 217 : Janert, *Indische Handschriften* 1. 1962, p. 157, no. 310). This manuscript previously belonged to E. Hultzsch;

it was used (as 'A') by Moehrke as the main basis for his doctoral dissertation (cf. above 1, *M* and above 4) : Vallabhadeva's *Commentar zu Kālidāsa's Kumārasambhava* (1-7). It contains also the commentary of the *Meghadūta* called *Meghadūtavivṛti* by Vallabhadeva, which was edited 1911 (as 'A') by Hultzsch (cf. above 1, *H* and above 4).

C. Paper manuscript in *Śāradā* script of *Kumārasambhava* with Vallabhadeva's commentary called : *Ṭikā* or *Kumārasambhavaṭikā*, preserved in : Bhandarkar Oriental Research Institute, *Poona*, BORI. D. XIII. i. 131 [= BORI. 72 of 1883-84 = BP. p. 262 (1-8)]; 51 leaves; (cf. the description in : ABC 264 : Descr. Cat. Govt. Coll. of mss. Deccan Coll. /Bh. Or. Res. Inst. 13, 1. 1940, p. 160, no. 131). This manuscript contains the commentary from 1, 1 to 8, 41 while the *mūla* text is given upto the end of the eighth *Sarga*. At the end of the seventh *Sarga* we read in the colophon : *samāptaś cāyaṃ kumārasambhavaḥ*, probably indicating that the older manuscript copied here, contained the work only upto the end of the seventh *Sarga*; and that, perhaps, the eighth *Sarga* might have been copied from some other source. The original foliation of the texts in this codex is : folios 120-150 containing the *Meghadūta* with Vallabhadeva's commentary (used as 'C' by Hultzsch for his edition, cf. above), and folios 150-201 containing the present work, i.e. the *Kumārasambhava* together with Vallabhadeva's commentary. After the colophon of the eighth *Sarga* (*iti kumārasambhavaḥ aṣṭamas sargaḥ; iti śrīmatkālidāsayeti śubham*), the verses 7 and 8 of the *Meghadūta* with Vallabhadeva's commentary are written with a scribal note on the left hand margin of the last folio : *iti meghadūtaślokaḥ vikṣi...smṛtatvād atraiva likhitau tatrāntare tadūhanīyāv iti*. The fact that these two verses are transcribed because of scribal omission in the relevant place, is confirmed by Hultzsch in his remark on page 6 of his *Meghadūta* edition; thus Moehrke's contention (op. cit., p. X) that

the eighth Sarga was copied by a different hand, is not acceptable. The serial numbers of folios 120-201 may give room for the conjecture that this codex once contained in its preceding and perhaps also the following folios Vallabhadeva's commentaries also on other works.

D. Paper manuscript in *Jaina Devanāgarī* script containing the commentary called : Kumārasambhavapañcikā of Vallabhadeva for Sargas 1 to 8, preserved in : Staatsbibliothek PrKB, 1000 *Berlin*—15, Ms. or. fol. 1073; (cf. the detailed description in ABC 20 : Weber, Verz. Skt. u. Pkt. Hss. Kgl. Bibl. Berlin, 2, 1. 1886, p. 142, no. 1541). Even though the manuscript was written in a clear hand, it is more or less useless because of innumerable scribal errors, probably caused among other things by transliterating the text from Śāradā script into Devanāgarī characters. The text is normally quoted by pratikās only, but in some places we find the full verses of the mūla text.

E. Paper manuscript in *Jaina Devanāgarī* script of Kumārasambhava with the commentary called : Kumārasambhavaṭikāsāroddhāra of Vallabhadeva for Sargas 1 to 8, preserved in : Staatsbibliothek PrKB, 1000 *Berlin*—15, Ms. or. fol. 2256 (cf. the detailed description in ABC 217: Janert, Indische Handschriften 1. 1962, p. 156, no. 309).

F. Paper manuscript in *Jaina Devanāgarī* script of Kumārasambhava with Vallabhadeva's commentary called Kumārasambhavaṭikā for Sargas 1, 23 to 7, preserved in : Universitaetsbibliothek zu *Leipzig*, 23/12 (cf. the detailed description in ABC 149: Aufrecht, Kat. Skt. Hss. UB. Leipzig 1901, p. 120, no. 372).

G. Paper manuscript in *Jaina Devanāgarī* script comprising 13 folios of the Kumārasambhava with Vallabhadeva's commentary called : Kumārasambhavalaghuṭikā for Sarga 8 only, preserved in : University of Pennsylvania Library,

Philadelphia, USA, UP 1499 (cf. the description in ABC 328 : Poleman, Census of Ind. mss. US and Canada 1938, p. 89, no. 1942). The folios are serially numbered on the right margin from 167 to 180 showing that it was a part of a complete manuscript; moreover, on the left hand margin the page numbers 1 to 12 are written after the abbreviated title of the text: ku[mārasambhava] ṭi[kā] a[ṣṭama] sa[rga]. Even though the commentary is called: Kumārasambhavalaghuṭikā, it does not differ from the one contained in *D* above, but with much less scribal errors.

7. A comparison of all those manuscripts yields the following conclusions :

a) There are at least three different versions of the commentary, one depending on the other, ascribed to Vallabhadeva, which run under the general title Kumārasambhavaṭikā.

b) Of those three versions, one version is a total recast of the other two versions, viz. the *Kumārasambhavaṭikāsāroddhāra* (III). This very title, a quite distinct name, would suggest the idea of its being the product of a recasting. Among the manuscripts available here, only one manuscript represents this version, viz. *E* above.

c) The remaining two versions I and II may be differentiated on the basis of the respective script used, as, the *Śāradā Version* (I) and the *Devanāgarī Version* (II). It is only logical, to differentiate those two versions by their scripts, because, firstly, all the Śāradā manuscripts available to us agree in their readings, excluding a few minor scribal errors, and –written in Kashmir– they present one and the same text (but they differ considerably from all the Jaina Devanāgarī manuscripts, all of which concur in representing another version), and, secondly, the distinction of the denominations of the commentary is not consistently maintained in the colophons;

d) in fact there are two denominations, viz., Kumārasambhavavivṛti (which corresponds to the Meghadūtavivṛti, the title of Vallabhadeva's commentary on the Meghadūta), and Kumārasambhavapañcikā. Even though there is a general agreement in naming the commentary : Kumārasambhavapañcikā in the colophons of most of our Jaina Devanāgarī manuscripts, only in one colophon of the Śāradā manuscripts does this title occur. On the other hand, while the Śāradā manuscripts concur in calling the commentary : Kumārasambhavaṭīkā, or : Kumārasambhavavivṛti, some colophons of the *Devanāgarī Version* (II) also give it as : Kumārasambhavavivṛti besides the usual denomination : Kumārasambhavapañcikā.

8. Therefore, on the basis of the available materials, the three versions are distinguished as :

- I) *The Śāradā Version* : represented by the 3 Śāradā manuscripts (from Kashmir), viz. *A, B, C* above;
- II) *The Devanāgarī Version* : represented by the 3 Jaina Devanāgarī manuscripts, viz. *D, F, G* above;
- III) *The Kumārasambhavaṭīkāśāroddhāra* : represented by one Jaina Devanāgarī manuscript, viz. *E* above.

9. The differences between the three versions (I, II, III) become evident by a closer examination of the commentaries represented with the various manuscripts written in two different scripts :

- I) *The Śāradā Version* obviously is the earliest and the most precise commentary representing the same style and technique as the other commentaries of Vallabhadeva on the Meghadūta (ed. Hultsch) and Śiśupālavadhā (ed. Kak); it is basically simple and characterized by the non-repetition of the complete basic text (mūlagrantha) within the commen-

tary, by the economical use of citations and explanations, and by sentence patterns which are not ornamental but rather seem to imitate a style as to be found with our grammatical texts.

- II) *The Devanāgarī Version* is an enlargement of the Śāradā version with synonyms and explanatory terms;
- III) *The Kumārasambhavaṭīkāśāroddhāra* is a complete recast of the just mentioned ‘Devanāgarī Version (II)’, transposing the sentences in a new style with the idea of simplifying the commentary to be in conformity with the expected anvaya.

10. The distinction between the three versions (I, II, III) can be clearly seen in the following example of the commentary on Kumārasambhava, Sarga 3, Verse 1 :

tasmin maghonas tridaśān vihāya
sahasraṃ akṣṇāṃ yugapat papāta
prayojanāpekṣitayā prabhūṇāṃ
prāyaś calaṃ gauravam āśriteṣu

The Śāradā Version (I) (represented by manuscripts A-C) :
tato maghona indrasyaṅkṣṇāṃ sahasraṃ tasmin kāme samakālam
papāta. nayanadaśaśatyā samagrayā tam apaśyad ity arthaḥ.
tridaśān vihāya devān hitvā. yuktaṃ caitat. yataḥ prabhūṇāṃ
āśriteṣu sevakeṣu gauravam prāyeṇa calaṃ asthiram. kutaḥ.
prayojanāpekṣitayā kāryavaśena. taduktam – ‘aurasān api
putrāṃs te tyajanty anupakāriṇaḥ’ sarvatropajātaya eva vṛttāni
prāyaśaḥ.

The Devanāgarī Version (II) (represented e.g. by manuscript D) :

tato maghona¹ śakrasyāṅkṣṇāṃ sahasraṃ tasmin kāme yugapat
samakālam eva papāta jagāma. nayanadaśaśatyā² tam apaśyad
ity arthaḥ.³ tridaśān vihāya devān⁴ hitvā. yuktaṃ caitat. yataḥ

prabhūṇām āśriteṣu bhṛtyeṣu ⁵-gauravam ādaram⁻⁵ prāyeṇa calam asthiram. kutaḥ. prayojanāpekṣitayā kāryavaśena⁶. taduktam – nanātra kāryam pātre syāt prāyeṇa prabhugauravam / sudhāśrāvī samasomo bhaṅguraṃ tatkr̥tomśubhā // aurasān⁷ api ⁸-putrāṃs te tyajanty⁻⁸ anupakāriṇaḥ⁹ / anugr̥hṇanti te prītyā ¹⁰-parān apy anupakāriṇaḥ⁻¹⁰// ¹¹-sarge 'tropajātivr̥ttam⁻¹¹.

1. bhaghona; 2. bhayabhadaśaśatyā; 3. artha; 4. dāvān; 5-5. gauravabhādara; 6. kāryakāryavaśena; 7. rasān; 8-8. putrāstany; 9. anupakāriṇa; 10-10. parābhayy upakāriṇāḥ; 11-11. sagritropajātivr̥ttam.

The Kumārasambhavaṭīkāśāroddhāra (III) (represented by manuscript *E*) :

maghonaḥ devarājasya akṣṇāṃ sahasraṃ tasmin kāme yugapat ekakālam papāta. garjita [!] nayanadaśaśatyā tam apaśyad ity arthaḥ. kiṃ kṛtvā. tridaśān vihāya devān tyaktvā. yuktaṃ caitat. yataḥ kāraṇāt prabhūṇām svāminām āśriteṣu sevakeṣu gauravaṃ ādaraḥ prāyo bāhulyeṇa calam cañcalam. kayā. prayojanāpekṣitayā kāryavaśenety arthaḥ. tathā cuktam – aurasān api putrāṃs te tyajanty anupakāriṇaḥ / anugr̥hṇanti ca prītāḥ param apy upakāriṇaḥ // asmin sarge upajātīḥ chandaḥ.

11. Further one can also easily see in many places that the order of the sentences of (III) *The Kumārasambhavaṭīkāśāroddhāra* differs from that of (II) *The Devanāgarī Version* to be illustrated as follows, comparing Sarga 6, Verse 89 :

īpsitārthakriyodāraṃ te 'bhinandya girer vacaḥ
āśirbhir edhayāmāsuḥ puraḥ pākābhir ambikām

The Devanāgarī Version (II) :

tatas te munayo 'bhilaṣitavastusampattimahārthaṃ himavad vaca[na]m abhinaṃdyānumodya praṇamaṃtīm ambikām gaurīm āśirbhir edhayāmāsuḥ avivṛtuḥ. kīdr̥śibhiḥ. puro 'gre

pākaphalaṃ ca bhartṛvāllabhyalakṣaṇaṃ yāsāṃ tā tābhir nikaṭābhyudayaḥbhīr ity arthaḥ.

The Kumārasambhavaṭīkāśāroddhāra (III) :

tatas te saptarṣayaḥ girer himālayasya vacaḥ pārvatīpradāna-lakṣaṇaṃ vacanam abhinandya praśasya sādhu sādhu ity anu-modya praṇamantīm ambikāṃ pārvatīm āśīrbhir āśīrvacanaiḥ bhartuḥ premavatī bhūyā yuktā saubhāgyasampadety ādībhir abhiṣṭāśaṃsanavacanaiḥ pradhayāmāsuḥ avivṛdhan. kiṃ lakṣaṇaṃ vacaḥ. ī(i)psitārthakriyodāram īpsito 'bhilaṣito yo asau arthaḥ śivasya kanyāpradānalakṣaṇaḥ tasya kriyākaraṇaṃ tadviṣaye udāram mahat abhilaṣitavastupradānāṅgikāreṇa mahārtham. kiṃ lakṣaṇābhiḥ āśīrbhiḥ. puraḥ pākābhiḥ puraḥ agre pākāḥ phalam bhartṛvāllabhyalakṣaṇaṃ yāsāṃ tāḥ tābhiḥ nikaṭābhyudayaḥbhīr.

12. In view of the predominant importance of (I) *The Śāradā Version* we decided to undertake its publication. It may be pointed out in this regard that also Hultzsich prepared his edition of the Meghadūtavivṛti chiefly on the basis of three Śāradā manuscripts because his Devanāgarī manuscript material was found to be composed inadequately, similar to our Devanāgarī manuscripts (cf. op. cit., p. XIII, and also S. K. De, Aspects of Skt. Lit., p. 188). Further, the Śāradā manuscripts are free from scribal errors arising easily in transliterations from Śāradā into Devanāgarī (cf. Stein ed. Rājatarāṅgiṇī 1892, or 1960, p. V).

13. There are four Śāradā manuscripts to be located from the catalogues. Of those four, two are preserved in Germany one at Goettingen (viz., A) and the other at 1000 Berlin—15 (viz., B), which were made available to me by Prof. Janert at the very beginning of this project. The third one, now deposited in the Bodleian Library, Oxford, was not accessible to

me as it was under repair (cf. ABC 244: Clauson, Cat. of the Stein coll. of Skt. mss. from Kashmir, JRAS 1912, p. 596). I had the opportunity to go through the fourth Śāradā manuscript which is preserved in the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, on my way back to Tirupati from Cologne with the cordial cooperation of Prof. R. N. Dandekar, and later, I could procure a photocopy of the same through the good offices of Prof. Janert through Dr. Witzel (viz., C).

14. A comparison of those Śāradā manuscripts *A*, *B* and *C* of (I) *The Śāradā Version* shows that they represent the same text, copied from two hyparchetype manuscripts, each one of them having individual errors and interpolations.

One common feature shared by all the three Śāradā manuscripts (*A*, *B*, *C*) is that all of them give the verses of the mūlagrantha in full, against a general practice of indicating the verses only by pratikās as found in *D*, and attested also by the concluding verse in Vallabhadeva's Sandehaviṣaṣadhi on the Śiśupālavadha : ... mūlagranthavihīnā tu vidvajjanamanoharā (cf. ABC 217: Janert, Ind. Hss. 1. 1962, p. 163, no. 323, and plate IX.) But a close examination of the mūla text incorporated in our commentary leads to the probable conclusion that also there the mūla text had been introduced only on the part of the copyists. This may be attested by the fact that the lacuna (in between the text of the commentary) in *A* between the last sentence of 2, 1 and the first sentence of 2, 2 is interrupted by verse 2, 2 (cf. the foot-notes on the verses below): If the verse would have been written in the manuscript from which *A* had been copied, on no account could we have met with it here. Further, the mūla text of *A* is corrected in some places in conformity with the commentary. In the case of *B* and *C*, on the other hand, the text as available to the copyists was incorporated into the commentary; for instance we find that variant readings mentioned in the commentary are found in the mūla

text of *B*. Thus *B* gives in the text on 5, 5 the reading *kīrṇāntarapuṣpatalpam* for *kīrṇāpaṇamārgapuṣpam*, while this reading was recorded as a variant in the commentary (*antareti pāṭhe...*). Similarly in the text 7, 55, *B* gives : *hrīyantraṇāmānaśīre mano-jñam* for *hrīyantraṇam tatksaṇam anvabhūvan*, while the commentary specifically mentions it as a variant reading. Therefore the text in this edition is presented in conformity with the commentary.

The above suggestions are supported by the explicit scribal note in *C* on verse 1, 4: *itaḥ param pūrvādarśābhāvād ādarśanāntareṇa likhitam yathā*. The commentary from 1, 1 upto this note on *C* corresponds with *B*, while the rest with *A*. The manuscript *C* does not show all the lacunae or scribal errors of *A*. However, the number of mutual differences is very small.

To survey the textual variations of (I) *The Śāradā Version* towards the commentary of Mallinātha, in this edition the respective variants are noted consulting two Kumārasambhava editions with Mallinātha's commentary, viz., by M. R. *Kale*, 6th edition, Delhi 1967 (logogram : *K*) and by *Nārāyaṇa Rāma Ācārya*, 14th edition, Bombay 1955 (logogram : *N*).

15. Regarding the extent of the text on which Vallabhadeva commented, there are some problems because *C* gives a commentary under the authorship of Vallabhadeva also for verses 1-41 of the eighth Sarga; on the other hand the other Śāradā manuscripts contain the commentary concluding with the seventh Sarga. It is interesting that the commentary on 8, 1-41 in *C* is almost the same as that given in the manuscripts *D* and *G* of (II) *The Devanāgarī Version*.

But we do not have enough proof to answer whether it was really Vallabhadeva who commented here upon the eighth Sarga or not. It is perhaps reasonable to presume, as Moehrke also feels (op. cit., p. XII f.), that until the question is settled on better substantial grounds in favour of the other alternative, one

may consider (I) *The Śāradā Version* proper, extending only upto the seventh Sarga. The reasons for such a presumption are :

a) the other Śāradā manuscripts (A and B) do not have the commentary on the eighth Sarga ;

b) even manuscript C in one way seems to support this presumption because it contains the commentary only for the first 41 verses of the eighth Sarga, whereas for the rest of the eighth Sarga only the mūlagrantha (i. e. the verses only) is given; moreover, the colophon at the end of the seventh Sarga (samāptaś cāyaṃ kumārasambhavaḥ) does not contradict the view that the commentary for 8, 1-41 has been supplemented later on;

c) the other manuscripts containing also the commentary of the eighth Sarga are written in Jaina Devanāgarī, i.e. characters other than Śāradā, and the commentary for 8, 1-41 in the Śāradā manuscript C is almost the same as that given in the Devanāgarī manuscripts D and G;

d) moreover, Cāritravardhana (cf. above 2), who simply copied Vallabhadeva, did not also comment upon the eighth Sarga.

Further, for a comparison with (II) *The Devanāgarī Version* one may refer to the respective folios of manuscript D which are reproduced in facsimile in the descriptive catalogue of Indian manuscripts, viz., ABC 217 : Janert and Poti, Indische Handschriften 2, 4. 1975, plate 8-12, generously published by Prof. Janert on behalf of the present edition.

16. Vallabhadeva was not, however, ignorant of the eighth Sarga because he quotes two verses from it; he gives the second half of 8, 46 (paśya dhātuśikhareṣu cātmanā saṃvibhaktam iva sām̐dhyam ātapam) and the full verse 8, 63 (aṅgulibhir iva keśasaṃcayaṃ saṃnigṛhya timiram marīcibhiḥ, kuḍmalikṛta-sarojalocanaṃ cumbatīva rajanīmukhaṃ śaśī) in the commentary on the verses 1, 7 and 7, 50 respectively.

Besides, the Kashmirian poet Ānandavardhana (a contemporary of Ratnākara, on whose work, Vakroktipañcāśika, Vallabhadeva commented), attests Kālidāsa's authorship of the eighth Sarga. Ānandavardhana considers the description of the erotic sentiment in relation to the divine characters a flaw. He reads while commenting on his kārikā 3, 6 : tathā hi, mahākavī-nām avyutpattikṛtam apy uttamadevatāviṣayapratīṣiddhasaṃbhogaśṛṅgāranibandhanādyanaucityaṃ śaktitiraskṛtatvād grāmyatvena na pratibhāsate, yathā kumārasambhava devī = saṃbhogavarṇanam; evamātau ca viṣaye yathaucityatyāgas tathā darśitam evāgre (cf. Dhvanyāloka of Ānandavardhana, edited by K. Krishnamorthy, Dharwar 1974, p. 124).

Probably Vallabhadeva might have come under the influence Ānandavardhana, a contemporary poet, and desisted from commenting upon the eighth Sarga where the erotic pleasures of Lord Śiva with the Goddess Pārvatī are described. Moehrke (op. cit., p. XIII) presumes that Vallabhadeva would not have commented upon the eighth Sarga for religious reasons, for, Vallabhadeva's devotion to Śiva and Pārvatī is clear from the terms he used for referring to them.

17. The number of verses in Sarga 1-7, according to the manuscripts, shows this variation :

A, B and C of (I) The Śāradā Version have the smallest number of verses while Mallinātha has four more verses, whereas manuscript *D* of (II) *The Devanāgarī Version* as well as *E* of (III) *The Kumārasambhavaṭīkāśāroddhāra* have seven more verses. The manuscript *D* does not provide any commentary for four out of those seven verses, recording two of them as spurious specifically. The manuscript *E* on the other hand incorporates all the seven verses with the commentary in the usual style. This is shown by the following :

SYNOPSIS

<i>The Śāradā Version of Vallabhadeva (A,B,C,)</i>	<i>Mallinātha's Sañjivinī</i>	<i>The Devanāgarī Version (D)</i>	<i>Kumārasam- bhavaṭīkā- sāroddhāra (E)</i>
I, 1-18	1-18	1-18	1-18
—	19 ^a	19 ^a	19 ^a
19-37	20-38	20-38	20-38
—	—	39 ^b	39 ^b
38-40	39-41	40-42	40-42
—	—	43 ^c	43 ^c
41-59	42-60	44-62	44-62
II, 1-64	1-64	1-64	1-64
III, 1-74	1-74	1-74	1-74
75	76	75	76
76	75	76	75
IV, 1-46	1-46	1-46	1-46
V, 1-2	1-2	1-2	1-2
—	3 ^d	3 ^d	3 ^d
3-12	4-13	4-13	4-13
13	15	15	15
14	14	14	14
15-28	16-29	16-29	16-29
—	—	30 ^e	30 ^e
29-85	30-86	31-87	31-87
VI, 1-85	1-85	1-85	1-85
—	86 ^f	86 ^f	86 ^f
VII, 1-62	1-62	1-62	1-62
63	64	64	64
64-68	65-69	65-69	65-69
69	63	63	63
70-78	70-78	70-78	70-78
—	79 ^g	79 ^g	79 ^g
79-94	80-95	80-95	80-95

18. This edition owes its existence to Prof. Dr. K. L. Janert, Germany, by whose initiative and encouragement I ventured to take up this project; I am ever thankful to him for providing me with all possible facilities for my labour and work, besides offering very useful suggestions in regard to the editing work. Moreover I am deeply obliged to him for inviting me as a research scholar to his Institute for the year 1973. When my manuscript was ready, he arranged for my edition to be brought out under Dr. Voigt's famous series and financed by the German Research Association (DFG).

Uncaring for his own time, the big task of putting the book through the press and correcting the proofs at every stage, etc., was

-
- a. *kālakrameṇātha tayoh pravṛte svarūpayogye surataprasaṅge |*
manoramam yauvanam udvahantyā garbho 'bhavad bhūdhara-
rājapatnyāḥ ||
- b. *gambhīranābhīhradasaṃnidhāne rarāja nilā navaromarājiḥ |*
mukhendubhīstanacakraṇākacañcucyutā śaivalamañjarīva ||
 (*D* does not provide any commentary, or : *kṣepako 'yam*).
- c. *nirbhartsitāśokadalaprasūti pāṇidvayam cārunakham tadyam |*
navoditendupratimasya śobhām vyomnaḥ pradoṣe viphalicakāra ||
 (*D* does not provide any commentary, or : *kṣepako 'yam*).
- d. *niśamya cainām tapase kṛtodyamām sutām giriśapratīśaktamānasām |*
uvāca menā parirabhya vakṣasā nivārayantī mahato munivratam¹ ||
 (1. *D, E* : *munivratāt.*)
- e. *surās tadudvikṣya nagendrakanyayā kṛtam tapaḥ sambhuvaśakriyā-*
kṣamam |
yayācire tam praṇipatya duḥkhitāḥ patiṃ camūnām sutam ājīhetave ||
 (*D* does not give any commentary without any remark).
- f. *mene menāpi tatsarvam¹ patyuh kāryam abhīpsitam² |*
bhavanty avyabhicāriṇyo bhartur iṣṭe pativrataḥ ||
 (1. *D, E* : *tatsadyaḥ.* 2. *D, E* : *saṃhitam*).
- g. *pradakṣiṇaprakramaṇāt kṣānor udarciṣas tan mithunaṃ cakāse |*
meror upānteṣv iva vartamānam anyonyasaṃsaktamahā triyāmam ||
 (*D* does not give any commentary, nor records this verse as :
pāṭhāntaram).

undertaken by Prof. Janert; this not only shortened my time in regard to my own proof-reading but made me feel sure that the book would be certainly finished in a good form and without much time lag. I also wish to thank N. Narasimhan Poti, who kindly helped me during that year in Germany, especially also concerning the problems of references to manuscripts. My personal thanks are due also to Mrs. E.-M. Winkelmann whose efficiency in assisting Prof. Janert carrying through all the correspondence between the many parties involved in Germany and in India, was a great contribution in successfully bringing out the book.

My thanks are due to Dr. Wolfgang Voigt, editor of this Series, Mr. Karl Jost, and succeeding him, Mr. Vincent Sieveking of the renowned Franz-Steiner-Verlag, to the Directors of the Libraries and Institutions from where I could borrow the necessary manuscript materials, viz. at Berlin-West, Leipzig, Philadelphia, Poona.

In this connection I would like to express my thanks equally to the authorities of the Sri Venkateswara University, Tirupati, for giving me permission to go to Germany on a year's leave.

I am indebted to my revered professor, Prof. Dr. E. R. Sreekrishna Sarma for going through the manuscript and giving many valuable suggestions.

SYMBOLS, LOGOGRAMS, ABBREVIATIONS

[] when damaged letters of words or lacunae are filled in, square brackets are used.

< > these brackets are used in case of scribal errors.

A – Manuscript Mu I 57, from : Staats- und Universitaetsbibliothek, Goettingen.

B – Manuscript Ms. or. oct. 3157, from : Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz (PrKB), Berlin.

C – Manuscript BORI. D. XIII. i. 131, from : Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona.

D – Manuscript Ms. or. fol. 1073, from : Staatsbibliothek PrKB, Berlin.

Dhātupāṭha – Dhātupāṭha, given in ‘Word Index to Pāṇini-sūtrapāṭha and Pariśiṣṭas’, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona 1935 (Government Oriental Series Class C, No. 2.).

K – Kumārasambhava, edited by M. R. Kale (K), Motilal Banarsidass, Delhi 1967.

Kum. or Kumāra. – Kumārasambhava.

Mahābhārata – The Mahābhārata, critical edition, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona 1933–1971.

MB – The Vyākaraṇa-Mahābhāṣya of Patañjali (MB), edited by F. Kielhorn, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona 1962–1972.

N – Kumārasambhava, edited by Nārāyaṇa Rāma Āchārya (N), Nirnaya Sagar Press, Bombay 1955.

Pāṇ – Aṣṭādhyāyī of Pāṇini.

Rāmāyaṇa – The Vālmiki-Rāmāyaṇa, critical edition, Oriental Institute, Baroda 1960–1975.

Vt. – Vārttika of Kātyāyana, incorporated in the Mahābhāṣya (cf. above).

प्रथमः सर्गः

अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा हिमालयो नाम नगाधिराजः ।
पूर्वापरौ^१ वारिनिधी विगाह्य^१ स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः^२ ॥१॥

^३-कौवेर्यां हरिति हिमालयो नाम नगाधिराजः महीभृन्नाथोऽस्ति ।
अद्यापि विद्यते^३ । ^४-पर्वतानां [स्थावररूपतयैव^५] प्रसिद्धत्वादेतां भ्रान्तिं
निरस्यन्नाह — देवतात्मा^४ । देवतारूप^६ आत्मा^७ यस्य जङ्गमरूपस्य^८ ।
^९-यश्च प्राच्यप्रतीच्यावुदधी विगाह्याक्रम्य स्थित इति गरीयस्त्वोक्तिः ।
अतश्चोत्प्रेक्ष्यते — पृथिव्या मानदण्ड इव^९ । समुद्रद्वयव्याप्त्या हि तेनोर्वी
मितेति भवति । मितिमर्नि^{१०} तदर्थं दण्ड इति । अत्र च इवशब्दस्य भिन्न-
क्रमतां^{११} निषेधद्विः प्राज्ञमन्यैर्वृथैव^{१२} प्रयासो व्यधायि^{१३} । यतोऽसौ भिन्न-
क्रमोऽस्तु मा वा^{१४} भूत् । नैतावता वस्तुनि काचिदपि क्षतिः । महाकवयो
ह्युपमादिवाक्ये येन केनचित् पदेन इवादीन् प्रयुञ्जाना दृश्यन्ते । यथा —
'पौरस्त्यस्तोयदर्तोः पवन इव'^{१५} इति । अत्र हि क्वचित् प्रथमान्तेन सहेव-
शब्दः प्रयुक्तः । क्वचित् षष्ठ्यन्तेन । क्वचित् 'सन्ध्यानुत्तोत्सवेच्छोरिव'^{१६}
इति विशेषणपदेन इति न कश्चिदर्थान्यथात्वम् । पृथिव्या^{१७} सहेवशब्दस्य
संबन्धे उत्प्रेक्षा, मानदण्डेनोपमेति^{१८} विषयविभागोऽयं^{१९}-निर्मूल एवेति^{१९}
सर्वथोत्प्रेक्षैवायमलङ्कारः । न चेवशब्दस्य भिन्नक्रमता लक्षणविरो-
धिनी^{२०} । यतः^{२१} ^{२२}-इवेन [समास]पक्षे^{२३} विभक्तेरलुगर्थं स्वराथं च;
न तु नित्यसमासार्थम्^{२४} । एवं हि बहुतरलक्ष्यदर्शनम् । यथा — 'कचा-
चितौ विष्णुगिवागजौ गजौ'^{२५} इति । 'हरितपत्रमयीमरुद्गणैः स्रगिव-
नद्धमनोरमपल्लवा'^{२६} इत्यादि च । इत्यलमतिप्रसंगेन^{२७} । अधिराजत
इत्यधिराजः प्रभुः । पचाद्यच्^{२७} । अधिरैश्वर्ये^{२८} । षष्ठीसमासः । [यदि
वा]^{२९} अधिकश्चासौ राजा अधिराजः । 'राजाहःसखिभ्यष्टृच्'^{३०} । नाम-
शब्दः प्रतीतिद्योतको^{३१} निपातः । न तु संज्ञार्थः; अवाचकत्वापत्तेः^{३२} ।
सर्गेऽत्र^{३३}-वृत्तमुपजातिः । [क्वचिदिन्द्रवज्रा क्वचिदुपे]न्द्रवज्रा^{३३} क्वचिदा-
ख्यानिका क्वचिद्विपरीता । यतः सर्वत्र प्रथमाक्षरवर्जमन्यपदचतुष्टयेऽपि
गुरुलघुसारूप्यम् । तत्र यदाद्ये वर्णे चतुर्ष्वपि पदेषु गुरुर्भवति तदिन्द्रवज्रा ।
^{३४}-[यथा — 'आमेखलम्'^{३५} इत्यादौ । यदा लघुस्तदुपेन्द्रवज्रा]^{३४} ।
यथा — 'वनेचराणाम्'^{३६} इत्यादौ । तयोः संयोगे चतुर्दशभेदा उपजातयो

भवन्ति । तत्र यदा प्रथमतृतीययोः पदयोराद्ये³⁷ वर्णे गुरुर्भवति द्वितीय-
चतुर्थयोश्च लघुस्तदाख्यानिका नाम । यथायमेव श्लोकः । एतद्विपर्यये तु
विपरीताख्यानिका । यथा — ‘पदं तुषारस्रुति’³⁸ इत्यादि । अन्यत्र परि-
शिष्टा³⁹ द्वादशभेदा उपजातयः । यथा — ‘यं सर्वशैलाः’⁴⁰ इत्यादि । एवं
सूक्ष्मेक्षिकां कुर्वद्भिन्नैरवादि उपजातय उत्तरत्रेति, सर्वं समीचीनमेव ॥१॥

1-1. K, N: तोयनिधी वगाह्य 2. A does not contain the text
and the commentary on this verse and begins as : श्रीरस्तु ।
श्रीगणेशाय नमः । ओं अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा ॥ १ ॥ and starts with
the next verse. B and C start abruptly with the verse followed
by the commentary without any invocatory verse of the
commentator. B begins as: श्री शङ्करो जयतात् । ओं नमो नारायणाय ।
श्रीगुरुचरणारविन्दरजोभ्यः प्रणामोऽस्तु । अस्त्यु^० । C begins immediately
after the colophon of the commentary on the Meghadūta which
runs as: इति मेघदूतविवृतिः समाप्ता । इयं कृतिरानन्ददेवात्मजपरमार्थचिह्नापर-
नाम्नो वल्लभदेवस्य । इति शुभमस्तु लेखकपाठकश्रोतृणाम् । ओं नमः श्रीसरस्वती-
रूपाय गुरवाय । ओं अस्त्यु^० । The manuscript D, representing the
version of the Kumārasambhava-pañcikā shows the same text
of the commentary in C. But it begins with invocatory verses
as: यस्य भृङ्गावलिः कण्ठे स्तुतदानाम्बुभूषिता । भाति रुद्राक्षमालेव स वः पायाद-
गणाधिपः ॥ कालिदासोक्तयः कुत्र व्याख्यातारो वयं क्व च । तदिदं मन्ददीपेन
नाद्यवेश्मप्रवेशनम् । उन्नताश्रयमाहात्म्यं स्यात् स्वप्रख्यातिलालसैः । तथापि क्रियते-
ऽस्माभिः पञ्जिका स्कन्दसंभवे ॥ इह हि प्रेक्षापूर्वकारिणां महाकवीनां काव्यारम्भे
यथैवाभीष्टदेवतासंस्तवनमभ्युदयनिदानं तथैवोत्कृष्टवस्तुसंकीर्तनमपीति मनसि कृत्वा
कविः श्रीकालिदास आह—अस्त्युत्तर^० । 3-3. B: न गच्छतीति नगः पर्वतः
तेषामधिराजः प्रभुरधिरैश्वर्यं हिमालयो नामास्ति विद्यते । अस्तीति प्ररम्भो
परिसमाप्तिविवक्षायां वर्तमाने लट् । 4-4. B omits. 5. C does
not read, but D has this reading. 6. B: ^०रूपा 7. B: आत्म-
स्वभावो 8. B omits जङ्ग^०स्य and adds : वेदे यागसंप्रदाने निर्देशात् ।
यथोक्तम्—‘हिमवतो हस्ती’ इति । ... (इहापि) वक्ष्यति—‘प्रजापतिः कल्पित-
यज्ञभागम्’ इति । स्थावरजङ्गमौ द्वावात्मानौ निर्दिष्टौ । 9-9. B: अपरः
पश्चिमः । वारिणो जलस्य निधिः स्थानं समुद्रः । विगाह्याश्रित्य पृथिव्या
इव मानदण्ड इव । 10. C: मतिर्मानं 11. B, C: ^०क्रमता 12. B,
(.) : ^०मन्यैर्यथैव (D: ^०न्यैर्वृथैव) 13. B, C: -पयोगि (D: व्यधायि)
14. B omits वा 15. My.55; B: पलस्यः तोयदत्तेऽपि वन इव 16. My.55
17. B: पृथिव्याः 18. B: ^०दण्डे उप^० 19-19. C: निर्मल इवेति

20. B: °विरोनी 21. B: यते 22-22. B omits 23. C: पक्षे
 24. Cf. MB. 2, 1, 4 25. Kirātārjunīya 1, 36. 26. Śiṣ. 453
 27. Cf. Pāṇ. 3, 1, 134. 28. B: °श्वर्यम् 29. B, C omit यदि वा
 (D: यदि वा) 30. Pāṇ. 5, 4, 91; B, C: राजातःस° 31. B, C:
 प्रतीद्यो° 32. Cf. Amarakośa 3, 409. Here ends the commentary
 in B and the remaining page of about ten lines is left blank.
 The second verse begins on the reverse of the first page.
 33. C: °जाति°मिन्द्रवज्रा (lacuna marked by 12 points; supplied
 from D.) 34-34. C omits, supplied from D. 35. Kumāra.
 1,5. 36. Kumāra. 1,10 37. C: पादयो° 38. Kumāra.
 1, 6. 39. C: °शिष्टत्वाद् (D : °शिष्टा) 40. Kumāra. 1, 2.

¹-इदानीं षोडशभिः श्लोकैर्हिमालयं तुष्टुषुराह⁻¹ —

यं सर्वशैलाः परिकल्प्य² वत्सं मेरौ स्थिते दोग्धरि दोहदक्षे ।

भास्वन्ति रत्नानि महौषधीश्च पृथूपदिष्टां दुदुहूर्धरित्रीम्⁻² ॥ २ ॥

³-यं हिमवन्तं ⁴-वत्सं परिकल्प्य⁻⁴ मन्दरादयो निखिलाद्रयो⁵ धरित्रीं
 रत्नानि⁶ महौषधीश्च दुदुहुरधुक्षन्त⁷ । द्विकर्मको दुहिः⁸ । यच्छब्देन सर्वत्रा-
 द्भिराजः⁹ परामुश्यते¹⁰ । कदा ते¹¹ दुदुहिरे । ¹²-दोग्धरि मेरौ स्थिते । ¹³-
 यतोऽसौ¹³ दोहदक्षो दोहप्रवीणः¹⁴ । ¹⁵-कीदृशीं धरित्रीम्⁻¹⁵ ।
 पृथुना आदिराजेन वैन्येनोपदिष्टां¹⁶ दोहे¹⁷ कृतोपदेशाम्¹⁸ । प्रथमं हि
 तेनासौ सर्वसस्यानि¹⁹ दुग्धा । ततस्तन्निदेशेन²⁰ ऋषिसुरासुरपितृनाग-
 राक्षसगन्धर्वपर्वततरुभिः²¹ । तत्र चैषां प्रत्येकं विभागेन वत्सदोग्ध-
 क्षीराण्यासन्²² । यदा च शैलैरसावदोहि²³ तदा हिमवांस्तर्णको²⁴ मेरु-
 र्दोग्धा ²⁵-रत्नौषधयो दुग्धमासीदित्यागमः । यदुक्तम्⁻²⁵ — ²⁶-‘शैलैश्च
 श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा⁻²⁶ । ‘ओषधीर्वै मूर्तिमती रत्नानि
 विविधानि च । वत्सस्तु हिमवानासीद् दोग्धा मेरुर्महागिरिः ॥’²⁷ इति ।
²⁸-वत्सप्रधानः क्षीरस्राविकः । उक्तं च⁻²⁸ — ‘वत्सं तु मम संपश्य²⁹
 क्षरेयं³⁰ येन³¹ वत्सला³² इति³³ ॥ २ ॥

1-1. A, B omit. 2-2. A omits 3-3. B: मन्दरादयः पर्वताः
 यं हिमवन्तं तर्णकं परिकल्प्यावस्थाप्य धरित्रीं पृथिवीं दुदुहुः अदुहन् । रत्नानि
 महौषधीश्चेति द्विकर्मको दुहिः । दक्षश्चतुरो प्रगल्भो वा । नपुंसकैकशेषविधि-
 विशेषणमपि । C has a very interesting text; while 3-3 is identical

with A, 16-16 is the same as B. Besides it adds additional matter which is also found in D. 4-4. C omits. 5. C: अखिला⁰ 6. A: रत्नाणि 7. C: ⁰धुक्षतेति 8. Cf. MB. 3, 1, 87, Vt. 14. 9. A: ⁰राजा 10. C: ⁰मृष्यते 11. A omits ते 12-12. C: मेरो दोग्धरि स्थिते सति 13. A: यतो; C adds कीदृशो 14. A: प्रवीणः; Here ends the commentary on this verse in A; C adds : यदि तर्हि मेरुदोग्धा कथं शैलानां कर्तृत्वम् । दोहफलभाक्त्वात् । यदि एवं कथं दुदुहुरिति परस्मैपदम् । कर्त्रभिप्राये क्रियाफले स्वरितेत्वादात्मनेपदेन भाव्यम् । कर्त्रभिप्रायस्य क्रियाफलस्याविवक्षितत्वादित्यदोषः । असौ निवृत्तिपरायां हि चोदनायां धात्वर्थस्य विशेषाप्रतिभासात् कर्त्रभिप्रायता नास्ति । अत एव विवक्षात्र प्राधान्येन गृहीतेति पूर्वकलक्ष्यं सर्वं सुस्थम् । 15-15. B omits. 16. B: ⁰दिष्टाः 17. C: दोह 18. B: ⁰देशाः 19. C: सर्वसस्या 20. B: ततः सन्निदे⁰ 21. C: सुरासुरपितृनागयक्षगन्धर्व⁰ 22. C: ⁰दोग्धुमा(पा)त्रक्षी⁰ 23. B: शैलैरदोहि 24. B: हिमवान् वत्सो 25-25. B omits. 26-26. B omits शै० जन् and reads the remaining words as पुनर्दि(तृ ?)वीरसन्दरा 27. Harivaṃśa 1,6,40-41. 28-28. C: हिमवतस्तु वत्सत्वे महानेव विशेषः । वत्सो हि प्राधान्येन क्षीरस्य सावको न तु दोग्धा । तथा च दोहप्रसंग एवोक्तम् । 29. B: पश्य 30. B, C: क्षीरेयं 31. C: मम 32. Harivaṃśa 1, 6, 9 33. C adds : भासो विद्यन्ते येषां तानि भास्वन्ति इति नपुंसकैकविशेषणम् , ओषधिविशेषमपि । धरित्री इति अशि(रि)त्रादित्वादित्रः । गौरादित्वात् डीष्(प्) । दुदुहुरिति दोहस्य भूतत्वाल्लिट्प्रयोगः । उत्तरवाक्येषु धात्वर्थानां वर्तमानत्वात् ।

अनन्तरत्नप्रभवस्य यस्य हिमं न सौभाग्यविलोपि जातम् ।

एको हि दोषो गुणसंनिपाते निमज्जतीन्दोः किरणेष्विवाङ्कः ॥ ३ ॥

¹यस्य हिमवतो हिमं तुहिनं सौभाग्यविलोपि रामणीयकविच्छेदि² न जातं न संपन्नम् ।³ यतोऽनन्तरत्नप्रभवस्य प्रभूतोत्कृष्टवस्तुकुलगृहस्य⁴ । प्रभवत्यस्मादिति⁵ प्रभवः । यद्यसौ प्रभूतानां रत्नानां प्रभवः⁶ किमेतावतास्य दुष्टहिमवहनं⁶ न दोषकृदित्याह ।⁷ यस्माद्गुणानां बहूनां संनिपाते समूहे एको दोषो निमज्जति⁸ वृडति नश्यति न दूषयति । यथा चन्द्रस्या-मृतस्राविषु मयूखेण्डुः शशाख्यं लक्ष्म⁷ । जातमिति कर्तरि क्तः ॥ ३ ॥

1. B reads variantly as : यश्च हिमवतः हिमं सौभाग्यविलोपि सुभगानां क्षोभाविलोपि विच्छेदि न जातं न संपन्नम् । अनन्तरत्नप्रभवादिति विशेषणद्वारेण

हेतूपन्यासः । प्रभवः उत्पत्तिहेतुः । संनिपातः समुदायः । तदभावात् स्थितोप्यङ्काख्यो
दोषो निमज्जति ब्रुडतीत्युक्तिः । इन्दोश्चन्द्रमसः अङ्कः कलङ्कः; C: अनन्तरत्न-
प्रभवत्वादिविशेषणद्वारेण हेतूपन्यासः । यस्य हिम^० 2. C: रमणी^० 3. C
adds सौभाग्यं सेव्यत्वमपि 4. C: 'कुलनिदानस्य 5. C: 'वन्त्यस्मा^०
6-6 C: 'वता जुष्टस्य हिमं 7-7. C: यस्मादेको दोषः निमज्जति ब्रुडति
नश्यति । कुत्र । बहूनां गुणानां सन्निपाते समूहे । यथाङ्कः शशाख्यं लक्ष्म ब्रुडति ।
केषु । अमृतसाविषु मयूखेषु । 8. A: मज्जति

यश्चाप्सरोविभ्रममण्डनानां संपादयित्रीं शिखरैर्विभर्ति ।

बलाहकच्छेदविभक्तरागामकालसंध्यामिव धातुमत्ताम् ॥ ४ ॥

¹यश्चागेशो धातुमत्तां सधातुत्वं शिखरैर्विभर्ति । धातवोऽत्र सिन्दूरादयो
रक्ताः; ते विद्यन्ते यस्य स धातुमान्; तद्भावाद् धातुमत्ता; ²तां शृङ्गैर्वहति ।
धातून् धारयतीत्यर्थः । कीदृशीम् । अप्सरसां यानि विभ्रमार्थं विलासार्थं
मण्डनानि भूषणानि तिलकादीनि, तेषां संपादयित्रीं घटयित्रीम्³ । तथा च
बलाहकच्छेदेषु मेघखण्डेषु विभक्तोऽपि⁴ रागो रक्तत्वं यया ताम् ।⁵
अतश्चोत्प्रेक्ष्यते । अकालसंध्यामिव । संधिवेला किल लोहितमेघा भवति ।
मध्याह्नादावपि रक्तजलदावलोकनादित्यमूहः । अकालग्रहणेन सदैव मेघानां
रागार्पणं प्रतीयते⁶ । उत्प्रेक्षा चैषा नोपमा । तत्किलोपमानं दीयते यत्
संभवति । नाकालसंध्या⁷ कचिद्भवति । उत्प्रेक्षायां तु प्रत्यक्षमेव तथा-
वभासनं हेतुः । यथा—'अन्तर्जलौघमवगाढवतः कपोलौ हित्वा क्षणं वितत-
पक्षतिरन्तरिक्षे । द्रव्याश्रयेष्वपि गुणेषु रराज नीलो वर्णः पृथग्गत इवालि-
गणो गजस्य'⁸ ॥ ४ ॥

1. B reads variantly as : यश्च हिमवान् धातुमत्तो भावः धातुमत्ता
तामिति भावानयने द्रव्यानयनं इति धातून् मनःशिलादीन् विभर्ति धारयति ।
यदाहुः—'सुवर्णरौप्यताम्रादि हरितालं मनःशिला गैरिकाञ्जनसीसलोहं सीसाहिङ्गुला
धातवो गिरिसंभवाः ॥' अप्सरसां विभ्रमार्थं मण्डनानां संपादयित्रीं घटयित्रीम् ।
सन्ति भूषणे शिखरैः शृङ्गैर्बलाहकच्छेदा मेघखण्डाः । अकाले दिवापि संध्यामिवैति ।
आभरणसंबन्धो वा धातुमत्तायाः उत्प्रेक्ष्यते । क्षिप्तस्तु संध्यामिवैति द्वितीयाद्युत्पत्तिः ।
इवादयोऽपि नोपमावाचिनोऽत्रापि तूत्प्रेक्षताध्यारोप्याध्यवसायद्योतकाः ॥

C gives two variant readings taken from two different
manuscripts corresponding to the readings of A and B : It reads
as यश्चाशेषां धातुमत्तां सधातुत्वं शिखरैर्विभर्ति । धातवोऽत्र सिन्दूरादयो रक्ताः ते
विद्यन्ते यस्य सः तद्भावाद् धातुमत्ता तां शृङ्गैर्वहति धातून् धारयतीत्यर्थः । धातुमत्तो

भावः धातुमत्तेति भावानयने द्रव्यानयनमिति धातुन् मनःशिलादीन् बिभर्ति धारयति । यदुक्तं सुवर्णरूप्यताम्राणि । इतः परं पूर्वादर्शाभावादादर्शान्तरेण लिखितं यथा । now follows the same text as in A. 2. A, C: °मत्तां 3. A adds तत्करत्; C adds तत्करात् 4. A: °पिता 5. C: तं 6. A, C: प्रदीयते 7. A: न नाका⁹; C: नानाकल्पसंध्या 8. Śiśupālavadha 5, 38.

आमेखलं संचरतां घनानां छायामधःसानुगतां निषेव्य ।

उद्वेजिता वृष्टिभिराश्रयन्ते शृङ्गाणि¹ यस्यातपवन्ति सिद्धाः ॥५॥

²यस्यातपवन्ति³ सातपानि शृङ्गाणि⁴ शिखराणि⁵ सिद्धा आश्रयन्त आसेवन्ते । 'अवाप्ताष्टगुणैश्वर्याः⁶ सिद्धाः सद्भिर्रुदाहताः ।'⁷ किं कृत्वा । आमेखलं नितम्बपर्यन्तं पर्यटतां घनानां जीमूतानामधःसानुगतामुपत्यकापतितां छायां निषेव्य । अतश्च वृष्टिभिरुद्वेजिताः सन्तः⁸ शीतापनुत्तये शृङ्गाणि⁹ रविकान्तिमन्त्यारोहन्तीत्युच्चत्वोक्तिः । मेखला गिरेर्मध्यभूः । आ मेखलाया आमेखलमिति 'आङ् मर्यादाभिविध्योः'¹⁰ ॥ ५ ॥

1. B, C: शृङ्गानि 2. B reads variantly as : यस्य हिमवतः सिद्धाः अधःसानुगतां छायामाश्रयन्ते अवगाहन्ते । अवाप्ताष्टगुणैश्वर्यसिद्धाः सद्भिर्रुदाहताः । सानुसमभूभागाः घनानां मेघानां आमेखलं संचरतां वृष्टिभिरुद्वेजिताः । मेखला <मे>[म]हीभृतां मध्यभूमिः । किं कृत्वा । आतपवन्ति शृङ्गा[णि] <नि> निषेव्य सेवित्वा । आतपवन्ति <उ>[नि]त्ययोगे मनुप् । अनेनोच्छ्वाय[ि]तिशयोक्तिः ॥ 3. C: यस्याद्रिराजस्यातप⁰ 4. C: शृङ्गानि च 5. A: शृखराणि 6. C: °प्राप्रगु⁰ 7. C: सिद्धिरुदा⁰ for सद्भि⁰ 8. A: सन्ताः 9. C: शृङ्गानि 10. Pāṇ. 2, 1, 13.

पदं तुषारस्रुतिधौतरक्तं¹ यस्मिन्नदृष्ट्वापि हतद्विपानाम् ।

विदन्ति² मार्गं नखरन्ध्रमुक्तैर्मुक्ताफलैः केसरिणां किराताः ॥ ६ ॥

³यत्रोत्पाटितकिरिणां सिंहानां⁴ मार्गं गमनपथं⁴ किराताः पुलिन्दा विदन्ति जानते । कदाचिन्निहतहस्तित्वादसृगङ्घ्रितक्रमदर्शनं⁵ स्यादित्याह । पदमदृष्ट्वापि । यतस्तुषारस्रुतिधौतरक्तं गलिततुहिनक्षालितरुधिरम् । कथं तर्हि विदन्तीत्याह । नखरन्ध्रमुक्तैः⁶ ⁷करविवरनिर्गतैर्मौक्तिकैः । सिंहानां⁷ करिकरटतटपाटनमाचरतां⁸ नखविवरप्रविष्टानि मौक्तिकानि

ततस्तेषां परिव्रजतां⁹ यानि पतितानि¹⁰ स्थितानीति समृद्धिकथनम् ।
मुक्ताफलानि तत्र परमजिनार्थिनां¹¹ किरातानां केसरिपथसूचकानि । न
तु तेषूपरि कस्यचिदास्थेति ॥ ६ ॥

1. B: °रसृति 2. B: विन्दन्ति 3. B reads variantly as :
यस्मिन् हिमवति किराता लुब्धकाः केसरिणां सिंहानां मार्गं विन्दन्ति जानन्ति । तुषार-
स्रुत्या हिमस्त्रावेण धौतं क्षालितं यस्मिन् पदे चरणे तस्मिन्निति हेतुपदम् । हताः द्विपाः
करिणो यैः ते । मुक्ताफलशब्दो मौक्तिकवादी । न तु मुक्तायाः मुक्तेः फलमित्य-
न्वितार्थः । वंशवारणवारिदादिभवस्यापि मौक्तिकत्वात् । लुब्धकानां सिंहकमविदनहेतुः
सिंहमारिता यस्मिन् हि भवति ॥ 4-4. C: पथं गमनमार्गं 5. A: °दर्शन
6. A: °रत्नमुक्तैः 7-7. A: °क्तिकैर्सिंहानां; C: करिविवर° for करवि°
8. C: करिकरतटपटनामा° 9. A: परिव्रजतां 10. A: °° (lacuna
marked by 4 points.) 11. A: परमाजिन° (lacuna marked by
3 points); C: °परमाजिनार्थिनं ।

न्यस्ताक्षरा धातुरसेन यत्र भूर्जत्वचः कुञ्जरबिन्दुशोणाः ।

व्रजन्ति विद्याधरसुन्दरीणामनङ्गलेखक्रियोपयोगम् ॥ ७ ॥

यत्र भूर्जतरुत्वचो विद्याधरसुन्दरीणां मदनसंदेशसंपादनेनोपयोगं¹
व्रजन्ति साफल्यं यान्ति । न त्वायव्ययव्यापारेण² । कीदृश्यस्त्वचः³ ।
धातुरसेन सिन्दूरादिद्रव्येण⁴ न्यस्ताक्षरा लिखितवर्णाः⁵ । अतश्चाक्षराणां
लौहित्यात्⁶ कुञ्जरबिन्दुवच्छोणा लोहिताः । पञ्चम्यां हि दशायां करीन्द्राणां
रक्तबिन्दवो निर्गच्छन्तीति तद्विदः⁷ । °धातुलिपेश्च वर्णसंस्थानसारूप्याद-
प्रसिद्धा अपि कुञ्जरबिन्दव उपमानम् । धातुशब्दोऽयं सामान्येन प्रयुज्य-
मानो⁸ रक्तस्थेतेषु वर्तते । यथा—‘रक्ताः¹⁰ सक्तैरिवौघैरुदयगिरितटी-
धातुधाराद्रवस्य¹¹ इति । यथा च—‘पश्य धातुशिखरेषु चात्मनः संवि-
भक्तमिव¹² सांध्यमातपम्¹³ इति । ‘अकालसंध्यामिव धातुमत्ताम्¹⁴
इति च । यथा च ‘धातुरक्तानि वासांसि¹⁵ इति । एवं चान्ये यदत्रा-
बुद्ध्या¹⁶ भूर्जत्वचां राजिषु लौहित्यं स्वाभाविकमाहुस्तद्वस्तुगौरवतत्त्व-
वर्जितत्वादुपेक्षार्हमेव¹⁶ ॥ ~⁸७ ॥

1. A: °संपचनेनो° 2. A, C: त्वायव्यव्या° 3. B: कीदृश्यो
भूर्जत्वचः 4. A, C: सिन्दूरद्रव्येण; B: गैरिकादिद्रव्येण 5. B: °वर्णा
6. A: लौ° (lacuna marked by 5 points.) C: लोहितत्वात्
7. A: द्विदः 8-8. B omits. 9. A, C: °माने 10. C: रक्ता

11. My.1. 12. A: संभक्त⁰ 13. Kumāra. 8, 46. 14. Kumāra.
1,4. 15. -?- 16. C: यदत्र बुद्ध्या

यः पूरयन् कीचकरन्ध्रभागान् दरीमुखोत्थेन¹ समीरणेन ।

उद्गास्यतामिच्छति किनराणां स्थानप्रदायित्वमिवोपगन्तुम्² ॥ ८ ॥

³योऽद्विरुद्गास्यतां⁴ गातुकामानां किनराणां स्थानप्रदायित्वमुपगन्तु-
मिच्छतीव⁵ स्थानं दित्सतीव⁶ । स्थानं⁷ स्वरेण ध्वनेर्दानं, तत्प्रदानशीलः
स्थानप्रदायी, तद्भाव⁸ यियासतीव । यतो गुहावदनोद्भवेनानिलेन कीच-
कानां वेणूनां⁹ विवरप्रदेशान्याघ्नुवन् । जिगासतो हि वांशिको¹⁰ वेणुना
स्थानं ददाति । सस्वरा वंशाः कीचकाः ॥ ८ ॥

1. B: °त्थेव 2. K, N: तान° 3. B reads variantly as : यो
हिमवान् किन्नराः अश्वमुखाः शृङ्गारप्रमुखाः प्राणिभेदाः तेषां स्थानप्रदायित्वमिवोप-
गन्तुमिच्छति । स्थानकं दित्सतीवेत्यर्थः । स्वनान्तेऽनिलोद्धृताः वेणव <1> :
कीचकाः तेषां रन्ध्रभागान् रन्ध्रान्तराण्येव दरीमुखाः समीरणेन वायुना उद्गास्यतां
गातुकामानाम् ॥ 4. A: योऽद्विरु° 5. A: °दायितुमुप° 6. A, C:
दित्सतीव 7. A: यतो गुहावदनोद्भवे स्थानं; C: गुहावदनोद्भवेन स्थानं
(यतो गुहावदनोद्भवेन is the beginning of the succeeding sentence.)
8. A: तद्भावं 9. A: वेणीनां 10. C: वाशिको

कपोलकण्ठः करिभिर्विनेतुं¹ विघट्टितानां सरलद्रुमाणाम् ।

यत्र स्रुतक्षीरतया² समीरः³ सानूनि गन्धैः⁴ सुरभीकरोति ॥ ९ ॥

⁵यत्र वायुर्देवदारुतरूणां स्रुतक्षीरतया गलितरसत्वेन ये गन्धा आमो-
दास्तैः⁶ सानूनि सुरभीकरोति सुगन्धयति । कीटशानामिति रसस्रुति-
कारणमाह⁷ । कषणेन कपोलकण्ठर्विनेतुमपासितुं गजैः स्फोटितानाम् ।
कण्ठूरिति शसन्तः⁸ । 'सानुशब्दः⁹ पुंसि वा'⁻⁵ ॥ ९ ॥

1. C: °विनीतुं 2. B: श्रुतक्षी° 3. K, N: प्रसूतः 4. K, N:
गन्धः 5-5. This text is based on A in support of C. B reads as :
यत्र हिमवति समीरणो वायुः सानूनि समभूभागानि सुरभीकरोति सुगन्धीकरोति ।
करिभिर्हंस्तिभिः विनेतुं शमयितुं विघट्टितानां स्फोटपितानां सरलद्रुमाणां देवदारु-
द्रुमाणां <देवदारुद्रुमाणां (repeated)> स्रुतं क्षीरं रसो येषां तद्भावः

स्रतक्षीरता ॥ 6. A, C: °दास्ते 7. A: °स्रतिकरण° 8. C:
शंसन्तः 9. A: °शब्दाः

वनेचराणां वनितासखानां दरीगृहोत्सङ्गनिषक्तभासः¹।

भवन्ति यत्रौषधयो रजन्यामतैलपूराः सुरतप्रदीपाः ॥ १० ॥

²यत्र निशि युवतियुतानां पुलिन्दानां³ वनवासिनामोषधयः सुरतार्थं प्रदीपा भवन्ति । तेजोव्याप्तेः दीपान्तराद्विशेषमाह⁴ । तैलेन पूर्यन्ते इति तैलपूराः, ⁵न तैलपूरा अतैलपूरा⁵ अकृत्रिमत्वात् । दर्यः कन्दरा एव गृहास्तदुत्सङ्गे⁶ निषक्ता⁷ लग्ना भासो यासां ताः । वनितानां सखायो वनितासखाः⁸ । 'राजाहःसखिभ्यष्टृच्'⁹ ॥ १० ॥

1. C: °निषिक्त° 2. B reads as : यत्र औषधयो <: > वनेचराणां सुरतप्रदीपा भवन्ति । वनितासखानामङ्गनासहितानां दरीगृहोत्सङ्गे निषक्ताः भासो दीप्तिर्यासां । रजन्यां रात्रौ न तैलेन पूर्यन्ते द्वियन्ते इत्यतैलपूराः ॥ 3. A: पुलिन्दीनां 4. A, C: °व्याप्त्या दीपान्यराद्वि° 5-5. C: omits 6. A: गृहा तदु° 7. C: निषिक्ताः 8. C: °सखः 9. Pāṇ. 5, 4, 91.

उद्वेजयत्यङ्गुलिपार्ष्णिभागान् मार्गे शिलीभूतहिमेऽपि यत्र ।

न दुर्वहश्रोणिपयोधरार्ता भिन्दन्ति मन्दां गतिमश्वमुख्यः ॥११॥

¹यत्राद्रावश्वमुख्यः किनर्यः² खरपवनवशादुपलीभूतहिमेऽपि मार्गे मन्दां मन्थरां गतिं न भिन्दन्ति न त्यजन्ति । कीदृशे । सहिमत्वाद्ङ्गुलिपर्यन्तान् पार्ष्णिप्रदेशांश्चोद्वेजयति स्फाटयमाने । कथं तर्हि त्वरया न यान्तीत्याह । दुर्वहेण³ पीनेन श्रोणिपयोधरेण जघनस्तनेनार्ताः पीडिताः । यदि वा ऋताः⁴ समृद्धाः । 'ऋते च तृतीयासमासे'⁵ इति वृद्धिः । आर्तं⁶ इत्याङ्पूर्वादर्तेः क्तः । 'उपसर्गादिति घातौ'⁷ इति वृद्धिरेकादेशः । तासां चाश्वमुखीनां कायस्य नारीसारूप्यात् स्तनजघनाङ्गुलिपार्ष्णिशंभवः । किनराणां हि द्वे रूपे । केचिदश्वमुखाः पुरुषशरीराः केचिन्मनुष्यमुखा⁸ अश्वशरीरा इति । पार्ष्णिः खुरिका ॥ ११ ॥

1. B reads as : यत्राश्वमुख्याः किपुरुषाङ्गना मन्दामचतुरां गतिं न भिन्दन्ति न त्यजन्ति । यतो महाभोगित्वाद् दुर्वहं दुःखेन वोढुं शक्यं श्रोणिपयोधरं याभिस्तेन ऋता युक्ताः । ऋते तृतीयासमासे वृद्धिः । कटो नाश्रेणिफलकं कटिश्रेणि कुक्कसती ।

मार्गे पथि शिलीभूतं पाषाणतुल्यं पार्ष्णिभागानधोभागान्नखान् ॥ 2. A: किनयः
3. C: दुर्वहेन 4. A, C: ऋता 5. MB. 6, 1, 89, Vt. 6.
6. C: आर्ताः 7. Pāṇ. 6, 1, 91. 8. C: °मनुषमुखा

**दिवाकराद्रक्षति यो गुहासु लीनं दिवाभीतमिवान्धकारम् ।
क्षुद्रेऽपि नूनं शरणं प्रपन्ने ममत्वमुच्चैःशिरसा¹ सतीव ॥१२॥**

यो ²-नगो दरीषु ³-लीनं तमोऽर्काद्रक्षति⁻³ । दिनेऽपि⁻² भीतमिव ।
सभयः किलान्यस्माद्रक्ष्यते⁴ । ननु दुष्टस्य रक्षायां क इवास्य⁵ गुण इत्याह ।
उच्चैःशिरसामुन्नतानां⁶ दुर्जनेऽपि शरणं प्राप्ते निश्चितं सतीव साधौ यथा
ममत्वमात्मीयत्वं भवति । गुण्यागुण्याविचारेण⁷ महान्तः शरणागतं पालय-
न्तीत्यर्थः । ⁸-ममत्वं ममतेति षष्ठ्यन्तप्रतिरूपकौ निपातौ⁻⁸ ॥ १२ ॥

1. A: °च्चशिरसा; B: °शिरसा 2-2. B: गिरीशः दरीविवरगतं तमोऽर्का-
दिनेऽपि रक्षति; A: नगदरीषु for नगोद° 3-3. A: लीनमोऽर्काद्रक्ष्यति
4. A: °द्रक्ष्यति; B, C: °द्रक्षति (D: रक्ष्यते) 5. B: इवान्य 6. A:
उच्चैःशि° 7. B: गुण्यगुण्याविचारेण 8-8. B: ममत्वमिति षष्ठ्यन्तप्रति-
रूपको निपातः; C: निपातितौ for निपातौ

**लाङ्गूलविक्षेपविसर्पिशोभैरितस्ततश्चन्द्रमरीचिशुभ्रैः¹ ।
यस्यार्थयुक्तं गिरिराजशब्दं कुर्वन्ति वालव्यजनैश्चमर्यः ॥ १३ ॥**

यस्य भूभृन्नाथस्य स्थावररूपस्यापि चमर्यो वालव्यजनैः प्रकीर्णकैर्गिरि-
राज इतीमं शब्दमर्थयुक्तं सार्थकं कुर्वन्ति । राज्ञः किल चामरैर्वीजनीयम् ।
लाङ्गूलमुपरितनो² भागस्तस्य विक्षेपेण चालनेनेतस्ततो³ विसर्पन्ती
प्रसरन्ती⁴ शोभा येषां तैः⁵ । तथा शशिमयूखवच्छुभ्रैर्धवलैः । आकारोऽ-
प्यत्रोपमितो⁶ बोद्धव्यः । अन्यथा मरीचिग्रहणेन किमत्र कृतं स्यात् । 'अज
गतिक्षेपणयोः'⁷ इत्यस्य⁸ विपूर्वस्य⁹ करणे व्यजनशब्दः । 'ईज गतौ'¹⁰
इत्यस्य तु वीजनशब्दः । 'त्वरयेर्दक्षिणवातवीजनैः'¹¹ ¹²-इति
यथा⁻¹² ॥ १३ ॥

1. K, N: °च्चिगौरैः 2. B: °स्तितो 3. A: °स्ततर्-; B: °स्ततोऽपि
4. B: प्रसारिणी 5. B omits तैः 6. C: °प्यत्रोमितो 7. Dhātu-
pāṭha 230; B: °पनयोः for °पणयोः 8. B: इति 9. B: विपूर्वस्या°-

10. Dhātupāṭha 182. 11. A, C: त्वरया द° जनेन; B: यथा त्वरया द° वीजनेन; Kumārasambhava 4, 36. 12-12. B omits,

यत्रांशुकाक्षेपविलज्जितानां¹ यदृच्छया किंपुरुषाङ्गनानाम् ।
दरीगृहद्वारविलम्बिबिम्बास्तिरस्करिण्यो जलदा भवन्ति ॥ १४ ॥

यत्र किन्नरीणां प्रियेणाम्बरापहारव्रीडितानां जीमूताः स्वेच्छयैव तिर-
स्करिण्यो भवन्ति² जवनिकाः संपद्यन्ते । तदङ्गादर्शनात्³ । यतो दरीगृह-
द्वारे⁴ विलम्बिबिम्बा विश्रान्तमण्डलाः । तिरस्करोति स्थगयतीति⁵ तिर-
स्करिणी । बाहुलकादिनिः⁶ । 'तिरसोऽन्यतरस्याम्'⁷ इति सत्वम् । यदृच्छा-
शब्द इच्छार्थो⁸ मयूरव्यंसकादिः⁹ ॥ १४ ॥

1. B: यत्राशु° 2. B adds : यत्र विनैव 3. A: तदङ्गद° 4. B:
°द्वार- 5. A: °यती (om. ति) 6. B: बाहुलतिकादिनिः 7. Pāṇ.
8,3,42; A: तिरसे° for तिरसोऽन्य° 8. B, C: इच्छार्थे 9. Cf.
Gaṇapāṭha, Mayūravyaṃsakādigaṇa, 2, 1, 72.

भागीरथीनिर्झरशीकराणां वोढा मुहुः कम्पितदेवदारुः ।
यद्वायुरन्विष्टमृगैः किरातैरासेव्यते भिन्नशिखण्डिवर्हः ॥ १५ ॥

यदीयो वायुरन्विष्टमृगत्वात्¹ परिश्रान्तैः शबरपतिभिराश्रीयते² ।
कीदृशः । भागीरथीनिर्झरशीकराणां गङ्गाप्रपातजलकणानां वोढा क्षेपेति
शैत्यपुण्यत्वोक्तिः³ । ⁴मुहुरसकृच्चालितसुरतरुविटप इति सौरभोक्तिः⁴ ।
भिन्नशिखण्डिवर्हस्तुटितकलापिपक्ष⁵ इति चापन्नकथनम्⁶ । ⁷नियतं
झरति स्रवतीति⁷ निर्झरः । वहतीति वोढा⁸ ॥ १५ ॥

1. B: वायुरनुद्रुतहरिणत्वात्; A: °रन्वष्ट° 2. B: °राश्रयन्ते 3. B
omits शैत्य and adds : वोढा प्रापकः 4-4. B om. 5. B: °कलापपक्ष°
6. D: मार्दव for चा° 7-7. A: नित्यं झरति प्रसवतीति; C: नित्यं झरति
प्रसवति इति 8. B adds : देवदारुयोगात् सुरभि च । अन्विष्टमृगत्वं मृग-
पातः । भिन्नशिखण्डिवर्हः भिन्नमयूरपिञ्छतया प्रसेव्यत्वमचण्डत्वात् ।

सप्तर्षिहस्तावचितावशेषाण्यधो विवस्वान् परिवर्तमानः ।
पद्मानि यस्याग्रसरोरुहाणि प्रबोधयत्यूर्ध्वमुखैर्मयूखैः ॥ १६ ॥

यस्याब्जानि रविरूर्ध्वमुखैः किरणैर्विकासयति । न त्वधोगतैः¹ । यत-
स्तस्याग्रसरोरुहाणि² । ³-स तु³ सरसामधोबुध्ने⁴ परिवर्तमानः पर्यटन् ।
अतश्चोर्ध्वप्रसरत्किरणपञ्चशत्या⁵ एव⁶ तद्विकाससामर्थ्यम्⁷ । कीदृशानि⁸ ।
त्रिदशमुनिकरावचयादवशेषाणि⁹ । प्रत्युषसि हि ते पूर्वं प्रत्यहं तान्यर्च-
नार्थं¹⁰ नयन्ति । अवशिष्यन्त¹¹ इत्यवशेषाणि¹² ॥ १६ ॥

1. C: त्वधोमुखैः 2. B: यतोस्याग्र⁰हाणि and adds अग्रे प्रान्ते सरसि
रोहन्ति इति अग्रसरोरुहाणि 3-3. B: यत्र; A: स तु स तु 4. A: ⁰मध
बुध्ने; B: धोन्न(?)ध्ने; C: मधः बुध्ने 5. C: ⁰पञ्चाशत्या 6. B: एवं
7. B: ⁰मध्यात् 8. A: कीदृशितानि 9. C: ⁰दशेषाणि 10. B:
⁰न्यर्चार्थं 11. A: अवशिष्यन्त; B: अवशिष्ट 12. A, C add: इति भावा-
दन्यत्र घञभिधेयलिङ्गता (C: ⁰त्रादिभि⁰)

यज्ञाङ्गयोनिस्त्वमेक्ष्य यस्य सारं धरित्रीधरणक्षमं च ।

प्रजापतिः कल्पितयज्ञभागं शैलाधिपत्यं स्वयमन्वतिष्ठत्¹ ॥ १७ ॥

²-किं बहुना⁻², यस्य स्वयं ब्रह्मा नगाधिराज्यमन्वतिष्ठद्दौ । स्वयं
तेनाभिषिक्त इत्यर्थः । यतो यज्ञाङ्गानां सोमपलाशादीनां³ योनिः प्रभवोऽय-
मित्यसावगतवान्⁴ । उर्वीवहनयोग्यं च सारं बलं⁵ दृष्ट्वा । किं केवलं
शैलाधिपत्यं⁶ ददौ⁷? नेत्याह⁻⁶ । कल्पितयज्ञभागम् । ऋतुभागमप्यङ्गी-
चकारेत्यर्थः ।⁸ अत एवास्य देवतात्मकत्वम्⁹ । सरतीति सारः¹⁰ ।
'व्याधिमतस्यबलेषु'¹¹ इति घञ् ॥ १७ ॥

1. B: ⁰मधितिष्ठत् 2-2. A: बहुना किम् 3. B: सोमलतादीनां
4. A: ⁰सावगत⁰ 5. A, C add च 6-6. B: न ददौ इत्याह
7. A: दधौ 8. B adds : अधिकृतस्य हि संविभागः 9. A, C: ⁰त्मकम्
10. A, C: सार; B: सारम् 11. MB. 3. 3. 17.

स मानसीं मेरुसखः पितॄणां कन्यां कुलस्य स्थितये स्थितिज्ञः ।

मेनां मुनीनामपि माननीयामात्मानुरूपां विधिनोपयेमे ॥ १८ ॥

स एवंविधो नगेशः पितॄणां मनोनिर्मितां मेनाख्यां कन्यां यथावदुपयेमे
व्यवाहयत् । कुलस्य वंशस्य स्थितयेऽविच्छेदाय । यतोऽसौ स्थितिज्ञ¹
आचारवित् । लोकाचारः किल² न हातव्यः । मेरुसखत्वं³ कुलप्रभवादि-

साम्यं तेनापि⁴ पितृकन्यकोपयमाद्वा।⁵ पितृभिर्हि मनसा कन्यात्रयं
निर्ममे⁶। एका हिमवते कन्या⁷ दत्तापरा मेरवे⁸ तृतीयान्यस्मै⁹ इत्यागमः।
अत एव तामृषीणामपि¹⁰ पूज्याम्। आत्मनोऽनुरूपां कुलशीलादिभिः।
¹¹विधिना शास्त्रोक्तेन विधानेन¹¹। ¹²उपयेम इति 'उपाद्यमः
स्वकरणे'¹³ इति तडि, द्वित्वम्¹⁴ 'अत ¹⁵एकहल्मध्येऽनादेशालिटि'¹⁶
[इति] एत्वाभ्यासलोपो¹⁵। एवमन्यत्र¹² ॥ १८ ॥

1. B: विधिजः 2. B: omits किल 3. B: °सखित्वम् 4. B: तेन
5. B: °द्वापि 6. B: विनिर्ममे 7. B: om. कन्या 8. A: मेव
9. B: अन्यान्यस्मै 10. B: तामपि ऋषीणां 11-11. A, C omit.
12-12. B: omits. 13. Pāṇ. 1, 3, 56; A: स्वेकरणे for स्वक°
14. Cf. Pāṇ. 6, 1, 8; 3, 4, 115. 15-15. A, C: एव हल्मध्येऽनादेशादे-
लिटिभूत्वाभ्यासलोपो 16. Pāṇ. 6, 4, 120.

असूत सा नागवधूपभोग्यं मैनाकमम्भोनिधिवद्भसख्यम्।

ऋद्धेऽपि¹ पक्षच्छिदि वृत्रशत्राववेदनाज्ञं कुलिशक्षतानाम् ॥१९॥

सा मेना मैनाकाख्यं सुतमसूताजनयत्²। समुद्रेण सह कृतवायस्यम्³।
अतश्च सहवासान्नागकन्यानामुपभोग्यं⁴ सेव्यं पतित्वेन। तथा पर्वतपक्षच्छे-
दिनीन्द्रे⁵ कुपितेऽपि⁶ कुलिशक्षतानां⁷ वज्रव्रणानामवेदनाज्ञम्। पीडां न
जानात्यन्ध्रमध्ये शक्रस्य⁸ प्रवेशाभावात्। पूर्वं हि ⁹सपक्षाः पर्वता आसन्।
ततस्तेषां लोकस्य रुजतां¹⁰ वृत्रहा वज्रेण⁹ पक्षानच्छैत्सीदित्यागमः।¹¹
पक्षांश्छिन्नवानिति¹² पक्षच्छित्। ⁹असूतेति षूत्रो लङ्⁹ ॥ १९ ॥

1. A: ऋद्धेऽपि 2. B: °ताजीजनत् 3. A: वतवायस्यम्; B: कृतवय°
4. B: °कन्यकाना° 5. B: °दिनि ऋद्धेऽपि 6. B: adds इन्द्रे
7. A: कुलिशतानां 8. B: इन्द्रस्य 9-9. B: omits 10. A, C:
सरुजां (C: रुजतां) 11. B: सपक्षाण्यच्छैत्सी°; A, C: पक्षान्यच्छै°
12. B: पक्षाणि छिनत्तीति; C: °वान्निति

अथावमानेन पितुः प्रयुक्ता दक्षस्य कन्या भवपूर्वपत्नी।

सती सती योगविसृष्टदेहा तां जन्मने शैलवधूं प्रपेदे ॥२०॥

अथ कदाचित्तां¹ हिमालयजायां मेनां दक्षप्रजापतेः सुता शिवस्य पूर्व-

भार्या सतीसंज्ञा जन्मार्थ² प्रपेदे प्राप । पुनरुत्पत्तये मेनाकुक्षावात्मानमक्षि-
पदित्यर्थः³ । यतः पितुरवमानेन प्रयुक्ता प्रेरिता । अतश्च⁴ योगेन धारणया
विमृष्टदेहा त्यक्तशरीरा । यतोऽसौ सती साध्वी पतिव्रता भर्तुः परिभवं न
सहते । दत्तेण हि यागोत्सवे सर्वेषु जामातृषु सपत्नीकेषु निमन्त्रितेषु⁵
गौरी⁶ देवसहिता यदानाहूता तदा तथा ममेदृशेन⁷ निराचारेणावत्सलेन
पित्रा⁷ किं प्रयोजनमित्युक्त्वा देहोत्सर्गो व्यधायीत्यागमः ॥ २० ॥

1. B: omits तां 2. B: र्थजन्म 3. A: °कुक्षावत्मानमपक्षदि°
4. A: तच्च 5. B: निमन्त्रि° 6. B: adds यदा 7-7. B: पित्रा
निराचरेणावत्सलेन

**सा भूधराणामधिपेन तस्यां समाधिमत्यामुदपादि भव्या ।
सम्यक्प्रयोगादपरिक्षतायां नीताविवोत्साहगुणेन संपत् ॥२१॥**

सा देवी नगराजेन तस्यां मेनायामुदपादि जनिता । तस्यामित्याधार-
विवक्षया सप्तमी । समाधिर्योग्यापत्यार्थ¹ नियमस्तद्युक्तायाम्² । सा तु
भव्या प्रशस्ता ।³-केन क का³ यथोत्पाद्यत इत्याह⁴ । उत्साहाख्येन⁵
गुणेन नीतौ यथा संपज्जन्यते ।⁶-नीतिः षाड्गुण्यम्⁶ । कीदृश्याम् ।
सम्यग्यथाशास्त्र⁷ प्रयोगाद्वचवहारादपरिक्षतायामनष्टायाम्⁸ । यो हि
विजिगीषुः⁹ ¹⁰-षाड्गुण्यं विधिवत्¹⁰ प्रयुञ्जान उत्साहमाश्रयते¹¹
सोऽवश्यमरिविजयेन समृद्धिमाप्नोति¹² । तत्र नीतावित्यनेन मन्त्रशक्ति-
राक्षिप्ता¹³ । उत्साहगुणेनेत्युत्साहशक्तिः¹⁴ । संपदित्यनेन¹⁵ प्रभुशक्तिः ।
अस्याश्च मन्त्रोत्साहौ मूलम् ।¹⁶-उदपादीति¹⁷ ण्यन्तः¹⁸ कर्मणि । भवे¹⁹
साधुर्भव्या¹⁶ ॥ २१ ॥

1. A, C: समाधियोग्यापत्यर्थ; B: समाधिमत्यामप° 2. A, C:
नियमसद्यु° 3-3. B: का केन क; C: केन का क 4. B: omits इत्याह
5. A: उत्साख्येन; C: उत्सख्येन 6-6. B: षाड्गुण्यं नीतिः and adds संधि-
विग्रहो यानमासनद्वैधीभावसंश्रयानां षण्णौ गुणानाम् 7. A: सम्यथाशास्तं
8. C: °मनुष्टु° 9. A: जिगीषो; C: जिगीषुः 10-10. A: षड्गु°; B:
विधिवत् षाड्गुण्येन 11. A: मुत्साह°; B: समुत्साह° 12. B: सिद्धि°
13. B: °शक्तिराक्षिप्ता 14. B: णेन उत्सा° 15. B: °दिति 16-16.
B: omits 17. A, C: उपपाद्येति 18. C: ण्यन्तात् 19. A, B:
भावे; C: भोभावे; cf. 4, 4, 98,

प्रसन्नदिक् पांसुविविक्तवातं¹ शङ्खस्वनानन्तरपुष्पवृष्टि ।

शरीरिणां स्थावरजङ्गमानां सुखाय तज्जन्मदिनं बभूव ॥ २२ ॥

स्थावरा² वृक्षादयः ।³ जङ्गमा ग्राम्यारण्यभेदेन³ सिंहमनुजादय-
श्रुतुर्दशविधाः⁴ पशवः⁵ । तेषां द्वयानामपि शरीरिणां भूतानां तस्या⁶ देव्या
जन्मदिनमुत्पत्तिवासरं सुखायासीत् । प्रसन्नदिङ्निर्मलाशम्⁷ । पांसुविविक्त-
वातं रजोरहितमास्तम् । दिव्याच्च⁸ शङ्खध्वनेरनन्तरं पुष्पवृष्टयो यत्र⁹
तत्¹⁰ ॥ २२ ॥

1. B: °विविक्त° 2. B: स्थावर 3-3. A: जङ्गमारण्य°; C :
जङ्गमा अरण्य° 4. A, C: सिंहादयो मनुजाश्च°; B: °ननुजाश्च° 5. B:
ते पशवः 6. B omits तस्या 7. B: °लाशः 8. B: देव्याच्च
9. C: यस्य 10. B omits तत्

तया दुहित्रा सुतरां जनित्री¹ स्फुरत्प्रभामण्डलया² चकाशे ।

वैदूर्यभूमिर्नवमेघशब्दादुद्भिन्नया^{2a} रत्नशलाकयेव ॥ २३ ॥

तया पुत्र्या³ गौर्या जनित्री⁴ माता सुष्ठु चकाशे रेजे । स्फुरत्प्रभा-
मण्डलया लसत्कान्तिपटलया । प्रभा हि महतामभ्युदयसूचिका । यथा
विद्वद्[द्व]राख्यस्याद्वेर्वालवायाजापरनाम्नो⁵ भूमिरवनिर्धनाघनगर्जितोत्प-
न्नया⁶ रत्नशलाकया⁷ मणिसूच्या कान्तिमत्या काशते । तत्र हि⁸ मेघरवेन⁹
प्रावृषि रत्नानि¹⁰ जायन्त इति वार्ता¹¹ ॥ २३ ॥

1. K, N: सवित्री 2. C: °मण्डया 2a. K, N: विद्वरभू°
3. B: दुहित्रा 4. A: जनयित्री 5. A: °वायाप° 6. B: °धनगर्जि-
तोत्पन्नया वैदूर्यस्याङ्कुरेण; C: °धनागमगर्जि° 7. C: शुशला 8. C
omits हि 9. B, C: °रवेण 10. A: रत्नाणि 11. A adds:
जनयित्रा-न्भावितनिचो जनेस्तृच् डीप् ।

दिने दिने सा परिवर्धमाना लब्धोदया चान्द्रमसीव लेखा ।

पुपोष लावण्यमयान् विशेषाज्ज्योत्स्नान्तराणीव¹ कलान्तराणि ॥ २४ ॥

सा देवी लब्धोदया प्राप्तोत्पत्तिरन्वहं शशिकलावत् पूर्यमाना² सती
लावण्यमयान्³ सौन्दर्यरूपान् विशेषान्³ पुपोषावीवृधत् । ज्योत्स्ना

अन्तरे येषां तानि ज्योत्स्नान्तराणीति⁴ कलान्तरविशेषणम्⁵ । लब्धोदया प्रत्यहं वर्धमाना⁶ चन्द्रलेखा यथा ज्योत्स्नागर्भाः कलाः पोषयति⁷ तथा देवी लावण्यमिति वाक्यार्थः । क्रियाभेदेन कर्तृकर्मणोर्द्वयोरौपम्य⁷ इवशब्दावपि द्वौ प्रयुक्तौ ।⁸ वृद्धिक्रियया⁹ हि गौर्याश्चन्द्रलेखोपमानम्¹⁰, पोषणेन¹¹ तु विशेषणं कर्म कलान्तराणीति । सामान्यवाचकस्याप्यनेकस्य¹² प्रयोगो न्याय्यः । यथा¹³ 'ततः प्रतस्थे कौवेरी¹⁴ भास्वानिव⁸ रघुर्दिशम् । शरै-
रुल्लैरिवोदीच्यानुद्धरिष्यन् रसानिव¹⁵ ॥¹⁶ लब्धो लप्स्यमान उदयो हर-
प्राप्तिर्यथा 'आशंसायां भूतवच्च'¹⁷ इति क्तः, अन्याः कलाः कलान्तराणि
यथा अन्या ज्योत्स्ना ज्योत्स्नान्तराणि प्राप्नुवन्ति इति केचित्¹⁶ ॥ २४ ॥

1. C: °राण्येव 2. B: वर्धमाना 3-3 B: विशेषान् सौन्दर्यरूपो-
त्कर्षान् 4. A, B: °राणीव 5. B omits कलान्तर 6. A, C
omit वर्धमाना 7-7. A omits तथा °द्वयो; A, B omit देवी; B: द्वयोः
कर्तृकर्मणोरौपम्य for कर्तृ°रौपम्य 8-8. A: °स्वानिव (lacuna marked
by points of two and half lines.) 9. C: °क्रिया 10. B:
°लेखैवोप° 11. B: पोषणे 12. A, C omit अप्यनेकस्य 13. C
omits था 14. C: कौवेरी 15. Raghuvamśa 4, 66; B adds
इति; A, C add: 'निर्याय विद्याथ दिनादिरम्याद्विम्बादिवाकस्य मुखान्महर्षेः ।
पार्थाननं वह्निकणावदातं दीप्तिः स्फुरत्पद्ममिवाभिपेदे ॥' (Kirātārjunīya 3,25);
'वर्णः कतिपयैरेव ग्रथितस्य स्वरैरिव । अनन्ता वाङ्मयस्याहो गेयस्येव विचित्रता ॥'
(Śiśupālavadhā 2, 72.); 'प्रियसखि ! विपद्दण्डप्रान्तप्रपातपरंपरापरिचलच्चिन्तां
चक्रे विधाय विधिः खलः । मृदमिव बलात् पिण्डीकृत्य प्रगल्भकुलालवद्भ्रमयति मनो
नो जानीमः किमत्र विधास्यति ॥' (cf. Otto Boehtlingk : Indische
Sprueche 4352.); 'सद्यो विस्मृतसिहलेन्द्रविभवः कक्षाप्रदेशेष्वहो, द्वाःस्थेनेव
कुतूहलेन महता ग्राम्यो यथाहं श्रुतः ॥' (Ratnāvali 4, 12) इत्यादौ । एवं
चानेकेवशब्दप्रयोगो न्याय्य एव । बुद्ध्यानेकेवशब्दसमर्थनाय येषां व्याख्यानमकुर्व-
स्तैरन्यत्र किं वक्तव्यम् । 16-16. A, C: लब्धोदया लप्स्यमानोदयेत्येतदपि
विनानुरोधमसद्व्याख्यानमयुक्तमेवेत्यास्तां तावत् । 17. Pāp. 3,3,132.

तां पार्वतीत्याभिजनेन नाम्ना बन्धुप्रियां बन्धुजनो जुहाव ।

उ मेति मात्रा तपसो निषिद्धा पश्चादुमाख्यां सुमुखी जगाम ॥२५॥

तां देवीं स्वजनवल्लभत्वाद्बन्धुजनः¹ पूर्वं पार्वतीत्यनेन नाम्ना जुहावा-
कारयत्² । अभिजनेनान्वयागतेन³ पर्वतापत्यतया⁴ । ततः पश्चात्⁵ काला-
न्तरेण⁶ सैव सुमुखी उमाख्यां⁷ प्राप । मात्रा मेनया 'उम्मा'⁸ इति पदद्वयेन

तपसो^{१०} निषिद्धा । उमिति^{१०} प्रणयकोपे^{११} । माशब्दो निवारणे^{१२} ।
^{१३}अतश्च निरुक्तप्रक्रियया उमा^{-१३} । यदुक्तम् — 'उम्मेति चपले पुत्रि^{१४} न
 क्षमं तावकं वपुः । सोढुं क्लेशात्मरूपस्य तपसः सोम्यदर्शने^{१५} ॥' जुहावेति
 त्वेजो रूपम् ॥ २५ ॥

1. A: °वलभ^० 2. B omits आकारयत् and adds तस्या आह्वानं चक्रे
 3. A: °जनना^० 4. B: °पत्यया 5. A: पश्चात्कालात् 6. B: °न्तरे-
 णैव 7. B: उमेत्याख्यां 8. B, C: उमा 9. B omits तपसो
 10. B omits उम् 11. B: °यप्रकोपे 12. B: निर्धारणे 13-13. B omits
 14. A, C: पुत्रे 15. A, C: सोमद^०; B adds इति; MPur.154, 294.

**महीभृतः पुत्रवतोऽपि दृष्टिस्तस्मिन्नपत्ये न जगाम तृप्तिम् ।
 अनन्तपुष्पस्य मधोर्हि चूते द्विरेफमाला सविशेषसङ्गा^१ ॥२६॥**

^२अद्रीन्द्रस्य बह्वपत्यस्यापि उमायामपत्ये^३ दृष्टिस्तृप्तिं न^४ जगाम न
 ययौ । दृश्यते चैतत् । बहुकुसुमनिर्भरे वसन्ते ^५द्विरेफमाला^६ भ्रमरावली^७
 चूतपुष्पे सविशेषसङ्गा अधिकं रज्यते । मधोरिति मालापेक्षया संबन्धे
 षष्ठी^{-५} ॥ २६ ॥

1. B: °सङ्गा 2. B repeats this commentary thrice with
 slight modifications. In the first repetition it has अपत्यदृष्टिस्तृप्तिं
 for दृ^० and omits द्विरेफमाला. The second repetition reads as :
 महीभृतः पुत्रवतोऽपि दृष्टिस्तस्मिन्नपत्ये न जगाम तृप्तिम् । अनन्तपुष्पस्य मधोर्हि चूते
 द्विरेफमाला सविशेषसङ्गा. And the third repetition is as in the text.
 3. A, C omit अपत्ये 4. A: ना 5-5. A...(lacuna marked by
 points of one and a half lines); B omits मधो^०षष्ठी 6. C omits
 द्वि^०माला 7. B: °रावली

**प्रभामहत्या शिखयेव दीपस्त्रिमार्गयेव त्रिदिवस्य मार्गः ।
 संस्कारवत्येव गिरा मनीषी तया स पूतश्च विभूषितश्च ॥२७॥**

^१तया देव्या सोऽद्रिराजः पवित्रोऽलङ्कृतश्चासीत्^{-१} । यस्य हि साक्षा-
 देवी सुता सोऽवश्यं पवित्रः । अपत्येन च पितरावलङ्कृतौ भवतः । कः^२
 कयेव । प्रभामहत्या दीप्तिमहत्या^३ शिखया ज्वालया यथा^४ दीपः^५ पूतो

विभूषितश्च भवति । निर्वाणया ह्यर्चिषा^१ ७-भाजनमप्रशस्तमश्रीकं^७ च भवति । ^८दीपशब्देनात्र ज्वालावर्तितैलभाजनात्मकः^९ समुदाय^{१०} आक्षिप्तः^८ । यथा च त्रिमार्गया गङ्गाया स्वर्गमार्गः पूतोऽलङ्कृतश्च भवति^{११} । यथा च छन्दोव्याकरणादिसंस्कृतया वाचा पण्डितः पूयते भूयते^{१२} च । प्रभया महती प्रभामहतीति^{१३} तृतीयासमासः । मनीषा बुद्धिः । ^{१४}मुख्यस्तावदयं पक्षो यत्समुच्चीयमानसमानि^{१५} समुच्चयपदानि^{१६} इति^{१४} चशब्दद्वयप्रयोगोऽत्र^{१७} । यथा ^{१८}धवखदिरपलाशा इति द्वन्द्वे ॥ २७ ॥

1-1. B omits; A, C: °राजा for राजः; पवित्रीकृतः अलंकृत° for पवित्रो° कृत° 2. B omits कः 3. B: °मत्या 4. C: यथा वा 5. A omits दीपः 6. A, B: अर्चिषा 7-7. B: भाजनं प्रशस्तं सश्रीकं 8-8. B omits. 9. A : °नात्मकाः 10. A: समुदायाय 11. B adds: संस्कारः प्रकृतिप्रत्ययादि अजा विनापि धातुरेवतदर्थः विभागकल्पना । 12. B: विभूयते 13. A: °तीति 14-14. B omits. 15. B: °माने स°; C: °मुचीयमानो 16. -?— 17. B: °प्रयोगेऽत्र 18. B: यथा च

मन्दाकिनीसैकतवेदिकाभिः सा कन्दुकैः कृत्रिमपुत्रकैश्च^१ ।

रेमे मुहुर्मध्यगता सखीनां क्रीडारसं निर्विशतीव बाल्यम्^२ ॥२८॥

सा बाला सखीमध्ये^३ चिक्रीड । केन^४ । मन्दाकिनी गङ्गा, तस्याः सैकतं तीरं, तत्र^५ वेदिकाभिः स्थलीभिः^६, कन्दुकैः, कृत्रिमैर्दावादिमयैः पुत्रकैः क्रीडनकैश्च^७ । अतश्च भूयोभूयः क्रीडनादुत्प्रेक्ष्यते^८ । क्रीडायां रसो रागो यत्र तत् क्रीडारसम् । बाल्यं शैशवं निर्विशतीव^९ पिबन्तीव^{१०} । ^{११}नुम् विभाषितः^{१२} । करेण निर्वृत्तं कृत्रिमम् । 'ङ्वितः क्विः^{१३} । 'त्रेर्मन्तियम्' । ^{१४}पुत्रक [इति]^{१५} संज्ञायां कन्^{१६}; ^{१७}॥ २८ ॥

1. B, C: °पुत्रिकैश्च 2. K, N: बाल्ये 3. B adds मुहुर्महुः रेमे 4. B omits केन 5. B: तत्रैव 6. B adds स्थलिकाभिः 7. B omits च 8. B: रमणात् खेलनादुत्प्रे° 9. A, C: °शन्तीव 10. B: पिबन्तीव 11-11. B omits and reads: उपभुजानेव गौरी विशेषणम् 12. A: नम्बि°; cf. Pāṇ. 7, 1, 80. 13. Pāṇ. 3, 3, 88; A: क्तिः for क्विः 14. Pāṇ. 4, 4, 20; A: त्रेर्म°; C: त्रेर्मन्ति° 15. A, C omit इति 16. Cf. Pāṇ. 5, 3, 87; A, C add: पुत्रकृत्रिम इत्यनेन कनि कृत्रिमग्रहणमधि-शील(C: लु)विर्ण(C: ल)चौ च; B adds: सैकता विद्यन्ते यस्य तत् सैकतम्

तां हंसमालाः शरदीव गङ्गां महौषधीं¹ नक्तमिवात्मभासः ।

स्थिरोपदेशामुपदेशकाले प्रपेदिरे प्राक्तनजन्मविद्याः ॥२९॥

तां² देवीं शिक्षासमये पूर्वजन्मभवा विद्याः प्रपेदिरे प्रापुः⁻² । यतः³ स्थिरोपदेशां दिव्यत्वादनश्वरज्ञानाम्⁴ । शरदि यथा⁵ हंसमाला गङ्गा-
मायान्तीति भूषणोक्तिः⁶ । यथा च नक्तं⁷ महौषधीं⁸ निजप्रभाः⁸ प्रपद्यन्त
इति भास्वरत्वोक्तिः⁹ । प्राग्भवं प्राक्तनम् ॥ २९ ॥

1. B, C: 'षधीर्नक्तं' 2-2. A: देवी... (lacuna marked by points of one line); C omits प्रापुः 3. A: यतः; B omits यतः 4. A: 'ज्ञाना'; B: ज्ञानम् 5. B adds स्वयं; C omits यथा 6. B: भूषण-
त्वोक्तिः 7. B adds रात्रौ 8. B: षधीः 9. A, C: भास्वरत्वोक्तिः

असंभृतं मण्डनमङ्गयष्टेरनासवाख्यं करणं मदस्य ।

कामस्य पुष्पव्यतिरिक्तमस्त्रं बाल्यात्परं साथ वयः प्रपेदे ॥३०॥

अथ सा देवी शैशवादनन्तरं यौवनाख्यं वयः प्रपेदे प्राप । कीदृशम् ।
अङ्गयष्टेस्तनुलताया असंभृतमनाहार्यमप्रयत्नोपाजितं¹ मण्डनं भूषणमिति
कटककुण्डलादिभ्यो विशेषणम् । तथानासवाख्यं पानव्यतिरिक्तं मदस्य²
चेतोविकारस्य जननम्³ । मद्यादिकं हि मदकारि प्रसिद्धम् । तथा कुसुमा-
युधस्य⁴ पुष्पव्यतिरिक्तं कुसुमविलक्षणमस्त्रं⁻⁴ वशीकरणमिति । विभाव-
नाख्योऽयमलङ्कारः⁵ ॥ ३० ॥

1. A, C omit अप्रयत्नम् 2. A, C: मदनस्य; B: मनस्य 3. B:
जनकं 4-4. B: कुसुमविलक्षणं पुष्पव्यतिरिक्तमस्त्रम् 5. A, C: विभावनाख्यो⁰;
B: 'नाख्योल'⁰

उन्मीलितं तूलिकयेव चित्रं सूर्याशुभिर्भिन्नमिवारविन्दम् ।

बभूव तस्याश्चतुरश्रशोभि¹ वपुर्विभक्तं² नवयौवनेन ॥३१॥

तस्या देव्याः प्रत्यग्रेण तारुण्येन शरीरं विभक्तं भागीकृतं³ सेवितं
सच्चतुरश्रशोभि समन्ततो भद्रमभूत्⁴ । केनेव किमित्याह⁵ । तूलिकया

सूक्ष्मसूच्या⁶ चित्रं यथोन्मीलितं प्रकटीकृतावयवं चतुरश्रं शोभते । ⁷पूर्वं हि तदविभक्ताङ्गमुल्लिख्यते⁷ । यथा च रविरश्मिभिर्भिन्नं विकसितं⁸ पद्मं सर्वरम्यं⁹ भवति । चतुरश्रं समन्ततः शोभत इति चतुरश्रशोभि ॥ ३१ ॥

1. B: ⁰शोभिर् 2. A: वपुविभक्तं 3. B, C: विभा⁰ 4. C: भद्रमासीत् 5. B: कमि⁰ 6. B: सूक्ष्मकूर्च्या 7-7. B: पूर्वं विभ⁰ मुल्लेख्यते 8. B: विकसितं 9. A: पूर्वरम्यं; B: सर्व रम्यं; C: पूर्वरम्यं

तदेव रूपवर्णनद्वारेणाह —

अभ्युन्नताङ्गुष्ठनखप्रभाभिर्निक्षेपणाद्रागमिवोद्विगन्तौ¹ ।

आजहतुस्तच्चरणौ पृथिव्यां स्थलारविन्दश्रियमव्यवस्थाम् ॥ ३२ ॥

देवीनां रूपं पादाङ्गुष्ठात् प्रभृति वर्ण्यते, मानुषीणां तु² केशेभ्य आरभ्येति³ ⁴कविसमाचार इति⁴ तथैवाह । तस्याः पादौ निक्षेपणात् क्रमन्यासाद्धेतोरव्यवस्थां⁵ संचारिणीं भुवि स्थलकमललक्ष्मीमाजहतुरापादयताम्⁶ । तत्सदृशशोभाजननात् । कीदृशौ तौ । ⁷अभ्युन्नतावमग्नौ यावङ्गुष्ठनखौ तयोः कान्तिभिः रागमिवोद्विगन्तौ⁷ लौहित्यमिव⁸ वमन्तौ⁹ । पद्मं हि रक्तं भवति । चरणा नखाश्च रक्ताः प्रशस्ताः । उद्विगिरणादयः¹⁰ शब्दा मुखादन्यत्रौपचारिकाः ॥ ३२ ॥

1. A: ⁰पनाद्रा⁰ 2. A omits तु 3. B: ⁰भ्येति 4-4. B om. 5. B: ⁰वस्थाचलां 6. B: ⁰रपपाद⁰ 7-7. A: अभ्युन्नतौ and omits the rest; C: अत्युन्नता⁰ for अभ्युन्नता⁰ 8. B: ⁰त्यमेव 9: वमन्तौ 10. B: ⁰दयश्च

सा राजहंसैरिव संनताङ्गी गतेषु लीलाश्रितविभ्रमेषु¹ ।

व्यनीयत प्रत्युपदेशलुब्धैरादित्सुभिर्नूपुरशिञ्जितानि² ॥ ३३ ॥

स्तनाभोगवशात् संनतमङ्गं देहं³ यस्याः सा⁴ संनताङ्गी देवी गतेषु गमनेषु राजहंसैरिव व्यनीयताशिक्ष्यत⁵ । तद्वदेव गमनात् । किमिति ते तां गतिं⁶ शिक्षयन्तीत्याह । प्रत्युपदेशलुब्धैर्विद्यान्तरं तत्सकाशाज्जिघृक्षुभिः । तदाह⁷ — नूपुरशिञ्जितानि ⁸मञ्जीररणितान्यादित्सुभिर्ग्रहीतुकामैः । अतश्च 'विद्यया विद्या'⁹ इति हंसैरिव गतेषु सा व्यनीयत¹⁰ । तेन तस्या गमनं⁸

मञ्जीरशिक्षितं च राजहंसनिभमित्यर्थः । कीदृशेषु गतेषु । लीलया हेलया-
ञ्चितो¹¹ रम्यो विभ्रमो येषु । अकृत्रिमविलासेष्वित्यर्थः । ¹²-‘अञ्चेः पूजा-
याम्’¹³ इति इट्-¹² । ‘नाञ्चेः पूजायाम्’¹⁴ इति नलोपाभावः¹⁵ । गते-
ष्विति वैषयिकेऽधिकरणे¹⁶ सप्तमी । व्यनीयतेति¹⁷ कर्मणि ॥ ३३ ॥

1. A, B, C, K, N : °विक्रमेषु (our com. supports °विभ्रमेषु only)
2. A: °शलब्धौ° 3. B: देहो 4. B adds तथोक्ता 5. B, C:
°शिक्षत 6. B: गति 7. A: इत्याह 8-8 A omits. 9. Cf.
Otto Boehtlingk : Indische Sprüche, 2177. 10. C adds इति
11. B omits. हेलया and reads अचितो for अञ्चितो 12-12. B omits;
13. Pāṇ. 7, 2, 53; A: अञ्चेः, C: अचैः for अञ्चेः 14. Pāṇ. 6, 4,
30; A: नान्चेः, C: नान्चैः for नाञ्चेः 15. A, C add: मनोहारित्वमेवादौ
पूजा न तु गुण (C omits गुण) विषययार्चा 16. A: °केविक°; B: वैशोषि-
केधि° 17. A: °यतीति; C: व्यतीयतीति

वृत्तानुपूर्वे च¹ न चातिदीर्घे जङ्घे² शुभे सृष्टवतस्तदीये ।

शेषाङ्गनिर्माणविधौ विधातुर्लावण्य उत्पाद्य इवास यत्नः ॥३४॥

वेधसो देव्या जङ्घे² प्रसृते³ लावण्यनिर्भरे निर्मितवतो जघनाद्यवयव-
सृष्टावर्जनीय⁴ इव⁵ सौन्दर्ययत्नोऽभूत्⁶ । सर्वस्यैव⁷ लावण्यस्याकुलत्वेन तयो-
न्निष्पेपात्⁸ । कीदृशे । वृत्ते परिवर्तुले पूर्वमनुगते अनुपूर्वे गोपुच्छाकारे⁹ ।
विशेषणसमासः । न चातिदीर्घे¹⁰ अपि तु¹⁰ मध्यप्रमाणे¹¹ । शुभे
प्रशस्ते । ¹²-आसेति कवीनां प्रमादजः प्रयोगः । ‘अस्तेभूः’¹³ इति भूभाव-
प्रसङ्गात् । ¹²-यत्त्वन्ये ¹⁴-ब्रुवते ‘तिङन्तप्रतिरूपको’¹⁴ निपातः’ इति
तदसत् । तादृशस्य¹⁵ तिङन्तस्यैव भवनात्¹⁶ ॥ ३४ ॥

1. B: -ति 2. A: जङ्घे 3. A, C omit प्रसृते 4. A:
°वयवं सृ°; B: °ष्टावर्जये 5. B om. इव 6. B: सौन्दर्यं य° 7. B:
यतो सर्व° 8. B: यतोनि°; A: °निपेपात् 9. A: °च्छागारे 10-10 A,
C omit. 11. C: मध्यनप्रमाणे 12-12. B omits; A: आसति for
आसेति; C omits अस्तेभूः इति 13. Pāṇ. 2, 4, 52, 14-14. B:
क्रुतेरान्तप्रति° 15. A: तादृश्यस्य 16. Cf. D: °स्यैवाभावात् ; (also
Mallinātha on the same verse : बल्लभस्तु—‘न तिङन्तप्रतिरूपकमव्ययम्
अस्तेभूः इति भ्वादेशनियमात्तादृशितङन्तस्यैवाभावात् । किंतु कवीनामयं प्रामादिकः
प्रयोगः’ इत्याह ।)

नागेन्द्रहस्तास्त्वचि कर्कशत्वादेकान्तशैत्यात्कदलीविशेषाः¹ ।
लब्ध्वापि² लोके परिणाहि रूपं जातास्तदूर्वरूपमानबाह्याः³ ॥३५॥

नागेन्द्रहस्ता⁴ हस्तिकरास्तथा⁵ कदलीविशेषा वृक्षभेदास्तस्या ऊर्वो-
रूपमानबाह्या असदृशा⁶ जाताः संपन्नाः । कदाचित्ते न⁷ वृत्ताः स्युरि-
त्याह⁸ । परिणाहि⁹ रूपं परिमण्डल¹⁰ संस्थानं प्राप्यापि । कथं तद्द्वौपम्य-
बहिर्भूता इत्याह । त्वचि कर्कशत्वादेकान्तशैत्याच्चेति । करिकरास्त्वचि¹¹
परुषा¹² भवन्ति । तौ तु कोमलौ । कदल्योऽप्येकान्तेन नियमेन शीतलाः ।
ऊरू तु शिशिरेऽप्यशिशिरौ¹³ । एवं च वैलक्षण्यात्¹⁴ कथमौपम्यम् । एका-
न्तेन¹⁵ शैत्यमेकान्तशैत्यम् । बाहुलकात् समासः¹⁶ । परिणाहो विद्यते
यस्य तत् परिणाहि ॥ ३५ ॥

1. B: °शैत्याः कद° 2. B: °ब्ध्वाहि 3. A: जातस्त°; C: जाता-
स्त्यदोर्वो° 4. B omits ना° स्ता 5. B omits तथा 6. C: असदृश्याः
7. B omits न 8. A: स्यु इत्याह 9. B adds वरं 10. B, C:
°मण्डल- 11. B: °करा हि त्वचि 12. B: कर्कशा 13. A om.
शिशिरेप्य; B. °प्यशिशिरे 14. A: वैलक्षण्यात् 15. B adds नियमेन
16. Cf. Pāṇ. 2, 1, 32.

एतावता नन्वनुमेयशोभं¹ काञ्चीगुणस्थानमनिन्दितायाः ।
आरोपितं यद्विरिशेन पश्चादनन्यनारीकमनीयमङ्गम् ॥३६॥

काञ्चीगुणो रशनादाम तिष्ठति यत्र तत् काञ्चीगुणस्थानं श्रोणीबिम्बं²
देव्या अप्रत्यक्षदृश्यत्वादेतावतैवानुमेयशोभम्³ । यत् पश्चादुत्तरकालं⁴ शिवे-
नाङ्कमारोपितमुत्सङ्गे⁵ गृहीतम् । कदाचित् तदङ्को⁶ बहुतरवधूपभोग्यः
स्यादित्याह । अन्यासां नारीणामकमनीयमकाम्यम् । देवस्योर्ध्वरेतस्त्वात्⁷ ।
एवं यदि तदुत्कृष्टं⁸ न स्यात् तत्⁹ कथं भगवानाद्रियेत । अनिन्दिता
प्रशस्ता । कुमारिरूपवर्णनकालेऽप्यङ्कमारोपितमिति कवेरेतदनुचितमपि¹⁰
न विरुद्धम् । कविकाव्यकाले¹¹ विवाहस्य वृत्तत्वात् । अत एव पश्चाद्ग्रहणं
कृतम् । एवमुत्तरत्र । चैत्यभुवनादिवद्गिरिशब्दो¹² भाषायां प्रयोगार्हः¹³ ।
यदि वा गिरिः कैलासो¹⁴ विद्यते यस्य स गिरिशः । लोमादित्वाच्छः¹⁵ ।
गिरिं शयतीति गिरिश इत्यन्ये ॥ ३६ ॥

1. K, N: "मेयशोभि; A, B, C: "मेयकान्ति (our com. supports^o शोभं only) 2. B: श्रोणिबिम्बं 3. A: "शोभा; B: "शोभमपरिच्छेद्या कान्तिः सौन्दर्यम् 4. B adds: पश्चाद्या तदाक्रान्तं 5. B: "त्सङ्ग- 6. A: तदङ्गे 7. A: "स्त्वाम् 8. A: तदुष्टं 9. B omits तत् 10. C: "चितमिति 11. B: कविः का^o 12. B: चैतन्यवद्भूचैतन्य- वद्भुवनादिव^o 13. A: प्रयोगाः; C: "गार्ह 14. B: कैलासस्थानं 15. Cf. Pāṇ. 5, 2, 100.

तस्याः प्रविष्टा नतनाभिरन्ध्रं रराज तन्वी नवरोमराजिः ।

नीवीमतिक्रम्य सितेतरस्य तन्मेखलामध्यमणेरिवार्चिः ॥३७॥

तस्या देव्या नवरोमावलिस्तनीयसी¹ रेजे । नतं गम्भीरं नाभिविवरं प्रविष्टा तत्रैव विच्छेदं प्राप्ता । या च काष्ण्यादुत्प्रेक्ष्यते । मेखलामध्यमणेः रशनानायकभूतस्य² सितेतरस्येन्द्रनीलस्यार्चिः कान्तिरिव नीवीमतिक्रम्यो- ष्यमुल्लङ्घ्योपरि प्रविष्टेति । ³नीवी हि³ मेखलाया ऊर्ध्वं क्रियते । यदि वा नीविशब्देन नीव्या यदग्रध्यते तदधोवासो⁴ लक्ष्यते । तेनाम्बर⁵ भङ्क्त्वाभ्यन्तरमर्चिरिव प्रविष्टा । ⁶वाससो⁴ ह्युपरि⁶ मेखला क्रियते । अर्चिशब्दः⁷ स्त्रीलिङ्गोऽपि । ⁸सितादितरः सितेतर इति 'पञ्चमी'⁹ इति योगविभागात् समासः । शुक्लकृष्णयोर्विपक्षतया प्रसिद्धेरसितेतरादिभिः कृष्णवर्ण एव प्रतीतः । अतिक्रम्येति प्रवेशक्रियापेक्ष¹⁰ पौर्व- काल्यम्⁸ ॥ ३७ ॥

1. A: "रोमराजिस्त^o 2. B omits रशना 3-3. B: नीवीहि 4-4. A omits. 5. B: तेनानन्तरं 6-6. B: वासस उपरि 7. B: अर्चिशब्दः 8-8. B omits 9. Pāṇ. 2, 1, 37. 10. C: प्रसिद्धवेश^o

मध्येन सा वेदिविलग्नमध्या वलित्रयं चारु वभार बाला ।

आरोहणार्थं¹ नवयौवनेन कामस्य¹ सोपानमिव प्रयुक्तम् ॥३८॥

वेदिरग्न्याहितानां² त्रेताग्निस्थानं तद्वद्विलग्नं क्षामं मध्यमुदरं यस्याः सा बाला देवी मध्येन रम्यं वलित्रयं³ त्रिवलीमुवाह⁴ । उत्प्रेक्ष्यते⁵ । नव- यौवनेन कामस्यारोहणाय सोपानमिव तत्प्रयुक्तमिति⁶ । तारुण्ये हि मदना- विर्भावः ॥ ३८ ॥

- 1-1. C: नवयौवनस्य कामेन वल्लित्रयं 2. B omits अग्न्याहितानां 3. C: तदुचितमिति 4. C: त्रिवल्लीमु^० 5. B omits उत्प्रेक्ष्यते 6. B:

अन्योन्यमुत्पीडयदुत्पलाक्ष्याः स्तनद्वयं पाण्डु^१ तथा विवृद्धम्^२ ।
मध्ये यथा श्याममुखस्य तस्य मृणालसूत्रान्तरमप्यलभ्यम् ॥३९॥

तस्याः कुवलयनयनायाः कुचयुग्मं गौरं तथा तेन प्रकारेण विवृद्धं यथा तदन्तरे^३ विसतन्तोर्प्यवकाशो^४ दुर्लभः । यतः^५ परस्परमुत्पीडयत् । श्याम-
मुखस्य नीलचूचुकस्येति स्वरूपकथनम् ॥ ३९ ॥

1. A, B, C: चारु (our com. supports पाण्डु only). 2. K, N: प्रवृद्धम् 3. A: ^०न्तरै 4. B: ^०न्तोप्यव^० 5. B omits यतः

शिरीषमालाधिकसौकुमार्यौ^१ बाहू तदीयाविति मे वितर्कः ।
पराजितेनापि कृतौ हरस्य यौ कण्ठपाशौ मकरध्वजेन ॥४०॥

देव्या भुजौ शिरीषकुसुममालातोऽभ्यधिकं^२ सुकुमाराविति^३ मे वितर्कः ऊहः^४ । कुत^५ इत्याह । यद्गन्धेनापि मकरध्वजेन शिवस्य^६ कण्ठपाशौ वशी-
करणौ कृतौ । सुकुमारप्रहरणः किल कामः । मृदुनास्त्रेण तेन^७ जगद्वशी-
कार्यम् । यदि च^८ पुष्पेभ्योऽपि तद्बाहुयुग्मं मृदु न भवेत् तत्सत्स्वपि शिरी-
षादिकुसुमेष्वपराभूतेनापि^९ तेन पूर्वं यो हरो न वशीकृतस्तं कथमधुना
जयेत् । यदि^{१०} वा यः सुकुमारस्वभावस्तत्राप्यशरीरः कथं स कठोरं वस्तु
पाशीकुर्यादिति भावः । अत्र^{११} यावित्यस्य^{१२} स्थाने यदिति हेतुपदं
न्याय्यम् । यथा 'आरोपितं^{१३} यदिगरिजेन^{१४} इत्यत्र^{१५} ॥ ४० ॥

1. K, N: शिरीषपुष्पाधि^० 2. B: शिरीषमालाकुसुमतो^० 3. B: ^०मारावेवेति 4. A, C omit ऊहः 5. A, C: कथं 6. B: शिव-
7. A, C omit तेन 8. C omits च 9. B: शरीषा^०; C: मेष्पवि अप^०
10. B omits यदि 11. B adds वा 12. A: यावित्यस्य 13-13. B:
यत् and omits the rest; C omits इत्यत्र 14. Kumāra. 1, 36.

कण्ठस्य तस्याः¹ स्तनबन्धुरस्य² मुक्ताकलापस्य च निस्तलस्य ।
अन्योन्यशोभाजननाद्भूव साधारणो भूषणभूष्यभावः ॥४१॥

देव्याः कण्ठस्य मुक्ताहारस्य चान्योन्यशोभोत्पादनात् साधारणं³ भूषण-
भूष्यत्वमासीदिति स्वाभाविकशोभाकथनम् । यतो गलस्य स्तनाभ्यां बन्धु-
रस्य मनोजस्य । अपरस्यापि⁴ निस्तलस्य वृत्तस्य । अविद्यमानं तलमस्येति⁵
कृत्वा । वाक्यार्थस्य भूषणत्वे तात्पर्यात् प्रधानतया भूषणशब्दस्य पूर्व-
निपातः । एतच्च हेतुपदेनैवोक्तम्⁶ ॥ ४१ ॥

1. B: तस्या 2. A: स्तनुव⁰ 3. B: साधारणो 4. B: हार-
स्यापि 5. C: तलं यस्येति 6. B: ⁰पदेनोक्तम्

चन्द्रं गता पद्मगुणान्न भुङ्क्ते पद्माश्रिता चान्द्रमसीमभिख्याम्¹ ।
उमामुखं तु प्रतिपद्य लोला द्विसंश्रयां² प्रीतिमवाप लक्ष्मीः ॥४२॥

गौर्या मुखं शशिकमलनिभमित्येतदेव³ वस्तु भङ्गचन्तरेणाह⁴ । श्रीरिन्दौ
स्थिता कमलकान्तिं⁵ नोपभुङ्क्ते । निशि तस्य संकुचितत्वात् । पद्ममपि
याता चान्द्रमसीमभिख्यां नानुभवति । दिवा शशिनो विच्छाद्यत्वात्⁶ ।
देव्यास्तु सा वक्त्रमासाद्योभयाधिष्ठानं सौख्यं लेभे । तन्मुखस्योभय-
सादृश्यात् । यतोऽसौ लोला⁷ लम्पटोभयगुणार्थिनी⁸ ॥ ४२ ॥

1. C: चान्द्रसी⁰ 2. B: ⁰संश्रया 3. B: ⁰त्येतावद् 4. A:
उपाङ्गचन्त⁰; C: ⁰रेणार्थः 5. A: ⁰कान्ति 6. A: विच्छत्वात् 7. B:
omits लोला 8. A, B: ⁰गुणार्थी

पुष्पं प्रवालोपहितं¹ यदि स्यान्मुक्ताफलं वा स्फुटविद्रुमस्थम् ।
²ततोऽनुकुर्याद्विशदस्य तस्यास्ताम्रौष्ठपर्यस्तरुचः⁻² स्मितस्य ॥४३॥

पुष्पमौक्तिके³ ईदृशे यदि स्यातां⁻³ ततो देव्या विमलं⁴ बिम्बाधरगतं
हसितमनुकुर्याताम्⁵ । कीदृशं पुष्पम् । प्रवालोपहितं किसलयमध्यस्थम् ।
मुक्ताफलमपि निर्मलविद्रुमगतम्⁶ । एवं हि⁷ शौक्यस्य⁸ लौहित्यस्य⁹ च
व्यतिकरादनुकारः पूर्णो भवेदित्यनुमानोत्पादनायोत्पाद्योपमानोपमेयम्¹⁰ ।
ताम्रे ओष्ठे पर्यस्ता पतिता रुक् कान्तिर्यस्य तस्य ताम्रौष्ठपर्यस्तरुचः¹¹ ।

स्मितस्येति संबन्धविवक्षया षष्ठी । 'न माषाणामश्नीयात्' इतिवत् । पुष्प-
शब्दोऽत्र सिते वर्तते ॥ ४३ ॥

1. A: °पहत 2-2. B: °द्विषद°स्ताम्रोष्ठ°; C: अतोऽनुकुर्याद्विषदप्रभस्य
ताम्रोष्ठ° 3-3. B: यदि स्यातामीदृशे 4. B: विमल- 5. A, B, C:
°कुर्यात्; D: °कुर्याताम् 6. B: °दुमस्थम् 7. C omits हि 8. B:
शौकस्य 9. A: लोहितस्य 10. A: °योत्पापद्यो°; B: °नायोत्पद्यमानो-
पमे° 11. B: ताम्रोष्ठ°

स्वरेण तस्याममृतस्रुतेव प्रजल्पितायामभिजातवाचि ।

अप्यन्यपुष्टा प्रतिकूलशब्दा श्रोतुर्वितन्त्रीरिव वाद्यमाना¹ ॥४४॥

तस्यां पार्वत्यामभिजातवाचि कोमलगिरि स्वरेण प्रजल्पितायां वक्तुं
प्रवृत्तायां² सत्यां श्रोतुरन्यपुष्टापि कोकिलापि प्रतिकूलशब्दोद्वेगकारिणी
भवति । विस्वरा तन्त्रीरिव वाद्यमाना³ । तदीयां मृद्वी⁴ वाचं य आकर्णयति
तस्य⁵ कोकिलापि वितन्त्रीवत्⁶ कर्णामुखकारिणीत्यर्थः । स्थानचलिता हि
तन्त्रीरतितरामुद्वेगजननी⁷ । कीदृशेन स्वरेण । अमृतं स्रवतीत्यमृतस्रुत्⁸,
तेनेव⁹ माधुर्यामृतं स्रवतेव । स्वरोऽत्र शब्दमात्रम् । विशेषणयोगार्थं च
तदुपादानम् । शिशूनां¹⁰ कोकिलानां काकपोषितत्वादन्यपुष्टेति¹¹ यथार्थं
नामेति शुद्धजात्यभावान्डीपभावः¹² । तन्त्रीरिति¹³ 'अवितृस्तृत्तन्त्रिभ्य
ईः'¹⁴ । विस्वरा चासौ तन्त्री वितन्त्रीः¹⁵ ॥ ४४ ॥

1. K, N: ताड्यमाना 2. B: प्रवृत्तायां 3. C: वाद्यमानां 4. A:
मृद्वी 5. B: तस्यापि 6. B: तन्त्री° 7. A: °तितरमु° 8. B:
स्रवती° 9. B: तेन; C: तेनैव 10. C adds हि 11. B: °पो-तत्त्वा
(lacuna marked by blank of one space) 12. A: शुद्धजा...
पभावः (lacuna marked by four points); cf. Pāṇ. 4, 1, 63.
13. B: तन्त्रीरिति 14. Uṇādisūtra 438. 15. B: वितन्त्री

प्रवातनीलोत्पलनिर्विशेषमधीरविप्रेक्षितमायताक्ष्या ।

तया गृहीतं नु मृगाङ्गनाभ्यस्ततो गृहीतं नु मृगाङ्गनाभिः¹ ॥४५॥

अधीरं कातरं² यद्विप्रेक्षितं वीक्षणं तन्न जानीमः, तया पार्वत्या³ किं
मृगीणां सकाशादात्तं, किं वा तस्याः सकाशान्मृगीभिरिति । सादृश्यात्⁴

निश्चयः । यतः प्रवाते प्रकृष्टे वाते यन्नीलोत्पलं तेन ⁵निर्विशेषमभिन्नम् ।
नुवितर्के ⁶ ॥ ४५ ॥

1. A: मृगाङ्कनाभिः 2. B: यत्कातरं 3. B: पर्वत्या 4. B: मटशत्रु
5-5. A: ⁰शेष... (lacuna marked by 5 points).

तस्याः शलाकाञ्जननिर्मितेव कान्तिभ्रुवोरानतलेखयोर्या ¹ ।
तां वीक्ष्य लीलाचिकुरामनङ्गः ² स्वचापसौन्दर्यमदं मुमोच ॥४६॥

तस्या देव्या आनतलेखयोर्भ्रुवोर्या ³ कान्तिः शोभा ⁴ तामालोक्य कामो ⁵
⁶निजकार्मुकरामणीयकजं ⁶ ⁷दर्पमत्यक्षीदित्युपमानस्य वैगुण्यकथनमुप-
मेयस्य ⁷ शोभातिशयोक्तिः । शलाका तूलिका तस्या यदञ्जनं कञ्जलं तेन
निर्मितेव लिखितेवेति तनुत्वकाण्योक्तिः ⁸ । कीदृशीम् । लीलया विलासेन
चिकुरां सुन्दराम् ⁹ । चिकुरामित्यप्रसिद्धत्वादार्षः पाठः ॥ ४६ ॥

1. K, N: ⁰रायतले⁰; A: ⁰योर्थाः 2. K, N: लीलाचतुरा⁰
3. B: -रानत⁰ 4. B: या शोभा कान्तिः 5. A: कामं 6-6. A: निजं
का⁰; A, C: ⁰मणीयजं 7-7. A: ⁰मानस्यैव गुण्य⁰ 8. A: ⁰काश्योक्तिः;
C: काव्योक्तिः 9. C: सुन्दर

लज्जा तिरश्चां यदि चेतसि स्यादसंशयं पर्वतराजपुत्र्याः ।
तं केशपाशं प्रसमीक्ष्य कुर्युर्वालप्रियत्वं शिथिलं चमर्यः ॥४७॥

पशूनां मनसि लज्जा त्रपा यद्यभविष्यन्निश्चितं ¹ पार्वत्यास्तं केशपाशं
शिरोरुहकाण्यशोभामालोक्य ² चमर्यः प्रियपुच्छत्वं ³ शिथिलमवाकरि-
ष्यन् ⁴ । ता हि चमर्यो वीरुद्गहनलग्नलाङ्गूलविच्छेदकातरा ⁵ व्याधसायकं ⁶
नाशकरमप्यङ्गीकुर्वते । न तु वालभङ्गम् । यतः ⁷ तासां वालानि प्रियाणि ।
अत्र क्रियातिपत्त्या ⁸ 'भूते च' ⁹ इति लृङ्भावश्चिन्त्यः ¹⁰ । ¹¹तमिति
सर्वनाम केशपाशस्य रम्यत्वेन प्रसिद्धिमाह । केशपाशशब्दः ¹¹ प्रशंसा-
याम् ¹² ॥ ४७ ॥

1. A: यदि भवि; C: यदि भविष्यतु निश्चितं 2. A, C: ⁰रुहशोभाकाण्यं
शोभामा⁰; B: ⁰रुहः काण्य⁰ 3. C: पुच्छप्रियत्वं 4. A, C: ⁰ष्यतु; B:

निश्चितं शिथिलमवकुर्युः 5. B: °हने लग्न°; C: लाङ्गूलवालविच्छे° 6. A, C: व्याधं 7, A, C: यदा तु स्वगुणपराजयेऽपि तिर्यञ्चो न लज्जन्ते तदा देवीकेशपाश-दर्शनेऽपि 8. A: क्रियात्यपत्त्या; °पत्त्यां; cf. Pāṇ. 3,3,139. 9. Pāṇ. 3,3,140. 10. A: °भावचिन्तः and adds: हेतुहेतुमद्भावादक्लृप्तः (cf. Pāṇ. 3,3,156) । मर्ष्यभावाच्च । यदा यद्योश्चे तस्यायन°°° (lacuna marked by four points) शाङ्गैरवादिषु (cf. Pāṇ. 4, 1, 73) पुत्रशब्दा-न्डीन् ।; B: लङ्भा° 11-11. A: °°°केशपाशस्य प्रसिद्धत्वेन रम्यत°°°ब्दः (lacunae are marked by eight and ten points respectively). 12. A adds 'प्रशंसावचनैश्च' (Pāṇ. 1,1,66) इति°°°सः (lacuna marked by ten points) । वालप्रिय इति 'वा प्रियस्य' (MB. 2,2, 35 Vt.) इति परनिपातः ।

विभागशोऽवयवान्¹ निर्वर्ण्येदानीं निकुरुम्बीकृत्याह²—

सर्वोपमाद्रव्यसमुच्चयेन यथाप्रदेशं विनिवेशितेन³ ।

सा निर्मिता विश्वसृजा प्रयत्नादेकस्थसौन्दर्यदिदृक्षयेव ॥४८॥

किं बहुना । सर्वेषामुपमाद्रव्याणां शशिकमलकुवलयरम्भादीनां समुच्चयेन संघटनेन⁴ सा देवी प्रवीणेन⁵ धात्रा विनिर्मिता⁶ । तेन च यथाप्रदेशं⁷ यथानुरूपं विनिवेशितेन⁸ । शशिकमलशोभा⁹ हि मुख एव रचिता, कुवलय-काग्नितेत्रयोः, कदलीचारुतोर्वोरिवेत्यादि । उत्प्रेक्ष्यते । एकस्थसौन्दर्य-दिदृक्षयेवोपमानवस्तुसमुच्चयेन¹⁰ निर्मिता ।¹⁰द्रव्याणां समुच्चयं तावद्विप्र-कीर्णमधुना एकस्थं¹⁰ पश्यामि कीदृशमेतदिति¹¹ ।¹²अतो बुद्धयैव विधिनोत्पादितेत्यर्थः¹² । उपमीयते येनेत्युपमा¹³ ।¹⁴तदाख्यानि च तानि द्रव्याणि तेषां समुच्चयस्तेन¹⁴ । यो यः । प्रदेशो यथाप्रदेशम् ॥४८॥

1. B: विभागे शोभामवयवानां 2. A: निकुरुम्बी° 3. A: °वेशितेन 4. A: संघटेन; C: संघट्टेन 5-5. A, C: विश्वात्रानिर्मिता 6. B adds: यत्र यदुपयुक्तं 7. A, C: निवेशितेन 8. A: शशि°°°कमल° (lacuna marked by three points), where in B: शशिशोभा (i.e., B does not record lacuna and omits कमल). 9. A: °येवो उप° 10-10. A: विप्रकीर्णं तावदेतदतितरां रम्यं°°° (lacuna marked by three points); B adds यतः after एकस्थं; C: विप्रकीर्णं तावदेतदतितरां रम्यमेकस्थं 11. B omits की°ति 12-12. A omits. 13. A: नयेत्यु° 14-14. A, C: सा चासौ द्रव्यं च

तां नारदः कामचरः कदाचित् कन्यां किल प्रेक्ष्य पितुः समीपे ।
समादिदेशैकवधूं¹ भवित्रीं प्रेम्णा शरीरार्धहरां हरस्य ॥४९॥

ततः कदाचिदेवंरूपां तां² कुमारीं जनकाभ्यासे³ विलोक्य स्वेच्छाचारी
नारदमुनिर्हरस्यैकवधूं⁴ भवित्रीमसपत्नीकां⁵ भार्या भाविनीं समादिदेशो-
क्तवान्⁶ । ⁷प्रेम्णा प्रीतिवशाच्छरीरार्धहरामर्धदेहमाक्रम्य⁷ स्थिताम् ।
किलेत्यागमसूचनार्थः⁸ । एवं ह्युक्तम् — ‘एषा भार्या प्रिया भर्तुः शङ्करस्य⁹
शरीरार्धहरा¹⁰ भविष्यति, न संशयः’ । कामेन स्वेच्छया चरत्यटतीति
कामचरः । भविष्यतीति भवित्री । शरीरार्धशब्दे¹¹ समप्रविभाग-
विवक्षायां¹² पृष्ठीसमासः ॥ ४९ ॥

1. B: °वधू 2. A, C omit तां 3. A: °भ्यासे 4. B adds:
एकैव वधूस्तां; C: नारदः मुनि° 5. A: °त्नीनीयां; C: °त्रीसप° 6. B:
°देश आदिष्टवानित्यागमः 7-7. A: प्रेम्णा च्छरीरार्धहरां प्रीतिवशा अर्धदे°
8. B: °गमः सू° 9. B: वृषाङ्कस्य 10. B: सहार्धहरा; A: °र्धहा
11. A: शरार्ध° 12. A: °भाग...यां (lacuna marked by three
points).

गुरुः प्रगल्भेऽपि वयस्यतोऽस्यास्तस्थौ निवृत्तान्यवराभिलाषः ।
ऋते कृशानोर्न¹ हि मन्त्रपूतमर्हन्ति तेजांस्यपराणि हव्यम् ॥५०॥

यतो नारद एवमादिष्टवानतः कारणाद्गुरुः पितास्यास्तारुण्येऽपि
निवृत्तान्यवराभिलाषस्तस्थौ² । निवृत्तोऽन्यस्मिन् वरे भर्तुर्यभिलाषो³
यस्य⁴ स एवं विध आसीत् । हरादन्यं वरं मनसापि न चकारेत्यर्थः⁴ ।
यतः कृशानोर्ऋते⁵ °वह्निं विना मन्त्रेण पूतं⁶ °हव्यमाहुतिमन्यानि
तेजांसि नार्हन्ति⁷ °भोक्तुं न शक्नुवन्ति⁷ । °हूयत इति हव्यम् ।⁸
कृशानोरिति ऋतेशब्दप्रयोगे¹⁰ पञ्चमी⁹ ॥ ५० ॥

1. B, C: कृशानोर्न 2. B omits तस्थौ 3. B: भर्तुर्यभि°
4-4. A, C omit. 5. A: °नो ऋते; B: कृषाणो ऋते; C: कृषानोः ऋते
6-6. B: अग्निवर्जं मन्त्रपवित्रं 7-7. A, C: हव्यं भोक्तुमपराणि तेजांसि
8-8. B: हूयत इति हव्यम् । भोक्तुं न शक्नुवन्ति 9-9. A, C omit and
read: सूर्यादीनां यथा मयूरव्यंसकादिवच्छाकपार्थिवदन्त्राणि भोक्तुंशब्दस्यान्वयः
(C: °स्यापि अन्वयः) 10. Cf. Pāṇ. : 2,3,29.

¹-तर्हि स्वयमेव² तातः स क[स्मात् तां]³ हराय⁴ न ददावित्याह—⁻¹

अयाचितारं न हि देवदेवमद्रिः सुतां ग्राहयितुं शशाक ।
अभ्यर्थनाभङ्गभयेन साधुर्माध्यस्थ्यमिष्टेऽप्यवलम्बतेऽर्थे ॥५१॥

देवदेवं महेश्वरमप्रार्थयमानं सन्तं हिमवान् दुहितरं ग्राहयितुं न शशाक । ⁵यावद्भूगवता सा नाभ्यर्थिता तावत् तस्मै गिरिस्तां⁶ न ददावित्यर्थः । हिशब्दोऽत्रोत्तराश्रयहेत्वर्थः⁶ । यस्मान्मनस्व्यभिमतोऽपि वस्तुनि माध्यस्थ्यमौदासीन्यमवलम्बते⁷ श्रयति⁸ । केन⁹ । प्रार्थनाभङ्गनासेन । कदाचिद्दत्तामपि नाङ्गीकुर्यादिति¹⁰ । 'गत्यर्थानां तथैव च'¹¹ इति चकाराद्ग्रहिप्रभृतियोगेऽपि¹² द्विकर्मकता¹³ । यथा — 'अजिग्रहत् तं जनको धनुस्तत्',¹⁴ 'देवामुरैरमृतमम्बुनिधिर्ममन्थे',¹⁵ ¹⁶—'मुक्ताजालं चिरपरिचितं त्याजितो'¹⁷ 'दैवगत्या',¹⁸ 'त्वामप्यस्त्रं नवजलमयं मोचयिष्यत्यवश्यम्',¹⁹ 'गर्गाः शतं दण्डचन्ताम्'²⁰ इति ।⁻¹⁶ ॥ ५१ ॥

1-1. A, C omit. 2. B: स्वयमेवं 3. B: क''' (lacuna marked by three points). 4. B: हय 5-5. A, C : यावत् तेनासौ ग्राहयन् नार्थितस्तावत् 6. B omits हि⁰त्वर्थः 7. B, C: माध्यस्थ-मौ⁹ 8. A: श्रययति 9. A, C: कुतः 10. B: ⁰र्यादित्यभिप्रायः 11. MB. 1,4,51 (ed. Kielhorn p. 335). 12. B: चकारात्प्रभृ⁰; C: ⁰योगे 13. B: कर्मता 14: Bhaṭṭik. 2,42; A, B, C add इति 15. Kirātārjunīya 5, 30. 16-16. B omits. 17. C: त्याजितं 18. Meghadūta 93. 19. Meghadūta 91. 20. MB. 1,1,1, (ed. Kielhorn p. 41).

¹-इदानीमीश्वरव्यापारं विवर्णयिषुराह⁻¹—

यदैव पूर्वे² जनने शरीरं सा दक्षरोपात् स्वयमुत्ससर्ज³ ।
तदाप्रभृत्येव विमुक्तसङ्गः पतिः पशूनामपरिग्रहोऽभूत्⁴ ॥५२॥

⁵यस्मिन्नेव काले पूर्वस्मिन्⁶ जनने जन्मनि देवी⁻⁵ पितृकोपात् स्वयं देहमत्याक्षीत् , तत एवारभ्य परिहृतविषयत्वाद्भूतनाथोऽपरिग्रहोऽभूदकृत-दार⁷ आसीत् । प्रेमवशाद्ब्रह्मचर्यं चचारेत्यर्थः । तदेति पञ्चम्यर्थवृत्ति-

निपातः⁸ । ⁹सञ्जन्ति तेष्विति सङ्गा विषयाः⁹ । परिगृह्यत¹⁰ इति परि-
ग्रहो दाराः ॥ ५२ ॥

- 1-1. B omits. 2. A, B, C: पूर्वा 3. K, N: ⁰रोषात्सुदनी ससर्ज
4. B omits this verse and later adds it on the right-hand margin
of page 8a. 5-5. B: यदैव पूर्वस्मिन् जनेन जन्मनि यदैव यस्मिन् काले देवी
6. A: ⁰स्मिन्; C: ⁰स्मिन्ना 7. B: ⁰दारावलम्बन 8. A: ⁰पातः
9-9. B omits. 10. A: परिहृत

स कृत्तिवासास्तपसे यतात्मा गङ्गाप्रपातोक्षितदेवदारु¹ ।

प्रस्थं हिमाद्रेर्मृगनाभिगन्धि किञ्चित्कणत्किनरमध्यवास ॥५३॥

कृत्तिर्गजाजिनं वासोऽम्बरं यस्य स भगवान् संयतेन्द्रियस्तपोर्य² हिमाद्रेः
प्रस्थं सानुमध्यवास³ भेजे । कीदृशम्⁴ । गङ्गायाः⁵ प्रपातेन निर्भराम्भ-
सोक्षिताः⁶ सिक्ता⁷ देवदारवो यत्र । मृगाणां कस्तूरिकाकुरङ्गाणां⁸
नाभिगन्धो⁹ विद्यते यत्र¹⁰ । किञ्चित्तूच्चैः¹¹ कणन्तो गायन्तः किनरा
यत्रेति सेव्यत्वकथनम् । प्रस्थशब्दः पुंनपुंसकयोः¹² ॥ ५३ ॥

1. K, N: ⁰प्रवाहोक्षि⁰; C: ⁰दारुः 2. A: ⁰न्द्रियसंस्त⁰; B: ⁰न्द्रियः
स तपो⁰; C: ⁰यः सन् तपोर्य 3. B: सानुं मध्यं वास 4. B omits कीदृशम्
5. B: गङ्गा- 6. B: ⁰म्भसाक्षिताः 7. A: सिक्ता 8. A:
काकुर⁰ (om. कस्तूरि; C: कस्तूरिकाकु⁰); B om. कस्तू⁰णां; C: ⁰ङ्गानां
9. B: नाभिस्तस्याः गन्धो 10. B adds : मृगनाभि कस्तूरिका 11-11.
A: किञ्चित्तूच्चैः; B: किञ्चित् (om. न तूच्चैः) 12. B: पुं...स...
(lacuna caused by trimming the Ms. for binding).

गणा नमेरुप्रसवावतंसं भूर्जत्वचः स्पर्शवतीर्वसानाः¹ ।

मनःशिलाविच्छुरिता निषेदुः शैलेयनद्वेषु शिलातलेषु ॥५४॥

गणाः प्रमथाः ²शिलातलेषूपलपट्टेषु निषेदुरूपविविशुः² । यत्र हि³
भगवांस्तत्र तैर्भाव्यम् । ⁴कीदृशाः । नमेर्वार्या वृक्षा वीरुघो⁴ वा तेषां
प्रसवेन पुष्पफलेनावतंसः⁵ शेखरो⁶ येषाम् । तथा स्पर्शवतीः कोमला

भूर्जत्वचो वसानाः⁷ परिदधतः । मनःशिलया⁸ धातुविशेषेण विच्छुरिता
अवलिप्ताः । तेषु तु शैलेयैः शिलाकुसुमैर्नद्वेषु छन्नेषु⁹ । शिलेव शैलेयम् ।
वस्तेर्द्वित्रि¹⁰ प्रकृते 'शिलाया ढः'¹¹ इति योगविभागाद्द्वत्रि¹² ॥ ५४ ॥

1. K, N: °तीर्दधानाः; B: °र्वमानः 2-2. A: °पटेषु... (lacuna
marked by points of half a line); C: °दुःविविशुः 3. B om.
हि 4-4. A: कीदृश्य...धो (lacuna marked by points of a
third part of the line). 5. B: °तंसकाः 6. B: शेखराः
7. B: वसानः 8. B: °शिलाया 9. A omits छन्नेषु 10. A,
C: वस्ते न त्रि; B: °र्द्वित्रि; cf. Pāṇ. 5, 3, 101. 11. Pāṇ. 5, 3, 102.
12. Cf. Kāśikā 5, 3, 102.

¹⁻तुषारसंघातशिलाः खुराग्रैः⁻¹ समुल्लिखन् दर्पकलः² ककुब्जान्³ ।

दृष्टः कथंचिद्भवयैर्विविग्नैरसोढसिंहध्वनिरुन्ननाद⁴ ॥५५॥

ककुब्जान्³ हरवृषभ⁵ उन्ननाद जगर्ज । कीदृशः । हिमानीः शफाग्रैरुल्लिखन्
दारयन् । दर्पकलो² मदमधुरः⁶ । अतश्चासोढसिंहध्वनिः केसरिणां नादमप्य-
क्षममाणः⁷ । अत एव गवयाख्यैः प्राणिभिविविग्नैः⁸ खिन्नैः कथंचिद्-
दूरादीक्षितः । ककुद् विद्यते यस्यासौ ककुब्जान् । यवादित्वाद्वत्वाभावः⁹ ।
दान्तोऽयं न तु तान्तः । विविग्न इति ओविजेः¹⁰ ॥ ५५ ॥

1-1. B: °शिला खु°; C: °शिला हिमाद्रेः 2. B: °कलाः 3. A:
ककुब्जान् 4. B: °विघ्नैर° 5. B omits हर 6. B adds हृष्टः
7. B: °क्षमाणः 8. B: प्राणिविविग्नैः 9. B: °त्वात् वयत्वा°; cf.
Pāṇ. 8, 2, 9. 10. Dhātupāṭha 1461; B: विजेः

तत्राग्निमाधाय¹ समित्समिद्धं स्वमेव सूर्यन्तरमष्टमूर्तिः ।

स्वयं विधाता तपसः फलानां केनापि कामेन तपश्चचार ॥५६॥

तत्र ²⁻हिमवत्सानावभ्याधानं कृत्वा भगवान्⁻² केनापि कामेन कयाप्य-
ज्ञातेच्छया तपश्चचार³ । अज्ञानस्य⁴ कारणमाह । तपसः फलानां स्वर्गा-

पवर्गणां स्वयं कर्तेश्वरत्वात् । कीदृशमग्निम् । समिद्धिरेधैः समिद्धं दीप्तम् । तथा स्वमेव मूर्त्यन्तरमात्मीयमेव तनुविशेषम् । यतोऽसावष्टमूर्तिः ।⁵ क्षितिजलपवनहुताशनयजमानाकाशसोमसूर्या⁶ हि शम्भोरष्टौ⁶ मूर्तयः । अन्या मूर्तिर्मूर्त्यन्तरमिति 'सुप्सुपा'⁷ इति समासः ॥ ५६ ॥

1. A, B, C: °भादाय 2-2. B: हिमवान्सानौ भगवानाग्न्याधानं विधाय
3. C: °श्रकार 4. A, B, C: अज्ञातस्य (D: अज्ञानस्य) 5-5. B:
°शनसोमसूर्ययजमानाकाशा 6. A, C: °रष्ट्र- 7. Cf. Pāṇ. 2, 1, 4.

अनर्घ्यमर्घ्येण¹ तमद्रिनाथः स्वर्गौकसामर्चितमर्चयित्वा ।

आराधनायास्य सखीसमेतां समादिदेश प्रयतां² तनूजाम् ॥५७॥

³ ततो निजसानुनि तपस्यन्तमीशं⁴ ज्ञात्वा नारदवचनमनुस्मरन् नगेश-
स्तमर्घ्येणाभ्यर्च्यार्चापूर्वमेतत्सेवार्थं⁵ वयस्यासहितां सनियमां सुतां समादि-
देशाज्ञापितवान् । कीदृशं⁶ तम् । अनर्घ्यमपरिच्छेद्यमज्ञेयत्वात्⁷ ।
स्वर्गौकसां देवानामर्चितं⁷ पूज्यम् । 'क्तस्य च वर्तमाने'⁸ इति षष्ठी । अर्घार्थ-
मुदकादिकमर्घ्यम् । 'पादार्घ्यां च'⁹ इति यत् । ओको गृहम् । तनुशब्द
ऊकारान्तोऽपि³ ॥ ५७ ॥

1. A, C: अनर्घम° 2. B: प्रियतां 3-3. A omits. 4. B:
तपन्त° (C: तपस्यन्त°) 5. C: नगेशः हिमाद्रिः तम° 6-6. C: तदनघं
अपरि° 7. C omits अर्चितं 8. C: °मानः for °माने; Pāṇ. 2, 3, 67.
9. Pāṇ. 5, 4, 25.

प्रत्यर्थिभूतामपि तां समाधेः शुश्रूषमाणां गिरिशोऽनुमेने ।

विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीराः ॥५८॥

तां देवीं शुश्रूषमाणां¹ सेवमानां सतीं भगवाननुमेनेऽङ्गीचकार ।
अननुमनं² च प्राप्तम् । यतः समार्धेनियमस्य प्रत्यर्थिभूतां स्वीत्वात्
प्रतिपक्षरूपाम् । प्रत्यर्थित्वं भूतां प्राप्तां प्रत्यर्थिभूताम् । यदि वा भूतशब्द
उपमानवचनः³ । विपक्षसदृशीमित्यर्थः । कथं तर्ह्यनुमेन इत्याह । यस्मा-
द्विकारहेतौ सत्यपि येषां मनांसि न विक्रियन्ते विकारं न नीयन्ते त एव
धीराः सत्त्ववन्तः । शुश्रूषा सेवा । श्रोतुमिच्छेति⁴ तु परं व्युत्पत्तिमात्रम् ।

सेवायां वा श्रवणं विद्यते । ग्रहणं विद्यत इत्यर्थः । सेवको हि शृणोति न त्ववहेलयति । 'ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः'⁵ इत्यात्मनेपदम् । विक्रियन्त इति कर्मणि⁶ । कर्मकर्तरि⁷ तु 'वेः शब्दकर्मणः'⁸, 'अकर्मकाच्च'⁹ इत्यात्मनेपदाकर्मकत्वात्¹⁰ 'णिश्चन्थिग्रन्थि'¹¹ इति यङ्निषेधः¹² स्यात् ॥ ५८ ॥

1. B: शुश्रूमाणां 2. C: अनुमननं 3. B: उपमावचनार्थः 4. A: °मिच्छतेति 5. Pāṇ. 1, 3, 57. 6. Cf. Pāṇ. 3, 1, 67. 7. B: कर्तरि 8-8. A: °कर्मणः (lacuna marked by four points); B: वः शब्द°; C: वोशब्द°; Pāṇ. 1, 3, 34. 9. Pāṇ. 1, 3, 35. 10. B: °पदकर्म°; C: °पदः कर्म° 11. Cf. MB. 3, 1, 89. 12. C: यङ्निषेधः

अवचितबलिपुष्पा वेदिसंमार्गदक्षा

नियमविधिजलानां बहिषां चोपनेत्री ।

गिरिशमुपचचार प्रत्यहं सा सुकेशी

नियमितपरिखेदा तच्छिरश्चन्द्रपादैः ॥ ५९ ॥

सा सुकेशी देव्यनुज्ञाता¹ सती प्रत्यहमनुदिनं गिरिशमुपचचार सिषेवे । तामेव सेवामाह² । अवचितान्युचितानि³ बल्यर्थं पूजार्थं पुष्पाणि यया सा । वेदिसंमार्गेऽग्निसंमार्जने दक्षा चतुरा । नियमविधिजलानां बहिषां⁴ दर्भणां चोपनेत्री ढोकिनी । एतत्कारणाद्यः⁵ परिखेदः श्रमः⁶ स हरमौलि-मृगाङ्कमयूखैर्नियमितोऽपास्तो⁷ यस्या इति⁸ भगवत्प्रसाददर्शनफलम् । संमार्जनं संमार्गः । घञ्⁹ । 'मृजेर्वृद्धिः'¹⁰ । 'चजोः कु'¹¹ इति कुत्वम् । उपनयतीत्युपनेत्री । अहन्यहनि प्रत्यहम् । यथार्थेऽव्ययीभावः¹² । 'अनश्च'¹³, 'नपुंसकादन्यतरस्याम्'¹⁴ इति टच्, टिलोपः । सुकेशीति 'स्वाङ्गाच्चोपसर्जनाद्'¹⁵ इति डीष्¹⁶ । मालिनीवृत्तम् ॥ ५९ ॥

॥ इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमार-
संभवटीकायां प्रथमः सर्गः ॥¹⁶

1. A: °ज्ञा 2. B: सेवाह 3. C: °तानि उचितानि 4. C: हविषां 5-5. B: परिश्रमः 6. B: °मितेऽपास्तो 7. C omits इति 8. B omits घञ्; cf. Pāṇ. 3, 3, 18. 9. Pāṇ. 7, 2, 114. 10. Pāṇ. 7, 3, 52. 11. Cf. Pāṇ. 2, 1, 6. 12. B: अश्च; Pāṇ. 5, 4, 108. 13. Pāṇ. 5, 4, 109. 14. Pāṇ. 4, 1, 54. 15. A, B: डीप् 16. A: आनन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमारसंभवविवृतौ प्रथमः सर्गः; B: इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमारसंभवटीकायां प्रथमः सर्गः; C: इति श्रीकुमारसम्भवे महाकाव्ये सटीके प्रथमः सर्गः ।

द्वितीयः सर्गः

तस्मिन् विप्रकृताः काले तारकेण¹ दिवौकसः ।

तुरासाहं² पुरोधाय धाम स्वायंभुवं ययुः ॥ १ ॥

यदा गिरिजा गिरिशमवरिवस्यत् तस्मिन्नेवावसरे तारकेण वज्राङ्ग-
तनयेनासुरेण³ विप्रकृता उपद्रुताः सन्तो दिवौकसो देवास्तुरासाहमिन्द्र⁴
पुरोधायाग्रेकृत्य⁵ स्वायंभुवं धाम ब्रह्मलोकं ययुः⁶ जग्मुः । दिवशब्दो-
ऽकारान्तोऽपि⁷ । यथा—‘दिशो बाहू दिवं शिरः’⁸ । वैन्यादिवद्⁹ भाषायामपि
तुराषाट्छब्दः¹⁰ । स्वयंभूर्ब्रह्मा तस्येदं स्वायंभुवम् । ‘संज्ञापूर्वको’¹¹
¹²‘विधिरनित्यः’ इति¹³ ‘ओर्गुणः’¹⁴ इति गुणाभावः । सर्गेऽस्मिन्न-
नुष्टुभो वृत्तम्¹² ॥ १ ॥

1. A, B, C: तारकेन 2. A, B, C: तुरासाहं 3. A, C: °तनया-
सुरेण . 4. A, B, C: °स्तुराषाहं⁹ 5. B: °कृतः; C: °याग्रीकृत्य
6. C omits ययुः 7. B: °ब्दो उका⁷ 8. Mahābhārata, 6, 61, 54.
9. B: चैत्यादि⁹; cf. Kāśikā, 4, 1, 151. 10. B: °षाच्छब्दः; C: षाद-
शब्दः; cf. Pāṇ. 3, 2, 63. 11. A: °पूर्वकं 12-12. A : विधि...
(lacuna marked by points of one line). 13. Kāśikā, 6, 4,
146; cf. Paribhāṣenduśekhara, 93, 1. 14. Pāṇ. 6, 4, 146.

तेषामाविरभूद्ब्रह्मा परिम्लानमुखश्रियाम् ।

सरसां सुप्तपद्मानां प्रातर्दीधितिमानिव¹ ॥ २ ॥

²‘तारकविप्रकारान्नष्टमुखकान्तीनां³ देवानां² विरिञ्च⁴ आविरभूत्
प्रत्यक्षीभूतः । न तु दर्शनविघ्न⁵ उदपादि । यथा संकुचितारविन्दानां
तोयाशयानां प्रभाते रविराविर्भवतीत्युपमा । अनेन शोकविनाशान्मुख-
प्रसादः सूचितः ॥ २ ॥

1. A: °धितमा¹; C: °मान्निव 2-2. A: ... (lacuna marked by

points of one line).

3. B: °मुख्यका°

4. B: विरिञ्चि

5. B:

दर्शनं विघ्न

अथ सर्वस्य धातारं¹⁻ सर्वे ते⁻¹ सर्वतोमुखम् ।

वागीशं वाग्भिरर्थ्याभिः प्रणिपत्योपतस्थिरे ॥ ३ ॥

ततोऽखिला एव सुरा वागीशं ब्रह्माणं प्रह्वीभूयार्थ्याभिः सत्याभिर्गी-
भिरुपतस्थिरे तृष्टुविरे² । कीदृशं तम् । सर्वस्य³ विश्वस्य धातारं स्रष्टारम् ।
सर्वतोमुखं चतुर्मुखम् । यदि वा बहुद्वारमखिलागमस्तुत्यत्वात् । वाचां⁴
वेदशास्त्रमयीनामीशं⁵ प्रभवं⁶⁻पतिं च⁻⁶ । यदुक्तम् 'योगो ज्ञानं तथा सांख्यं
विद्याः शिल्पानि कर्म च । वेदाः शास्त्राणि विज्ञानमेतत्सर्वं पितामहात् ॥'⁷
अर्थादनपेता⁸⁻अचलिता अर्थ्या⁻⁸ अनध्यारोपितार्थाः । 'धर्मपथ्यर्थ-
न्यायादनपेते'⁹ । उपतस्थिरे इति 'उपाद्देवपूजा'¹⁰ इति तद् ॥ ३ ॥

1-1. K, N: ते सर्वे 2. A: तृष्टुविरे 3. B omits सर्वस्य 4. A:
वाचा 5. A: °शास्तममीश 6-6. A, C omit. 7. Mahā-
bhārata, 13, 135, 139. 8-8. B: अचलितार्था 9. A: °पथ्यार्थि;
B: धर्मापपेतः; Pāp. 4, 4, 92. 10. MB. 1, 3, 25, Vt. 1.

तामेव नुतिमाह —

नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं प्राक्सृष्टेः केवलात्मने ।

गुणत्रयविभागाय पश्चाद्देवमुपेयुषे ॥ ४ ॥

त्रिमूर्तये हरिहरब्रह्मवपुषे तुभ्यं नमः । सृष्टेस्तु पूर्वं केवलात्मनेऽभिन्न-
रूपाय । गुणानामक्षुभितत्वात् । ततो गुणत्रयस्य सत्त्वरजस्तमोलक्षणस्य
विभागाय । पश्चाद्देवं ब्रह्मविष्णुरुद्रलक्षणमुपेयुषे¹ प्राप्ताय । अविभक्ता² हि
गुणा न कार्यकारणक्षमा इति देवमनुष्यतिर्यग्रूपां प्रजां निर्मातुं³ न घटते⁴ ।
गुणविभागाच्च त्रिमूर्तित्वमागतमेव । तदुक्तम् — 'नमो रजोजुषे सृष्टौ
स्थितौ सत्त्वमयाय च । तमोमयाय संहारे⁵ त्रिरूपाय स्वयंभुवे' ॥ ४ ॥

1. B: ब्रह्मरुद्र° 2. A: °भक्त 3. B: निर्मातु 4. B: घटिते
5. A: संसारे

यदमोघमपामन्तरुहं बीजमज त्वया ।

अतश्चराचरं विश्वं प्रभवस्तस्य गीयसे ॥ ५ ॥

हे अज सनातन ¹-यत्त्वयापामन्तस्तोयमध्येऽमोघमवन्ध्य-¹ कार्यजननं² बीजं³ ⁴-वीर्यमुत्तं⁴ क्षिप्तम् । अतो⁵ बीजाच्चराचरं स्थावरजङ्गमात्मकं⁶ विश्वं जगत् । अतश्च तस्य विश्वस्य⁷ त्वं प्रभवः कारणं गीयसे मुनिभिरु-
श्यसे । यदुक्तम् — 'सोऽभिध्याय शरीरात्स्वात् सिमृक्षुर्विविधाः प्रजाः ।
अप एव ससर्जदौ तासु वीर्यमथाक्षिपत् ॥'⁸ चरं चाचरं च⁹ चरा-
चरम्¹⁰ । प्रभवत्यस्मादिति प्रभवः ॥ ५ ॥

1-1. A: ...न्तस्तो (lacuna marked by 8 points). 2. A: कार्यं ज⁰ 3. A: बीज 4-4. A: ... (lacuna marked by 8 points).
5. B: मतो 6. B, C: जङ्गमस्थावरकं 7. B omits विश्वस्य 8. Manusmṛti, 1, 8; B omits अप ०क्षिपत् 9. A omits च 10. B: तच्चरा⁰

तिसृभिस्त्वमवस्थाभिर्महिमानमुदीरयन् ।

प्रलयस्थितिसर्गाणामेकः कारणतां गतः ॥ ६ ॥

त्वं हरहरब्रह्मरूपाभिः¹ तिसृभिरवस्थाभिर्दशाभिर्महिमानं² माहात्म्य-
मुदीरयन्³ कथयन् प्रलयस्थितिसर्गाणां संहाररक्षासृष्टीनामेक एव कारणतां
गतो निदानत्वं⁴ प्राप्तः । यदुक्तम् — 'ब्रह्मत्वे सृजते लोकान् कालत्वे संहर-
त्यपि । पुरुषत्व⁵ उदासीनस्तिष्ठोऽवस्थाः⁶ स्वयंभुवः ॥'⁷ स्थितिः सत्ता
पालनम् ॥ ६ ॥

1. B, C: हरहरब⁰ 2. B: 'स्थाभिर्म⁰ 3. A, C omit माहात्म्यम्; B: महा⁰ 4. C: निधानत्वं 5. A: ०वस्त्व; C: ०षत्वे
6. B: यदासी⁰ 7. —?—

स्त्रीपुंसावात्मभागौ ते भिन्नमूर्तेः सिमृक्षया ।

प्रसूतिभाजः सर्गस्य तावेव पितरौ स्मृतौ ॥ ७ ॥

स्त्रीपुंसौ प्रकृतिपुरुषौ तवात्मनो भागावंशौ । यतः स्रष्टुमिच्छया¹

भिन्नमूर्तेद्विधाकृतवपुषः² तावेव स्त्रीपुंसौ प्रसूतिभाजो योनिजस्य सर्गस्य³ पितरौ मातापितरौ स्मृतावुक्तौ⁴ । यदुक्तम् — 'द्विधाकृतात्मनो⁵ देहमर्धेन पुरुषोऽभवत् । अर्धेन नारी तस्यां स विराजमसृजत्प्रभुः ॥'⁶ प्राकृतमान-सादीनामपि⁷ सर्गाणां संभवात् प्रसूतिभागग्रहणम् । स्त्री च पुमांश्च⁸ स्त्रीपुंसौ ! अचतुरादित्वादच्⁹ । माता च पिता च तौ पितरौ¹⁰ । 'पिता मात्रा'¹¹ ॥ ७ ॥

1. B: मृष्टु⁰ 2. B: 'द्विधागत'⁰ 3. B omits सर्गस्य 4. B: स्मृतौ and omits उक्तौ 5. C: 'कृत्वात्मनो' 6. Manusmṛti, 1, 32. 7. B: 'तमनसा'⁰ 8. C adds तौ 9. A, C: अचत्वरा⁰; cf. Pāṇ. 5, 4, 77. 10. B: मातापितरौ 11. B: माता for मात्रा; Pāṇ. 1, 2, 70.

स्वकालपरिमाणेन व्यस्तरात्रिदिवस्य¹ ते ।

यौ² स्वप्नबोधौ तावेव⁻² भूतानां³ प्रलयोदयौ ॥ ८ ॥

तव यौ स्वप्नबोधौ तावेव प्राणिनां प्रलयोदयौ विनाशाविर्भावौ । यदुक्तम् — 'यदा स देवो जागर्ति तदेदं चेष्टते जगत् । यदा स्वपिति⁴ शान्तात्मा तदा सर्वं प्रलीयते ॥'⁵ कीदृशस्य ते । स्वकालपरिमाणेन निज-समयमानेन व्यस्तं विभागीकृतं रात्रिदिवमहोरात्रौ येन तस्य । [यदुक्तम्⁰—] 'सहस्रयुगपर्यन्तमहर्षद्ब्रह्मणो⁷ विदुः । रात्रि युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्र-विदो⁸ जनाः ॥'⁹ अन्यत्राप्युक्तम्¹⁰ — 'यदेतत्परिसंख्यया तमादौ मर्त्य-चतुर्युगम् । एतद्द्वादशसाहस्रं देवानां युगमुच्यते ॥ दैविकानां युगानां तु सहस्रपरिसंख्यया । ब्राह्ममेकमहर्षेयं¹¹ तावती¹² रात्रिरेव च⁻¹² ॥'¹³ द्वन्द्वे दिवाशब्दः प्रातिपदिकार्थमात्रवृत्तिः, ¹⁴ नाधिकरणार्थवृत्तिः⁻¹⁴ । नित्यं¹⁵ ह्यधिकरणार्थत्वे 'दोषामन्यमहः'¹⁶ 'दिवामन्या रात्रिः'¹⁶ इति कर्मभावो दुर्घटः¹⁷ स्यात् ॥ ८ ॥

1. A, C: दिनस्य 2-2. K, N: तु स्वप्नप्रबोधौ; C: 'बोदौ for बोधौ 3. A: प्राणिनां 4. C: स्वपति 5. Manusmṛti, 1, 52. 6. A, B, C omit, D adds it. 7. A: 'हर्षे ब्रह्म'⁰ 8. C: 'रात्रिविदो 9. Mahābhārata, 6, 30, 17. 10. A: अन्यत्र...म् (lacuna marked by five points). 11. B: 'मेतदह'⁰ 12-12. B: रात्रिरुच्यते 13. Manusmṛti, 1, 71-72. 14-14. A, C omit. 15. A, C: त्यां for नित्यं 16. MB. 1, 1, 41. 17. B: दुर्घटा

¹⁻जगद्योनिरयोनिस्त्वमनन्तो जगतोऽन्तकः⁻¹ ।

जगदादिरनादिस्त्वं ²⁻जगदीशोऽप्यनीश्वरः⁻² ॥ ९ ॥

ब्रह्मत्वेन त्वं ³⁻जगतां योनिः⁻³ प्रभवः । ⁴⁻तत्राधिकरणार्थवृत्तिः⁻⁴ । तव⁵ तु न कश्चिद्योनिः अजत्वात् । तथा त्वं विश्वस्यान्तको रुद्ररूपेण संहारात् । तव तु न कश्चिदन्तोऽन्तकारी अविनाशित्वात्⁶ । तथा⁷ जगत ⁸⁻आदिस्त्वं पुराणत्वात्⁹ । तव तु न कश्चिदादिनित्यत्वात्⁻⁸ । तथा जगतस्त्वमीश्वरस्त्वदायत्तत्वात् सर्गस्थितिलयानाम् । तव तु न किञ्चिदीश्वरः परिपूर्णत्वात् । अपिर्विरोधे सर्वत्र संबन्धनीयः । विरोधस्तु पदानां तत्पुरुषाश्रयेण,¹⁰ बहुव्रीहिणा त्वविरोधः ॥ ९ ॥

1-1. K, N: °स्त्वं जगदन्तो निरन्तकः; B: °न्तो जगदन्तकः 2-2. K, N: °दीशो निरीश्वरः; B: °दीनोप्यनेश्वरः 3-3. B: जगद्योनिः 4-4. B omits this. 5. A: नित्यं व for तव 6. B: °दन्तकोऽन्त° 7. A: यथा 8-8. C: आदिस्त्वं नित्यत्वात्; B: कश्चिदादिस्त्वात् for कश्चि°त्वात् 9. B: सर्वादित्वात् 10. B: °श्रयेण

आत्मानमात्मना वेत्ति सृजस्यात्मानमात्मना ।

आत्मना कृतिना च त्वमात्मन्येव प्रलीयसे ॥ १० ॥

तव स्रष्टा संहर्ता वेदिता¹ च नान्यः कश्चिदस्तीति वाक्यार्थः । अथ यो नित्यस्तस्य स्वयमपि कीदृशौ सर्गसंहारौ ? अवतारभेदेनेत्यदोषः । ²⁻तदीया ह्यंशाः⁻² कार्यार्थमुत्पद्यन्ते च³ प्रलीयन्ते च । यदि वा पुरुषबहुत्वादित्य-मुक्तम् । कृतिना प्रवीणेन सर्वविदा । प्रलीयस इति लट्⁴ कर्तरि ॥ १० ॥

1. B: वेदितः 2-2. C: तदीयः ह्यंशः 3. B omits च 4. A: लेटः; B: लिटः; C: लीटः

द्रवः संघातकठिनः स्थूलः सूक्ष्मो लघुर्गुरुः ।

व्यक्तो व्यक्तेतरश्चासि प्राकाम्यं ते विभूतिषु ॥ ११ ॥

तव विभूतिषु भूम्यादिषु महिमासु प्राकाम्यं बाहुल्यं यथेच्छता वा । तथाहि त्वमेव द्रवो रसात्मकः । संघातः परमाणुसमूहः स चासौ तेन वा

कठिनः कठोरः¹ । संघातरूपत्वात्कठिन इत्यर्थः । स्थूलः पृथिव्यादिमहाभूत-
मयत्वात् । सूक्ष्म इन्द्रियशक्त्यात्मकत्वात्² । ³लाघवगौरवे अपि³ त्वदीये
विभूती⁴ । सर्वशक्त्यात्मकत्वाद्ब्रह्मणः । स्थूलोऽपि लघुर्नवादिवद्भवति ।
सूक्ष्मोऽपि गुरुः कनकलववदिति⁵ पृथगुपादानम् । तथा त्वमेव व्यक्तो दृश्यो
महदादिरूपत्वान् । व्यक्तेतरश्चाव्यक्तः प्रकृतिपुरुषमयत्वात्⁶ । तदिदं
यत्किञ्चिद्दृश्यादृश्यमेष भवद्भिर्भवलव इति वाक्यार्थः ॥ ११ ॥

1. B omits कठोरः 2. B: इतीन्द्रियात्मकशक्तित्वात् 3-3. B:
गौरवावपि; A, C: "वेपि 4. C: विभूते 5. B: "ववद्भवति 6. B:
पुरुषत्वात्

उद्गीथः¹ प्रणवो यासां न्यायैस्त्रिभिर्द्वीरणम् ।

कर्म यज्ञः फलं स्वर्गस्तासां त्वं प्रभवो गिराम् ॥ १२ ॥

तासां गिरां वाचां त्वं प्रभव उत्पत्तिस्थानम् । कासामित्याह । यासां
प्रणव ओंकार² उद्गीथाख्यः³ । वेदे ⁴ह्रस्योद्गीथसंज्ञया व्यवहारः ।
केचित्त्वारम्भकं समापकं चोद्गीथमाहुः⁴ । पाठे⁵ ह्रवश्यमाद्यन्तयोरोंकारः
प्रयुज्यते । यासां च त्रिभिर्न्यायैर्व्यवस्थाभिः तारमन्द्रमध्यैः⁶ संहितापद-
क्रमैर्वा, उदात्तानुदात्तस्वरितैर्वा, अध्ययनाध्यापनकर्मभिर्वा, ऋग्यजुस्सा-
मभिर्वा उदीरणमुच्चारणम्⁷ । यासां च कर्म यज्ञो यजमानव्यापारः फलं
च स्वर्गः । तासां श्रुतीनामित्यर्थः । तेन वेदानां⁸ त्वं प्रथमः स्मर्ता⁹ प्रवर्तक
इत्युक्तं भवति ॥ १२ ॥

1. K, N: उद्घातः 2. B omits ओंकारः 3. A: उद्गीताख्यः
4-4. A: ह्रस्योद्गीथमाहुः 5. A, B: पाठो 6. A: "मन्द्रमध्यै; B: "मन्द्र-
मध्यै 7. A: उदीर्यमानोच्चारणं; C: उदीर्यमानमुच्चार्यमाणं 8. A, C:
देवानां 9. A: स्मन्तः; B: स्मत्

त्वामामनन्ति प्रकृतिं पुरुषार्थप्रवर्तिनीम् ।

तद्दर्शिनमुदासीनं¹ त्वामेव पुरुषं विदुः ॥ १३ ॥

सांख्यास्त्वां प्रकृतिं बुद्धिमामनन्ति कथयन्ति । भ्रो मनः² । कीदृशीम् ।
पुरुषार्थेन । जप्रयोजनेन³ प्रवर्तत इति पुरुषार्थप्रवर्तिनी⁴ ताम् । सर्वा हि
प्रकृतिः⁵ पुरुषस्य भोगार्थं⁶ गुणपुरुषभेदज्ञानार्थं⁷ च । उक्तं⁸ च — 'ज्ञानं

प्रत्युपभोगं⁹ यस्मात्पुरुषस्य साधयति बुद्धिः । सैव च विशिनष्टि पुनः¹⁰ प्रधानपुरुषान्तरं सूक्ष्मम्¹¹ ॥¹² योऽपि चासौ¹² पुरुषस्तं त्वामेव विदुर्जनन्ति । कीदृशम् । तां प्रकृतिं¹³ पश्यतीति¹⁴ तदृशीं तम् । द्रष्टा हि पुरुषो दृश्या तु बुद्धिरिति¹⁵ कापिलाः¹⁶ । तथा उदासीनं निष्क्रियम् । यदुक्तम् — 'तस्माच्च विपर्ययात्सिद्धिः¹⁷ साक्षित्वमस्य पुरुषस्य । कैवल्यं माध्यस्थ्यं¹⁸ द्रष्टृत्वमकर्तृभावश्च¹⁹ ॥²⁰ १३ ॥

1. C: तद्दर्शन 2. Cf. Pāṇ. 7, 3, 78. 3. B: ज्ञेय 4. B: °तिनीं 5. A: प्रकृति-; C omits प्रकृतिः 6. B: भोगापवर्गार्थं 7. B omits गुण 8. B: "(lacuna marked by two points). 9. A: °भोगां; C: °भोगार्थं 10-10. B: पुरुषान्तप्रधानसूक्ष्मम् 11. Sāṃkhya-kārikā, 37. 12. B omits चासौ 13. B: प्रकृति 14. A: प्रपश्यतीति 15. B omits इति 16. A, C: कपिलाः; B: कापिलः 17. A: वपर्यसात्सिद्धिः; B: °त्सिद्धिः; C: °त्सिद्धि 18. A, B, C: माध्यस्थ्यं 19. B: द्रष्टृत्वं; C: °कर्तृकभा° 20. Sāṃkhyakārikā, 19.

त्वं पितृणामपि¹ पिता देवानामपि देवता ।

परतोऽपि परश्चासि विधाता वेधसामपि ॥ १४ ॥

पितरः समविधा देवविशेषास्तेषामपि त्वं पिता श्राद्धे तर्पणीयत्वात् । देवानामपीन्द्रादीनां त्वं देवता याज्यत्वात्² । परतोऽपि सूक्ष्मेभ्योऽपीन्द्रियादिभ्यस्त्वं³ परः सूक्ष्मतमः । यदुक्तम् — 'इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यस्तु⁴ परं मनः । मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा ततो महान् ॥ महतः⁵ परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः⁶ परः । पुरुषान्न परं किञ्चित्सा काष्ठा सा परा गतिः ॥'⁷ तथा वेधसां प्रजापतीनामपि दक्षमन्वादीनां त्वं वेधाः स्रष्टा । अपिर्विस्मये ॥ १४ ॥

1. B: °णामसि 2. B: यज्ञत्वात् 3. A, C: °पीन्द्रादिभ्य°; B: °भ्यस्त्वां 4. B: °भ्यस्त्वं 5. B omits महतः 6. B: परमं व्य° 7. C adds इति; Kathopaniṣad, 1, 3, 10-11.

त्वमेव हव्यं होता च भोज्यं भोक्ता च शाश्वतम्¹ ।

वेद्यं च वेदिता चासि² ध्याता ध्येयं च यत्परम् ॥ १५ ॥

कर्तृकर्मणोरद्वैतमाश्रित्य³ स्तुतिरियम् । यो जुहोति यच्च हूयते यो विधिवद्भुङ्क्ते यच्च भुज्यते यो वेत्ति यच्च वेद्यं ज्ञेयं यो ध्याता यच्च परमुत्कृष्टं ध्येयं तत्सर्वात्मकं त्वमेव ब्रह्मेति । शाश्वतमनश्चरम् । एष तावदुत्तानः स्तुत्यर्थो⁴ लाघवाद्वाख्यातः⁵ । विस्तरस्तु⁶ शास्त्रान्तरपर्यालोचनात्⁷ । अन्वेष्ट्यमेतत् ॥ १५ ॥

1. K, N: शाश्वतः; B: शाश्वत्वम् 2. B: चास्य 3. B: °द्वैत्यमा⁰
4. A: सतुत्यर्थो; B, C: स्तुत्यर्थ- 5. C: °वाद्विख्यातः 6. A, C: विस्त-
रस्तु 7. A: °यल्लिच⁰

इति तेभ्यो नुतीः¹ श्रुत्वा यथार्था² हृदयंगमाः ।

प्रसादाभिमुखो वेधाः प्रत्युवाच दिवौकसः ॥ १६ ॥

इत्थं सुरेभ्यो नुतीराकर्ण्य प्रसादेनाभिमुखो वेधा³ ब्रह्मा गीर्वाणान् प्रतीदमवोचत्⁴ । कीदृशीः । यथार्थाः⁵ सत्याभिधेयाः । अत एव हृदयंगमा मनःप्रियाः । गमश्चेति⁶ खच्⁷ ॥ १६ ॥

1. K, N, C: स्तुतीः 2. A: यथार्थ 3. A, C omit वेधा
4. C: प्रति समवोचत् 5. B: यथार्था 6. C: गमनश्चेति 7. A, B,
C: खश् ; cf. Pāṇ. 3, 2, 38, Vt.

पुराणस्य कवेस्तस्य चतुर्मुखसमीरिता ।

प्रवृत्तिरासीच्छब्दानां चरितार्था चतुष्टयी ॥ १७ ॥

कविराह । तस्याद्यस्य कवेः सर्वविदश्चतुर्भिर्वक्त्रैरुच्चारिता शब्दानां द्रव्यगुणक्रियाजातिभेदेन चतुष्टयी प्रवृत्तिश्चरितार्था कृतार्थाभवत्¹ । साक्षाद्भू- गवदुक्तत्वात्² । चतुर्णां मुखानां समाहारः चतुर्मुखम् । पात्रादिः³ । चत्वारोऽवयवा यस्याः सा चतुष्टयी । 'संख्याया अवयवे तयप्'⁴ । 'ह्रस्वात्तादौ⁵ तद्धिते'⁶ इति पत्वम् ॥ १७ ॥

1. B: °भव 2. C: °गवद्व्यक्त⁰ 3. A: पात्रादिः; cf. MB. 2, 4,
30. 4. Pāṇ. 5, 2, 42; A: तयप् for तयप् 5. C: ह्रस्वत्तात्तादौ
6. Pāṇ. 8, 3, 101,

किमुवाचेत्याह—

स्वागतं स्वानधीकारान्¹ प्रभावैरवलम्ब्य वः ।

युगपद्युगबाहुभ्यः प्राप्तेभ्यः प्राज्यविक्रमाः² ॥ १८ ॥

हे प्राज्यविक्रमाः प्रभूतवीर्या³ वो युष्मभ्यं स्वागतम् । आगमनस्य⁴ पूजाद्वारेणाशीः सुशब्देन प्रतिपाद्यते⁵ । 'क्रियाग्रहणमपि'⁶ इति संप्रदान-
त्वम् । कीदृशेभ्यो⁷ वः । स्वानधीकारान् नियोगान् महिमाभिरवलम्ब्य⁸
परिगृह्य युगपदागतेभ्यः । नह्यादित्या नभोगति⁹ हित्वा तत्रागताः¹⁰ ।
युगप्रमाणा¹¹ बाहवो येषां तेभ्यो युगबाहुभ्य आजानुभुजेभ्यः । हस्तद्वय-
द्वयसं¹² युगम् ॥ १८ ॥

1. B: स्वानदीका⁰ 2. A: 'विक्रमः 3. A: प्राभू⁰ 4. B:
युगस्य for आग⁰स्य 5. A, C: प्रतिपद्यते 6. MB. 1, 4, 32; A, C
omit अपि 7. A, B: कीदृशीभ्यो 8. A: महिमभिमव⁰ 9. B:
दिगति 10. B: तत्र गताः; C: तत्रागतः 11. A, C: 'प्रमाण-
12. A : 'द्वयस; C: 'द्वयम्

किमिदं द्युतिमात्मीयां न बिभ्रति¹ यथा पुरा² ।

हिमक्लिष्टप्रसादानि³ ज्योतीषीव मुखानि वः ॥ १९ ॥

वो युष्माकं वक्त्राणि पूर्वं यथा कन्तिमबिभर्धृतवन्तस्तथाद्य⁴ न
बिभ्रति न वहन्ति⁵ । किमिदं ब्रूत मे । हिमेन नीहारेण क्लिष्टः⁶ कदर्थितः
प्रसादो नैर्मल्यं येषां तानि ज्योतीषि तारा यथा द्युति न दधति तथा
भवद्वदनानि ॥ १९ ॥

1. A: बिभर्ति 2. A: पुरः 3. K, N: 'प्रकाशानि 4. B:
कान्तिमावि', 'धृतवमन्त'; C: 'रुः उद्वमन्तं 5. A: वहति 6. B: क्लिष्टाः

इदानीमेतदेव विशेषेणाह—

प्रशमादर्चिषामेतदनुद्गीर्णसुरायुधम् ।

वृत्रस्य हन्तुः कुलिशं कुण्ठिताश्रीव¹ लक्ष्यते ॥ २० ॥

वृत्रासुररिपोरिन्द्रस्य वज्रमिदं कुण्ठिताश्रीव² भग्नधारमिव³ दृश्यते ।

किमिदम् । अत एवार्चिषां प्रशमादीप्तीनां निर्वाणादनुद्गीर्णसुरायुध-
मनिष्ठितेन्द्रचापम्⁴ । शक्रधनुर्हि वज्रद्युतिप्रसरादुदेतीत्याहुः⁵ ।
अश्विधरारा ॥ २० ॥

1. B: °ताशीव 2. C adds लक्ष्यते 3. A, C: भुग्न° 4. A,
B: °निष्ठिते° 5. B: °रादुदीती°

किं चायमरिदुर्वारः पाणौ पाशः¹ प्रचेतसः² ।
मन्त्रेण हतवीर्यस्य फणिनो दैन्यमाश्रितः ॥ २१ ॥

कस्माच्चायं वरुणस्य³ पाशो यः³ पूर्वमरिदुर्वार⁴ आसीत् सोऽयं
मन्त्रेण हतवीर्यस्य फणिनो नागस्य दैन्यं विकलवत्वमाश्रितः⁵ । निर्विषसर्प-
वन्नष्टशक्तिः⁶ संपन्न इत्यर्थः ॥ २१ ॥

1. A: प्राशः 2. A: प्रचीतसः 3-3. B: परं श्रेयः 4. A, C:
अरिभिर्दु° 5. C omits विकलवत्वम् 6. C: °पर्वदभ्रष्टशक्ति-

कुवेरस्य¹ मनःशल्यं शंसतीव पराभवम् ।
अपविद्धगदो बाहुर्भग्नशाख इव द्रुमः ॥ २२ ॥

अपविद्धा त्यक्ता गदा येन सोऽपविद्धगदो² वैश्रवणस्य भुजो मनसः
शल्यभूतं³ पीडाकरमरिपरिभवं कथयतीव । न ह्यपरिभूतः⁴ स्वायुधं
क्षिपति । अत एव कुवेरस्य¹ म्लानशरीरस्य गदात्यागाच्च छिन्नशाखतरु-
तुल्यता ॥ २२ ॥

1. A, C: कुवीरस्य 2. A: °विद्यागदो 3. B: °भूतां 4. B:
ह्यरिपरि°

यमोऽपि विलिखन् भूमिं दण्डेनास्तमितत्विषा ।
कुरुतेऽस्मिन्नमोघेऽपि निर्वाणालातलाघवम् ॥ २३ ॥

वैवस्वतोऽप्ययं¹ वैलक्ष्यात् स्वायुधेन² दण्डेनोर्वीमुखिखन्³ प्रचण्डेऽ-

प्यस्मिन्⁴ दण्डे निर्वाणस्य प्रशान्तस्यालातस्योल्मुकशेषस्य यल्लाघवमनादर-
स्तत्कुस्ते । यतोऽस्तमितत्विषा नष्टकान्तिना । 'निर्वाणोऽवाते'⁵ ॥ २३ ॥

1. C omits अपि 2. B: सायु⁰ 3. B: °नोर्वीविलिखन् 4. A,
C: प्रचण्डोऽप्य⁰ 5. Pāṇ. 8, 2, 50.

अमी च कथमादित्याः प्रतापक्षतिशीतलाः¹ ।

चित्रन्यस्ता इव गताः² प्रकामालोकनीयताम् ॥ २४ ॥

³एते च सूर्याः प्रतापक्षतिशीतलत्वात् कस्मादालेख्यगता⁴ इव प्रकामं
यथेच्छमालोकनीयतां गता दृश्यत्वं प्राप्ताः⁻³ । पूर्वं ह्येते⁵ मनागपि⁶ वीक्षिता
दृष्टिमधाक्षुः ॥ २४ ॥

1. A: °पक्षिति⁰ 2. A: गताः प्रा लेख्यगता इव (this is a scribal
error of writing one for the other as the words (आ)लेख्यगता
इव belong to the commentary). 3-3. A: ... (lacuna marked
by 17 points); B: प्रापुः for प्राप्ताः 4. B: कस्मादालेख्यं गता
5. A: ह्येते 6. A: मनानसि

पर्याकुलत्वान्मरुतां वेगभङ्गोऽनुमीयते ।

अम्भसामोघसंरोधः प्रतीपगमनादिव ॥ २५ ॥

मरुतां वायूनां वेगभङ्गो रयरोधोऽनुमीयत ऊह्यते । कुतः । पर्याकुलत्वात्
पुञ्जीभूतत्वात् संभ्रान्तत्वात्¹ । वेगाद्धि ते² प्रसरन्तो³ नाकुला भवन्ति ।
यथा जलानां पूररोधः । प्रतीपगमनात्⁴ तर्क्यते ॥ २५ ॥

1. B: संभन्तत्वात् 2. B: ... (lacuna marked by 3 points). 3. B:
पसरन्तो 4. A, C: प्रतीपमाग⁰

आवर्जितजटामौलिविरुम्बिशशिकोटयः ।

रुद्राणामपि मूर्धानः क्षतहुंकारशंसिनः ॥ २६ ॥

अनन्तप्रभावानां¹ रुद्राणामपि² देवविशेषाणां मूर्धानः क्षतं³ नष्टं

हंकारमस्त्रविशेषं शंसन्ति । ते⁴ तथाविधा जाताः⁵ । यत आवर्जितजटा-
मौलिविलम्बिशशिकोटयः⁶ । जटा एव मौलयो मुकुटानि तदाकारत्वात् ।
जटारूपा वा मौलयः⁷ केशाः । जटानां वा मौलयः । आवर्जिताः स्वस्ता⁸
ये जटामौलयस्तेषु⁷ विलम्बिनी शशिकोटिर्येषु । मुक्तकेशता हि परिभव-
शंसिनी । क्षताहंकारशंसिन⁹ इति जरत्पाठोऽत्र रम्यतरः ॥ २६ ॥

1. A: °प्रभवाणां 2. B omits अपि 3. C omits क्षतं 4. A,
C: ये ते 5. B: -ताः (lacuna marked by 2 points). 6. B:
°जिते जटा° 7-7. A has only तेषु 8. B: तस्ता 9. A, C:
क्षतहं°

लब्धप्रतिष्ठाः¹ प्रथमं यूयं किं बलवत्तरैः ।

अपवादैरिवोत्सर्गाः कृतव्यावृत्तयः परैः ॥ २७ ॥

अतश्च पूर्वं ये भवन्तो² लब्धप्रतिष्ठाः प्राप्तस्थितयस्तेऽद्य² किमिति
बलिभिः परैररिभिः कृतव्यावृत्तयो विहितास्पदभङ्गाः³ । अपवादैरिवो-
त्सर्गाः⁴ ।⁵ सामान्यलक्षणं हि प्रथमं⁵ स्वविषये⁶ लब्धप्रतिष्ठमपि परेण
विशेषलक्षणेन बलवत्त्वादात्मविषयेऽपास्यते⁷ ॥ २७ ॥

1. B: °प्रतिष्ठा 2-2. A: °प्रतिष्ठ ... यस्तेऽद्य (lacuna marked by
6 points). 3. A, C: विभङ्गाः 4. B: °त्सर्गः 5-5. B:
सामान्यप्रथमं हि लक्षणं 6. A: °वयेन 7. A omits स्यते; C omits
अपास्यते

तद्ब्रूत¹ वत्साः किमितः प्रार्थयध्वे² समागताः ।

मयि सृष्टिर्हि लोकानां रक्षा युष्मास्ववस्थिता ॥ २८ ॥

हे पुत्रका यदि पराभूता यूयं तत्कथयत । किमितो मत्सकाशात्
प्रार्थयध्वे³ इच्छथ । किशब्दः संशयपूर्वके⁴ प्रश्ने । सर्गरक्षयोर्मध्याद्यदि
सृष्टिमर्थयध्वे तद्ब्रूतम् । यस्माद्वेधसि सृष्टिरायत्ता । रक्षा तु भवत्सु
लोकपालेषु । प्रार्थयध्वमित्यपपाठः⁵ । संशयप्रश्ने⁶ लोडर्थस्यावाचकत्वात् ।
निषेधपरे हि वाक्यार्थे विध्यर्थो⁷ युज्यते । यथा — 'किं ददातु किमश्नातु
भर्तव्यभरणाकुलः⁸ । उदारमतिराप्तेऽपि⁹ जगत्त्रितयमात्रके¹⁰ ॥'¹¹

अत्र¹² च किं वस्तु भवन्तोऽर्थयन्त इति संशये लट्प्रयोग¹³ एव
न्याय्यः ॥ २८ ॥

1. A: तद्ब्रूथ 2. K, N, C: प्रार्थयध्वं 3. C: प्रर्थयध्वं 4. A:
°पूर्वको; C: °पूर्वकः 5. B: °र्थयिध्व°; C: °मित्यपि पाठः 6. B:
°प्रश्नो 7. A, C: वि-र्थो (lacuna marked in A and C by 3 points).
8. A: °कुलाः 9. A, C: उदाप्तेऽपि; B: °मतिरा° (lacuna marked
by 4 points). 10. A, C: जगत्त्रय° 11. -?— 12. B: अथ
13. A: °योगे

ततो मन्दानिलोद्धूतकमलाकरशोभिना ।

गुरुं नेत्रसहस्रेण चोदयामास¹ वासवः ॥ २९ ॥

तद्ब्रूतेति श्रवणाकाङ्क्षामवधारयन्तरमिन्द्रः सुरगुरुमक्षिषण्डेना-
चूचुदत्² । अतश्च कम्पवशान्मृदुपवनकम्पितसरसिजवनकान्तिना । अनिमे-
षाणामपि देवानामिच्छावशान्नेत्रचलनं युज्यत इति नात्राक्षिनिकोचो
दुर्घटः ॥ २९ ॥

1. K, N: नोद° 2. B: °मक्षष°

स द्विनेत्रं¹ हरेश्चक्षुः सहस्रनयनाधिकम् ।

वाचस्पतिरुवाचेदं प्राञ्जलिर्जलजासनम् ॥ ३० ॥

ततः स बृहस्पतिर्बद्धाञ्जलिर्विरञ्चमिदं वक्ष्यमाणं² जगाद । किंभूतः³ ।
द्विनेत्रमपि⁴ हरेरिन्द्रस्य नयनसहस्राधिकं चक्षुर्नेत्रम् । चक्षुरिव चक्षुः ।
यावत् किलासौ तेनेक्षते⁵ न तावन्नयनसहस्रेण । अत एव तच्चोदनम् ।
नेत्रविशेषणत्वेऽपि⁶ गुरोरेवैते विशेषणे बोद्धव्ये । तस्यैव चक्षुषो रूपित-
त्वात् । सहस्रं⁷ नयनानि समाहृतानि सहस्रनयनम् । 'तद्वितार्थोत्तर-
पदसमाहारे च' ।⁸ 'द्विगुरेकवचनम्'⁹ । वैन्यगिरिशवद्भाषायां¹⁰ वाचस्पति-
शब्दः¹¹ ॥ ३० ॥

1. C: द्विनेत्रः (त्रः corrected on the margin as त्रं; but the
commentary has only द्विनेत्रः) 2. C: वक्ष्यमाणं 3. A: भूताः

- द्विनेत्रः अपि 5. B: तेनैक्षत; C: तेनक्षते 6. A: नेत्रे विशे⁰ 7. B:
4. C: सहस्र 8. Pāṇ. 2, 1, 51. 9. Pāṇ. 2, 4, 1; A: °चनाम
10. A: विन्यगि⁰; cf. Kāśīkā, 4, 1, 151; MB. 3, 2, 15, Vt. 4; Valla-
bhadeva on Kum. 2, 1. 11. A: °स्पतिः शब्दः; cf. Pāṇ. 8, 3, 53.

किमुवाचेत्याह—

एवं यथात्थ¹ भगवन्नामृष्टं नः परैः पदम् ।
प्रत्येकं विनियुक्तात्मा कथं न ज्ञास्यति² प्रभुः³ ॥ ३१ ॥

हे भगवन् यथा त्वमात्थ निरूपयसि 'लब्धप्रतिष्ठाः'⁴ इत्येवमेतत् ।
यतो⁵ नोऽस्माकमरिभिरास्पदमामृष्टमुत्पुंसितं⁶ अपहृतम्⁷ । न च भगव-
ज्ज्ञानमेतदद्भुतम् । यतो यः सर्वस्यात्मरूपेणावस्थित⁸ ईश्वरः स⁹ कथमिव
न⁹ ज्ञास्यति न वेति । आत्थेति 'ब्रुवः पञ्चानामादित आहो ब्रुवः'¹⁰ ।
भगवन्निति पूजापदम् । 'ऐश्वर्यस्य समग्रस्य धर्मस्य यशसः श्रियः । वैराग्य-
स्याथ मोक्षस्य षण्णां भग इति स्मृतिः ॥'¹¹ 12-ज्ञास्यतीति 'अपहृवे
ज्ञः'¹³ 'अकर्मकाच्च'¹² 14 इत्यात्मनेपदं विभाषितम् । वर्तमानेऽपि¹⁵
लुटं प्रायेण प्रयुज्यते । यथा — 'स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि'¹⁶ 'कार्ये गुरुण्या-
त्मसमं नियोक्ष्ये'¹⁷ 'तस्याः करिष्यामि दृढानुतापम्'¹⁸ इत्यादौ ॥ ३१ ॥

1. K, N: यदात्थ 2. K, N: ज्ञास्यति 3. K, N: प्रभो 4.
Kum. 2, 27. 5. A: °(lacuna marked by 3 points); C omits
यतो 6. A: °सित...तम् (lacuna marked by 3 points); B: °सित...
(lacuna marked by one point). 7. A, B omit अपहृतम् 8. B:
°स्थितं 9-9. B: कथं नेव 10. Pāṇ. 3, 4, 84; B: आहे for आहो
11. Viṣṇupurāṇa, 6, 5, 74; A, B, C: स्मृतः 12. A: °तीत्या...काच्च
(lacuna marked by 3 points); B: °हृवे...काच्च (lacuna marked
by 3 points). 13. Pāṇ. 1, 3, 44. 14. Pāṇ. 1, 3, 45.
15. A: °(lacuna marked by 7 points). 15 B: प्रयुज्यते
16. Rām. 1, 43, 15. 17. Kum. 3, 13. 18. Kum. 3, 8.

‘आमृष्टं नः परैः पदम्’¹ इति सामान्येनोक्त्वा विशेषेणाह—

भवल्लब्धवरोदीर्णस्तारकाख्यो महासुरः ।

उपप्लवाय लोकानां धूमकेतुरिवोत्थितः ॥ ३२ ॥

भवत्सकाशाल्लब्धेन वरेणोदीर्णः प्रचण्डो वज्राङ्गात्मजस्तारको^२ नाम^३
महादैत्यो जगतो बाधार्थं धूमकेतुवदुत्थितः । केतूदयो हि लोकोपद्रवाय^४ ।
धूमाकारः केतुर्धूमकेतुः । स चातिविषमः । उदीर्ण इति ऋगतौ क्तः^५ ।
'ऋत इद्भातौः'^६ । रपरत्वम्^७ ॥ ३२ ॥

1. Kum. 2, 31. 2. A: °स्तारका-; C: °स्तारक- 3. C:
-नामा 4. C omits लप 5. Cf. Pāṇ. 3, 2, 102. 6. Pāṇ. 7,
1, 100. 7. Cf. Pāṇ. 1, 1, 51.

तत्रोदीर्णत्वं तावदाह —

पुरे तावन्तमेशस्य तनोति रविरातपम् ।
दीर्घिकाकमलोन्मेषो^१ यावन्मात्रेण साध्यते ॥ ३३ ॥

तदीये नगरे तावन्मात्रमर्कस्तपति यावता पद्मिनीनलिनविकासो^२
जन्यते । न त्वधिकं तद्भयात् । दीर्घिकाशब्दे 'संज्ञायां कन्'^३ । यत्परिमाण-
मस्य यावान्^४ । ततः स्वार्थे मात्रच्^५ ॥ ३३ ॥

1. B: °लोन्मीषो 2. B: °नलिनोवि° 3. Pāṇ. 5, 3, 75; B:
कना for कन् 4. Cf. Pāṇ. 5, 2, 39. 5. Cf. MB. 5, 2, 37 Vt.

सर्वाभिः सर्वदा चन्द्रस्तं कलाभिर्निषेवते^१ ।
नादत्ते केवलां लेखां हरचूडामणीकृताम् ॥ ३४ ॥

अखिलाभिः कलाभिरजस्रमिन्दुस्तं सेवते^२ । केवलमीश्वरमौलिभूतामेकां
कलां न गृह्णाति । महाप्रभावत्वाद्देवस्य^३ । एवं यदा लोकं हित्वा नित्य-
परिपूर्णः शशी भयात्तमेवाराधयति तदा लोकोपप्लवः ।^४ एवमुत्तरत्र । अत्र
च^५ शशिनो भेदं^६ गृहीत्वा हरशशिलेखा^७ च कास्योपयुज्यत इति रभसाद-
विचार्य नादत्त^७ इत्याद्युक्तम् ॥ ३४ ॥

1. B: °निषेव्यते 2. B: सेव्यते 3. B: °भावात् 4-4. A:
°रत्र... (lacuna marked by 6 points.) 5. A: °दं (lacuna marked
by 3 points.) 6. A: °लेखां 7. B: दत्त

व्यावृत्तगतिरुद्यानकुसुमस्तेयसाध्वसात्¹ ।

न वाति वायुस्तत्पार्श्वे तालवृन्तानिलाधिकम् ॥ ३५ ॥

तस्य निकटे समीरस्तालवृन्तानिलाद्वयजनपवनादधिकं² न वहति । यत् उद्यानकुसुमापहरणभयान्निवृत्तप्रसरः । यदि हि³ वेगेन वहेत्तत्⁴ कदाचिदुप-
वनप्रसूनान्यपवाहयेत्⁵ । ततोऽस्य दण्डो भवेत् ॥ ३५ ॥

1. K, N: °रुद्याने कु०; C: व्यावृत्तिग° 2. B: °निलाधिकं 3. B
omits हि 4. B: वहे: 5. A: °सूना-प (lacuna marked by 3
points.)

पर्यायसेवामुत्सृज्य पुष्पसंभारतत्पराः ।

उद्यानपालसामान्यमृतवस्तमुपासते ॥ ३६ ॥

वसन्तादयः षड्रुतवः क्रमसेवां¹ हित्वोद्यानपालवत् सदैव तमुपासते²
सेवन्ते । अत्युष्णशीतादिकं दोषं त्यक्त्वा केवलं³ कुसुमार्जनपरायणाः ।
समानमेव सामान्यम् । तत्परशब्देऽत्र⁴ तच्छब्दप्रयोगो न⁵ तथा
न्याय्यः । परामृश्यस्य⁶ साक्षान्निर्देशात् । यथा 'त्वद्दर्शनपरौ⁷ करौ'
इत्यादौ । पुनः श्रवणाद्वावधारणं प्रतीयते ॥ ३६ ॥

1-1. B: °पालसामान्यमुपा° 2. A, C omit केवलं 3. B: °शब्देऽत्र
4-4. A, C: °योग (lacuna marked by 3 points in A and 6 points
in C.) 5. B: °मृश्यस्य 6. B: त्वद्दर्शनपर; A: त्वदर्श°

तस्योपायनयोग्यानि रत्नानि सरितां पतिः ।

कथमप्यम्भसामन्तरा निष्पत्तेः¹ प्रतीक्षते ॥ ३७ ॥

समुद्रस्तोयमध्ये तारकस्योपधार्हाणि² रत्नानि कथमपि प्रतीक्षते³
गवेषयति⁴ । आ निष्पत्तेः समाप्तिपर्यन्तं यावत्तद्योग्यमणिलाभ इत्यर्थः ।
प्रतीक्षत⁵ इत्यत्रापेक्षत⁶ इति रम्यः पाठः ॥ ३७ ॥

1. A: °रान्निष्प° 2. C: °धार्हाणि 3. C: प्रतीक्षयते 4. C:
गवेषयति 5. C: प्रतीक्षयत 6. A: इत्यत्रापेक्षत इत्यत्रापेक्षत

ज्वलन्मणिशिखाश्चैनं वासुकिप्रमुखा निशि ।

स्थिरप्रदीपतामेत्य भुजङ्गाः पर्युपासते ॥ ३८ ॥

यं च ज्वलन्मणिशिखत्वाद्वासुकिप्रमुखादयो¹ नागेश्वराः स्थिरप्रदीपत्वं प्राप्य रात्रौ सेवन्ते । स्थिरत्वं तु तैलाद्यनपेक्षत्वाद्वातादिबाधाभावाच्च² । अत्र शृङ्गारिणस्तारकस्य निशि भुजङ्गसन्निधानमुचितं न वेति सहृदयैर्विचार्यम् । एनमिति 'द्वितीयाटौस्त्वेनः'³ ॥ ३८ ॥

1. B: °सुकिप्रमुखा 2. B: °पेक्षाद्वाता° 3. Pāṇ. 2, 4, 34; B: टौस्त्वेनः

तत्कृतानुग्रहापेक्षी¹ प्रत्यहं दूतहारितैः⁻¹ ।

अनुकूलयतीन्द्रोऽपि कल्पद्रुमविभूषणैः ॥ ३९ ॥

आसतामन्ये सुराः । सुरनाथोऽपि दूतप्रापितैः कल्पपादपालङ्कारैरनुदिनमेनमाराधयति । यतः तारककृतं प्रसादमर्थयते । हरतिः² प्राप्तावपि वर्तते, न मोष एव ॥ ३९ ॥

1-1. K, N: तं मुहुर्दूत° 2. A: हरति

इत्थमाराध्यमानोऽपि क्लिश्नाति भुवनत्रयम् ।

शाम्येत् प्रत्यपकारेण नोपकारेण दुर्जनः ॥ ४० ॥

इत्थमुक्तप्रकारेण रविशशिपवनऋतूदधिभुजङ्गसुरेशैः⁵ सेव्यमानोऽप्यसौ जगन्ति बाधत एव । न चैतदाश्चर्यम् । यतः खलः प्रतीपमपकारेणोपद्रवेणैव¹ शाम्येच्छान्तो² भवेत्, न तूपकारेण । लिङ्गेवमादौ³ संभावेन⁴ ॥ ४० ॥

1. B: °पमका°; C: °मुपद्रव्येणैव 2. B: शामेच्छा° 3. C: लिटेव°
4. Cf. Pāṇ. 3, 3, 154. 5. Sic !

तमेव क्लेशमाह —

तेनामरवधूहस्तसदयालूनपल्लवाः¹ ।

अभिज्ञाश्छेदपातानां क्रियन्ते नन्दनद्रुमाः ॥ ४१ ॥

तेन देवोद्यानतरवश्छेदपातानां द्वैधीभावोन्मूलनानामभिज्ञा अनु-
भावुकाः² क्रियन्ते । छिद्यन्ते पात्यन्ते चेत्यर्थः । कदाचित्तद्योग्या एव³ ते
स्युरित्याह । अमरवधूहस्तैः सुरललनाकरैः कर्णपूराद्यर्थं सदयमालून-
पल्लवाः⁴ कृत्तकिसलयाः । एवं कल्पवृक्षनाशान्महानुपद्रवः कृतो भवति ।
⁵अभिजानातीत्याभिज्ञः; कः⁵ ॥ ४१ ॥

1. A: °हस्तैः स° 2. B omits अनु°काः 3. B omits एव 4. B:
°पल्लवा 5-5. B: °भिज्ञकाः; cf. Pāṇ. 3, 1, 135.

वीज्यते स च¹ संसुप्तः श्वाससाधारणानिलैः ।

चामरैः सुरवन्दीभिर्वाष्पशीकरवर्षिभिः² ॥ ४२ ॥

स चामुरः शयितः सन् देववधूभिर्वालव्यजनैर्वीज्यते³ निर्वाप्यते ।
कीदृशैः । श्वासेन साधारणः⁴ सामान्यो मिश्रितोऽनिलो येषाम् । तथा
वाष्पशीकरानश्रुकणान् वर्षन्ति मुञ्चन्ति यानि । ता हि दुःखादुच्छ्वसन्ति
रुदन्ति च । बलेन हृता रिपुनारी वन्दी । 'ईज गतौ'⁵ इत्यस्य विपूर्वस्य
णिचि कर्मणि वीज्यत इति रूपम् । अनेकार्थाश्च घातवः । चः⁶ पूर्वपेक्षया
समुच्चये । हीति⁷ पाठे चार्थे⁸ हिः । चामरैरिति करणे तृतीया । वन्दीभि-
रिति⁹ कर्तरि । वन्दीनामिति पाठे चामरापेक्षया¹⁰ षष्ठी; वीजने तु
सन्निधानाद्वन्ध्य एव¹¹ कर्ता, चामराणि¹¹ वा ॥ ४२ ॥

1. A, B, C, K, N: हि 2. K, N: सुरवन्दीनां बाष्प° 3. B:
°ज्यन्ते 4. B: °रणाः 5. Dhātupāṭha, 182. 6. B: च 7. B:
हेति 8. B: चार्थ 9. B: वन्दिरिति 10. B: चामरपे° 11-11. A,
C: कर्तुश्चाम°; B: कर्तुश्चाम°

उत्पाद्य मेरुशृङ्गाणि¹ क्षुण्णानि हरितां खुरैः ।

आक्रीडपर्वतास्तेन कल्पिताः² स्वेषु वेश्मसु ॥ ४३ ॥

तेन सुरशिखरिशिखराण्युन्मूल्य निजसदनेष्वाक्रीडपर्वताः केलिशैला
रचिताः । आक्रीड्यत एष्वित्याक्रीडाः, ते च ते पर्वताः । कीदृशानि । हरितां
³खुरैरथहयानां खुरैः³ क्षुण्णानि पिष्टानीत्युच्यत्वोक्तिः ॥ ४३ ॥

1. B, C: °ङ्गानि 2. B: रचिताः 3-3. B: रविरथखुरैः हयानां

मन्दाकिन्याः पयः शेषं दिग्धारणमदाबिलम् ।

हेमाम्भोरुहसस्यानां तद्वाप्यो धाम सांप्रतम् ॥ ४४ ॥

मन्दाकिन्याः खनद्या¹ अद्य पयः शेषं तोयमेवावशिष्यते² दिग्गजमदेनाबिलं कलुषम् । ते हि तत्र जलक्रीडार्थमायान्ति । कनककमलानि तर्हि क्व गतानीत्याह³ — हेमाम्भोरुहाण्येव सस्यं फलं तेषां तद्वाप्यस्तदीया दीर्घिकाः सांप्रतं⁴ धाम स्थानम् । तत् उत्खाय तत्र रोपितत्वादिति सारापहरणोक्तिः⁵ । शिष्यत इति शेषम् । भाववर्जितो घञ्वाच्यलिङ्गः⁶ । संप्रत्येव सांप्रतम् । प्रज्ञादित्वादण्⁷ ॥ ४४ ॥

1. B: कनकनद्या 2. B: तोयमिवा° 3. A, C: °नीह 4. B omits सांप्रतं 5. B: सारामह° 6. Cf. Līngānuśāsana, 36. 7. MB. 4, 1, 1, Vt. 1; cf. Pāṇ. 5, 4, 38.

भुवनालोकनप्रीतिर्नाकिभिर्नानुभूयते¹ ।

²⁻खिले भूते⁻² विमानानां तदापातभयात् पथि ॥ ४५ ॥

नाकिभिर्देवैर्भुवनानामालोकनेन दर्शनेन³ परितोषो नानुभूयते । कुत इत्याह । विमानानां पथि गगने खिले⁴ भूते शून्ये संपन्ने तस्य तारकस्यापात आस्कन्दस्ततो भयम् । ततस्तेषां हि निःशङ्कं क्रामतां⁵ कदाचिदसावागत्य सहसोपरि पतेत् ॥ ४५ ॥

1. K, N: °प्रीतिः स्वर्गिभि°; C: स्वर्गिभिर् for नाकिभिर् 2-2. B, C, K, N: खिलीभूते 3. A omits दर्शनेन 4. C: खिली- 5. B: क्रामता; C: भ्रमतां

यज्वभिः संभृतं¹ हव्यं विततेष्वध्वरेषु सः ।

जातवेदोमुखान्मायी² मिषतामाच्छिनत्ति नः ॥ ४६ ॥

यज्वभिर्यायजूकैः³ प्रसृतेषु क्रतुष्वर्जितं हव्यं पुरोडाशादिकमसौ

मायित्वान्नोऽस्माकं मिषतां⁴ स्पर्धमानानां पश्यतां वा वल्लिवक्त्रादाच्छिन-
त्यपहरति । यजत इति यज्वा⁵ । 'सुयजोर्द्वनिप्'⁶ । 'मायीति
ब्रीह्यादिः'⁷ । न इति हव्यापेक्षया संबन्धे⁸ षष्ठी।अनादरे⁹ वा ॥ ४६ ॥

1. B: सततं 2. C: °वेदमु° 3. B: °यजिकैः 4. A: मिषितां
5. B: यजा 6. Pāṇ. 3, 2, 103; B: °जोः कनिप् 7-7. B: यान्ती
नीति ब्रीह्यादिव, cf. Pāṇ. 5, 2, 116. 8. Cf. Pāṇ. 2, 3, 50.
9. Cf. Pāṇ. 2, 3, 38.

उच्चैरुच्चैःश्रवास्तेन¹ हयरत्नमहारि² च ।
देहबद्धमिवेन्द्रस्य चिरकालार्जितं यशः ॥ ४७ ॥

उच्चैरुच्चैःश्रवःसंज्ञोऽश्वश्चेष्टेनेन्द्रस्योच्चैः³ प्रकटमहारि हृतः । उत्प्रे-
क्ष्यते । चिरकालार्जितं देहबद्धं मूर्तं यश इव⁴ हरेः । अहारि⁵ — कर्मणि
लुङ् ॥ ४७ ॥

1. A: °रुच्चैश्श्रवा° 2. A: °मकारि 3. A, C: °रुच्चैश्श्रवसंज्ञो°
4. B omits इव 5. Dhātupāṭha, 899.

अथ सामाद्युपायप्रयोगः कथं तत्र न कृत इत्याह —

तस्मिन्नुपायाः¹ सर्वे नः क्रूरे प्रतिहतक्रियाः ।
वीर्यवन्त्यौषधानीव विकारे सांनिपातिके ॥ ४८ ॥

तस्मिंस्तारके नोऽस्माकं सामदानभेददण्डाश्चत्वारोऽप्युपायाः¹ प्रतिहत-
क्रिया नष्टशक्तयः । यतः क्रूरे विषमे यथा शक्तिमन्त्यप्यौषधानि सांनि-
पातिके त्रिदोषजे विकारे व्याधौ क्रूरत्वान्निष्फलानि भवन्ति । धातूनामन्यो-
न्यस्य² विरोधात् । संनिपातस्य कोपनः सांनिपातिकः³ । 'संनिपाताच्चेति
वक्तव्यम्'⁴ इति ठक् ॥ ४८ ॥

1. B: पायः 2. C adds परम्परस्य 3. B omits सांनि°कः
4. MB. 5, 1, 38; B omits वक्तव्यम्

तदेव प्रतिहतक्रियत्वमाह —

जयाशा यत्र चास्माकं प्रतिघातोत्थितार्चिषा ।

हरिचक्रेण तेनास्य ¹कण्ठे निष्क इवार्पितः⁻¹ ॥ ४९ ॥

यत्र चक्रे सदैव नोऽस्माकं² जयाशा 'नूनमेतेन³ वयमरीन् विजेष्यामहे' इति तेन हरिचक्रेण सुदर्शनेनास्य कण्ठे निष्क इवार्पितः । शिरश्छेदाय क्षिप्तं निष्कवच्छोभितं प्रवृत्तं ⁴नष्टशक्तिसंपन्नमित्यर्थः⁻⁴ । ⁵केवलं गलप्रतीघात-वशादुत्थितान्यर्चीषि⁻⁵ यस्य तेन । तत्कण्ठस्य वज्रनिभत्वात्⁶ । उरस्यमा-भरणं⁷ निष्कम् ॥ ४९ ॥

1-1. K, N: निष्कमिवार्पितः 2. A, C omit अस्माकं; B omits नो 3. C: 'मेतेव 4-4. B: इत्यर्थः; 5-5. B: केवलमैलप्रती⁰; A: 'त्थिन्य⁰; C: शैलप्र⁰ for गलप्र⁰ 6. B: 'भत्वा 7. B: तस्याभरणं

तदीयास्तोयदेवद्य पुष्करावर्तकादिषु ।

अभ्यस्यन्ति तटाघातान् निर्जितैरावणा¹ गजाः ॥ ५० ॥

तारकीया द्विरदाः परिभूतसुरकरित्वात् पुष्करावर्तकप्रभृतिकल्पा-न्तमेवेष्वद्य तटाघातान् वप्रपरिणतिक्रीडामभ्यस्यन्ति । ते हि तत्प्रहार-क्षमाः ॥ ५० ॥

1. K, N: 'घातं निर्जितैरावता

एवं¹ परिभवमुद्घाट्यागमनप्रयोजनमाह² —

तदिच्छाम³ विभो सृष्टं⁴ सेनान्यं तस्य शान्तये ।

कर्मबन्धच्छिदं धर्मं भवस्येव मुमुक्षवः ॥ ५१ ॥

तस्माद्विभो⁵ सेनान्यं सृष्टमिच्छाम⁶ वयमर्थयामहे । त्वया चोक्तमेतत् 'मयि सृष्टिर्हि'⁷ इति । यथा भवस्य संसारस्य शान्तये कर्मपाशच्छेदिनं पुण्यं योगं⁸ मुमुक्षवो योगिनो वाञ्छन्ति । ज्ञानानलेन हि कर्मन्धनदाहः । सृष्ट-मिच्छामेति⁹ घातुसंबन्धे¹⁰ प्रत्ययः । यदि वा सोत्साहो दर्पवान्¹¹ सृष्ट¹² उच्यते । यथा — अस्त्र¹³ हरादामवता दुराणं येनेन्द्रलोकावजयाय

सृष्टः¹⁴ इति । स्रष्टुमिति त्वपपाठ एव । सेनां नयति यस्तं सेनान्यम् ।
'सत्सूद्विष'¹⁵ इति क्विप् । 'एरनेकाचः'¹⁶ इति यणादेशः । इच्छामेति
प्रार्थने लोट् ॥ ५१ ॥

1. A: एव 2. B: अरिभव⁰ 3. C, K, N: तदिच्छामो 4. K,
N, C: स्रष्टुं; B: सृष्टुं 5. B: विभोः 6. B: सृष्टुमिच्छाम; C: स्रष्टु-
मिच्छाम 7. Kum. 2, 28; C adds लोकानां 8. B: योग्यो 9. B:
स्रष्टुमिच्छामीति 10. B: ⁰संबन्धी 11. B: दर्शवान् 12. B: स्रष्टु
13. B, C: अस्तं 14. Raḡhuv. 6, 62, 15. Pāṇ. 3, 2, 61. 16. Pāṇ.
6, 4, 82.

गोप्तारं सुरसेनानां¹ यं पुरस्कृत्य गोत्रभिन् ।
प्रत्यानेष्यति शत्रुभ्यो वन्दीमिव जयश्रियम् ॥ ५२ ॥

कीदृशं² सेनान्यम् । यं सुरसेनानां गोप्तारमग्रतो विधाय गोत्रभिदिन्द्रः
शत्रूणां सकाशाज्जयलक्ष्मीं प्रतीपमानेष्यति ³वन्दीमिव हठहृतां नारीमिव ।
द्वयमपि प्रत्यानेष्यतीत्यर्थः³ । पुरस्कृत्येति⁴ 'पुरोऽव्ययम्'⁵ इति गतित्वे
'नमस्पुरसोर्गत्योः'⁶ इति सत्वम् । गां भुवं त्रायन्त इति⁷ गोत्राः पर्वतास्तान्
भिन्नवानिति गोत्रभिदिन्द्रः ॥ ५२ ॥

1. K, N: सुरसैन्यानां 2. A: कृदृश्यं 3-3. B: इत्यर्थः 4. B:
⁰स्कृत्येति 5. Pāṇ. 1, 4, 67. 6. Pāṇ. 8, 3, 40; B: ⁰सोर्गत्योः
7. B omits इति

वचस्यवसिते तस्मिन् ससर्ज गिरमात्मभूः¹ ।
गर्जितानन्तरां वृष्टिं सौभाग्येन जिगाय² या³ ॥ ५३ ॥

तस्मिन् बार्हस्पत्ये वचस्यवसिते समाप्ते सत्यात्मभूर्ब्रह्मा गिरं ससर्ज
वाचमब्रवीत् । या गीः सौभाग्येन साफल्येन गर्जितादनन्तरां पुरतो
भाविनी⁴ वृष्टिं जिगायातिशिष्ये⁵ । गुरुप्रार्थनाडम्बरस्य सफलीकरणात् ।
जिगायेति⁶ 'सन्लिटोर्जेः'⁷ इति कुत्वम् ॥ ५३ ॥

1. B: गिरिमा⁰ 2. B: जिघाय 3. K, N: सा 4. B: भाविनी
5. B: जिघाया⁰; A, C: ⁰शिष्ये 6. B: जिघायेति 7. Pāṇ. 7, 3, 57.

तामेव गिरमाह² —

संपत्स्यते वः कामोऽयं¹ कश्चित्कालः⁻¹ प्रतीक्ष्यताम् ।

न त्वस्य सिद्धौ यास्यामि सर्गव्यापारमात्मना ॥ ५४ ॥

सेनानीसमुत्पत्तिलक्षणः कामो मनोरथो भवतां घटिष्यते³ । संप्रति मनाक्प्रमथः प्रतिपात्यताम् । यस्मादहमेतस्य कार्यस्य सिद्धिनिमित्तं सृष्टिलक्षणं व्यापारं स्वयं⁴ न व्रजामि ॥ ५४ ॥

- 1-1. K, N: कालः कश्चित् 2. B: गिरामाह 3. C: घटिष्यति
4. B omits स्वयं

कस्मादित्याह¹ —

इतः स दैत्यः प्राप्तश्रीर्नैत एवार्हति क्षयम् ।

विषवृक्षोऽपि संवर्ध्य स्वयं² छेत्तुमसांप्रतम् ॥ ५५ ॥

स वज्राङ्गमुत इतो मतो वरवशादासादितसमृद्धिरितो मत्त एव नाशं नार्हति । यस्मादास्तामन्यः फलवृक्षः³ विषतरुरपि वृद्धिं नीत्वा स्वयं लवितुमसांप्रतमयुक्तं न छिद्यते । सांप्रतशब्दोऽयं युक्तार्थः स्वभावाद्गर्भीकृतकर्म-शक्तिरिति⁴ तेनैव कर्मणोऽभिहितत्वाद्विषवृक्षाद्विद्वतीयाभावः⁵ । वर्धन-क्रियापेक्षाप्यस्य⁶ नार्हति । मुख्यकर्मणोऽभिहितत्वात् । एवं ह्युक्तम् — ‘प्रधानशक्त्यभिधाने’⁷ गुणशक्तिरभिहितवत् प्रकाशते । यथा ‘रिपुनारीय’⁸ वध्यताम्’ इति । वृक्षविशेषणत्वेऽपि च सामान्योपक्रमादसांप्रतमिति⁹ यथास्थिति निर्देशः ॥ ५५ ॥

1. B omits कस्मात् 2. B: स्वयं 3. B: °वृक्षोऽपि 4. C: °कृतशक्ति°
5. A, B: °द्विषवृक्षत्वाद्विद्वती° 6. A, C: °प्यसौ 7. B: °शक्तिथि°
8. A, C: रिपुरानीय; B: °नारीय 9. B: °क्रमात् सां°

अथ कस्मात् त्वयैवायमुपद्रवः कृत इत्याह —

वृतं तेनेदमेव प्राञ्जया चास्मै प्रतिश्रुतम् ।

वरेणाशमितं¹ लोकानलं दग्धुं हि तत्तपः ॥ ५६ ॥

तेन तारकेण² प्राक् पूर्वमिदमेव वृतं³ यथा सप्तवासरशिशुवर्जं³ देवानामहमवध्यो भूयासमिति ।⁴ मयापि तस्मै तथैव⁴ प्रतिश्रुतमङ्गी-
कृतम् । यस्मात्तस्य तपो वरदानेनानिर्वापितं सद्भुवनानि दग्धुमलं शक्तम् ।
⁵ तपसस्तावत् फलेनावश्यं⁵ भाव्यम् । यदि च वरेण तन्न जडीक्रियते
ततस्तदधिकोपद्रवक्षमं स्यात् । अस्मै इति 'प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः'⁶ इति
संप्रदानत्वम् ॥ ५६ ॥

1. K, N, C: वरेण शमितं 2. A, B: तारकेन 3-3. C: यदि
वासर⁰ 4-4. C: मया तथैव तस्मै 5-5. C: तपसः फलेन तावत् अवश्यं
6. Pāṇ. 1, 4, 40.

अस्मास्वेव वधशक्तिर्विधीयतामित्याह —

संयुगे सांयुगीनं तमुद्यतं प्रसहेत कः ।

अंशादृते निषिक्तस्य¹ नीललोहितरेतसः ॥ ५७ ॥

समरे तं कृतोत्साहं भवतां मध्ये कः सोढुं शक्नुयात् । नीललोहितः
शर्वः, तस्य रेतः शुक्रं, तस्य निषिक्तस्य क्षेत्रे क्षिप्तस्य योऽंशो² भागोऽवतारः,
तस्मादृते तं वर्जयित्वा । हरतनयो यदि परं तं जेतुं शक्त इत्यर्थः । यतस्तं
सांयुगीनं रणपण्डितम् । साध्वर्थे³ 'प्रतिजनादिभ्यः खञ्'⁴ । अंशादिति⁵
ऋतेशब्दयोगे पञ्चमी⁶ ॥ ५७ ॥

1. C: निषिक्तस्य 2. C omits यो 3. C: साध्वर्थ 4. Pāṇ. 4,
4, 99, 5. A, B, C: अंशादृते 6. Cf. Pāṇ. 2, 3, 29.

अथ यत्रेन्द्रोपेन्द्रादयो न शक्तास्तत्र कथं हरांशो मल्लः स्यादित्याह —

स हि देवः परं ज्योतिस्तमःपारे प्रतिष्ठितम्¹ ।

परिच्छिन्नप्रभावाद्धिर्न मया न च विष्णुना ॥ ५८ ॥

यस्मात् स महादेवः तमःपारे प्रतिष्ठितमनाद्यन्तं परमुत्कृष्टं सूक्ष्मं
ज्योतिस्तेजः परमात्मारव्यम् । अतश्च न मया नापि² विष्णुना परिच्छिन्ना
निश्चिता प्रभावानां³ महिम्नामुद्धिः संपद्यस्य स तथोक्तः । अतश्च य एवं
महादेवस्तदीयोऽंशः कथं विपक्षविदारणो न स्यात् ॥ ५८ ॥

1. K, N: व्यवस्थितम् 2. A omits न; B: चापि 3. A, B: प्रभावाणां

तदंशसंभवे चोपायमाह —

उमारूपेण ते यूयं संयमस्तिमितं¹ मनः ।

शम्भोर्यतध्वमाक्रष्टुमयस्कान्तेन लोहवत् ॥ ५९ ॥

उमारूपेण गौरीवपुषा ते यूयं समाधिना स्तिमितं² लोहवदय इव³ [निश्चलं शम्भोर्मन आक्रष्टुमपहर्तुं यतध्वमुद्यच्छध्वम्]³ । त इति सर्वनाम्ना प्रयत्नपरतां सूचयति । अयसः कान्तोऽयस्कान्तः । 'अतः कृकमि'⁴ इत्यप्राप्तेऽप्युपचारः कस्कादिषु⁵ पाठात् ॥ ५९ ॥

1. C: समाधिस्तिमितं 2. A, B omit स्तिमितं 3-3. A, B, C without these words from D. 4. Pāṇ. 8, 3, 46. 5. Cf. Pāṇ. 8, 3, 48.

गौर्या अलाभाद्यवत्यन्तरेण किं हरचेतःकर्षणं शक्यं, किं न वेत्याह —

उभे एव क्षमे सोढुमुभयोर्वीर्यमाहितम्¹ ।

सा वा शम्भोस्तदीया वा मूर्तिर्जलमयी मम ॥ ६० ॥

उभयोः संबन्धि वीर्यं रेत आहितं क्षिप्तं सदुभे एव स्त्रियो सोढुं क्षमे धारयितुं समर्थं । कयोः के इत्याह । सा च शम्भोः शाम्भवी चाब्रूपा तनु-र्मम । ब्रह्मणा हि वीर्यमप्सु क्षिप्तमासीत् । ²...विसर्गं...श्राष्टमूर्तेरेव² मूर्तिः । एतच्च प्रसङ्गादौपम्यविधित्सयोक्तम् । यथापो मदीर्यं सोढुं क्षमा एवं गौर्येव हरतेज इत्यर्थः । वाशब्दावत्र समुच्चये । प्रधानश्रायं पक्षो ³यद्द्योत्यसमानि द्योतकानि³ । 'आहूतोऽपि सहायैरेमीत्युक्त्वा'⁴ निर्मुक्त-निद्रोऽपि । गन्तुमना अपि पथिकः संकोचं नैव शिथिलयति ॥⁵ ॥ ६० ॥

1. K, N: वोढुमुभयोर्बीजमा⁰ 2-2. A:'''(lacuna marked by blank of 2 spaces) विसर्जं'''(lacuna marked by blank of half a line) श्राष्ट⁰; B:'''विसर्गंश्राष्ट⁰ (lacuna marked by blank of three quarters of a line); C:'''(lacuna marked by 6 points) विसर्जं'''

(lacuna marked by blank of three quarters of a line) चाष्ट°
 3-3. B: °समा...तकानि (lacuna marked by 2 points.) 4. A:
 °त्युक्त्या 5. Dhvanyāloka, 1, Udāharanāśloka under Kārikā 13.

तस्यात्मा शितिकण्ठस्य सेनापत्यमुपेत्य¹ वः ।

मोक्षयति² स्वर्गवन्दीनां³ वेणीवीर्यविभूतिभिः ॥ ६१ ॥

तस्यैवं विधस्य शितिकण्ठस्य हरस्यात्मा पुत्रो वो युष्माकं चमूनाथत्वं
 प्राप्य बद्धानां सुरसुन्दरीणां वेणीः कवरीः शक्तिसमृद्धिभिर्मोक्षयति । बद्धाया
 हि नार्याः स्वामिनैवोन्मोच्य⁴ कवरीमोक्षः⁵ कार्यं⁶ इत्याचारः । कालकूट-
 पानवशाच्छिवस्य नीलगलत्वम् ॥ ६१ ॥

1. K, N: सैन्य° 2. K, N: मोक्षयते 3. K, N: सुरवन्दीनां
 4. C omits स्वामि 5. A, B: °मोक्षाः 6. A: कार्यं

इति व्याहृत्य विबुधान्विश्वयोनिस्तिरोदधे ।

मनस्याहितकर्तव्यास्तेऽपि प्रतिययुर्दिवम्¹ ॥ ६२ ॥

देवानित्यमुक्त्वा विश्वयोनिर्वेधास्तिरोदधेऽन्तर्हितः² । देवा अपि चेतसि
 कृतकार्याः स्वर्गं प्रतिजग्मुः ॥ ६२ ॥

1. K, N: देवा दिवं ययुः 2. C: °न्तर्दधे अन्तर्हितः

तत्र निश्चित्य कन्दर्पमगमत्पाकशासनः ।

मनसा कार्यसंसिद्धित्वराद्विगुणरंहसा¹ ॥ ६३ ॥

ततस्तत्र नाके कथं हरगौरीसमागमः कार्यं इति मन्त्रिभिः सह निश्चित्य
 पाकशासन इन्द्रश्चेतसा स्मरमगमत् कामं सस्मार । कीदृशेन मनसा ।
 कार्यस्य हरगौरीसमागमलक्षणस्य या संसिद्धिनिष्पत्तिः, तत्र या त्वरा
 शीघ्रता तया द्विगुणरंहसा महास्यदेन । अगमदिति लुङि² लृदित्वादडा-
 देशः³ । पाको⁴ नामासुरः तस्य वधात् पाकशासनः ॥ ६३ ॥

1. K, N: °सिद्धौ त्वरा° 2. A, C: छुटि 3. A, B, C: तृचिर्त्वा°;
cf. Pāṇ. 3, 1, 43; 55. 4. C: पाक-

अथ सललितयोषिभ्रूलताचारुशृङ्ग¹

रतिवलयपदाङ्गे चापमासज्य कण्ठे ।

सहचरमधुहस्तन्यस्तचूताङ्कुरास्त्रः

शतमखमुपतस्थे प्राञ्जलिः पुष्पकेतुः² ॥ ६४ ॥

³अथानुस्मृतः कामोऽञ्जलिं विधाय शतमखमिन्द्रमुपतस्थे डुढौके । संगतकरणे तड्⁴ । किं कृत्वा । प्राञ्जलित्वात् कण्ठे धनुर्निधाय । कीदृशम् । सललिता विलासान्विता या⁵ योषितोऽङ्गनास्तासां भ्रूलतावच्चारुशृङ्गम् । रम्याटनिकौटिल्याद्वशीकरणाच्च । कण्ठे कीदृशे । रतिरस्य भार्या । तस्या वलयपदानि कटकमुद्रा⁶ एवाङ्कश्चिह्नं यस्य । तदाश्लेषवशात्⁷ । कीदृशः कुसुमध्वजः । सहचरो वयस्यो यो⁸ मधुर्वसन्तस्तस्य हस्ते न्यस्तोऽपित-श्चूताङ्कुर⁹ एवास्त्रं शरो येन¹⁰ सः । मालिनीवृत्तम् ॥ ६४ ॥

॥ इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां
कुमारसंभवटीकायां द्वितीयः सर्गः ॥¹⁰

1. C: °लताशृङ्गः; K, N: सललितं 2. K, N: पुष्पधन्वा 3-3. A, B: (lacuna marked in A by 7 points on a quarter of the line and by a blank of one complete line, and in B by a blank of two lines.) 4. Cf. MB. 1, 3, 25, Vt. 5. C: कटकमुद्रा 6. B: °वशा 7. C omits यो 8. B: °पितो चूता° 9. A: ये 10. A: कुमारसम्भवविवृतौ द्वितीयः सर्गः; F: इति श्रीकुमारसंभवविवृतौ द्वितीयस्सर्गः सम्पूर्णं नीतः; C: इति श्रीकुमारसम्भवे सटीके द्वितीयः सर्गः

तृतीयः सर्गः

तस्मिन् मधोनस्त्रिदशान् विहाय सहस्रमक्ष्णां युगपत्पपात ।
प्रयोजनापेक्षितया^१ प्रभूणां प्रायश्चलं गौरवमाश्रितेषु ॥ १ ॥

ततो मधोन इन्द्रस्याक्ष्णां सहस्रं तस्मिन् कामे^२ समकालं पपात । नयन-
दशशत्या समग्रया तमपश्यदित्यर्थः । त्रिदशान् विहाय देवान् हित्वा । युक्तं
चैतत् । यतः प्रभूणामाश्रितेषु सेवकेषु गौरवं प्रायेण चलमस्थिरम् । कुतः ।
प्रयोजनापेक्षितया^१ कार्यवशेन । तदुक्तम् — 'औरसानपि पुत्रांस्ते त्यजन्त्य-
नुपकारिणः ।'^३ सर्गेऽत्रोपजातय एव वृत्तानि प्रायशः ॥ १ ॥

1. B: °पेक्षितया 2. A: काले 3. Rāmāyaṇa 2, 23, 33.

स वासवेनासनसंनिकृष्टमितो निषीदेति^१ निसृष्टभूमिः^२ ।
मर्तुः प्रसादं प्रतिनन्द्य मूर्ध्ना वक्तुं मिथः प्राक्रमतैवमेनम् ॥ २ ॥

ततः स स्मरः प्रभुप्रसादं शिरसाभिनन्द्य मिथो रहस्येनमाखण्डलमेवं^३
वक्तुं प्राक्रमतारेभे । तमेव स्वाम्यनुग्रहमाह । 'इतोऽत्र मदीयविष्टुरनिकटे
त्वमुपविश'^४ इति स्वयं शक्रेण निसृष्टभूमिर्दत्तस्थानः^५ । आसनसन्निकृष्ट^६
यत्र तदासनसन्निकृष्टमासनसमीप^७ इत्यर्थः । प्राक्रमतेति 'प्रोपाभ्यां समर्था-
भ्याम्'^८ इत्यात्मनेपदम् ॥ २ ॥

1. B, C: निषेदेति 2. K, N, C: विसृ^० 3. C: रहस्यं आख^०
4. A: त्वमुपाविश 5. A: निसृष्टभू^०; B: निसिष्टभू^० 6. A, B: आसनस^०
7. B: तदासनस^०; A: °मासनस^० 8. Pāṇ. 1, 3, 42.

किमुवाचेत्याह —

आज्ञापय ज्ञातविशेष पुंसां लोकेषु यत्ते करणीयमस्ति ।
अनुग्रहं संस्मरणप्रवृत्तमिच्छामि संवर्द्धितुमाज्ञया^१ ते ॥ ३ ॥

हे पुंसां ज्ञातविशेष पुरुषमध्ये² ज्ञानश्रेष्ठ³ लोकेषु भुवनेषु ते त्वया यत् करणीयं तदाज्ञापय । तत् कथम् । अनुग्रहेण⁴ प्रसादेन यत् स्मरणं⁵ तेन प्रवृत्तं प्रवर्तितं ते⁶ तवाज्ञया⁷ संवर्द्धितुं⁸ वृद्धिकर्तुमिच्छामि⁹ ॥ ३ ॥

1. K, N: संवर्द्धितमा⁰ 2. B: पुरुष 3. B omits ज्ञानश्रेष्ठ
4. A, B, C: अनुग्रहसंप्रवृत्तमनु⁰; A: ⁰ग्रहेण 5. B: स्मरणे 6. B omits ते 7. A: तववाज्ञया 8. B: संवर्द्धिते संस्मरणेन प्रवृत्तमनुग्रहं प्रसादं; C: संवर्द्धित सो स्मरणेन प्रवृत्तं 9. A: वृष्टीकर्तुं⁰; B: वृद्धिकर्तुमिच्छामि । इति...षष्ठी (lacuna marked by a blank of 3 spaces); C adds: ...षष्ठे षष्ठी (lacuna marked by 10 points).

केनाभ्यसूया फलकाङ्क्षिणा¹ ते नितान्तदीर्घैर्जनिता तपोभिः ।
यावद्भवत्वाहितसायकस्य² मत्कार्मुकस्यास्य निदेशवर्ती ॥ ४ ॥

केनापवर्गेच्छुना नितान्तदीर्घैश्चिरसंचितैस्तपोभिस्तवाभ्यसूयेष्यां जनि-
तोत्पादिता । यावदाहितसायकस्यारोपितशरस्य मत्को दण्डस्यास्याज्ञाविधे-
योऽस्तु । आहितो रचितः सायको यस्य तस्याहितसायकस्य । संभृतशरस्ये-
त्यर्थः । एतदुक्तं भवति — न तव कश्चिदन्तरायोऽस्ति । आज्ञापय । याव-
दधुनैवाज्ञां करोमीत्यर्थः ॥ ४ ॥

1. K, N: पदका⁰ 2. K, N: ⁰द्भवत्याहि⁰

असंमतः कस्तव मुक्तिमार्गं पुनर्भवक्लेशभयात् प्रपन्नः ।
बद्धश्चिरं तिष्ठतु सुन्दरीणामारेचितभ्रूललितैः¹ कटाक्षैः ॥ ५ ॥

तवासंमतो भवतोऽनभिप्रेतः² को मुक्तिमार्गं मोक्षपथं ज्ञानवैराग्य-
लक्षणं³ प्रपन्नः । पुनर्भवक्लेशभयात् पुनर्योऽसौ भवः संसारस्तत्र क्लेशा⁴
अविद्यास्मितरागद्वेषाभिनिवेशास्तेभ्यो⁵ भयं ततः पुनर्भवक्लेशभयाद्भूयः
संसारदुःखात् । यावदसौ सुन्दरीणामुत्तमाङ्गनानां कटाक्षैरपाङ्गनिरीक्षितैः
चिरं बहुकालं बद्धस्तिष्ठतु । बद्ध इव बद्धः । यथा बद्धो न क्वचिद्गन्तुं समर्थ-
स्तत्रैव तिष्ठत्येवं कटाक्षैर्बद्धः सन् स्त्रीविषयाभिलाषी भवति, न पूर्वोक्तं
मुक्तिमार्गं प्राप्नोतीति⁶ बन्धसामान्याद्बद्धशब्देनोपमीयते । कीदृशैः⁷

कटाक्षैः । आरेचितं भ्रूकर्म भ्रूभङ्ग उच्यते । यदेकदेशेनोच्चात्य⁸ सविलासं पात्यते तदुच्यते । आरेचितभ्रूललितैर्नतितरोमराजिशोभितैः⁹ । बद्धश्चिर-मिहैव तिष्ठतु इत्याज्ञापय ॥ ५ ॥

1. K, N: °भ्रूचतुरैः 2. C: °भिप्रीतः 3. A: ज्ञानावै° 4. B: क्लेशः; C: क्लेशः; A adds या 5. B: °स्मितारा° 6. C omits इति 7. B: की 8. A, B, C: °नोच्चात्यं 9. A, B, C: आरेचितभ्रूललिता-स्तेनारे(B, C: रो)चित°

अध्यापितस्योशनसापि नीतिं प्रयुक्तरागप्रणिधेर्द्विषस्ते¹ ।

कस्यार्थधर्मौ² वद पीडयामि सिन्धोस्तटावोघ इव प्रवृद्धः ॥ ६ ॥

वद कथय । ते तव द्विषः शत्रोः कस्यार्थधर्मौ² पीडयामि । अर्थश्च धर्मश्च तावर्थधर्मौ । कीदृशस्य³ द्विषः । उशनसापि शुक्रेणापि⁴ नीतिं नीतिशास्त्रं षाड्गुण्यं⁵ सामाद्युपायलक्षणमध्यापितस्य⁶ पाठितस्य शिक्षितस्य⁷ । एतदुक्तं भवति — यो ह्युशनसा विनीतः सोऽवश्यं त्रिवर्गं संसेवते⁸ । अहं पुनस्तस्य तथाविधस्याप्यर्थधर्मौ पीडयामि । भूयोऽपि स एव विशेष्यते⁹ । कीदृशस्य³ तस्येत्यत आह । प्रयुक्तरागप्रणिधेः¹⁰ रागे प्रणिधिश्चिन्ता रागप्रणिधिः प्रयुक्ता रागप्रणिधिर्यस्य¹¹ । प्रयुक्तो राग एव प्रणिधिश्चरो यस्येति वा । एवं विधस्य कस्य ते द्विषोऽर्थधर्मौ पीडयामि । क इव कस्य कावित्याह । यथा सिन्धोर्नद्या ओघो¹² जलपूरः प्रवृद्धो¹² वृद्धिं गतस्तटौ रोधसी पीडयति । एवमहं च प्रवृद्ध उत्बणः कस्यार्थधर्मौ पीडयामीत्यर्थः ॥ ६ ॥

1. K, N: °णिधिद्विष° 2. C: °र्थकामौ 3. A: कीदृश्यस्य 4. A: शुक्रेणापि 5. C: षाड्गुण्य- 6. B: समाद्यु° 7. B: शिक्षितस्य 8. B: संसेव्यते 9. C: विशिष्यते 10. C: °प्रणधेः 11. B: °णिधिः प्रयुक्तरागप्रणिधिः 12-12. A, B, C repeat those words again.

कामेकपत्नीव्रतदुःखशीलां लोलं मनश्चास्तया प्रविष्टाम् ।

विलम्बिनीमिच्छसि¹ मुक्तलज्जां कण्ठे स्वयं ग्राहविषक्तबाहुम्² ॥ ७ ॥

कामङ्गनां कण्ठे गले स्वयमात्मना विलम्बिनी³ लग्नां संश्लिष्टामिच्छ-

स्यभिलषसि कामयसे । कीदृशीम् । ग्राहविषक्तबाहुं ग्राहाविव ग्राहौ दाढ्य-
सामान्यात् । ग्राहसदृशौ विषक्तौ बाहु भुजौ यथा सा ग्राहविषक्तबाहुस्ताम् ।
एवंविधां कामङ्गनामिच्छसि । ननु च यामिन्द्रः प्रार्थयते सा कथं तमवधीर-
यतीत्यत⁴ आह । एकपत्नीव्रतदुःखशीलाम्⁵ । एकः पतिर्यस्याः⁶ सैकपत्नी
पतिंवरा साध्वी उच्यते । एकपत्नीनां व्रतं नियम एकपत्नीव्रतं तदेव दुःखं
तेन वा दुःखं तच्छीलं स्वभावो यस्याः सैकपत्नीव्रतदुःखशीला ताम् । ननु
च यैवंविधा तां किमितीन्द्रः⁷ प्रार्थयत इत्याह । [तव]⁸ लोलं मनः⁹
चारुतया प्रविष्टाम् । लोलं चलं साभिलाषं वा । कथं प्रविष्टाम् । चरुतया
दर्शनीयतया रम्यतयेत्यर्थः । भूयः सैव विशेष्यते । किंविशिष्टां ताम् ।
मुक्तलज्जां¹⁰ मुक्ता परित्यक्ता लज्जा यया¹⁰ सा मुक्तलज्जा तां परित्यक्त-
ह्रीकाम् ॥ ७ ॥

1. K, N: नितम्बि⁰; C: विलासिनीमि⁰ 2. B, K, N: ⁰ग्राहनिष⁰
3. B: विलम्बनीं 4. C: ⁰यतीत्यर्थः 5. A: एवप⁰ 6. A: सतिर्य⁰
7. A, B, C: कमिती⁰ 8. A: ... (lacuna marked by 3 points);
B: ... (lacuna marked by a blank of 2 spaces); C: ... (lacuna
marked by 5 points); तव supplied from D. 9. A, C omit
मनः 10-10. A: मुक्ताप...या सा (lacuna marked by 12 points of
half a line); B: ⁰गता...या सा (lacuna marked by a blank of 7
spaces); C repeats the above words.

कयासि कामिन् सरसापराधः¹ पादानतः कोपनयावधूतः ।

यस्याः² करिष्यामि दृढानुतापं प्रवालशय्याशरणं शरीरम् ॥ ८ ॥

हे कामिन् ³कामुक कया³ ⁴कामिन्यासि त्वमवधूतोऽवज्ञातस्तिर-
स्कृतः⁴ । कीदृशस्त्वम् । पादानतः⁵ पादयोरानतश्चरणपतितः । किमित्य-
वधूत इत्याह । यतः सरस⁶ आर्द्रोऽपराधो यस्यासौ⁷ सरसापराधः प्रत्यग्र-
दृष्टव्यलीकः⁸ । कीदृश्या तया । कोपनया क्रोधनया । रोषणयेत्यर्थः । यस्या
महिलाया अहं शरीरं प्रवालशय्याशरणं करिष्यामि पल्लवशयनपरायणं
विदधे । सा हि त्वत्प्रार्थनामगणयित्वा मयानुनाप्यमाना⁹ मदीयशरव्यधि-
ताङ्गी सन्तापशान्तये कुसुमपल्लवशयनमभिलषति ॥ ८ ॥

1. K, N: ⁰मिन्सुरतापराधात् 2. K: तस्याः 3-3. A: ...या (lac-

una marked by 12 points of half a line); B omits कामुक
4-4. C: कामिन्या त्वमसि अवधू⁰ 5. B: पदा⁰ 6. C: सरसापराधः
7. A, B: यस्यास्सौ 8. B: ⁰दृढव्य⁰ 9. B: ⁰नुतप्य⁰

प्रसीद विश्राम्यतु वीर वज्रं शरैर्मदीयैः कतमः¹ सुरारिः ।
बिभेतु मोधीकृतबाहुवीर्यः स्त्रीभ्योऽपि कोपस्फुरिताधराभ्यः ॥९॥

हे वीर प्रसादं कुरु । त्वदायुधमेतद्वज्रं² विश्राम्यतु तदास्ताम् । कतमः
किंजातीयः सुरारिरसुरोऽस्मत्पृषत्कप्रशमितभुजबलः³ सन् कोपस्फुरिता-
धराभ्यः स्त्रीभ्योऽपि बिभेतु । यदा हि कुपिता भामिन्योऽधरावोष्ठौ कम्प-
यन्त्यस्तं समीक्षन्ते तदैवासावखिलं⁴ कार्यमुपेक्ष्य⁵ तत्प्रसादनपरो भवति ।
प्रसीद विश्राम्यत्विति प्रार्थने लोट्⁶ । बिभेत्विति प्राप्तकाले⁷ । दैत्यदानव-
राक्षसादीनां सुरारीणां बहुत्वाज्जातिपरिप्रश्नः संभवतीति कतम इति
डतमजुत्पत्तिः⁸ ॥ ९ ॥

1. B: कतमा 2. A: ⁰द्वज्र 3. A, B: ⁰पृषङ्काप्र⁰; C: ⁰पृषट्कप्र⁰
4. A: ⁰वासाखिलं⁰; B: ⁰वासव⁰ 5. C: ⁰मुत्प्रेक्ष्यते 6. Cf. Pāṇ. 3, 3,
161-162. 7. Cf. Pāṇ. 3, 3, 163. 8. A, C: डमजु⁰; B: डुमजु⁰;
cf. Pāṇ. 5, 3, 93.

अथ चेदात्थ कस्मात्तवैवविधा शक्तिरित्याह --

भवत्प्रसादात्¹ कुसुमायुधोऽपि सहायमेकं मधुमेव लब्ध्वा ।
कुर्या हरस्यापि पिनाकपाणे धैर्यच्युतिं के मम धन्विनोऽन्ये ॥१०॥

पुष्पास्त्रोऽप्यहं त्वत्प्रसादादेवैकं सहायं वसन्तमेवासाद्य पिनाकपाणेः
शिवस्यापि धैर्यच्युतिं कुर्याम् । अतश्चान्ये वराका धन्विनो धनुर्ग्रहा² मम
के³ । अकिञ्चित्करा इत्यर्थः । यत्नाहं चापहस्तं हरं जेतुं समर्थस्तत्त्वान्ये
कृपणधानुष्काः⁴ किं मम कुर्युरित्यर्थः । भवत्प्रसादादित्यनौद्धत्यपरम्⁵ ।
मधुश्चैत्रस्तेन च वसन्तो लक्ष्यते । मधुमाधवत्वात्तस्य । कुर्यामिति संभावने
लिङ्⁶ । पिनाकः शार्ङ्गं धनुः शूलं च । धनुरस्त्रं⁷ विद्यते येषां ते धन्विनः ।
व्रीह्यादित्वादिनिः⁸ ॥ १० ॥

1. K, N: तव प्रसा⁰ 2. B: धनुर्ग्राहा 3. B omits के 4. B:

- कृपणा धनुष्काः 5. A, C: तव प्रसा^० 6. Cf. Pāṇ. 3, 3, 172.
7. A, B: धन्वास्त्रं 8. Cf. Pāṇ. 5, 2, 116.

अथोरुदेशादवतार्य पादमाक्रान्तिसंभावितपादपीठम् ।
संकल्पितेऽर्थे^१ विवृतात्मशक्तिमाखण्डलः काममिदं बभाषे ॥११॥

ततः शक्रः स्मरमिदं वक्ष्यमाणं^२ बभाषे जगाद^{-२} । कीदृशम् ।
संकल्पितेऽर्थे चिकीर्षिते^३ वस्तूनि विवृतात्मशक्तिं व्याख्यातनिजमाहात्म्यं
'कुर्या हरस्यापि धैर्यच्युतिम्'^४ इति । अतश्चादरातिशयवशाद्गुरुतश्चरणमवतार्य
भाषणम् । कीदृशं पादम् । आक्रान्त्याक्रमणेनाधिष्ठाने^५, संभावितमनुगृहीतं
गुरुत्वं नीतं पादपीठं येन । एष एव तस्यानुग्रहो यदुपरिचरणन्यासः ॥ ११ ॥

1. K, N: ^०ल्पितार्थे 2-2. C: जगाद बभाषे 3. B: चिकीर्षिते
4. Kum. 3, 10. 5. A: ^०क्रमेणे^०

किमब्रवीत् ? इत्युत्साहयन्नाह —

सर्वं सखे त्वय्युपपन्नमेतदुभे ममास्त्रे कुलिशं भवांश्च ।
वज्रं तपोवीर्यमहत्सु कुण्ठं त्वं सर्वतोगामि च साधकं च ॥१२॥

सखे इत्याह्वानं गौरवार्थम् । हे वयस्य यत् त्वमात्थ तत् सर्वमेतत्
त्वय्युपपन्नं सुघटम् । यस्मान्मम द्वे एवास्त्रे वज्रं त्वं च । उभयोर्विशेषमाह ।^१
वज्रं तपोवीर्येण महत्सु दुर्जयेषु तापसेषु कुण्ठं भुङ्गन् । तापसेषु प्रहर्तुमश-
क्तत्वात्^२ । त्वं प्रवरास्त्रं सर्वतोगामि सर्वविषयं^३ तापसेष्वपि^४ रागोत्पा-
दनात् । साधकं च कार्यनिष्पादकम् । अस्त्रापेक्षयाक्षतत्वात् ॥ १२ ॥

1. C: किमब्रवीत् 2. B: प्रहन्तुम् 3. C: ^०विषये 4. B omits
अपि

अवैमि ते सारमतः खलु त्वां कार्ये गुरुण्यात्मसमं नियोक्ष्ये ।
व्यादिश्यते भूधरतामवेक्ष्य कृष्णेन देहोद्बहनाय^१ शेषः ॥१३॥

यदा च ते सारं बलं जाने ततस्त्वां महति कृत्ये^२ आत्मानमिव नियोक्ष्ये

व्यापारये । यथा निखिलोर्वीवहनशक्तत्वमालोच्य³ विष्णुनात्मवपुर्धार-
णार्थमनन्त आज्ञाप्यते । नियोक्ष्य इति 'स्वराद्यन्तोपसृष्टात्'⁴ इत्यात्मने-
पदम् । भुवं धारयतीति⁵ भूधरः । 'बहुलमन्यत्रापि संज्ञाच्छन्दसोः' इति
णिलुक्⁶ ॥ १३ ॥

1. C: दोहोद्विषाय 2. A: कृत्ये कार्ये 3. C: शक्तित्वमा 4. MB.
1, 3, 64. 5. B: धारयति 6. - ? -

आशंसता बाणगतिं वृषाङ्गे कार्यं त्वया नः प्रतिपन्नकल्पम् ।

निबोध यज्ञांशभुजामिदानीमुच्चैर्द्विषामीप्सितमर्थमत्र¹ ॥१४॥

भवता हरे शरप्रसरं कथयताधुना प्रयोजनमस्माकमङ्गीकृतप्रायम् ।
यतो यज्ञांशभुजां देवानामीप्सितमित्थमत्र² हरे निबोध जानीहि । उच्चै-
र्द्विषां बलवदरीणामिति भङ्ग्या तमर्थं सूचयति । 'बुध बोधने'³ इत्यस्य
स्वरितेतो निबोधेति रूपम् ॥ १४ ॥

1. K, N: °तमेतदेव 2. A: °प्सितं सत्यमत्र; B: °मित्यमत्र; C: मित्यत्र
3. Cf. Dhātupāṭha, 875 and Kṣīratarāṅgiṇī, Bhvādi, 614.

कस्माद्वरायत्तं¹ प्रयोजनमेषामित्याह —

अमी हि वीर्यप्रभवं हरस्य² जयाय सेनान्यमुशन्ति^{3A} देवाः ।

स च त्वदेकेषुनिपातसाध्यो ब्रह्माङ्गभूर्ब्रह्मणि योजितात्मा ॥१५॥

अमी देवा हरस्य वीर्यप्रभवं^{3B} रेतस्समुत्थं सेनापतिं जयार्थमुशन्ती-
च्छन्ति । स च हरस्त्वदेकेषुनिपातसाध्यस्त्वदीयेनैकेनैवेषुनिपातेन शरक्षे-
पेण⁴ साध्यश्चालयितुं⁵ शक्यः⁶ । यतो⁷ ब्रह्मण्यात्मनि ज्ञाने योजितात्मा⁸
निक्षिप्तचेताः⁹ । अतश्च त्वदन्यः क इव वशीकर्तुमीशो भवेत् । ब्रह्मा अङ्गभू-
स्तनूजो यस्य स ब्रह्माङ्गभूः । ब्रह्मणो वाङ्गभूरिति केचित् । वयं तु ब्रूमः ।
ब्रह्माण्यङ्गानि¹⁰ च मन्त्रविशेषाश्चैव प्रसिद्धास्तेषां भूः प्रभवः । तत्प्रभव-
त्वान्मन्त्राणाम् । उशन्तीति 'वश कान्तौ'¹¹ ॥ १५ ॥

1. B: °रायितु 2. K, N, C: भवस्य 3A. A, B: °मुषन्ति 3B. A:
°प्रभव 4. B: °पेन 5. A, C: चलयितुं 6. B: समर्थः 7. B:

यतो ब्रह्मात्मनि 8. C: नियोजितात्मा 9. B omits निक्षिप्त 10. A,
C: ब्रह्मण्य⁰ 11. Dhātupāṭha, 1080.

तस्मै हिमाद्रेः प्रयतां¹ तनूजां यतात्मने रोचयितुं यतस्व ।
योषित्सु तद्वीर्यनिषेकभूमिः सैव क्षमेत्यात्मभुवोपदिष्टम्² ॥१६॥

अतस्तस्मै³ हराय पार्वतीं रोचयितुमभिलाषयितुं⁴ यतस्व प्रयत्नं कुरु ।
यस्मात् स्त्रीषु मध्ये तद्वीर्यनिषेकभूमिस्त्र्यम्बकशुक्रक्षेपोर्वी गौर्यैव क्षमा
योग्येति ब्रह्मणा दिष्टं दृष्टं वा । प्रयतां यतात्मन इति तद्व्यापारस्यैव
सामर्थ्यमाह । न हि सनियमयोः स्वयं प्रवृत्तिः । तस्मै इति 'रुच्यर्थानां
प्रीयमाणः'⁵ इति संप्रदानत्वम् ॥ १६ ॥

1. C: प्रथितां 2. A: °भुवो हि दिष्टम् 3. C: ततः तस्मै 4. B:
°भिलष⁰ 5. Pāṇ. 1, 4, 33.

न चासौ दूरस्था येन रोचना दुष्करा स्यादित्याह —

गुरोर्नियोगाच्च नगेन्द्रकन्या स्थाणुं तपस्यन्तमधित्यकायाम् ।
अन्वास्त इत्यप्सरसां मुखेभ्यः श्रुतं मया मत्प्रणिधिः स वर्गः ॥१७॥

पितुर्निदेशात् पार्वती सानुनि तपश्चरन्तं पिनाकिनमन्वास्ते¹ सेवत
इत्यप्सरसो² मुखान्मयाकणितम् । यस्मादसौ सुरवधूसार्थः³ मत्प्रणिधि-
र्मदीयश्चरः । अधित्यका अद्रेरुपरितना⁴ भूः । 'उपाधिभ्यां त्यक्त्वासन्ना-
रूढयोः'⁵ । चशब्दः पूर्ववाक्यापेक्षया समुच्चये । एवमन्यत्र ॥ १७ ॥

1. C: °मध्यास्ते 2. A: °प्सरसो 3. B: °वधूस्तार्थो 4. A:
°रूपपरि⁰ 5. Pāṇ. 5, 2, 34.

तद्वच्छ सिद्धयै कुरु देवकार्यमर्थोऽयमर्थोत्तर भव्य¹ एव ।
अपेक्षते² प्रत्ययमङ्गलब्ध्यै³ बीजाङ्कुरः प्रागुदयादिवाग्मः ॥ १८ ॥

हे अर्थोत्तर काम तस्मात् प्रयाहि सिद्धये सुरकृत्यं विधेहि । यस्मा-
दयमर्थः कुमारजन्मलक्षणो भव्य एव भवितैव । केवलमङ्गलब्ध्यै आत्मो-

त्पत्तये⁴ प्रत्ययं कारणमपेक्षते प्रार्थयते । बीजाङ्कुर उत्पत्तेः पूर्वमम्भ⁵ इव ।
उपादानकारकाद्धि⁶ बीजाङ्कुरेण भाव्यम् । तोयं तु सहकारिणं⁷ विना न
भवितुं शक्नोतीति तत्र तस्यापेक्षा । भव्यशब्दः कर्तरि निपातितः ॥ १८ ॥

1. K, N: °मर्थान्तरभाव्य 2. C: अपेक्षयते 3. K, N: प्रत्ययमुत्तमं
त्वां 4. B: आत्मोपत्तये 5. A, B, C: पूर्वम(स ?)म्भव 6. A:
भंपादा° 7. B: सहकारिकारणं

उत्साहयन् वाक्यद्वयमाह —

अस्मिन् सुराणां¹ विजयाभ्युपाये तवैव नामास्त्रगतिः कृती त्वम् ।
अप्यप्रसिद्धं² यशसे हि पुंसामनन्यसाधारणमेव कर्म ॥१९॥

अस्मिन् देवानां विजयोपाये तवैव नामास्त्रस्य गतिः³ प्रसरो⁴ न⁵
त्वन्यस्य । अतश्च कृती कृतार्थः प्रवीणस्त्वम् । यस्मादप्रसिद्धमपि स्वल्प-
मपि कर्म यावदनन्यसाधारणमन्येन कर्तुमशक्यं तदपि⁶, कर्तुर्यशस्कारि ।
किं पुनर्महत् । नामशब्दः संभावने । तवैतत्कर्मसंभाव्यमित्यर्थः ।
हरस्य विजयोपायत्वमत्र कारणकारणत्वात् । कृतमस्यास्तीति कृती
कृतार्थः ॥ १९ ॥

1. K, N: तस्मिन्सु° 2. C: अपि प्र° 3. B: गति 4. C:
प्रसरो 5. C omits न 6. C: तदपि तदपि

सुराः समभ्यर्थयितार एते कार्यं त्रयाणामपि विष्टपानाम् ।
चापेन ते कर्म न चातिहिंस्रमहो वतासि स्पृहणीयवीर्यः ॥२०॥

अहो वत विस्मये । असि त्वमभिलाषणीयपराक्रमः । तथा हि सर्वं
एवैते महाप्रभावा देवा अर्थिनः । त्रिभुवनस्य प्रयोजनम् । तत्रापि च तव
धनुर्मात्रेण¹ कर्म व्यापारः । तदपि न हिंसात्मकं प्रत्युत प्रीतिकारि । अहो-
वतशब्दावेकाथैव² विस्मयस्याधिक्यं ब्रूतः ॥ २० ॥

1. A: तानुर्मात्रेण 2. A, B: °शब्दावेकाथौ वत

‘भवत्प्रसादात्’¹ इत्युद्दिश्याह --

मधुश्च ते मन्मथ साहचर्यादसावनुक्तोऽपि सहाय एव ।

समीरणश्चोदयिता² भवेति व्यादिश्यते केन हुताशनस्य ॥ २१ ॥

हे मदन मदाज्ञां विनापि वसन्तः सहचरत्वात् तव सहाय एव ।
यथाग्नेरुद्दीपयिता त्वं भवेति केन वायुराज्ञाप्यते । तौ किल सहचरौ ।
न हि वातं विनाग्निर्ज्वल्यते³ । सह साकमयत⁴ इति⁵ सहायः⁶ ॥ २१ ॥

1. Kum. 3, 10.

2. C: ‘श्चोदयता

3. A: ‘ग्निर्ज्वल्यते

4. C: साकमयिता

5. B omits इति

6. B: सहायः

तथेति शेषामिव भर्तुराज्ञामादाय मूर्ध्ना मदनः प्रतस्थे ।

दिग्वारणास्फालनकर्कशेन¹ हस्तेन पस्पर्श तदङ्गमिन्द्रः ॥ २२ ॥

तथेत्येवमस्तु² संपादयामि त्वदादेशमिति शिरसा स्वामिनिदेशं माला-
मिव स्मरो गृहीत्वा प्रययौ । प्रसाददत्ता मङ्गलार्थं माला शेषा । तामि-
वेति³ सहोक्तिः । तामप्यादायेत्यर्थः । प्रयाणकाले माला दीयत इति
स्थितिः । तस्य च व्रजतोऽङ्गं पृष्ठं शिरो⁴ वा प्रीतिमूचनार्थं पाणिना शक्रः
पस्पर्श परामृशत्⁵ । कीदृशेन । दिग्वारण ऐरावणस्तस्य⁶ तेजोविवृद्धये
यदास्फालनमाघातस्तद्वशात् कर्कशेन कठोरेण ॥ २२ ॥

1. K, N: ऐरावतास्फा⁰

2. B: तदेवमस्तु

3. A, B, C: तामेवेति

4. B: शिरीरो

5. A, B: °मृषत्

6. B omits ऐरावणस्

स माधवेनाभिमतेन सख्या रत्या च साशङ्कमनुप्रयातः ।

अङ्गव्ययप्रार्थितकर्मसिद्धिः¹ स्थापवाश्रमं हैमवतं जगाम ॥ २३ ॥

ततः स कामो हिमवद्भवं हरतपोवनं ययौ । कीदृशः² । प्रियवयस्येन
वसन्तेन जायया च रत्या विषममिदं कर्म संदिग्धमुत्तरणमिति साशङ्कमनु-
गतः । तथाङ्गव्ययेन देहनाशेनापि प्रार्थिता चिकीर्षिता कर्मसिद्धिर्येन³ ।
मरणमप्यङ्गीकृत्यावश्यं⁴ सुरकार्यं करवाणीति । अत एवाशङ्कामाधव-
शब्दौ⁵ । ‘मधोर्ञ च’⁶ इति मधुमाधवेषोर्जादयः सुकविपरम्परया भाषा-
यामपि प्रयुज्यन्ते ॥ २३ ॥

1. K, N: °तकार्यसिद्धिः 2. A: कीदृश्यः 3. C: °सिद्धिहेतुं
4. A: °मप्याङ्गी° 5. C: °शब्दः 6. Pāṇ, 4, 4, 129.

तस्मिन् वने संयमिनां मुनीनां तपःसमाधेः प्रतिकूलवर्ती ।
संकल्पयोनेरभिमानभूतमात्मानमाधाय¹ मधुर्जजृम्भे² ॥२४॥

ततः तत्राश्रमे मधुः ³पुष्पादिरूपेण आत्मानमाधाय उत्पाद्य जजृम्भे³
उल्लास । अकालवसन्तः⁴ प्रादुर्बभूव । [कीदृ]शः⁵ । शान्तानामपि
ऋषीणां तपःसमाधेः प्रतिकूलवर्ती विपक्षः⁶ । उत्कण्ठाजननात्⁷ । तं तु
संकल्पयोने—र्मनोभुवोऽभिमानभूतं दर्पकल्पं तद्वशात्तस्य दुर्जयत्वात् ।
समाधिरेकाग्रता⁸ ॥ २४ ॥

1. B: °मादाय 2. C: मधुर्जजृम्भे 3-3. A: °रूपे ... जजृम्भे
(lacuna marked by 7 points of a quarter of a line); B: °रूपेण ...
जजृम्भे (lacuna marked by a blank of 6 spaces); C: °रूपेण जजृम्भे
आत्मनमादाय उत्पाद्य 4. B: °वसन्तो 5. A, B, C: ... शः (lacuna
marked in A by 3 points, in B by a blank of 2 spaces, and in C
by 5 points. कीदृ° supplied from D). 6. C: विपक्षतः 7. C:
कण्ठा ज° 8. A, B, C: समाधेरे°

तमेव¹ मधुमधुना वर्णयितुमुपक्रमते² —

कुवेरजुष्टां³ दिशमुष्णरश्मौ गन्तुं प्रवृत्ते समयं विलङ्घय ।
दिग्दक्षिणा गन्धवहं मुखेन व्यलीकनिःश्वासमिवोत्ससर्ज ॥ २५ ॥

दक्षिणा दिगवाची मुखेन वक्त्रेण गन्धवहं वातमुत्ससर्ज⁴ चिक्षेप । मधौ
हि मलयमारुतो वहति । कदा । ⁵समयं विलङ्घय⁵ कालमतिक्रम्य कुवेर-
जुष्टां धनदाध्युषितामाशां सूर्ये यातुं प्रस्तुते सति । वसन्ते ह्युत्तराशां
रविर्याति । स च तदा तस्य तां सेवितुमकालो दक्षिणायनस्य प्रकृतत्वात् ।
अतश्चोत्प्रेक्ष्यते । व्यलीकनिःश्वासमिव अत्युच्छ्वासमिवैनममुचत् । यदा
हि नायकः समयं शपथमतिक्रम्य⁶ कुवेरेण निन्दद्यवपुषा सेवितां रागेण
गच्छति तदा दक्षिणानुकूला नायिका मन्युना निःश्वासति । वेरं शरीरम् ।
व्यलीकं प्रियकृतोपराधः । गन्धवहादयः⁷ पचादौ द्रष्टव्याः⁸ ॥ २५ ॥

1. B: तामेव 2. A, B, C: °क्रमेति 3. K, N: कुबेरगुप्तां
 4. A, C: वातं ससर्ज 5-5. B: समयमुल्लङ्घ्य 6. B: सपथमुल्लङ्घ्य
 7. A, C: गन्धवाहा° 8. A, B: द्रष्टव्यः; cf. Pāṇ. 3, 1, 134.

असूत सद्यः कुसुमान्यशोकः स्कन्धात्प्रभृत्येव¹ सपल्लवानि ।
 पादेन नापैक्षत² सुन्दरीणां संपर्कमाशिक्षितनूपुरेण ॥२६॥

अशोकतरुः सपदि विटपादारभ्य पुष्पाणि पत्रसहितान्यसूतोदपादयत् ।
 कालस्य बलवत्तया चासौ रणितमञ्जीरेण युवतिचरणेन प्रहारं नापैक्षत³
 नार्थयत् । सनूपुरपादताडितो⁴ ह्यसौ पुष्प्यति ॥ २६ ॥

1. A, B, C: स्कन्धात्प्र° 2. C: नापैक्षत 3. B: नाक्षेपत; C: नापैक्षत
 4. A, B: °पादाता°

सख्युः¹ प्रवालोद्गमचारुपत्रे नीते समाप्तिं नवचूतबाणे ।
 निवेशयामास मधुद्विरेफान् नामाक्षराणीव मनोभवस्य ॥ २७ ॥

नवं चूतमेव बाणः शरस्तस्मिन् समापिते मधुरलीन्यवेशयत् ।
 उत्प्रेक्ष्यते । सख्युश्चेतोभुवो नामाक्षराणीव संज्ञावर्णानीव । शरे हि
 स्वामिनो नाम लिख्यते । बाणे² पक्षैर्भाव्यम् । तत्र तु प्रवालोद्गमः
 किसलयोद्गम³ एव चारुणि पत्राणि यस्मिन् ॥ २७ ॥

1. K, N: सद्यः 2. C: बाणं 3. B: कलसयोद्गमः; C omits
 कि°द्गम

वर्णप्रकर्षे सति कर्णिकारं दुनोति निर्गन्धमिति¹ स्म चेत् ।
 प्रायेण सामग्र्यविधौ गुणानां पराङ्मुखी² विश्वसृजः प्रवृत्तिः ॥२८॥

कर्णिकाख्यं पुष्पं रूपसौन्दर्येऽपि सत्यमुरभित्वान्मनो दुनोति स्मापीड-
 यत्³ । सुगन्धिं तर्हि कथं नाकारीत्याह । गुणानां सामग्र्यविधौ साकल्य-
 करणे प्रायेण वेधसो विमुखः प्रसरः । नासौ सर्वान् गुणानेकत्र कुरुते ।
 अर्थान्तराभासश्चायं बोद्धव्यः, न त्वर्थान्तरन्यासः ; तदर्थरहितत्वात्⁴ ।

प्रधानार्थसमर्थको हि साधर्म्यवैधर्म्याभ्यामर्थान्तरन्यासः । अत्र चान्यदुप-
क्रान्तमन्यत्र चार्थान्तरं न्यस्तम् । अतश्चैवं वक्तव्यम् — 'मुख्येन हीनं
गुणिनं गुणेन दृष्ट्वा न तप्येत हि कः सचेताः' । यदि वा 'तेनैव सर्वो रमते
गुणेन येनाशु राजन्ति गुणान्तराणि' ॥ २८ ॥

1. K, N: °न्धतया 2. C: अवाङ्मुखी 3. A: स्म पी° 4. B:
त्वार्था°

बालेन्दुवक्राण्यविकाशभावाद्वभुः¹ पलाशान्यतिलोहितानि ।
सद्यो वसन्तेन समागतानां नखक्षतानीव² वनस्थलीनाम् ॥ २९ ॥

पलाशपुष्पाणि बभुः रेजिरे । कीटशानि³ । अविकाशभावादविकासा-
द्वालेन्दुवक्राणि⁴ शशिकलाकुटिलानि । स्वभावाच्चातिरक्तानि । अतश्चोत्प्रे-
क्ष्यते । पतिनिभेन मुरभिणा सङ्गतानां काननतटीनां सद्यस्तत्क्षणं दत्तानि
नखक्षतानीव । करजपदान्यपि वक्राणि लोहितानि च भवन्ति ॥ २९ ॥

1. K, N: °ण्यविकासभा°; A, B: °विशोकभा°; C: °विकोशभा° striking
°विशोकभा° 2. C: °तान्येव 3. A: कीटशानि 4. A, B: अविशो-
कभा°; C: अविकोशभा°

लग्नद्विरेफाञ्जनभक्तिचित्रं मुखे मधुश्रीस्तिलकं निवेश्य¹ ।
रागेण बालातपकोमलेन² चूतप्रवालोष्ठमलंचकार ॥ ३० ॥

मधुश्रीर्वसन्तलक्ष्मीमुखे³ प्रारम्भे तिलकाख्यं पुष्पं वृक्षं⁴ वा निवेश्य
रचयित्वा ततोऽभिनवातपसदृशेन⁵ रागेण लौहित्येन चूतकिसलयाधरम-
भूषयत्⁶ । कीटशं तिलकम् । लग्ना ये द्विरेफा भ्रमरास्त एव काष्ण्यादञ्ज-
नभक्तिः⁷ कज्जलविच्छित्तिस्तया⁸ चित्रं तिलकम् । परागनिर्भरत्वादलि-
वृन्दसेव्यं⁹ चूतश्च⁹ किंसलयितमिति¹⁰ वाक्यार्थः । यापि⁹ नारी विला-
सान्विता सा¹¹ शोभार्थमञ्जनतिलकं¹¹ विशेषकं मुखे निवेश्य¹² ताम्बू-
लादिरागेणोष्ठमलंकुरुते । कोमलः¹² सदृशः ॥ ३० ॥

1. K, N: प्रकाश्य 2. K, N, C: °लारुणको° 3. C: °वंसस्तश्रीः

मुखे 4. C: वृन्दं 5. C: °सदृशेण 6. A: चूतसल° 7. A: कान्त्याद°; B: काण्ड्याद° 8-8. A: °°° राग° (lacuna marked by 4 points); B: °°° राग (lacuna marked by a blank of 4 spaces). 9-9. A: किस-या (lacuna marked by a blank of one space for the letter ल whereas the lacuna of the rest is not marked); B: किसलया°°° (lacuna marked by a blank of 4 spaces). 10. C: °लयित इति 11-11. A: °मञ्ज°°लकं (lacuna marked by 6 points); B: °मञ्ज°° लकं (lacuna marked by 4 spaces). 12-12. A: °रागेण°°°मलः (lacuna marked by 5 points); B: रागे°°°मलः (lacuna marked by 4 spaces).

मृगाः प्रियालुद्रुममञ्जरीणां¹ रजःकर्णैर्विघ्नितदृष्टिपाताः ।

मदोद्धताः प्रत्यनिलं विचेरुर्वनस्थलीर्मर्मरपत्रमोक्षाः² ॥ ३१ ॥

मदप्रचण्डा हरिणा वाताभिमुखं काननावलीविचेरुर्वभ्रमुः । वाताभि-
मुखत्वात् । कीदृशाः³ । प्रियालवाख्यतरुमञ्जरीणां रेणुलवैर्विघ्नितः⁴ प्रति-
हतो दृष्टिपातो नेत्रक्षेपो येषाम् । वातस्य परागनिर्भरत्वात् । स्थलीः
कीदृशीः । मर्मरः सशब्दः पत्रमोक्षः⁵ पर्णपातो यासु ताः । तदा हि शुष्काणि⁶
पत्राणि पतन्ति नवानि जायन्ते ॥ ३१ ॥

1. K, N: प्रियालद्रु° A: प्रयालु°, 2. B: विचेरु° 3. A, B:
कीदृश्याः 4. C: °विघ्नितताः 5. A: °मोक्षा 6. C: शुष्कानि

चूताङ्कुरास्वादकषायकण्ठः पुंस्कोकिलो यन्मधुरं चुकूज ।

मनस्विनीमानविधातदक्षं तदेव जातं वचनं स्मरस्य ॥ ३२ ॥

कोकिलयुवा चूताङ्कुरास्वादविशदकण्ठत्वाद्यन्मधुरं¹ चुकूज ववाशे तदेव
मानिनीमानविनाशचतुरं² कामस्य वचनमनुनयवचोजातं संपन्नम्³ ।
तदाकर्णनेन⁴ प्रियेषु संमुखीभावात् । वर्णवद्रसोऽपि⁵ कषायः । कण्ठादीनां
च कषायमधुरकटुकादिव्यवहार औपचारिकः । °पुंस्कोकिलशब्दे पुंशब्दो⁶
विस्पष्टार्थः ॥ ३२ ॥

1. B: °स्वादकषायकण्ठ° 2. B: माननीनां मान° 3. C omits
संपन्नम् 4. B: °कर्णेन 5. C: वर्ण्यव° 6-6. C: पुंस्कोकिलशब्दो

हिमव्यपायाद्विशदाधराणामापाण्डुरीभूतमुखच्छवीनाम्¹ ।

²-स्वेदो नवः⁻² किंपुरुषाङ्गनानां चक्रे पदं पत्रविशेषकेषु ॥ ३३ ॥

किन्नरीणां³ पत्ररूपेषु विशेषकेषु तिलकेषु नूतनः स्वेदः पदं चक्रे स्थानं व्यधात् । प्रथमं तत्र सुदर्शनत्वात्⁴ । कीदृशीनाम् । हिमव्यपायाच्छीतात-पागमाद्विशदाधराणां⁵ निर्मलोष्ठीनाम्⁶ । हिमेन ह्यधरयोराभिजात्याभावा-द्विवर्णता⁷ जायते । तथा किञ्चित्पाण्डुरिता⁸ वदनच्छविर्यासाम् । नन्वा-कालिकत्वान्मधुप्रवृत्तेस्ततः⁹ पूर्वं तथाकालस्याभावात् कथमत्र तद्धर्मवर्ण-नम् । सत्यमेतत् । किंतुपक्षेपमात्रेऽसामयिकत्वमभिधायानन्तरं¹⁰ सामान्य-रूपेण वर्णनमित्यदोषः ॥ ३३ ॥

1. B, C: °द्विषदा°; K, N: °पाण्डुरी° 2-2. K, N: स्वेदोद्गमः
3. B: किन्नरीणां 4. C: दर्शनत्वात् 5. B: हिमाव्य°; A: °शीतातापा°
6. C: °ष्ठीणां 7. B. °योरभि°, C: °वर्णा 8. A: °त्पाण्डुरिता 9. C:
नन्वाकालि° 10. C: °मात्रो असा°

तपस्विनः स्थाणुवनौकसस्तामाकालिकीं¹ वीक्ष्य² मधुप्रवृत्तिम् ।

प्रयत्नसंस्तम्भितविक्रियाणां³ कथंचिदीशा मनसां बभूवुः ॥३४॥

स्थाणुवनौकसो हराश्रमनिवासिनो⁴ मुनयस्तामाकालिकीमसमयजां वसन्ताविर्भूतिमवलोक्य कृच्छ्रेण चेतसां वशितारोऽभवन् । यतः कालस्य बलवत्त्वात् प्रयत्नेन संस्तम्भिता प्रशमिता विक्रिया विकारो येषाम् । ईशत इति ईशाः⁵ प्रभवः । अकाले भवा⁶ आकालिकी । अध्यात्मादित्वाद्वृत्⁷ । 'आकालिकडाद्यन्तवचने'⁸ इत्येतत्त्वत्र न संगतार्थम् ॥ ३४ ॥

1. C: °स्तामका° 2. C: वेक्ष्य 3. C: °विक्रियास्ते 4. C:
°श्रमवासिनो 5. B: ईशः 6. B: प्रभवा 7. Cf. MB. 4, 3, 60.
8. Pāṇ. 5, 1, 114, A, B: °कत्वाद्य°

तं देशमारोपितपुष्पचापे रतिद्वितीये मदने प्रपन्ने ।

काष्ठागतस्नेहरसानुविद्धं द्वन्द्वानि भावं क्रियया विवव्रुः ॥ ३५ ॥

आरोपितं सज्यं कृतं पुष्पमयं चापं येन तस्मिन्नारोपितपुष्पचापे सभार्ये

स्मरे तमाश्रमं प्राप्ते सति, भृङ्गहरिणहस्त्यादीनि¹ द्वन्द्वानि मिथुनानि ईदृशं भावमभिप्रायं क्रियया² कर्मणां निर्वृत्या³ विववूराचख्युः प्रकटीचक्रुः । कीदृशम् । काष्ठां परां कोटिं गतः प्राप्तो यः स्नेहः प्रीतिः रसश्च रागस्ताभ्या-मनुविद्धं⁴ भावितम् । रतिरागगर्भमित्यर्थः ॥ ३५ ॥

1. B: भृङ्गा हरिणाः हस्त्यादीनि 2. B: क्रियाया 3. C: निर्वृत्या
4. C: °रागश्च ताभ्या°

क्रियया विववूरित्युक्तं¹ तदेव विशेषेणाह—

मधु² द्विरेफः कुसुमैकपात्रे पपौ प्रियां स्वामनुवर्तमानः ।

भृङ्गेण³ च स्पर्शनिमीलिताक्षीं⁴ मृगीमकण्डूयत कृष्णशारः ॥ ३६ ॥

कुसुममेवैकं साधारणं⁵ पात्रं चषकम् । तत्र भ्रमर्या⁶ सह मधुपो मधुमक-रन्दमदधत् । तथा कृष्णशाराख्यो मृगः स्पर्शमुकुलितनयनां प्रियां⁷ विषाणे-नाकण्डूयताकषत् । सहपानं कण्डूयनं च रिरंसासूचकं तेषाम् । एवमुत्तरत्र⁸ । अनुवृत्तिः⁹ चित्तग्रहणमावर्जनम्¹⁰ । अकण्डूयतेति कर्तरि त्रित्वात्¹¹ । 'कण्ड्वादिभ्यो'¹² यक्¹³ । कृष्णश्चासौ शारश्चेति विगृह्य 'वर्णो वर्णेन'¹⁴ इति समासः ॥ ३६ ॥

1. B: विविक्षुरि 2. C: मधुः 3. A, B: भृङ्गेन 4. C: °ताक्षं
5. B: साधरणं 6. A, B: भ्रमर्या 7. A, B, C: प्रिया 8. B omits
एवम् 9. C: अनुवृत्ति 10. A: मार्जवम्; B: मावर्जवम् 11. Cf.
Pāṇ. 1, 3, 72. 12. C: कण्वाधिपो 13. Pāṇ. 3, 1, 27; B, C:
थक् for यक् 14. Pāṇ. 2, 1, 69.

ददौ सरःपङ्कजरेणुगन्धि¹ गजाय गण्डूषजलं करेणुः ।

अर्धोपभुक्तेन² बिसेन जायां संभावयामास रथाङ्गनामा ॥ ३७ ॥

करेणुः करिणी³ पत्न्ये⁴ गण्डूषजलं ददौ व्यतरत्⁵ । कीदृशम् । सरसि पङ्कजानि पद्मानि⁶ तेषां रेणुः परागस्तस्य गन्धो विद्यते यत्र । रथाङ्गनामा चक्रवाकः सामिभुक्तेन मृणालेन प्रियां⁷ संभावयामासावर्जयत् ॥ ३७ ॥

1. K, N: रसात्पङ्क° 2. B: °भुङ्क्तेन 3. A: कणी 4. B:
सत्ये 5. C: अतरत् 6. A: पद्माणि 7. B: प्रिया

¹⁻गीतान्तरे च ⁻¹श्रमवारिलेशैः किञ्चित्समुच्छासितपत्रलेखम्² ।
पुष्पासवाघूर्णितनेत्रशोभि प्रियामुखं किंपुरुषश्चुम्ब³ ॥ ३८ ॥

गायन्त्याः प्रेयस्या वदनं किन्नरो रागाच्चुचुम्ब पपौ । कीदृशम् ।
स्वेदस्य⁴ कर्णरीपत्समुच्छवासिता² विकसिता⁵ पत्रलता यत्र । तथा पुष्प-
भावितेनासवेन पानेनाघूर्णिताभ्यां भ्रमिताभ्यां⁶ नयनाभ्यां⁷ शोभते यत्तथो-
क्तम्⁸ । गीतान्तरे गीतमध्ये⁹ ॥ ३८ ॥

1-1. K, N: °न्तरेषु 2. B: °मुच्छासि° 3. K, N: °श्चुचुम्बे
4. C: स्वेद- 5. C: विकासिता 6. B omits भ्रमिताभ्यां 7. A
omits नयनाभ्यां 8. B: यत्र तथो° 9. A, B, C: गीयमध्ये

पर्याप्तपुष्पस्तवकस्तनीभ्यः¹ स्फुरत्प्रवालोष्ठमनोहराभ्यः² ।
लतावधूभ्यस्तरवोऽप्यवापुर्विनम्रशाखाभुजबन्धनानि ॥ ३९ ॥

आसतां³ तावत् सचेतसः । स्थावररूपास्तरवोऽपि तदा लतावधूभ्यः
⁴⁻वल्लीजायाभ्यः सकाशाद्विनम्रशाखाभुजबन्धनानि⁻⁴ कुञ्चितप्रतानबाह्वा-
लिङ्गनान्यवापुः⁵ लेभिरे । ता हि शाखाभिस्तानाश्लिष्यन्त्यारोहन्ति⁶ ।
कीदृशीभ्य इति वधूसाधर्म्यमाह । पर्याप्ताः⁷ परिपूर्णाः पुष्पस्तवकाः कुसुम-
गुल्मा एव स्तना यासाम् । तथा कम्पमानानि प्रवालानि किसलयान्येवा-
धरास्तेर्मनोहराभ्यो⁸ रुचिराभ्यः ॥ ३९ ॥

1. K, N: °स्तनाभ्यः; C: °स्तनेभ्यः 2. N, B: °वालौष्ठ° 3. C:
आस्तां 4-4. A, B: वधू जायानां सकाशा विन°; C: वली जायानां सका°
5. C: अकुञ्चि° 6. C: शाखाभिराश्लिष्यन्त्या° 7. B: पर्यस्ताः 8. B:
°नोहराभ्यो

श्रुताप्सरोगीतिरपि क्षणेऽस्मिन् हरः प्रसंख्यानपरो बभूव ।
आत्मेश्वराणां न हि जातु विघ्नाः समाधिभेदप्रभवो¹ भवन्ति ॥ ४० ॥

अस्मिन् क्षणे वसन्ताविर्भावकाले भगवान् निरूपितसुरललनागेयध्वनि-
रपि प्रसंख्यानपरोः समाधिनिष्ठ² आसीन्न तु विकृतमनाः⁻² । यस्माच्चे
आत्मनश्चित्तस्येश्वरा वशिनस्तेषां वसन्तोत्सवादयो विघ्नाः श्रेयःप्रत्यूहाः

समाधिभेदे एकाग्रताभङ्गे प्रभवः शक्ता न कदाचित् संपद्यन्ते । चलचित्तस्य हि विघ्नाविर्भावः । प्रसंख्यानादयो विशेषरूपा अपि काव्येष्वेकाग्रतालक्षण-पराः । आत्मशब्देनात्र षडिन्द्रियाणि लक्ष्यन्ते ॥ ४० ॥

1. A, B : °प्रभवा 2-2. A: °न्नत वि°; B: °सीन्तु विकृतमनः

**लतागृहद्वारगतोऽथ नन्दी वामप्रकोष्ठार्पितहेमवेत्रः ।
मुखापितैकाङ्गुलिसंज्ञयैव मा चापलायेति गणान् व्यनैषीत् ॥४१॥**

ततो नन्दी प्रतीहारो गणान् वदननिहिततर्जनीसंकेतेनैव मा चापलायेति व्यनैषीत् न्ययमयत् । एवमाकारप्रश्लेषेणात्र ¹ न किंचिदध्याहार्यं ² वर्तते । कीदृशोऽसौ । लतागृहद्वारप्रदेशेऽवस्थितः प्रतीहारत्वात् । वामे प्रकोष्ठे गोलकेऽपितं निहितं हेमवेत्रं ³ स्वर्णदण्डो ⁴ येन । वेत्रं ⁵ दारुविशेषः । तच्च बाहुल्येन द्वास्था गृह्णते । सौवर्णादौ ⁶ त्वौपचारिको वेत्रशब्दस्य व्यवहारः । 'प्रकोष्ठमन्तरं विद्यादरतिमणिबन्धयोः' ⁷ । अत्र चासभ्यार्थप्रतिभासादे-काङ्गुलिशब्दं ⁸ न साधु मन्यन्ते । मूत्रोत्सर्गे हि एकाङ्गुलिशब्दसंकेतः । अतो 'मुखाग्रसंस्थापिततर्जनीकः' इति पाठो युक्तः ॥ ४१ ॥

1. B: एवमका° 2. A, B: °दध्यहा° 3. A: वेमवेत्रं; C: हेमवेत्रः
4. B, C: सुवर्ण° 5. B omits वेत्रं 6. C: सवर्णादौ 7. - ? -
8. A, C: चासत्यार्थ°

**निष्कम्पवृक्षं¹ निभृतद्विरेफं मूकाण्डजं शान्तमृगप्रचारम् ।
तच्छासनात् काननमेव सर्वं चित्रार्पितारम्भमिवावतस्थे² ॥४२॥**

ततो नन्दिनिदेशादखिलमेव ³ वनमालेख्यनिहितसंस्थानमिवाभवत् । तथा हि निष्कम्पवृक्षं निश्चलानोकहं ⁴, निभृतद्विरेफं विनीतचञ्चरीकं, मूकाण्डजं मूकशकुन्तं ⁵ शान्तमृगप्रचारं निवृत्तहरिणादिभ्रमणम् ⁶ । अवतस्थ इति 'समवप्रविभ्यः स्थः' ⁸ ॥ ४२ ॥

1. A: °ष्कल्पवृ° 2. A, B: °रम्भ इवा° 3. A: °दलिखमेव
4. A, B: °लानोकहं; C: निश्चलानौकहं 5. A, B: °ण्डज 6. A, B: शकुन्तं
7. C: °णादिप्रचारं 8. Pāṇ. 1, 3, 22.

दृष्टिप्रदीपं¹ परिहृत्य तस्य कामः पुरःशुक्रमिव प्रयाणे² ।
प्रान्तेषु संसक्तनमेरुशाखं ध्यानास्पदं भूतपतेर्विवेश ॥ ४३ ॥

ततो मदनः शिवस्य ध्यानास्पदं विवेश समाधिस्थानमविशत् । भगवतो दृष्टिप्रदीपं नेत्रज्योतिः पुरःशुक्रप्रयाणवत् परिहृत्य । यथा भगवान् न पश्यतीत्यर्थः । जिगीषोरपि यात्रायां संमुखो भार्गवो नेष्यते । यदुक्तम् — 'प्रतिशुक्रं प्रतिबुधं³ पत्यङ्गारकमेव च । अपि शक्रसमो राजा हतसैन्यो निवर्तते ।'⁴ कीदृशं तत् । प्रान्तेषु निकटेषु संसक्ता लग्ना नमेरुतरुशाखा यत्र ॥ ४३ ॥

1. K, N: दृष्टिप्रपातं 2. A, B, C: प्रयाणम् 3. B: °बुद्धं 4. — ? —

स देवदारुद्रुमवेदिकायां शार्दूलचर्मव्यवधानवत्याम् ।
आसीनमासन्नशरीरपातस्त्रियम्बकं¹ संयमिनं ददर्श ॥ ४४ ॥

स कामस्त्रियम्बकं² त्रिनेत्रं तत्र संयमिनं ध्यानासक्तमद्राक्षीत् । कीदृशम् । देवदारुद्रुमस्य वेदिकायामधःस्थलायां व्याघ्राजिनान्तरितायामासीनमुप-विष्टम् । आसन्नो निकटः शरीरपातो देहध्वंसो यस्येति कामविशेषणं पादपूरणार्थम् । इयादीनां³ छन्दसि विधानाद्भाषायां⁴ त्रियम्बकमिति प्रयोगो दुर्लभ इति महेश्वरमिति पठनीयम् ॥ ४४ ॥

1. B: °मासनश°; C: °पातस्त्रैयम्ब° 2. C: कामः त्रैयम्बकं 3. Cf. MB. 6, 7, 77, Vt. 4. A, B, C: व्यधाना°

श्लोकषट्केन समाधिस्थं भगवन्तं वर्णयितुमाह —

पर्यङ्कबन्धस्थिरपूर्वकायमृज्वायतासंनमितोभयांसम्¹ ।
उत्तानपाणिद्वयसन्निवेशात् प्रफुल्लराजीवमिवाङ्कमध्ये ॥ ४५ ॥

कीदृशं देवं ददर्श । पर्यङ्कबन्धेन वासुकिपर्यस्तिकारचनेन स्थिरो निश्चलः पूर्वकायः पृष्ठभागो यस्य । तथा ऋजू स्पष्टावायतौ विस्तृतावुभौ यावंसौ² स्कन्धौ³ तौ तदासम्यङ्नमितौ येन⁴ । उत्संगान्तरे चाञ्जलिरचना-द्विकसितकुशेशययुतमिव⁵ ॥ ४५ ॥

1. K, N: °यत् 2. B: वांसौ 3. C: स्कन्दो 4. B omits येन 5. B: °ययुमिव

भुजङ्गमोन्नद्धजटाकलापं करावसक्तद्विगुणाक्षसूत्रम्¹ ।
कण्ठप्रभाभ्यक्तविशेषनीलां² मृगत्वचं³ ग्रन्थिमतीं⁴ वसानम्⁵ ॥४६॥⁶

भुजङ्गमेन वासुकिनोन्नद्ध⁷ ऊर्ध्वबद्धो जटाजूटो येन । करेऽवसक्तं द्विगुण-
मक्षसूत्रं यस्य । अक्षपूर्णं सूत्रमक्षसूत्रम् । द्विगुणत्वं⁸ च तस्य सूत्रे ग्रन्थि-
वशात्⁹ । न तु द्विगुणीकृत्य करे प्रवेशात् । तथा मृगत्वचमेणाजिनं वसानं
परिदधतम् । कीदृशीम्¹⁰ । कण्ठस्य कृष्ण्या प्रभयाभ्यक्तां स्नपितां
छुरितामत एव विशेषनीलामधिककृष्णाम् । देवो हि नीलगलः । अभ्यक्ता-
र्थोऽत्र गौणः । अभ्यङ्गेति पाठे तृतीयासमासः । ग्रन्थिमतीं दन्धि-
युताम् ॥ ४६ ॥

1. K, N: कर्णवि° 2. K, N: °प्रभासङ्गवि°; B: °प्रभाभ्यङ्गवि°;
A: प्रभाभ्यभ्यक्त°; C: °प्रभाभिन्नवि° 3. K, N: कृष्णत्वचं 4. K, N:
ग्रन्थिवतीं 5. K, N: दधानम् 6. This verse with comm. is
omitted by scribal error in B and later the verse alone is written
on the left hand margin. 7. A: °नोन्नत्वा; C: °किना सन्नद्ध
8. C: द्विगुणं 9. A, B: ग्रन्थवशात् 10. A, C: कीदृशम्

किञ्चित्प्रकाशस्तिमितोग्रतारैर्भ्रूविक्रियायां विरतप्रसङ्गैः¹ ।
नेत्रैरविस्पन्दितपक्षममालैर्लक्ष्यीकृतघ्राणमधोमयूखैः² ॥ ४७ ॥

°नेत्रैः लक्ष्यीकृतघ्राणमीक्षितनासापुटम्⁴ । यदुक्तम् — 'संपश्यन्नासि-
काग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन्'⁷ इति । त्रिनेत्रत्वाद्वहुवचनम्³ । कीदृशैः ।
प्रायेण निमीलनात्⁵ किञ्चित्प्रकाशा दृश्याः स्तिमिता⁶ निश्चला उग्राश्चण्डा-
स्ताराः कनीनिका येषाम् । भ्रूकम्पादौ च निवृत्तावसरैः । अविस्पन्दिता
निश्चलाः पक्षममालाः पत्राल्यो येषाम् । अधः प्रसृता मयूखा अंशवो येषां
तैः ॥ ४७ ॥

1. A: °प्रसङ्गः; C: °प्रचारेः 2. A, B: °लंक्षीकृ° 3. A: °...
त्रत्वाद्° (lacuna marked by points of half a line); B: इति । द्विनेत्राद्°
4. C: लक्षीकृ° 5. B: निमीलना 6. C: तिमिता 7. Mbh. 6, 28, 13.

अवृष्टिसंरम्भमिवाम्बुवाहमपामिवाधारमनुत्तरङ्गम् ।

अन्तश्चराणां मरुतां निरोधान्निवातनिष्कम्पमिव प्रदीपम् ॥४८॥

देहाभ्यन्तरवर्तिनां प्राणादीनां वायूनां निरोधाद्वारणादेवविधजलदोदधि-
प्रदीपनिभम्^१ । कीदृशं मेघम् । अविद्यमानो वृष्टिसंरम्भो^२ वर्षणार्थं गर्जिता-
डम्बरो यस्य तम् । अब्धिमप्यनुद्गतकल्लोलम् । दीपं तु निवातत्वान्निष्कम्प-
मविचलम्^३ । भगवान् हि निःशब्दः श्वासप्रश्वासरहितो निस्पन्द-
सर्वेन्द्रियः ॥ ४८ ॥

1. B: °जलधोदधि°

2. A, B, C: वृष्टिसंभवः

3. C: °म्पमचलम्

कपालनेत्रान्तरलब्धमार्गेज्योतिष्प्ररोहैरुदितैः शिरस्तः ।

मृणालसूत्राधिकसौकुमार्यां बालस्य लक्ष्मीं ग्लपयन्तमिन्दोः ॥४९॥

उत्तमाङ्गादुत्थितैज्योतिष्प्ररोहैस्तेजोङ्कुरैर्बालस्य^१ कलामात्रस्य मौलि-
शशिनो लक्ष्मीं कान्तिं ग्लपयन्तं खण्डयन्तम् । योगिनां हि उत्तमाङ्गात्तेज
उदेति । कीदृशैस्तैः । कपालं^२ मूर्धास्थि तस्य नेत्राणि^३ रन्ध्राणि^४ तन्मध्येन
लब्धमार्गेर्निर्गतैः । तां^५ तु विसतन्तुतोऽप्यधिककोमलाम्^६ । ज्योतिष्प्ररोहै-
रिति 'नित्यं समासे'^७ इति षत्वम् । ग्लपयन्तमिति 'ग्लास्नावनुवमां च'^८
इति मित्संज्ञा^९ ॥ ४९ ॥

1. A: °दुस्थितै°स्तेजाङ्कु°

2. A: कलापः; B, C: कपाल

3. A:

नेत्रानि

4. B: रन्ध्रानि

5. B: तं

6. C: °न्तुतोभ्यधि°

7. Pāṇ.

8, 3, 45.

8. B: ग्लाम्लाव°; Dhātupāṭha after the root 817.

9. Cf. Pāṇ. 6, 4, 92.

मनो नवद्वारनिषिद्धवृत्ति हृदि व्यवस्थाप्य समाधिवश्यम् ।

यमक्षरं क्षेत्रविदो^१ विदुस्तमात्मानमात्मन्यवलोकयन्तम्^२ ॥ ५० ॥

तमात्मानं^३ देहेश्वरमात्मनि स्ववपुषि पश्यन्तम् । कं तमित्याह ।
क्षेत्रविदो योगिनो यमक्षरमविनाशिनं^४ परं ब्रह्मरूपं विदुर्जानन्ति । किं
कृत्वावलोकयन्तम् । मनो हृदये निवेश्य तत एव 'करनेत्रश्चोत्रास्यनासिका-

स्तननाभिभिः⁵ ⁶पायूपस्थयुतैर्द्वारैर्नवभिर्वपुरा.....म्⁷ इत्येतेषु नवद्वारेषु⁷
निषिद्धवृत्ति निवर्तितप्रसरम् । यतः समाधिर्नैकाग्रतया वश्यं वशनीयम् ।
कुलकम् ॥ ५० ॥

1. A, B: वेदविदो 2. C adds कुलकम् 3. A: °त्मान; B: °त्मानो
4. A: °नाशनं; B: °नाशं 5. C: करधनेत्र° 6-6. A: °पुरा.....मि°
(lacuna marked by 4 points); B: °वपु.....मि° (lacuna marked by 3
points); C: °पुरारचित्यम् 7. B omits नवद्वारेषु

स्मरस्तथाभूतमयुग्मनेत्रं पश्यन्नदूरान्मनसाप्यधृष्यम्¹ ।

नालक्ष्यत्साध्वससन्नहस्तः स्रस्तं शरावापमपि² स्वहस्तात् ॥ ५१ ॥

ततो मदन ईदृशं त्र्यक्षं चेतसाप्यनभिभाव्यं³ निकटादालोक्य भयात्
कम्पमानकरत्वाच्छरावापं सायकमुष्टि⁴ चापं वात्मपाणेर्भ्रष्टमपि संभ्रमव-
शान्नाचेतयत् । शरा उप्यन्तेऽनेनेति शरावापः⁵ । क्षेप्यो मुष्टिः शराणां
धनुरेव वा । 'हलश्च'⁶ इति घञ् ॥ ५१ ॥

1. C: °प्यदृश्यम् 2. K, N: शरं चापमपि 3. C: चेतसान°
4. C: सायकं 5. C: शरावापाः 6. Pāṇ. 3, 3, 121.

निर्वाणभूयिष्ठमथास्य वीर्यं संधुक्षयन्तीव वपुर्गुणेन ।

अनुप्रयाता वनदेवताभ्यामदृश्यत स्थावरराजकन्या ॥ ५२ ॥

अथास्मिन्नवसरे¹ सखीद्वयानुगता पार्वत्यदृश्यत² । भगवत्सेवार्थमाग-
तेत्यर्थः । अस्य स्मरस्य ³वीर्यं बलं³ निर्वाणभूयिष्ठं प्रशान्तप्रायमपि वपु-
र्गुणेन शरीरसौन्दर्येण⁴ संधुक्षयन्तीवोद्दीपयन्ती यथा । आलम्बनाविर्भाव-
संपत्तेः । निर्वाणशब्दोऽवाते⁵ निष्ठायाम् । 'निर्वाणोऽवाते'⁶ इति नत्वम् ।
अतिशयेन बहु⁷ भूयिष्ठम् । 'बहोर्लोपो भू च बहोः'⁸ 'इष्टस्य यिट् च'⁹ ।
निर्वाणेन भूयिष्ठं निर्वाणभूयिष्ठमिति¹⁰ तृतीयासमासः ॥ ५२ ॥

1. A, B: °स्मिनव° 2. A: पवत्य° 3-3. C: बलं वीर्यं 4. C:
°सौन्दर्येण 5. C: °शब्दः वाते 6. A, B, C: निर्वातोऽ°; Pāṇ. 8,
2, 50. 7. B omits बहु 8. Pāṇ. 6, 4, 158; cf. 5, 3, 55; A, B,
C: भूश्च for भू च 9. Pāṇ. 6, 4, 159; C: यित्सा for यिट् च 10. C
omits निर्वा°ष्टम्

अशोकनिर्भर्त्सितपद्मरागमाकृष्टहेमद्युतिकर्णिकारम् ।

मुक्ताकलापीकृतसिन्धुवारं¹ वसन्तपुष्पाभरणं वहन्ती ॥ ५३ ॥

वासन्तिकपुष्पाण्येवाग्राभ्यमलङ्करणं बिभ्रत्यदृश्यतेति संबन्धः । कीदृशं तत् । अशोकपुष्पैर्निर्भर्त्सितस्तिरस्कृतः² पद्मरागमणिर्यत्र । तथा पिशङ्गत्वा-
दाकृष्टा³ आनीता हेम्नः सुवर्णस्य द्युतिः⁴ कान्तिर्येन तत्तथाविधं कर्णिकारं
यत्र । सितत्वाच्च मुक्ताकलापीकृतं सिन्धुवारं यत्र । मौक्तिकसुवर्णपद्मरागाः
किलाभरणतया प्रसिद्धाः⁵ ॥ ५३ ॥

1. N: °सिन्धुवा°

2. B: °निर्भर्त्सितस्तिरस्कृत

3. B: पिशङ्ग°

4. B: द्युति

5. B: प्रसिद्धः

आवर्जिता किञ्चिदिव स्तनाभ्यां वासो वसाना तरुणार्करागम् ।

संजातपुष्पस्तवकावनम्रा¹ संचारिणी पल्लविनी लतेव ॥ ५४ ॥

स्तनाभ्यां मनाग्मात्रमावर्जिता नमिता² तरुणार्करागं³ नवोदितरविरक्तं⁴
कौसुम्भमम्बरं वसाना⁵ परिदधती । अतश्चोत्प्रेक्ष्यते । पर्याप्तिकुसुमगुच्छा-
वनता सकिसलया च⁶ संचारिणी लतेव । वने हि लता संभाव्या । प्रत्यक्षमेव
तथा दर्शनात्⁶ संचारित्वोत्प्रेक्षा । यथा 'हिरण्मयी साललतेव जङ्गमा'⁷
इति भट्टेः ॥ ५४ ॥

1. K, N: पर्याप्तपुष्प°

2. A, C: नमिता

3. B: °रागे

4. B: °रक्त

5. C: वसना

6-6. A repeats this.

7. Bhaṭṭikāvya 2, 47.

स्रस्तां नितम्बादवलम्बमाना पुनः पुनः केसरपुष्पकाञ्चीम्¹ ।

न्यासीकृतां स्थानविदा स्मरेण द्वितीयमौर्वीमिव² कार्मुकस्य ॥ ५५ ॥

श्रोणीभागाच्चलितां वकुलकुसुमरशनामसकृदवलम्बमानोत्क्षिपन्ती ।
उत्प्रेक्ष्यते । स्थानविदा निक्षेपास्पदज्ञेन मदनेन निजधनुषो³ द्वितीयां मौर्वीं
ज्यामिव । न्यासीकृतां निक्षेपं स्थापिताम् । सा हि वैदग्ध्यस्वरूपतारुण्या-
विभावैः⁴ स्थानं स्मरनिक्षेपस्य⁵ ॥ ५५ ॥

1. K, N: °रदामका° 2. B, K, N: मौर्वी द्वितीयामिव; A: °यमुर्वी°
 3. B: निजवपुषो 4. A, B, C: °रूपत्वतारुण्या° 5. A, B: स्मरस्मरति°

सुगन्धिनिःश्वासविवृद्धतृष्णं बिम्बाधरासन्नचलं¹ द्विरेफम् ।
 प्रतिक्षणं संभ्रमलोलदृष्टिर्लीलारविन्देन निवारयन्ती² ॥५६॥

विलासनलिनेन मधुपमसकृदपास्यन्ती । यतो बिम्बफललोहितेऽधरे
 आसन्नं निकटं चलं च भ्रमन्तम् । कुत इत्याह । सुगन्धौ निःश्वासे विवृद्धतृष्णं
 संजातगर्वम् । अत एव सा संभ्रमवशाद्भोलदृष्टिश्चकितेक्षणा सहजत्वात्
 सौगन्ध्यस्यैकान्तिकत्वे सति सुगन्धीति³ 'गन्धस्येदु'⁴ इतीत्वम् । बिम्ब-
 तुल्योऽधरो बिम्बाधर इति शाकपार्थिवादित्वात्⁵ समासः । तदेतेन रूप-
 वर्णने संवननयोग्यत्वं देव्या दर्शितम् । कुलकम् ॥ ५६ ॥

1. K, N, C: °न्नचरं 2. C adds पञ्चभिः कुलकम् 3. C adds च
 4. B, C: °स्येदु; Pāp. 5, 4, 135. 5. Cf. MB. 2, 1, 69, Vt.

तां वीक्ष्य¹ सर्वावयवानवद्यां रतेरपि ह्रीपदमादधानाम् ।
 यतेन्द्रिये² शूलिनि पुष्पकेतुः³ स्वकर्मसिद्धिं⁴ पुनराशशंस⁵ ॥५७॥

तामेवंविधां गौरीमवलोक्य कुसुमध्वजश्रेतोहरणलक्षणां⁶ स्वकर्मसिद्धिं
 जितेन्द्रियेऽपि हरे पुनराशशंस समभावयत् । यतः सर्वेष्ववयवेषु हस्तपादा-
 दिषु अनवद्यामनिन्द्यां मनोज्ञाम् । अत एव स्मरवध्वा अपि ह्रीपदं लज्जा-
 स्पदमादधानां⁷ कुर्वतीम् । ह्रियः पदं ह्रीपदम् । आशशंसेति⁸ 'शंसु
 स्तुतौ'⁹ इत्यस्याङ्पूर्वस्य रूपम् । न तु 'आङः'¹⁰ 'शसि इच्छायाम्'¹⁰ इत्य-
 स्यात्मनेपदिनः । कुर्यां हरस्यापीत्येतदपेक्षया पुनस्त्वम् ॥ ५७ ॥

1. C: वेक्ष्य 2. K, N, C: जितेन्द्रिये 3. K, N: पुष्पचापः
 4. K, N: स्वकार्यसिद्धिं 5. K, N: °शंसे 6. A: कुसुमसुमध्व°
 7. B: °दधनां; C: °दधतां 8. B: आशंसेति 9. Dhātupāṭha 728.
 10. A, C: शासु (this refers to the root 1022 of the Dhātupāṭha.
 The perfect form of it is आशशासे, whereas आशशंस is to
 be derived). 10-10. B: शशु हिंसायाम् (this refers to the root

727 of the Dhātupāṭha; but it is not read with आङ् and the perfect form is शशास). 11. Dhātupāṭha 629.

¹-उपासितुं सा च पिनाकपाणि⁻¹ समाससाद प्रतिहारभूमिम् ।
योगात् स चान्तर्गतमात्मसंज्ञं² दृष्ट्वा परं ज्योतिरुपारराम ॥५८॥

यदैव देवी भगवन्तं सेवितुं द्वारप्रदेशमाप तदैव देवोऽपि हृत्पद्मसंस्थं परं ज्योतिरात्माख्यमालोक्य³ योगात् समाधेरुपारराम न्यवर्तत । परमात्म-तेजोदर्शनपर्यन्तं योगविधिः । चशब्दावेककालसूचनार्थौ । एकेन हि समु-च्यमानं प्रतीयते न तु क्रिययोरेककालता । उपाररामेति 'व्याङ्परिभ्यो रमः',⁴ 'उपाच्च'⁵ । प्रतिहारो⁶ द्वारम् ॥ ५८ ॥

1. K, N: भविष्यतः पत्युरुमा च शंभोः; C: साथ for सा च 2. K, N: चान्तः परमात्म⁰ 3. C: ⁰ह्यमवलोक्य 4. C: समुच्चमात्रं 5. Pāṇ. 1, 3, 83. 6. Pāṇ. 1, 3, 84. 7. A, B: प्रत्यहारो; C: प्रत्याहारो

ततो भुजङ्गाधिपतेः फणाभिरधः¹ कथंचिद्धृतभूमिभागम्² ।
शनैः कृतप्राणविमुक्तिरीशः पर्यङ्कबन्धं निविडं विभेद ॥ ५९ ॥

ततो ज्योतिर्दर्शनादनन्तरमीश्वरो³ निविडं दृढं पर्यङ्कबन्धमवसक्तिकार-चनां विभेद समापयत् । कीदृशम् । नागनाथस्य शेषाहेः फणाभिः शिरोभि-रधः पाताले कथंचिद्धृतो भूमिभागो यत्र । गौरवं हि महात्मना⁴ सहजम् । विशेषतः समाधिसमये । भगवान् कीदृशः । शनैर्न तु सहसा कृता प्राणानां वायूनां विमुक्तिस्त्यागो येन । समाधौ हि मरुतां⁵ निरोधः । भुजङ्गाधिपति-शब्दे राजपुरुषवत् षष्ठीसमासः ॥ ५९ ॥

1. K, N: फणाग्रैरधः 2. K, N, C: ⁰भागः 3. A, B: ज्योति-दर्श⁰; B: ⁰श्वरोऽपि; C: ज्योतिर्दर्शनव्यदन⁰ 4. B: महात्मानां 5. B: महतां

तस्मै शशंसं प्रणिपत्य नन्दी शुश्रूषया शैलसुतामुपेताम् ।
प्रवेशयामास च भर्तुरेनां भ्रूक्षेपमात्रानुमितप्रवेशाम्¹ ॥ ६० ॥

ततः² सेवार्थमागतां गौरीं शैलादिः प्रणिपत्य³ हराय व्यजिज्ञपत् ।

शंसित्वा च तां प्रवेशयत् । यतः प्रभोर्भूकम्पमात्रेणानुमितप्रवेशाम् । तस्मै
इति क्रियाग्रहणमिति संप्रदानत्वम्⁴ ॥ ६० ॥

1. K, N: °त्रानुमत° 2. C: तस्मै 3. C: प्रणम्य 4. B:
°दानम्; cf. Pāṇ. 2, 3, 14.

तस्याः सखीभ्यां प्रणिपातपूर्वं स्वहस्तभूतः¹ शिशिरात्ययस्य ।
व्यकीर्यत त्र्यम्बकपादमूले पुष्पोच्चयः पल्लवभङ्गभिन्नः ॥६१॥

ततो देवं प्रणम्य वनदेवताभ्यां पार्वतीवयस्याभ्यां हरचरणमूले किसलय-
खण्डमिश्रः कुसुमप्रकरो व्यकीर्यत व्यक्षेपि । कीदृशः । शिशिरात्ययस्य
वसन्तस्य स्वहस्तभूतः पाणिनिभः । तन्मयत्वात्² तस्य । अत्ययोऽन्तः । उच्चय-
शब्दः कवीनां प्रमादजः । 'हस्तादाने चेरस्तेये'³ इति घञा अचो बाधितत्वात् ।
भावानयने द्रव्यानयनमित्युच्चित्तानि पुष्पाणि व्यकीर्यन्तेत्ययमर्थः । भज्यत
इति भङ्गः खण्डः । भिन्नो विशेषितः⁴ ॥ ६१ ॥

1. K, N: °स्तलूनः 2. A: तन्मत्वात् 3. Pāṇ. 3, 3, 40; B:
चुर° for चेर; C: °स्तेयः for °स्तेये 4. B: विशेषतः

उमापि नीलालकमध्यशोभि¹ विस्रंसयन्ती नवकर्णिकारम् ।
चकार कर्णच्युतपल्लवेन मूर्ध्ना प्रणामं वृषभध्वजाय ॥६२॥

न केवलं सख्यौ यावत्पार्वत्यपि वृषकेतुं शिरसावन्दत । कीदृशी । कृष्ण-
सीमन्तरचितं² प्रत्यग्रकर्णिकारकुसुमं प्रणामवशाद्विस्रंसयन्ती³ चालयन्ती ।
प्रणामादेव मूर्ध्नः श्रोत्रभ्रष्टकिसलयत्वम्⁴ ॥ ६२ ॥

1. B: लोलाल°; C: लोलालकमध्यवर्ति 2. A, B: सीमन्तिर° 3. B:
°द्विस्रंस° 4. A: श्रोत्र°

अनन्यभाजं पतिमामुहीति सा तथ्यमेवाभिहिता¹ भवेन ।
न हीश्वरव्याहृतयः कदाचित्पुष्यन्ति² पाके³ विपरीतमर्थम् ॥६३॥

कृतप्रणामा⁴ चासौ हरेणानन्यभाजमसाधारणं भर्तारं लभस्वेत्यगद्यत ।
एतच्च सत्यमेव । देवेन पश्चादुद्धाहितत्वात्⁵ । न चैतदाश्चर्यम् । यस्मादी-
श्वराणामाढ्यानां⁶ व्याहृतय उक्तयः पाके फलकाले⁷ विपरीतमन्यमेवार्थ⁸
न पुण्यन्ति⁹ न फलन्ति । देवश्चेश्वरः । 'क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः'¹⁰
पुरुषविशेष ईश्वरः¹¹ । अन्यं भजतेत्यन्यभाक्¹² । ततो नञ्-
समासः ॥ ६३ ॥

1. A: तिथ्य⁰ 2. K, N: ⁰त्पुण्यन्ति 3. K, N: लोके 4. B:
⁰णामश् 5. A: ⁰श्चादुद्धाहितत्वात् 6. A: ⁰माड्यानां 7. A: फलकाले;
C: फलपाके 8. C: ⁰मन्यमर्थ 9. B: मुण्यन्ति 10. C: ⁰पाकाश्रयै⁰
11. Yogasūtra, 1, 24. 12. B: ⁰तेन्यभाक्; A: भजतेत्यन्य⁰

कामस्तु बाणावसरप्रतीक्षः¹ पतङ्गवद्वह्निमुखं² विविक्षुः³ ।
उमासमक्षं⁴ हरचद्रलक्ष्यः⁵ शरासनज्यां मुहुराममर्शं⁶ ॥ ६४ ॥

गौरीश्वरौ वन्दनाशिषौ⁷ चक्रतुः । मदनः पुनः शरक्षेपसमयप्रतीक्षः⁸
सन् धनुर्मौर्वीमसकृदाममर्शं⁹ पस्पृश । उमाप्रत्यक्षं हर एव बद्धं लक्ष्यं येन ।
अत एव शलभवदग्निमध्यं¹⁰ यियासुः । न हि तत्रापकृत्य स्वास्थ्यम् ॥ ६४ ॥

1. K, N: ⁰वसरं प्रतीक्ष्य 2. A: ⁰ङ्गद्व⁰ 3. B, C: विविक्षुः
4. A: ⁰समाक्षं 5. B: ⁰लक्षः 6. A, B, C: ⁰मर्ष 7. A: ⁰शिष्यौ
8. A: ⁰प्रातीक्षयस् 9. A: ⁰र्वीमसकृदाम⁰; B, C: ⁰मर्ष 10. A omits
शल; B: ⁰ग्निर्मध्यं

अथोपनिन्ये गिरिशाय गौरी तपस्विने ताम्ररुचा करेण ।
विशोषितां भानुमतो मयूखैर्मन्दाकिनीपुष्करबीजमालाम् ॥ ६५ ॥

ततो गौरी स्थाणवे निजपाणिना¹ गङ्गापद्माक्षवलयं ढौकनिकार्थमुप-
निन्येऽढौकयत् । यतोऽसौ तपस्वी तादृशैरेव वस्तुभिः प्रीयते² । ताम्ररुचा
लौहित्येनेत्यभिलाषप्रतिपादनपरम्³ । भानुमतो मयूखैर्विशोषितामिति स्वरूप-
मात्रोक्तिः ॥ ६५ ॥

1. A: °पानिणा 2. A, B, C: प्रीतये 3. A: लोहि°; B: °नेत्यति-
रुषप्र°; C: लोहितेनत्येतिरुषप्रति°

प्रतिग्रहीतुं प्रणयिप्रियत्वात् त्रिलोचनस्तामुपचक्रमे च ।
संमोहनं नाम च पुष्पधन्वा धनुष्यमोघं समधत्त¹ बाणम्² ॥ ६६ ॥

ततः प्रियभक्तत्वाद्यदैव³ देवस्तामक्षमालामाधातुमुपचक्रमे⁴ प्रारभे⁵
तदेव कामदेवः⁶ कार्मुके संमोहनाख्यमवन्ध्यं शरं समधत्त⁷ प्रायोजयत् । पुष्पै-
र्धनुर्यस्य पुष्पधन्वा । 'धनुषश्च'⁸ इत्यनङ्ङादेशः । संमोहनोन्मादनतापन-
शोषणमारणाख्याः⁹ पञ्चशराः¹⁰ ॥ ६६ ॥

1. C: समदत्त 2. B: मानसम् 3. B: यदेव 4. B: देवनास्त्राम°;
A: °मक्षमक्षमा°; B: °माल्यामा°; C: °मालामादातु° 5. B: प्रारभते
6. B: °देव 7. B: मधत्त 8. Pāṇ. 5, 4, 132. 9. B: समोहनो-
न्मदन°; A, C: °णमरणा° 10. Cf. Amarakośa, Bhānuji's Comm. on 125.

हरस्तु किञ्चित्परिवृत्तधैर्यश्चन्द्रोदयारम्भ¹ इवाम्बुराशिः ।
उमामुखे² बिम्बफलाधरोष्ठे³ व्यापारयामास विलोचनानि ॥ ६७ ॥

अथ भगवान् पार्वतीवक्त्रे दृष्टिमक्षिपत् । यतः स्मरशरप्रहारवशात्⁴
किञ्चिन्मनाक्⁵ परिवृत्तधैर्यश्चलितगाम्भीर्यः⁶ शशिकरसंस्पर्शदुदधिरिव ।
बिम्बफललोहितोऽधरोष्ठो⁷ यस्येत्यभिलाषदर्शनप्रतिपादनपरं⁸ मुखविशेष-
णम्⁹ । तुशब्दोऽथशब्दार्थः¹⁰ ॥ ६७ ॥

1. K, N: °त्परिमुषधै° 2. A: उमुमुखे 3. K, N: धरोष्ठे
4. B: स्मरहरप्र° 5. A, B, C: किञ्चिदुन्म° 6. B, C: °श्चलित°
7. A: °रौष्ठो; B: °ललोहितेऽधरोष्ठे; C: °धरोष्ठो 8. A: यन्नेत्य°; B: °दर्शनं
प्रति°; C: °भिलाषं दर्श° 9. C: विशोषणं 10. B: तुशब्दावशब्दार्थः

विवृण्वती शैलसुतापि भावमङ्गैः स्फुरद्भालकदम्बकल्पैः¹ ।
साचीकृता चारुतरेण तस्थौ मुखेन पर्यस्तविलोचनेन² ॥ ६८ ॥

गौर्यपि लज्जावशान्मुखेन साचीकृता तिर्यग्भूता³ तस्थौ आस्त । अत

एव पर्यस्तेऽधः पतिते⁴ लोचने यस्य तेन । कीदृशी । रोमाञ्चितत्वात् स्फुट-
द्वालकदम्बकल्पैर्विदलदजरठकदम्बकुसुमनिभैरवयवैर्भावमभिप्रायमभिलाष⁵
विवृण्वती प्रकटयन्ती । रागवशाद्धि रोमाञ्चोत्पत्तिः । कदम्बानां रोमवशा-
दुपमानत्वम्⁶ । अपिः⁷ पूर्वापेक्षया समुच्चये ॥ ६८ ॥

1. C: °म्बतुल्यैः 2. B: °लोचनानि 3. B: तिर्याभूता 4. A, C:
पतिते 5. A, B, C: °लदजरढक°; B: °निर्भरैरव° 6. B: रोमाशय-
त्वादु°; C: रोमशत्वादु° 7. C: अपि

अथेन्द्रियक्षोभमयुग्मनेत्रः पुनर्वशित्वाद्बलवन्निगृह्य ।

हेतुं स्वचेतोविकृतेर्दिदक्षुर्दिशामुपान्तेषु¹ ससर्ज² दृष्टिम् ॥ ६९ ॥

अथ गौर्यामभिलाषकार्यमिन्द्रियविकारं त्र्यक्षो जितेन्द्रियत्वाद्बलेन निगृह्य
वशीकृत्य निजमनोविकारकारण³ विचिचीषुः⁴ ककुभां पर्यन्तेषु⁴ दृष्टि
ससर्जं चिक्षेप । बलं विद्यते यत्र तद्बलवत् । वशोऽस्यास्तीति वशी
शान्तः ॥ ६९ ॥

1. B: °तोविकृ° 2. C: विसर्ज 3. B: विकारणं 4-4: ककुभ-
पर्यन्तेषु

स दक्षिणापाङ्गनिविष्टमुष्टिं नतांसमाकुञ्चितसव्यपादम्¹ ।

ददर्श चक्रीकृतचारुचापं ग्रहर्तुमभ्युद्यतमात्मयोनिम् ॥ ७० ॥

ततोऽसावात्मयोनिं² मनोभवमैक्षत । कीदृशम् । ग्रहर्तुमभ्युद्यतम् ।
अतश्च चापकर्षणवशाद्दक्षिणेऽपाङ्गे नेत्रपर्यन्ते निविष्टो³ मुष्टिर्यस्य । नतो
वामोऽसौ⁴ यस्य । आ ईषत्⁵ कुञ्चितो⁶ वक्रः सव्यपादो यस्य । चक्रीकृतं
मण्डलितं चारुचापं येन ॥ ७० ॥

1. A, B, C: °सव्यजानुम् 2. A, B, C: °सावयोनिं 3. B: निविष्ट°
4. B: वाममंसो 5. A, B: रोषत्; C: रोषः 6. C: आकुञ्चितः

तपःपरामर्शविवृद्धमन्योर्भ्रूभङ्गदुष्प्रेक्ष्यमुखस्य¹ तस्य ।

स्फुरन्नुदचिः सहसा तृतीयादक्षः कृशानुः² किल निष्पपात ॥ ७१ ॥

ततः शिवस्य ³ललाटनेत्रादुदचिर्ज्वलज्ज्वालोऽनलो भटिति⁻³ निर्ज-
गाम । यतः तपसः परामर्शेन⁴ खण्डनया विवृद्धमन्योस्तीव्रकोपस्य⁵ । अतश्च
भूभङ्गवशाद्दुर्दर्शवक्त्रस्य⁶ । किलेत्यागमे ॥ ७१ ॥

1. A: °मर्षवि⁰; °प्रेक्षमु⁰; C: °मर्षवि⁰ 2. B, C: कृषाणुः 3-3.
B: °ज्वालानल...गेति (lacuna marked by 5 points); A: °नलोनलो
भरिति; C: भगिति 4. B: पर...न (lacuna shown by a blank of 3
spaces). 5. B: विवृत्य - मन्यस्ती⁰ (lacuna shown by a blank of 1
space). 6. B: °दुर्दर्श⁰

क्रोधं प्रभो संहर संहरेति यावद्विरः खे मरुतां चरन्ति ।

तावत्स वह्निर्भवेनेत्रजन्मा भस्मावशेषं मदनं चकार ॥ ७२ ॥

भगवन्¹ मन्यु² शमय³ क्षमस्वेत्यादिका वाचो यावद्देवानामाकाशे⁴
प्रसरन्ति⁵ स्म⁶ तावदेवासौ हरनयनजोऽनलो ⁷भूतिशेषं काममकार्षीत्⁻⁷ ।
ददाहेत्यर्थः । संहर संहरेति संभ्रमे⁸ द्वित्वम् । चरन्तीति लट्प्रयोगो न तथा
⁹न्याय्यः । भूते लिङादिभिर्बाधितत्वात् । यथा 'न यावदेतावुदपश्यदु-
त्थितौ^{10, 11} इति माघस्य⁻⁹ । यावत्तावच्छब्दौ निपातितौ क्रिययोस्तुल्य-
कालतामाहतुः¹² ॥ ७२ ॥

1. A: °वान् 2. A, B: मन्यु 3. A: शम; B: शमाय; C: शामय
4. B: अभवद्देवा⁰ 5. B: °रन्ति 6. B: सर 7-7. B without the
letters शेषं का in भूति⁰ र्षीत् which were lost in trimming the
manuscript because this portion was written on the margin.
8. B omits संभ्रमे 9-9. B only with स्य in माघस्य 10. A, C:
°देतावप⁰ 11. Śiś. 1, 15. 12. B: क्रिययास्तु⁰

तीव्राभिषङ्गप्रभवेन¹ वृत्ति मोहेन संस्तम्भयतेन्द्रियाणाम्² ।

अज्ञातभर्तृव्यसना मुहूर्तं कृतोपकारेव रतिर्बभूव ॥ ७३ ॥

तदा च क्षणमात्रं मूर्च्छयाचेतितपतिविनाशा³ रतिरुपकृतेवासीत् ।
यतश्चशुरादीनामिन्द्रियाणां वृत्ति दर्शनादिव्यापारं संस्तम्भयता⁴ प्रशमयता ।

तीव्रो दुःसहो योऽभिषङ्गोऽभिघातो दुःखं ततः प्रभवो जन्म यस्येति मोह-
विशेषणम् ॥ ७३ ॥

1. K, N: °वेण 2. B: °म्भयिते°; C: °यतीन्द्रि° 3. B: छंय
अवे°; B, C: °विना 4. B: °म्भयिता

तमाशु विघ्नं तपसस्तपस्वी वनस्पतिं वज्र इवावभज्य ।

स्त्रीसंनिकर्षं परिहर्तुमिच्छन्नन्तर्दधे¹ भूतपतिः सभूतः ॥ ७४ ॥

ततो भगवानङ्गनासमीपं तित्यक्षुः² सभूतो गणसहितोऽन्तर्दधे तिरो-
ऽभूत् । तं तपोविघ्नं मदनमाशु त्वरितमवभज्य विनाश्य । वज्रोऽशनिर्यथा
वनस्पतिं तर्हं भनक्ति । वज्रशब्दोऽर्धर्वादिः³ ॥ ७४ ॥

1. B, C: °हर्तुकामः सोऽन्त° 2. B: तितिक्षुः 3. Cf. Gaṇapāṭha
12 (Pāṇ. 2, 4, 31), 96.

¹⁻अथ संमुकुलिताक्षीं⁻¹ रुद्रसंरम्भभीत्या

दुहितरमनुकम्प्यामद्रिरादाय दोभ्याम् ।

सुरगज इव विभ्रत्पद्मिनीं² दन्तलग्नां

प्रतिपथगतिरासीद्विगदीर्घीकृताङ्गः³ ॥ ७५ ॥

तत एवंविधं वृत्तान्तमवगत्य हिमवाननुकम्प्यां लालनीयां⁴ सुतां
बाहुभ्यामादाय प्रतिपथगतिरासीत्⁵ प्रतीपगमी बभूव । गृहं ययावित्यर्थः⁶ ।
कीदृशीं ताम् । हरक्षोभत्रासान्मुकुलिताक्षीं संकुचितनेत्रामत एवानुकम्प्यां
योग्याम् । सुरगज ऐरावणो⁷ विषाणवृतां नलिनीमुद्रहन्⁸ यथा प्रतिपथगति-
र्भवत्येवमद्रिराजोऽभूत्⁹ । पद्मिनीशब्देनैवमादौ पद्मान्येव तात्स्थ्यादु-
च्यन्ते¹⁰ । पथ आभिमुख्येन प्रतिपथम् । 'ऋक्पूरुषः पथामानक्षे'¹¹ । प्रति-
पथं¹² गतिर्यस्य सः¹³ प्रतिपथगतिः । वेगेन क्षोभेन दीर्घीकृतं प्रसारित-
मिवाङ्गं येन । मालिनीवृत्तम् ॥ ७५ ॥

1. K, N: सपदि मु° 2. A: °नी 3. C: प्रतिपदग° 4. B:
°नीय 5. B: °गतिरसीत् 6. B: यायः वि° 7. B: °वणा- 8. B:

द्वन् 9. C: °मद्विजो° 10. B: नारुच्यर्थे 11. Pāp. 5, 4, 74;
A, B: °रन्ध्रःप° 12. A: °पथ 13. B omits स; A: स

शैलात्मजापि पितुरुच्छिरसोऽभिलाषं
व्यर्थं समर्थं ललितं वपुरात्मनश्च ।
सख्योः समक्षमिति चाधिकजातलज्जा
शून्या जगाम भवनाभिमुखी¹ कथंचित् ॥ ७६ ॥

अथ पार्वती शून्यचित्ता गृहाभिमुखं कृच्छ्रेण ययौ । किं कृत्वा । उच्छि-
रस² उद्धुरकन्धरस्योन्नतचित्तस्य³ पितुरीश्वरायैनां ददामीति मनोरथं
व्यर्थं⁴ समर्थं । विफलमवगम्यात्मीयं च ललितं सविलासं देहं व्यर्थं⁴
समर्थं किमेतेन निरर्थकमनोहरेण शरीरकेण⁵ मम प्रयोजनमिति । तथा
सख्योर्वनदेवतयोरन्वक्षमेवमयं⁶ परिभव⁷ इत्यतो हेतोः अधिका जाता
लज्जा यस्याः । अन्यादर्शने हि न तथा परिभवो⁸ हृदयमास्कन्दति⁹ ।
संपूर्वस्यार्थयतेः¹⁰ समर्थेति रूपम् । वसन्ततिलकं वृत्तम्¹¹ ॥ ७६ ॥

॥ इत्यानन्ददेवात्मजवल्ग्वभदेवविरचितायां
कुमारसंभबटीकायां तृतीयः सर्गः ॥¹²

1. A, C: भुवना° 2. B: उच्छरं 3. B: उद्धुरतकबन्धस्यो°; A:
°कन्धुरस्यो°; C: उद्धर° 4. B: व्यक्तं 5. B, C: शरीरकेन 6. A,
B: सख्यो वन° 7. B: परिभावः 8. B: परिभावो 9. B: °यमस्क°
10. B, C: °यतः 11. B omits वृत्तम्; A adds इति भद्रम् 12. A:
इति कुमारसंभवे तृतीयस्सर्गः समाप्तः; B: इति कुमारसंभवे महाकाव्ये टीकायां
तृतीयस्सर्गः समाप्तः; C: इति श्रीकुमारसंभवे महाकाव्ये सटीके तृतीयः सर्गः

चतुर्थः सर्गः

अथ मोहपरायणा सती विवशा कामवधूर्विबोधिता ।

विधिना प्रतिपादयिष्यता नववैधव्यमसह्यवेदनम्¹ ॥ १ ॥

ततो मोहाविष्टत्वाद्विवशास्वाधीना² सती रतिः क्षणमात्रेण वेधसा दुःसहं प्रत्यग्रं वैधव्यमभर्तुं कत्वं³ प्रतिपादयितुं⁴ विबोधिता प्राप्तचेतना कृता । मुहूर्तमात्रं हि तथा वैधव्यं नाज्ञायि⁵ । विगतो नष्टो धवः पतिर्यस्याः सा⁶ विधवा⁷ । प्रतिपादयिष्यतेति⁸ लृडत्र⁹ क्रियायां क्रियार्थायाम्¹⁰ । सर्गेऽत्र वैतालीयमर्धसमं¹¹ वृत्तम् ॥ १ ॥

1. A: °दनाम्; B: °वेदव्य° 2. B: मोहावेष्ट°स्वादीना; C: मोहावेष्ट°
3. B, C: °तुंकात्वं 4. B: °दयित्वं 5. A omits हि, and B: नज्ञायि
6. B: स 7. B: विधव 8. B: पति°तेत 9. B: ल्यतत्र 10. Cf. MB. 3, 3. 13. 11. B: °लीयस्य न समं

अवधानपरे¹ चकार सा प्रलयान्तोन्मिषिते विलोचने ।

न विवेद तयोरतृप्तयोः प्रियमत्यन्तनिमग्नदर्शनम्² ॥ २ ॥

प्रलयो मोहस्तदन्ते उन्मिषिते³ विलोचने⁴ नेत्रे सा दिदृक्षयावधानपरे एकाग्रे व्यधात् । न च नित्यनष्टावलोकनं कान्तं ताभ्यामतृप्ताभ्यामसावज्ञा-सीत्⁵ । असंभाव्यत्वान्नाशस्य⁶ । प्रियापेक्षया तयोरिति संबन्धे⁷ षष्ठी । अनादरे⁸ वा । अतृप्ते नेत्रे अनादृत्यात्यन्तं⁹ निमग्नं यस्य ॥ २ ॥

1. B: अवदान° 2. K, N: °न्तविलुप्तद° 3. B, C: उन्मिषसी
4. B: विकसती; C: विकसितं 5. B: °महस्ताभ्यज्ञासीत्; C: °ताभ्यां अज्ञा°
6. B: °व्यत्व°°शंस्य (lacuna shown by a blank of two spaces).
7. Cf. Pāṇ. 2, 3, 50; B: संबन्धी 8. Cf. Pāṇ. 2, 3, 38. 9. A: अनदृत्या°; B: °दृतात्य°

अयि जीवितनाथ जीवसीत्यभिधायोत्थितया तया पुरः ।
ददृशे पुरुषाकृति क्षितौ हरकोपानलभस्म¹ केवलम् ॥ ३ ॥

कच्चित् प्राणेश्वर² जीवसीत्युक्त्वोत्थितया³ तया केवलं पुरुषसंस्थानं⁴
रुद्ररोषाग्निभस्म ददृशे दृष्टम् । न तु प्रियः । मत्स्यस्येव दग्धस्य तस्याकारो⁵
न नष्टः ॥ ३ ॥

1. C: हरभस्मानलमेव 2. B: प्राणेश्वर⁰ 3. B: ⁰क्त्वोत्थित⁰
4. B: पुरुषं सं⁰ 5. B: तस्याकरो

अथ सा पुनरेव विह्वला वसुधालिङ्गनधूसरस्तनी ।
विललाप विकीर्णमूर्धजा समदुःखामिव कुर्वती स्थलीम् ॥ ४ ॥

ततो विलुलितकेशा¹ विह्वला चाकुला सा विललाप शुशोच । पुनरेव
वसुधालिङ्गनेन धूसरस्तनी मलिनकुचा । ²-आदावपि ह्यसौ² भुवि पतिता-
सीत् । करुणविलापात्³ स्थली⁴ वनावनिं समदुःखामिव विदधती । तस्या
अपि शोकाविर्भावात् । स्थलीशब्देनात्र तद्गताः प्राणिनो लक्ष्यन्ते । जान-
पदादित्वान्डीष्⁵ ॥ ४ ॥

1. B: विललि⁰ 2-2. B: ⁰वप्यत्यसौ 3. B: विलापात् 4. A,
B: स्थली 5. Cf. Pāṇ. 4, 1, 42; A: जानपदान्डीष्; B: जनपदादिभ्यान्डीष्

तमेव¹ विलापमाह—

उपमानमभूद्विलासिनां करणं² यत्तव कान्तिमत्तया ।
तदिदं गतमीदृशीं दशां न विदीर्ये कठिनाः खलु स्त्रियः ॥ ५ ॥

प्रिय त्वदीयं शरीरं³ रूपवत्तया यत्कामिनामुपमानमभूत् ⁴-कामदेव-
सदृशोऽयम्⁴ इति ⁵-तदिदमीदृशीं भस्मरूपां दशामवस्थां यातम्⁵ ।
⁶-तथापि नाहं⁶ विदीर्ये⁷ स्फुटे⁸ । अतः ⁹-स्त्रियः खलु⁹ कठिनाः¹⁰ कठोर-
चित्ताः¹¹ । करणानीन्द्रियाणि¹² विद्यन्ते¹³ ¹⁴-यस्य तत्करणं¹⁴ वपुः ।
विदीर्य इति कर्मकर्तरि । खलु विषादे ॥ ५ ॥

1. B: तामेव 2. C: करुणं 3. A: शरीर 4-4. A: काममेव°;
 B: °देव...यम् (lacuna marked by 6 points of 3 spaces). 5-5. B,
 C: तदीदृशीं दशां भस्मरूपामवस्थां गतं 6-6. B, C: तथाप्यहं न विदीर्ये
 7. A: विदेर्ये 8. A: स्फुट्ये 9-9. B: C: खलु स्त्रियः 10. B:
 कठिनः 11. B: कठोरः चित्तः 12. B, C: °न्द्रियानि 13. A:
 विद्यते 14-14. B, C: यत्करणं

क्व नु मां त्वदधीनजीवितां विनिकीर्य क्षणभिन्नसौहृदः ।

नलिनीं क्षतसेतुबन्धनो¹ जलसंघात इवासि विद्रुतः ॥ ६ ॥

भवदायत्तप्राणां² मां विनिकीर्य हित्वा क्षणमात्रेण ³भिन्नं क्षतं³
 सौहृदं प्रीतिर्येन⁴ स भवान् क्व नु विद्रुतः पलायितः । ⁵यथा सेतुबन्धनं⁶
 क्षपयित्वा पद्मिनीं परित्यज्य तोयपूरो विद्रवति । सौहृदस्य सेतुरूपमानम्⁷ ।
 सुहृदः⁷ कर्म सौहृदं प्रीतिः । 'संज्ञापूर्वको विधिरनित्यः'⁸ इत्युभयपदवृद्धच-
 भावः⁹ । विनिकीर्येति 'कृ¹⁰ विक्षेपे'¹¹ । नुविषादे ॥ ६ ॥

1. A, B, C: °बन्धनां 2. B omits भव°णां 3-3. A: क्षतं भिन्नं
 क्षतं; B, C omit क्षतं 4. B: प्रीति येन 5-5. C omits this. 6. B:
 °बन्धनं 7. B: सहृदः; C omits सुहृदः 8. Cf. Paribhāṣāpāṭha,
 95; Paribhāṣenduśekhara, 93, 1; B: विधिरनित्यः for °धिरनि°
 9. Cf. Pāp. 5, 4, 150; 5, 1, 130; 6, 3, 50; 7, 3, 19; B: भवः
 10. B: क्ष 11. Dhātupāṭha, 1410.

कृतवानसि विप्रियं न मे प्रतिकूलं न च ते मया कृतम् ।

किमकारणमेव दर्शनं विलपन्त्यै रतये न दीयते ॥ ७ ॥

अन्योन्याप्रीतिविधानं¹ किल त्यागकारणम्² । तच्चावयोर्न समस्ति³ ।
 अतश्च⁴ दुःखितां मां कस्मादागत्य दर्शनेन नाह्लादयसीति⁵ वाक्यार्थः ।
 विप्रीणातीति विप्रियम् ॥ ७ ॥

1. B, C: न्योन्यं प्री° 2. B: त्यागकर°; C: °कारण 3. B:
 सममस्ति 4. B: तश्च 5. B, C: नाह्लाद°

स्मरसि स्मर मेखलागुणैरुत गोत्रस्खलितेषु बन्धनम् ।

च्युतकेसरदूषितेक्षणान्यवतंसोत्पलताडितानि¹ वा ॥ ८ ॥

अथवा गोत्रस्खलितेषु नामविपर्ययेषु रशनादामबन्धनं कर्णकुवलय-
प्रहारांश्च स्मरसि² तेन मन्युकारणं³ तवास्ति । स हि सपत्नीनाम्नाह्वयस्तया⁴
मेखलया बद्धः⁵ कर्णोत्पलेन⁶ च ताडितः⁷ । च्युतेन केसरेण दूषिते ईक्षणे⁸
यैरिति ताडनविशेषणम्⁹ । शेखरः कर्णपुष्पं चावतंसः ॥ ८ ॥

1. C: च्युतिके⁰; K, N: ताडनानि 2. B, C omit स्मरसि 3. B,
C: add वा 4. A: °ह्वयांस्त⁰; B: °नामाह्वयंतया; C: °ह्वयंतया 5. B:
बद्धः 6-6. B: रचिताडितः 7. A: रेक्षणे 8. B, C: तानन

हृदये वससीति मत्प्रियं यदवोचस्तदवैमि कैतवम् ।

उपचारपदं न चेदिदं त्वमनङ्गः कथमक्षता रतिः ॥ ९ ॥

वल्लभत्वात् 'अहं¹-सदैव त्वां चेतसि² वहामि' इति मम प्रियं यत्त्व-
मवोचोऽभ्यधास्तदहं³ कैतवं धूर्तत्वं⁴ व्याजमवैमि जाने । कस्मात्⁵ । यद्येत-
न्नोपचारपदमावर्जनवचनं⁶ तत्त्वमनङ्गो नष्टशरीरोऽहं⁷ तु कथमक्षता-
दग्धा⁸ । आधारनाशे⁹ ह्याधेयस्यापि¹⁰ बाधया भाव्यम् । अवोच इति वच-
नम् । कितवस्य¹¹ कर्म¹² कैतवम् ॥ ९ ॥

- 1-1. B, C: चेतसि सदैव त्वां 2. B: यत्त्वामवोचमभ्यधा तदाहं; C:
°वोचरभ्य⁰ 3. C: धूर्तत्वं 4. B: तस्मात् 5. B: °वर्जव⁰ 6. B:
नष्टो श⁰; A: °रोऽह 7. B, C: कथमदग्धा 8. B, C: °नाशो 9. B:
ह्याधोय⁰ 10. B: किं तवास्य 11. B, C omit कर्म

परलोकनवप्रवासिनः प्रतिपत्स्ये पदवीमहं तव ।

विधिना जन एष वञ्चितस्त्वदधीनं खलु देहिनां सुखम् ॥ १० ॥

भवन्नाशेन न वा मम काचित् क्षतिः । यतो यमलोकगामिनोऽपि¹ तव
पन्थानमहमनुमरणादपि प्राप्स्यामि । लोकः पुनरेष वेधसा वञ्चितः । यतो
भवदायत्तं प्राणिनां सुखम् । सति हि कामे² विषयाः सुखकारिणः । त्वदधीन-

शब्दे त्वय्यधीति³ विगृह्य 'सममी शौण्डैः'⁴ इति समासः । ततो 'अध्युत्तर-
पदात्'⁵ खः'⁶ । अधिरेश्वर्ये । त्वं मुखस्येश्वर इत्यर्थः⁷ । एवमन्यत्र ॥ १० ॥

1. B: °मिनस् 2. B: काम 3. B: त्वय्यधीना इति 4. Pāṇ.
2, 1, 40. 5. B: अप्युत्तरंदात् 6. Pāṇ. 5, 4, 7. 7. B omits इत्यर्थः

**रजनीतिमिरात्रगुण्ठिते पुरमार्गे घनशब्दविकृवाः ।
वसति प्रिय कामिनां प्रियास्त्वदृते प्रापयितुं क ईश्वरः¹ ॥ ११ ॥**

हे प्रिय निशान्धकारावच्छादिते नगरपथे या² कामिनां वल्लभानां वसतिः³
सद्य तामभिसारिकाः प्रापयितुं त्वदृते भवद्वर्जं क⁴ ईश्वरः शक्तः⁵ । यतस्ता
घनशब्दविकृवा मेघगर्जितकातराः⁶ । सति तु त्वयि⁷ न तिमिरं गण्यते
न⁷ जलदरणिभयम्⁸ । प्रिया इति स्त्रियां⁹ शसन्तः¹⁰ । गत्यर्थत्वाच्च
द्विकर्मकता । त्वदिति ऋते शब्दयोगे¹¹ पञ्चमी¹² ॥ ११ ॥

1. B: ईश्वराः 2. B omits या 3. B: वसति 4. A: के
5. C: समर्थः 6. C: मेघगर्जि⁰ 7-7. C: तिमिरं न गण्यन्ते; B adds च
after गण्यते न 8. B: जलधररणि⁰ 9. B: स्त्रियः 10. Cf. Pāṇ.
4, 1, 2; C: समासान्तः 11. B: शब्दप्रयोगे 12. Cf. Pāṇ. 2, 3, 29.

**नयनान्यरुणानि घूर्णयन्¹ वचनानि स्खलयन् पदे पदे ।
असति त्वयि वारुणीमदः प्रमदानामधुना विडम्बना ॥ १२ ॥**

दूरीभूते भवतीदानीमङ्गनानां² विधवानामिव³ वारुणीमदः सुराकृता³
क्षीवता विडम्बनोपहासः⁴ । यतो नेत्राणि⁵ लोहितीकृत्य घूर्णयन्स्तरलयन्⁶
प्रतिपदं च वचांसि स्खलयन् । एवं⁷ शृङ्गारं विना त्रपाकरमेतत् ॥ १२ ॥

1. B: घूर्णि⁰ 2. C: °दानीं अयुज अङ्गनानां 3-3. A: °मद सु⁰;
B: °णीमदिराकृता; C: °कृत 4. A: विडम्बडम्ब⁰ 5. A: नेत्राणि
6. B adds प्रतिवस्तुनि 7. B adds च

**अवगम्य कथीकृतं वपुः प्रियबन्धोस्तव निष्फलोदयः ।
बहुलेऽपि गते निशाकरस्तनुतां दुःखमनङ्ग मोक्षयति ॥ १३ ॥**

हे अनङ्ग नष्टतनो¹ तव प्रियबन्धोर्देहं कथीकृतं कथामात्रशेषं² विज्ञाय गते³ बहुलेऽपि² कृष्णपक्षातिक्रमेऽपि⁴ शशाङ्कस्तनुतां काश्यं⁵ दुःखं कृच्छ्र-कृच्छ्रेण⁶ त्यक्ष्यति । यतो निष्फलोदयः । तेन ह्युदितेनोत्कण्ठादिकं⁷ कार्यम् । तच्च नासति⁸ त्वयि । वपुषः कथनात् कथामात्रशेषात् कथा-शब्दवाच्यत्वात् । अकथा कथा कृतं⁹ कथीकृतम् । ¹⁰चिवः¹¹ । 'अस्य च्वौ'¹² इतीत्वम्¹⁰ । दुःखमिति क्रियाविशेषणत्वात्¹³ कर्मत्वम्¹⁴ ॥ १३ ॥

1. B: नष्टतनोः 2-2. B: विधाय बहुलेऽपि गते; C: विज्ञाय गतेऽपि बहुले
3. A: गतेऽपि 4. C omits अपि 5. B omits काश्यं 6. B: °च्छ्रेण
काश्यं 7. C: °त्कण्ठादि 8. C: असति 9. B: संपादितं 10-10.
C omits this. 11. Cf. Pāṇ. 5, 4, 50; B: द्विः 12. Pāṇ. 7, 4, 32
and cf. 7, 4, 26; B: द्वौ for च्वौ 13. C: °षणात्मके 14. C: अकत्वम्

हरितारुणचारुबन्धनः कलपुंस्कोकिलशब्दसूचितः ।

वद संप्रति कस्य बाणतां नवचूतप्रसवो¹ गमिष्यति ॥ १४ ॥

प्रिय कथयेदानीमेष² चूततरोर्नवः प्रसवः कुसुमं³ कस्यान्यस्य शरत्वं यास्यति । त्वमेव किल चूताङ्कुरास्त्रः । कीदृशोऽसौ⁴ । किञ्चिद्धरितं⁵ नील-मीषच्चारुणमत एव चारु⁵ बन्धनं वृन्तं यस्य । तथा मधुरपरपुष्टरवसूचितः ।
⁶तस्यापि स्वरभावाविर्भावात्⁶ ॥ १४ ॥

1. C: प्रियचूत⁰ 2. B omits एष 3. C: कुसुमः 4. B omits
असौ; C: कीदृशस्सन् 5-5. B: नीलमरुणं वा ईषच्चारु 6-6. B omits
this; C adds तदङ्कुरास्वादाच्च तस्य कलत्वम्

अलिपङ्क्तिरनेकशस्त्वया गुणकृत्ये धनुषो नियोजिता ।

विततैः¹ करुणस्वरैरियं² गुरुशोकामनुरोदितीव³ माम् ॥ १५ ॥

एषा भ्रमरावली विततैर्दीर्घैः करुणैश्च⁴ स्वरैर्गुञ्जितैरतिदुःखितां⁵ माम-नुरोदितीव पश्चाच्छोचतीव⁶ । अनुरोदनं⁷ हि स्त्रीणां सुप्रसिद्धम् । विरुतै-रिति पाठे करुणस्वनैरिति⁸ पठनीयम् । स्वराः षड्जादयः । कस्तयोः⁹ परि-चयो यदनुरोदितीत्याह । त्वया धनुषो गुणकृत्ये मौर्वीकार्ये बहुशो नियो-जिता । कणदलिकुलगुणं हि कामकार्मुकम्¹⁰ । अनुरोदितीति 'रुदादिभ्यः

सार्वधातुके¹¹ इतीडागमः । अकर्मका अपि धातवः सोपसर्गः¹² सकर्मका भवन्तीति सकर्मकत्वम्¹³ ॥ १५ ॥

1. B, K, N: विरुतैः 2. A, C, K, N: स्वनैरियं 3. B: °रोदतीव
4. A omits च 5. A: स्वनैर्गुञ्जुतै⁰; B omits गुञ्जितां 6. A: च्छोशतीव 7. B: °दन 8. C: °स्वनैरिति 9. B: कस्तस्याः
10. A omits काम 11. Pāṇ. 7, 2, 76. 12. B omits सोपसर्गः
13. B: कर्मत्वम्; cf. MB. 1, 1, 44; 1, 3, 27.

प्रतिपद्य मनोहरं वपुः पुनरप्यादिश तावदुत्थितः ।

रतिदूतिपदेषु कोकिलां मधुरालापविसर्गपण्डिताम्¹ ॥ १६ ॥

रम्यं² देहमासाद्य³ रतिदूतिस्थानेषु⁴ भूयोऽपि परपुष्टां⁵ प्रहिणु । यतः सा मधुरालापविसर्गे कलविरुतमोक्षे⁶ पण्डिता⁷ प्रवीणा⁸ । कलवचना किल दूतीक्रियते । निसर्गेति⁹ पाठे¹⁰ स्वभावो निसर्गः । रतिरित्यात्मानं निर्दिशति¹¹ । रमणं¹² वा रतिः । कामस्य¹³ हि कोकिलैव रतिदूती ।¹⁴ तद्रुत-निशमनेन रिरिसोत्पादात्¹⁴ ।¹⁵ दूतिपदशब्दे बाहुलकाद्-ध्रस्वः¹⁵ ॥ १६ ॥

1. A, B, K, N: °पनिसर्ग° 2. B: रम्य 3. B: °मासद्य 4. B: रत्याः दू° 5. B: पुरपुष्टां 6. C: कलरुत° 7. B: पण्डित 8. B: प्रवीण; C: प्रवेणा 9. B: त्रिसर्गेति 10. A omits पाठे; the lacuna is marked by two points (. .). 11. B: निर्दिशति 12. A: रामणं 13. B: कामस्य 14-14. B: तद्रुतश्रवणेन रसोत्पादनात्; C: °निशमणेन काम-रसोत्पादकं 15-15. B omits this; A: °°° बाहु° (lacuna shown by a blank of 2 spaces); C: दूती एष्टंष्टस्य बाहुलत्वकत्वात् ह्रस्वः; cf. Mallinātha on this verse: 'उणादयो बहुलम्' (पा. ३, ३, १) इति बहुल-ग्रहणाद्ध्रस्व इति वल्लभः; cf. Pāṇ. 3, 3, 1.

शिरसा प्रणिपत्य याचितान्युपगूढानि सवेपथूनि च ।

सुरतानि च तानि¹ तानि ते¹ स्मर संस्मृत्य न शान्तिरस्ति मे ॥ १७ ॥

प्रतिपूर्वमभ्यर्थितानि कम्पयुक्तानि तवालिङ्गनान्यन्यानि² च³ परि-
चुम्बनादीनि तानि तानि च³ सुरतानि⁴ नानारूपाणि मोहनान्यनुस्मृत्य प्रिय
नाहं⁵ निर्वृति⁶ लभे⁷ । प्रथमेऽत्र चशब्दः परिचुम्बनाद्यनुक्तसमुच्चयार्थः⁸ । उप-
गूढशब्दो भावे । संस्मृत्य न शान्तिरस्तीति भिन्नकर्तृकत्वात्⁹ क्त्वाप्रत्ययो¹⁰
दुर्लभः । यदि वा शमिक्रियापेक्षमेव¹¹ पौर्वकाल्यम् । एतत्¹² संस्मृत्य
नाहं शांस्यामीत्यर्थः¹³ । एवमन्यत्र यथाशक्ति¹⁴ योज्यम् ॥ १७ ॥

1-1. K, N: ते रहः; B: तान्यमी 2. B omits तव 3-3. B omits
this. 4. C omits रतानि 5. B: न 6. A: निर्वृति; C: निर्वृति
7. B: उपालेभे 8. B: °द्यनुस्मरणार्थः 9. A: भिन्न -- क्त्वात् (lacuna
shown by a blank of 2 spaces.) 10. Cf. Pāṇ. 3, 4, 21. 11. B:
शमितिक्रि°; C: शसिक्रि° A: °पेक्षयामेव 12. C: एतच्च 13. B:
शम्यामी° 14. C: °शक्तिर्

रचितं रतिपण्डित त्वया स्वयमङ्गेषु¹ ममेदमार्तवम् ।
ध्रियते कुसुमप्रसाधनं तव तच्चारु वपुर्न दृश्यते ॥ १८ ॥

हे रतिकर्मकुशल कुसुमालङ्करणमिदमार्तवं वासन्तिकं भवता स्वयमेव
ममावयवेषु विनिवेशितं लगितं² ध्रियते तिष्ठति । तव पुनस्तन्मनोहरमङ्गं³
वपुर्न लक्ष्यते इत्यहो⁴ देहभृतामसारता⁵ । ऋतुः प्राप्तोऽस्यार्तवम् । ऋतो-
रण्⁶ ॥ १८ ॥

1. B: मङ्गे and the lacuna for णु is shown by one blank
space. 2. B: लागितं; A, C omit लगितं 3. B: पुनर्मेनो° 4. B:
यत आह 5. B: °तामासा° 6. Pāṇ. 5, 1, 105; B: ऋतौ भवमिति
ऋतोरण्

विबुधैरसि यस्य दारुणैरसमाप्ते प्रतिकर्मणि¹ स्मृतः ।
तमिमं² कुरु दक्षिणेतरं चरणं निर्मितरागमेहि मे ॥ १९ ॥

यस्यासमाप्ते प्रतिकर्मणि प्रसाधने³ त्वं निर्दयैर्नाकिभिराध्यातः⁴ तमिमं
सव्यं⁵ मे पादमागत्य⁵ समाप्तालक्तकं⁶ विधेहि । स हि तामलङ्कुर्वन्निन्द्रे-
णानुस्मृतः⁶ । दारुणत्वमत्र प्राणान्तकरे कर्मणि विनियोगात् ॥ १९ ॥

1. K, N: परिक^० 2. C: तदिदं 3. B: प्रसापर्वे 4. B: ^०भिर-
ध्यातः; C: ^०किभिस्त्वमध्यत 5-5. B: पादं मे आगत्य 6. C: समाशालकं
6. B: ^०ङ्कुवन्नि^०

इयमेत्य^१ पतङ्गवर्त्मना पुनरङ्गाश्रयिणी^२ भवामि ते ।

चतुरैः सुरकामिनीजनैः प्रिय यावन्न विलोभ्यसे दिवि ॥ २० ॥

पतङ्गोऽग्निः^३ स एव वर्त्म मार्गस्तत्समीपप्राप्त्युपायभूतत्वात्^४ तेनागत्ये-
यमहं भवदुत्सङ्गवर्तिनी भूयो भवामि । यावन्निपुणेरप्सरोलोकैर्नकि^५ कान्त
न विलोभ्यसे^६ ॥ २० ॥

1. K, N: अहमेत्य 2. K, N: ^०श्रयणी; C: ^०श्रयिनी 3. B: पत-
ङ्गाग्निः 4. C: मार्गं तत्संप्राप्त्युपाय^० 5. B omits नाके 6. B:
विलोकसे; C: लोभ्यसे

मदनेन विनाकृता रतिः क्षणमात्रं किल जीवितेति मे ।

वचनीयमिदं व्यवस्थितं रमण त्वामनुयामि यद्यपि ॥ २१ ॥

हे वल्लभ यद्यपि त्वामनुमरणेनानुगच्छामि तथापि मम^१ वाच्यतेऽयं^२ लोके
रूढैव^३ यत्कामे स्वर्गीभूतेऽपि रतिर्मुहूर्तमात्रं^४ जीवितेति । तादृशे हि^५ प्रेम्णि
तदैव^६ हृदयस्फोटनेन^७ मरणमुचितम् । विनाकृतेति^८ 'सुप्सुपा'^९ इति
समासः ॥ २१ ॥

1. B omits मम 2. B: वाच्यतेऽयं 3. B: रूढैव 4. B:
^०तमपि; C: ^०मात्रमपि 5. C: किम् 6. C: तदेव तदैव 7. B omits
स्फोटनः; C: हृदयास्फोट^० 8. A repeats विनाकृतेति; C: विनाकृता विना^०
9. Cf. MB. 2, 1, 4; B: सुप्सुपि

क्रियतां^१ कथमन्त्यमण्डनं^२ परलोकान्तरितस्य ते मया ।

सममेव गतोऽस्यतर्कितां गतिमङ्गेन च जीवितेन च ॥ २२ ॥

परलोकान्तरितस्य³ व्यवहितस्य⁴ तव कुसुमवसनाङ्गरागादिकमवसान-
भूषणं⁵ कथं मया⁶ विधीयताम् । यतो जीवितदेहाभ्यां युगपन्नष्टोऽसि । अन्य-
स्तु मृतोऽपि शरीरमात्रेण तिष्ठति ॥ २२ ॥

1. B: क्रियते 2. A, C: °मन्तम° 3. C: परलोकेनान्त° 4. B:
परलोकान्तरीभूतस्य 5. A: कुसुमवसान°; B: °मनुसान°; C: कुसुमाङ्गवसना°
6. C omits मया

ऋजुतां नयतः स्मरामि ते शरमुत्सङ्गनिषण्णधन्वनः¹ ।
मधुना सह सस्मितां कथां² नयनोपान्तविलोकितं च तत्² ॥ २३ ॥

तवाङ्गे चापमवस्थाप्य सायकं स्पष्टीकुर्वतः सुरभिणा सह सहासां³
कथामपाङ्गेक्षणं चेति सर्वमहमनुस्मरामि । नेत्रान्तेक्षणं⁴ स्मरस्य
रतेर्वा ॥ २३ ॥

1. B: °निषिक्तध°; C: °निषङ्गधन्वनः 2-2. B: °पान्तविलोकितानि च;
K, L: यत् for तत्; C: °विलोकनानि वा 3. A: सहासा; B: सहासं; C:
सहसां 4. C: नेत्रान्ते वीक्षणं

क नु ते हृदयङ्गमः¹ सखा² कुसुमायोजितकार्मुको मधुः ।
न खलूग्ररुपा पिनाकिना गमितः सोऽपि सुहृद्गतां गतिम् ॥ २४ ॥

कासौ तवातिप्रियो वयस्यो वसन्तः । तव कुसुमैरायोजितं विरचितं³
कार्मुकं चापो⁴ येन । कच्चिदतिरोषेण⁵ रुद्रेण सोऽपि त्वयैव सह नीतः ।
मासोऽपि तेन⁶ दग्ध इत्यर्थः ॥ २४ ॥

1. A: हृदङ्ग° 2. A: सखाः 3. A, C omit विरचितं 4. A,
C omit चापो 5. B: वितर्के कच्चिदतिरोषेण 6. C: तेनैव

अथ तैः परिदेविताक्षरैर्हृदये दिग्धफलैरिवार्दितः¹ ।
रतिमभ्यवपत्तुमातुरामृतुरात्मानमदर्शयत्पुरुः² ॥ २५ ॥

ततो वसन्तो दुःखितां मित्रजायामभ्यवपत्तुं³ ⁴परित्रातुं तदग्रतः

आत्मानमदर्शयदाविरभूत्⁴ । यतस्तदीयैः⁵ प्रलापवचोभिर्हृदयेऽदितः⁶
पीडितो दिग्धफलैर्विषलिप्तैः⁷ शरैरिव ॥ २५ ॥

1. K, N: दिग्धशरैरिवाहतः; B: दिग्धशरैरि° 2. B: 'मभ्युपपत्तु°; K,
N: 'मभ्युपपत्तुमातुरां मधुरा° 3. A: 'मभ्यवपन्तु B: 'वपत्वं 4-4. B:
परितापात्तमात्मानमदर्शयत् तदग्रत आविरभूत्; C: आतुरां ऋतुरात्मानमदर्शयत् पुरः
समदर्शयत् आविरभूत् 5. B: एतैस्त° 6. A: 'दिताः 7. B:
'फलः विष°

तमवेक्ष्य रुरोद सा भृशं स्तनसंवाधमुरो जघान च ।
स्वजनस्य हि दुःखमग्रतो विवृतद्वारमिवोपजायते ॥ २६ ॥

1-ततो मधुमालोक्य² रतिनितरां¹ शुशोच । स्तनसंकटं³ च वक्षोऽता-
डयत्⁴ । 5-यस्माद्वन्धोः पुरतो दुःखं⁵ विवृतद्वारमिवोच्छृङ्खलमिवोत्पद्यतेऽ-
नवरतप्रवृत्तेः⁶ ॥ २६ ॥

1-1. C: रतिस्ततो मधुमालोक्य नितरां; A: रतिरतिरतिनितरां for रतिनितरां
2. B: मधुमवेक्ष्य 3. B: 'कट 4. B: वक्षौ ताड° 5. A: यस्माद्वन्धोः
पु...खं (lacuna marked by 3 points); B: कस्मात्पुरतो बन्धोर्दुःख; C:
यस्माद्वन्धो... (lacuna marked by 6 points). 6. A: विवृत्ता°

इति चैनमुवाच दुःखिता सुहृदः पश्य वसन्त किं स्थितम् ।
यदिदं¹ कणशः प्रकीर्यते² पवनैर्भस्म कपोतकबुर्गम् ॥ २७ ॥

एवं च वसन्तं³ सा विधुरा इदमब्रवीत्⁴ । हे सुरभे विलोकय किं तव
मित्रस्य स्थितं⁵ संपन्नम् । यदिदं कपोतधूसरं⁶ तदीयं⁷ भस्म वातैः
8-कणशः कणं कणं⁸ प्रकीर्यते विक्षिप्यते । भस्ममयस्त्वत्सुहृत् संपन्न
इत्यर्थः ॥ २७ ॥

1. K, N: तदिदं 2. K, N: विकी° 3. B: वसन्तमिदं 4. B
omits इदम् 5. B: स्थितं मनोहरं 6. A: 'तदूसरं 7. B: तदीयं
तदीयं 8. A: कणः कणः; C: कणकणा

अयि संप्रति देहि दर्शनं स्मर पर्युत्सुक एष माधवः ।

दयितास्वनवस्थितं नृणां न खलु प्रेम चलं सुहृजने ॥ २८ ॥

हे प्रियाधुनात्मानं^१ दर्शय ।^२ यतोऽसौ सुरभिस्तवोत्कण्ठितो^३ दर्शनेनाह्लादनीयः^४ । यतो^५ नराणां प्रेयसीषु^६ प्रीतिरस्थिरा^७ न तु मित्रलोके^८ ।^९ तेन मम वा दर्शनं मा दाः^{१०}, मधुं त्वागत्याह्लादय^{११} ॥ २८ ॥

1. B: प्रियात्मानं 2-2. C: सुरभिरसौ यस्मात्तवोत्कण्ठितो; B: यस्मादसौ for यदसौ 3. A: °दयनीयः 4. A: °यता 5. A, C: प्रीयसीषु 6. C: स्थितिरस्थिरा 7. B: मित्रजने 8-8. B omits this; A: °शनं म दा 9. A: मधुमाग°; C: आगत्या°

स्यादेतत् किं ममैतेन सुहृत्त्वं कृतमित्याह --

अमुना ननु पार्श्ववर्तिना जगदाज्ञां ससुरासुरं तव ।

बिसतन्तुगुणस्य कारितं धनुषः पेलवपुष्पपत्रिणः^१ ॥ २९ ॥

अमुना वसन्तेन निकटस्थेन^२ तव^३ धनुष एवंविधस्यापि ससुरासुरं जगदाज्ञां^४ कारितं निदेशे^५ स्थापितम् । वशीकृतमित्यर्थः^६ । वसन्ते^७ कामस्य दुःसहत्वात्^८ । कीदृशस्य । बिसतन्तुरेव गुणो यस्य । पेलवानि^९ मृदूनि^{१०} पुष्पाण्येव^{११} पत्रिणः शरा यस्य । ननुरमर्षे^{१२} हेतौ वा ॥ २९ ॥

1. A: पल्लव° 2. A: °टास्थेन; B: °टस्थितेन 3. B omits तव 4. A: °दाज्ञा 5. C: निदेश- 6. C: °कृत्यमित्यर्थः 7. B: वसन्ते वसन्ते 8. B: °स्सहात्वात् 9. A: पलवानि 10. A: मृदूनि; B omits मृदूनि 11. B: °ष्पाण्येव 12. B: तन्वमर्षे

गत एव न ते निवर्तते स सखा दीप इवानिलाहतः ।

अहमस्य दशेव पश्य मामविषह्यव्यसनप्रदूषिताम्^१ ॥ ३० ॥

वसन्तमाह । स तव वयस्यो गत एव नष्ट एव ।^२ एवकारेण यद्वद्यवच्छिन्नं तत्स्वरूपेणाह^३ । न^४ निवर्तते नो प्रत्यागच्छति । यथा वातनुन्नो^५ दीपो नश्यत्येव न तु निवर्तते तथासौ । अहमस्य^६ कामप्रदीपस्य परिशेषत्वादशेव^७ वर्तितुल्या^८ । अतश्च दुःसहेन व्यसनेन दुःखेन^९ प्रदूषितां^{१०} ताप्यमानां मामीक्षस्व ।^{११} दशा हि^{१२} दीपे गते प्रदूषिता^{१३} तिष्ठति ॥ ३० ॥

1. B: °व्यसनाग्निदीपिताम्; K, N: °व्यसनेन धूमिताम् 2-2. B omits this. 3. C omits न 4. B: वातहतो 5. B: °मप्यस्य 6. B omits परिशेषत्वाद; C: परिशेषाद्वादशेव 7. B: °तुल्या अवशिष्टा 8. B omits दुःखेन 9. B. प्रदीपतां 10-10. A, C: दशापि 11. B: प्रदीपता; C: प्रदूषितां

विधिना कृतमद्य¹ वैशसं ननु मां कामवधे विमुञ्चता ।

²अनघापि हि⁻² संश्रयदुमे गजभग्ने³ पतनाय बह्वरी ॥ ३१ ॥

अद्य विधिना कामवधे मां⁴ त्यजता⁵ वैशसं नृशंसत्वं कृतम् । °यदि ह्यसौ⁷ मामपि हन्यात् तदा⁸ दुःखानुभवाद्युक्तं⁹ तेनाचरितं¹⁰ स्यात्⁻⁶ । मम तु मरणं सामर्थ्यप्राप्तमेव । तथा चाश्रयभूते पादपे करिमथिते बह्वरी लतानघाप्यखण्डापि¹¹ पातायैव भवति । आधारबाधयाधेयस्यापि सामर्थ्य-बाधितत्वात् ।¹²अर्घेत्यत्रापपाठ¹³ एव । एकतरवधे हि वैशसं नतूभय-बाधायाम्⁻¹² ॥ ३१ ॥

1. K, N: °मर्ध 2-2. K, N: अनपायिनि 3. A: भग्नो; C: °भङ्गे 4. C: मा 5. A: त्यज्यता; C omits त्यजता 6-6. A omits this; C adds after स्यात् — मुञ्चता तु मां खण्डवैशसं कृतम् 7. C: असौ 8. C: तद् 9. B: दुःखानुभवा° 10. C: तेन चरितं 11. C: °खण्डितापि 12-12. B omits this. 13. C: °त्यत्र पाठ

शोचित्वेदानीमवश्यकर्तव्योपदेशमाह¹ —

तदिदं क्रियतामनन्तरं भवता बन्धुजनप्रयोजनम् ।

विधुरां ज्वलनातिसर्जनान्ननु² मां प्रापय³ भर्तुरन्तिकम्⁴ ॥ ३२ ॥

किं बहुना, अधुना⁵ त्वयेदं मित्रजायाकार्यं विधीयताम् । दुःखितां मामग्निदानाद्भर्तुनिकटं⁶ प्रापय । अनुमरणेन पतिलोकप्राप्तिश्रुतेः⁷ । ननुराभिमुख्ये⁸ । तदित्युपसंहारे । विधुरावेनाग्निदाने स्वयमसामर्थ्यमाह । अतिसर्गो दानम् ॥ ३२ ॥

1. B: तदानी°शमह 2. B: °र्जनन्ननु 3. C: प्रापय 4. B,

C, K, N: पत्युर^० 5. B omits अधुना 6. B: ^०दाहाद्भ^०; C: ^०ग्निदह-
नाद्भ^० 7. B: ^०प्राप्तिः श्रुतेः; C: पत्युर्लोकप्राप्तिरिति श्रुतेः 8. B: नुनु^०

¹-न चानुमरणं नाम न केनचिदनुष्ठितमित्याह⁻¹ —

शशिना सह याति कौमुदी सह मेघेन तडित्प्रलीयते^२ ।

प्रमदाः पतिवर्त्मगा इति प्रतिपन्नं हि विचेतनैरपि ॥ ३३ ॥

स्त्रियो भर्तृमार्गमनुयन्तीत्येतद्यदा^३ अचेतनैरप्यनुष्ठितं तदा ममानुगमनं^४
नायुक्तम् । तथा हि मृगाङ्गेन साकं ज्योत्स्ना अस्तमेत्येव । जीमूतेन सार्धं
विद्युत् ^५-प्रलीयते ^६-नश्यत्येव^७ । कौमुदी कार्तिकी निशा^८ । कवेस्तु
चन्द्रिका^९ विवक्षिता^{-५} । प्रलीयत इति^{१०} लीडः^{११} कर्तरि^{-६} ॥ ३३ ॥

1-1. B: अनुमरण नाम केचित् अनु^०; C: केचिद^० for केनचिद^० 2. B,
C: तडित्प्रली^० 3. B: ^०यान्तीति 4. B: ^०गमने; C: मम गमनं
5-5. A omits this. 6-6. C repeats this. 7. B: नश्यत्येव
8. C omits निशा 9. C: ज्योत्स्ना 10. B omits इति 11. Dhā-
tupāṭha 1139; A: लीडः

न चाहं मरणकातरेति वक्तुमाह —

अमुनैव कषायितस्तनी^१ सुभगेन प्रियगात्रभस्मना ।

नवपल्लवसंस्तरे यथा रचयिष्यामि^२ तनुं विभावसौ ॥ ३४ ॥

एतेनैवातिवल्लभेन^३ वल्लभदेहभूतिचन्दनेन कषायितस्तनी अनुलिप्तकुचा
सरसकिसलयशयनीय इवानले निर्भयं देहं निधास्यामि^४ । समालब्धस्य^५
किल^६ पल्लवसंस्तर उचितः । 'कषायितं रूषितं छुरितम्'^७ ॥ ३४ ॥

1. B: कषायत^० 2. C: दधयिष्यामि 3. B: अमुनैव च तेनैव अति^०
4. B: विधा^० 5. C: समालब्ध- 6. C: किलय- 7. A: करचितं

न च तवाग्निदानेन^१ साहाय्यकरणमनुचितमिति वक्तुमाह^२ —

कुसुमास्तरणे सहायतां बहुशः सोम्य^३ गतस्त्वमावयोः ।

कुरु संप्रति तावदाशु^४ मे प्रणिपाताञ्जलि याचितश्चिताम्^५ ॥ ३५ ॥

असकृदेव ह्यावयोः⁶ पुष्पशय्याभिः सहायकत्वं⁷ प्राप्तः । तदधुनापि प्रणिपातमिश्रेणाञ्जलिनाभ्यर्चितः संश्रितां⁸ मम⁹ विधेहि । सोम इव¹⁰ सोम्यः¹¹ । 'शाखादिभ्यो'¹² यत्¹³ । चीयत इति चिता काष्ठ-रचना¹⁴ ॥ ३५ ॥

1. B: °दान; C: तेनाग्निदाहेन 2. B omits वक्तुम् 3. K, N: सोम्य 4. A: °दासु 5. B, C: °याचितां चिताम् 6. A, C: ह्यस्माकं 7. A, C: सहायकं त्वं 8. B: सन् चितां; C: सञ्चितं 9. B: मे 10. A: इ for इव 11. B: सौम्यः 12. B: साखा° 13. Pāp. 5, 3, 103. 14. B: चितां का°

तदनु ज्वलनं मदर्पितं त्वरयेदक्षिणवातवीजनैः ।
विदितं खलु ते यथा स्मरः क्षणमप्युत्सहते न मद्विना¹ ॥ ३६ ॥

ततो मय्यर्पितं दत्तमग्निं मलयपवनावक्षेपकैस्त्वरयेः² सन्धुक्ष्येः । यस्मादवगतमेतत् त्वया यथा मया³ विना कामो निमेषमपि नोत्सहते सोढुं न⁴ शक्नोति । अत्र हि सर्वपञ्चात्पदं⁵ वर्तत इति भाष्यकारवचनप्रामाण्यात्⁶ तदन्वादयोऽपि⁷ षष्ठीसमासाः⁸ साधवः⁹ । मयि अर्पितं मदपितमिति¹⁰ सममीसमासः¹¹ । ममापितमिति¹² पाठान्तरम् । वीज्यतेऽनेनेति¹³ वीजनम् । मदिति विनाशब्दयोगे¹⁴ 'पृथग्विनानानाभिः'¹⁴ इति पञ्चमी ॥ ३६ ॥

1. B, K, N, C: मां विना 2. B: °वक्षप° 3. A: याया 4. B omits न 5. B, C: सर्वं प°; cf. MB. 2, 2, 24. 6 A: भाष्यका ... वच° (lacuna marked by 2 points); B: °कारः व°; cf. MB. 2, 2, 24. 7. C: तन्वाद° 8. C: समासः 9. A: सधवाः 10-10. B omits thi; A: ममपि° for ममापि° 11. C: षष्ठीसममी° 12. B: °नेनैव; C: °नेन 13. A: विनाशयोगे; B: नामश° 14. Pāp. 2, 3, 32.

इति चापि विधाय दीयतां सलिलस्याञ्जलिरेकं¹ एव नौ ।
अविभज्य परत्र यन्मया² सहितः पास्यति ते स बान्धवः ॥३७॥

अग्निं दत्वा ततो नावावाभ्यां साधारण एक³ एव जलाञ्जलिस्त्वया⁴

देयः⁵ । यद्यस्मादविभज्याविभागेन⁶ मया सह परत्र स त्वद्वयस्यः पास्यति । आवयोर्हि सहपानभोजनं सदैवेष्टम् । पृथग्दाने⁷ तु तद्दुर्घटम्⁸ । यदिति⁹ हेतुपदम् । यमिति¹⁰ पाठेऽञ्जलिपरामर्शः¹¹ ।¹² नाविति 'युष्मदस्मदोः'¹³ इत्यादिना चतुर्थीद्विवचनान्तस्यास्मदो नावादेशः¹² ॥ ३७ ॥

1. C: सलिलाञ्ज⁰ 2. K, N: तं मया 3. A, C omit एक
4. C: ⁰ञ्जलिरेव त्वया 5. C: देया 6. C: ⁰भज्य विभा⁰ 7. A:
पृथगे; B: ⁰दानं 8. C omits तद् 9. B: यद्यपि 10. C adds तु
11. B: त्वञ्जलिविमर्षः; C: ⁰रामर्षः 12-12. B omits this. 13. Pāp.
8,1,20.

परलोकविधौ¹ च माधव स्मरमुद्दिश्य विलोलपल्लवाः ।

निवपेः सहकारमञ्जरीः प्रियचूतप्रसवो हि ते सखा ॥ ३८ ॥

हे माधव परलोकविधावौर्ध्वदैहिकेऽपि² मित्रोद्देशेन चलत्किसलयाः³ सहकारमञ्जरीनिवपेर्देयाः । यस्मात् स तव⁴ वयस्यः सदैव चूतकुसुमप्रियः । सहकारश्च चूतविशेष एव ।⁵ अत्यन्तभेदे तु विरुद्धमेतद्वचनं, यदन्यस्य प्रियत्वेऽन्यस्य दानम् । प्रेतोद्देशेन दानं निवापः⁵ ॥ ३८ ॥

1. A: परलोकविधो 2. A, C omit अपि; B: ⁰ध्वंदौहि⁰ 3. B:
चलकिस⁰ 4. A: त for तव 5-5. B omits this.

इति देहविमुक्तये स्थिता¹ रतिमाकाशभवा सरस्वती ।

शफरीं हृदशोषविह्वला² प्रथमा वृष्टिरिवान्वकम्पत³ ॥ ३९ ॥

इत्थं शरीरत्यागनिश्चितां कामवधूमाकाशभवा⁴ अदृश्या सरस्वती वागन्वकम्पत पर्यन्त्रायत⁵ । रतिरक्षार्थमाकाशाद्भारत्युच्चारेत्यर्थः । यथा शफरीं मत्सीं⁶ जलाशयशोषणाकुलां प्रथमप्रवृत्ता⁷ जलधरवृष्टिरनुकम्पते⁸ तथासौ ताम् ।⁹ भवतीति भवा¹⁰ । णस्य¹¹ विभाषितत्वाद्¹² । आकाशाद्भवाकाशभवा⁹ ॥ ३९ ॥

1. B, C: देहविसर्जनोद्यतां 2. K, N: ⁰विकलवां 3. K, N:
⁰वान्वकम्पयत् 4. B: कमव⁰ 5. B: परित्रा⁰ 6. A, B: मत्सीं
7. A: ⁰मप्र ... (lacuna marked by 3 points). 8. C: ⁰कम्पयते

9-9. B: आकाशभवा । णस्य विभाषितत्वात् अच् । भवतीति भवा । 10. C: भवान् 11. C: अस्य णस्य 12. Cf. Kāśikā, 3, 1, 143, Vt.

तामेव¹ वाचमाह --

कुसुमायुधपत्नि दुर्लभस्तव भर्ता न चिराद्भविष्यति ।
शृणु येन² स कर्मणा गतः³ शलभत्वं हरलोचनाचिषाम्³ ॥ ४० ॥

हे कामजाये देहं मा त्याक्षीः । यस्मात् तव पतिरचिरात्⁴ सुलभो भविष्यति⁵ । येन च⁶ कर्मणासौ⁷ त्रिनयननयनज्वालानां⁸ शलभत्वं पतङ्गत्वं दाह्यत्वं प्राप्तस्तदाकर्णय । कुसुमायुधः पतिर्यस्याः सा कुसुमायुधपत्नी⁹ 'विभाषा सपूर्वस्य'¹⁰ इति डीब्लकारौ⁹ ॥ ४० ॥

1. B: तमेव 2-2. B, C: गतः स कर्मणा 3. B, K, N: °नाचिषि
4. C: नातिचिरात् 5. B: भविता 6. B omits च 7. B, C omit असौ
8. B: त्रिनयनाग्निज्वा⁹; C: त्रिनयननेत्रज्वा⁹ 9-9. B omits this.
10. Pāṇ. 4, 1, 34.

अभिलाषमुदीरितेन्द्रियः स्वसुतायामकरोत्प्रजापतिः ।
अथ तेन निगृह्य¹ विक्रियामभिषमः फलमेतदन्वभूत ॥ ४१ ॥

एवमागमः² । ब्रह्मा उदीरितेन्द्रियश्चलितमनाः³ सन्निजदुहितरं तिलो-
त्तमामचकमत । ततस्तेन वशित्वाच्चेतोविकारं निगृह्याभिषमः त्वत्प्रिय⁴
एतत्फलं देहदाहलक्षणमनुबभूव ॥ ४१ ॥

1. A, C: विहृ 2. B omits एव°मः 3. B: °मनः; C: उदेरिते
4. A: त्वदिन्द्रिय; B: त्वन्द्रिय

परिणेष्यति पार्वतीं यदा तपसा तत्प्रवणीकृतो हरः ।
उपलब्धसुखस्तदा स्मरं¹ वपुषा स्वेन स² योजयिष्यति ॥ ४२ ॥
³ इति चाह स धर्मयाचितः स्मरशापान्तशिवां¹ सरस्वतीम्³ ।
अशनेरमृतस्य चोभयोर्वशिनश्चाम्बुधराश्च⁵ योनयः ॥ ४३ ॥

ततो धर्मेण सृष्टिरक्षार्थमभ्यर्थितः⁶ सन् स वेधाः स्मरशापान्तेन⁷ शिवां भद्रां सरस्वतीं वाचमित्येवमुवाच ।⁸ कां वाचमित्याह⁹ । तपसा⁹ तत्प्रवणीकृत आत्मैकनिष्ठ¹⁰ आत्मैकपरायणतां¹¹ नीतः शिवो यदा गौरीं परिणेष्यति¹² उपर्यस्यते तदा¹³ नु¹⁴ भूतजोषः¹⁵ सन्नसौ कामं¹⁶ निजेन देहेन योजयिष्यति । हरगौरीविवाहः¹⁷ शापान्तोऽस्येत्यर्थः¹⁸ । ननु यदि शशापासौ¹⁹ किमिति शापान्तमकरोदित्याह²⁰ । वशिन्ः²¹ प्रभवोऽम्बु-
दाश्राशनेरमृतस्य²² च द्वयोरपि योनयः प्रभवाः²³ । यथा मेघाः कदाचिद-
शनिं क्षिपन्ति कदाचिच्च²⁴ तोयमेवमीश्वरा²⁵ निग्रहानुग्रहावित्यर्थः । उपमा
समुच्चयरूपोऽयमथान्तरन्यासः ।²⁶ योजयिष्यतीत्यनद्यतनेऽपि लट्प्रयोगः²⁷
पदसंस्कारपक्षाश्रयणेन । आहेति भूते कवीनां प्रमादजः प्रयोगः²⁸ ॥४२,४३॥

1. C: स्मरो 2. B, C, K, N: नि- 3-3 In B some other line is written and later cancelled by applying yellow pigment. The above line is added on the yellow pigment. 4. K, N: स्मरशापावधिदां; C: °न्तभवां 5. B: °धरश्च 6. B: °रक्षणार्थ°
7. B: °पान्ते 8-8. B: तां वाचमाह 9. C omits तपसा 10. B omits आ°ष्ठ 11. C: °यणा यस्य तां 12. A: परिरेणेष्यति 13. C: यदा 14. C: अनु 15. B: भूतमुखः 16. C: कामः 17. B: °वाह 18. B: °न्तोऽस्येत्य 19. B: सः शापोऽसौ 20. B: °दित्यर्थः 21. B: वशिन्ः सुवशाः 22. C: °म्बुधाराश्चा° 23. B, C: प्रभवः 24. B omits च 25. B: °मेव ईश्वराणा 26-26. B omits this. 27. A: लट्प्रयोग°

तदिदं परिरक्ष शोभने भवितव्यप्रियसंगमं¹ वपुः ।

रविपीतजला तपात्यये पुनरोधेन हि युज्यते नदी ॥ ४४ ॥

हे शोभने भद्रे तत्तस्मान्निजमेतच्छरीरं² रक्ष मा धाक्षीः । यतो भवि-
तव्यो भावी प्रियसंगमो भर्तुसंयोगो यस्य । एतदेव³ दृष्टान्तेन द्रढयति ।
°ग्रीष्मेण निपीतजलापि⁴ नदी⁵ तपात्यये वर्षासुखे किमोधेन⁶ पूरेण न⁶
युज्यते । °भवितव्यशब्दे⁹ 'कृत्यत्युटो बहुलम्'¹⁰ इति कर्तरि तव्यः⁸ ।
तपात्ययो ग्रीष्मान्तः।युज्यत^{11 12}-इति कर्तरि कर्मणि¹² वा ॥ ४४ ॥

1. B: °तव्यं प्रि° 2. B omits तत्तस्मान् 3. B omits एव 4-4. B: ग्रीष्मे रविपीतजला 5. C omits नदी 6. B: किं मेधेन 7. B omits न 8-8. B omits this; C: भव्यः for तव्यः 9. A: °शब्दो 10. Pāṇ. 3, 3, 113; cf. Pāṇ. 3, 1, 96. 11. A: इज्यत 12-12. B omits इति कर्तरि; C: इति कर्मणि कर्तरि

इत्थं रतेः किमपि भूतमदृश्यरूपं
मन्दीचकार मरणव्यवसायबुद्धिम् ।
तत्प्रत्ययाच्च कुसुमायुधवन्धुरेना¹ -
माश्वासयत्सुचरितार्थपदैर्वचोभिः ॥ ४५ ॥

अदृश्यरूपं किमपि भूतं कोऽपि सत्त्वो² रतेर्मरणव्यवसायबुद्धिमित्थं³
मन्दीचकाराशितिलयत्⁴ । मधुरपि भूतप्रत्ययेन सहार्थैर्वचोभिस्तामाश्वास-
यन्निःशोकीचकार । मुष्टु चरितार्थान्यनुष्ठेयत्वात्⁵ कृतार्थानि पदानि येषु
तैः । तद्यथा — ‘⁶सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् । ⁷सुखा-
त्वं⁸ दुःखमापन्नः⁹ पुनरापत्स्यसे¹⁰ सुखम् ॥’ इत्यादि । ¹¹वमन्ततिलकं
वृत्तम्¹² ॥ ४५ ॥

1. B: नां- 2. B: मरणसत्त्वो 3. B omits रतेर् and इत्थं
4. B: °कार शि°; A: °शितिलयत् 5. B: °तायान्य°; C: °नुष्ठय° 6-6. C
omits this. 7. A: °पन्ना 8. B: °राप्स्यसे 9-9. B omits
this; C omits वृत्तम् a-a: Mbh. 12, 168, 19.

अथ मदनवधूरुपप्लवान्तं व्यसनकृशा प्रतिपालयांवभूव¹ ।
शशिन इव² दिवातनस्य लेखा किरणपरिक्षयधूसरा प्रदोषम् ॥ ४६ ॥

ततस्तदुपश्रुत्य कामजाया व्यसनकृशा³ दुःखक्षामा उपप्लवान्तमनर्था-
वसानं⁴ प्रतिपालयांवभूव प्रत्यैक्षत । यथा दिवातनस्य दिवसभवस्येन्दो-
र्मयूखनाशमलिना लेखा⁵ प्रदोषं निशामुखं प्रतीक्षते । तदा कान्त्याविर्भावात् ।
दिवा भवो दिवातनः । ⁶अव्ययत्वादृच्युल् तुट् च⁷ । पुष्पिताग्रा⁸
वृत्तम्⁹ ॥ ४६ ॥

॥ इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां
कुमारसंभवटीकायां चतुर्थः सर्गः ॥¹⁰

1. K, N: परिपा° 2. B: इवा 3-3. B omits this. 4. A omits
लेखा 5-5 B omits this; cf. Pāṇ. 4, 3, 23. 6. B: °ताग्र-. 7. B
adds : उपमालङ्कारः । इति भद्रम् । 8. A: इति श्रीवल्लभदेवविरचितायां
कुमारसंभवटीकायां चतुर्थः सर्ग इति श्रेयः; B: इति वल्लभदेवविरचितायां
कामवधूविलापं नामश्रुतुर्थः सर्गः; C: इति कुमारसंभवे सद्भिके चतुर्थः सर्गः ।

पञ्चमः सर्गः

¹-रतिकामोदन्तमाख्यायेदानीं देवीवृत्तान्तमाह⁻¹ —

तथा समक्षं दहता मनोभवं पिनाकिना भग्नमनोरथा सती ।

निनिन्द² रूपं हृदयेन पार्वती प्रियेषु सौभाग्यफला हि चारुता ॥१॥

अथ गौरी ³-हृदयेन चेतसा⁻³ रूपं⁴ रामणीयकं⁵ निनिन्द⁶ जगहं⁷ ।
यतः शम्भुना पूर्वोक्तप्रकारेणान्वक्षमेव⁸ कामं प्लुष्यता⁹ भग्नो नाशितः
'शिवो मे भर्ता भूयात्' इति मनोरथो यस्याः । किमित्येतावता रूपगर्ह-
त्याह । ¹⁰-यस्माच्चारुता प्रियेषु⁻¹⁰ सौभाग्यफला ¹¹-प्रियेषु विषयेषु⁻¹¹
सौभाग्यं वाल्मभ्यमेव¹² फलं यस्याः सा ¹³-तथोक्ता । सा च वल्लभा⁻¹³
यदि भवस्य¹⁴ भवेत् तत्कथमसौ¹⁵ मदनं दहेत् । या च न सुभगा किं
तस्या रूपेण । सर्गेऽत्र वंशस्थं¹⁶ वृत्तम् ॥ १ ॥

1-1. A omits this. 2. A, B: निनिन्द 3-3. B: चेतसा हृदयेन
4. B: रूपां 5. A, B, C: रमणी⁰ (D: राम⁰) 6. B: निनिन्द 7. A,
C: जगहं 8. B: °क्तेन प्र⁰ 9. B: प्लषता 10-10. B: यस्मात्प्रियेषु
चारुता 11-11. B: प्रियविषये 12. A, C: वाल्मभ्य⁰ 13-13. B:
तथोक्तवल्लभा 14. B omits भवस्य 15. B omits तत् 16. B:
वंशस्थ-

इयेष सा कर्तुमवन्ध्यरूपतां समाधिमास्थाय तपोभिरात्मनः ।

अवाप्यते वा कथमन्यथा द्वयं तथाविधं प्रेम पतिश्च तादृशः ॥ २ ॥

ततोऽसौ¹ समाधिं नियममाश्रित्य² तपोभिरात्मनोऽवन्ध्यरूपतां
³-सफलं रामणीयकं⁻³ विधातुमियेष⁴ चकमे । न चैतदद्भुतम् । यतोऽन्यथा
तपसा विना तादृशं ⁵-देहार्घदाननिदानं प्रेम तादृशश्च⁻⁵ सप्तभुवनाधिपतिर्म-
हेश्वर⁶ इति कथमेतद्व्ययमासाद्यते । वाशब्दः पूर्वोक्तापेक्षया⁷ समुच्चये⁸ ।
तादृशतथाविधशब्दौ सामान्यार्थाविपि⁹ विशेष्ययोरुत्कृष्टत्वेन¹⁰ प्रसिद्धत्वा-
द्विशेषातिशयनिष्ठावेव ॥ २ ॥

1. A, C: ततः 2. B: नियमस्थाय 3-3. B: सफलरस्यत्वं 4. B omits इयेष 5-5. B: देहनिदानलक्षणं प्रेम तादृशश्च देहार्थदानलक्षणं 6. B: समस्तभुवनाधिपतिः भगवानीश्वर 7. B: °पेक्षी 8. B omits समुच्चये 9. A: समा°, B: °न्यावपि 10. B, C: °विशेषयो°

¹मनीषिताः सन्ति गृहेषु देवतास्तपः क्व वत्से क्व च तावकं वपुः ।
पदं सहेतु भ्रमरस्य पेलवं शिरीषपुष्पं न पुनः पतत्रिणः ॥
इति श्रुतेच्छामनुशासती² सुतां शशाक मेना³ न नियन्तुमुद्यमात् ।
क्व ईप्सितार्थस्थिरनिश्चयं मनः पयश्च निम्नाभिमुखं प्रतीपयेत् ॥३-४॥

तपोविषया श्रुता इच्छाभिलाषो⁴ यस्यास्तां श्रुतेच्छां ज्ञाताशयां दुहितर-
मित्थमनुशासत्युपदिशन्त्यपि मेना उद्यमादुत्साहान्नियन्तुं न शशाक न
प्राभवत् । यतः⁵ ईप्सितेऽर्थे⁶ स्थिरो दृढो निश्चयो व्यवसायो यस्य⁷ °तादृशं
मनः कः प्रतीपयेत् व्यावर्तयेत्⁸ । निम्नाभिमुखमधःप्रसृतं तोयमिव ।
कथमनुशासतीत्याह⁹ °मनीषिता इत्यादि¹⁰ । हे¹¹ पुत्रि देवताराध-
नार्थं¹² चेत्तपस्यसि¹³ तदलम् । यतो निजवेश्मन्येव¹⁴ मनीषिता अभिमता
देवताः सन्ति । °ता आरधय¹⁵ । यतः¹⁶ क्लेशात्मकं क्व तपः क्व च सुकुमारं
त्वदीयं शरीरम् । °एतदेव दृष्टान्तेन द्रढयति । पेलवं सुकुमारं¹⁷ शिरीष-
पुष्पं कर्तुं षट्पदस्य पदमवस्थानं सोढुं शक्नुयात् । न तु¹⁸ शुकादेः पक्षिणः ।
मनीषितमभिप्रेतम् । यथा — ‘मनीषितं द्यौरपि¹⁹ येन दुग्धा’²⁰ इति ।
प्रतीपं²⁰ कुर्यात् प्रतीपयेत्²⁰ ॥ ३-४ ॥

1. B adds before: इदानीं श्लोकद्वयेनाह — 2. K, N: ध्रुवेच्छा°; A: श्रुतीच्छा° 3. B: सेना 4. B: इच्छा तपश्चरणलक्षणाभि° 5. B: यत्र 6. B: ईप्सितार्थे 7. B adds तत्; C adds सः 8-8. B omits this. 9. A, C omit इत्याह 10-10. In B the verse 3 is written completely. 11. A, C omit हे 12. B: देवस्यारा° 13. A: °स्यति 14. B omits निज 15. B: अतश्च 16-16. Repeated twice in A. 17. B omits तु 18. A: द्यावपि 19. Raghuvamśa 5, 33. 20-20. B: करोति प्रतीपयति युगलकम्

कदाचिदासन्नसखीमुखेन सा मनोरथज्ञं पितरं मनस्विनी¹ ।
अयाचतारण्यनिवासमात्मनः फलोदयान्ताय तपःसमाधये ॥५॥

ततः कतिपयकालापगमेऽसौ² निकटवयस्याद्वारेण जनकमात्मनो वना-
वस्थानमयाचत³ 4-प्रार्थयत । किमर्थम् । फलमीश्वराराधनं⁴ तस्योदय⁵
उत्पत्तिः स एवान्तो यस्य तस्मै । तादृशाय तपोऽर्थं समाधये नियमार्थम्⁶ ।
मनोरथज्ञमित्यनुज्ञासंपत्ति⁷ सूचयति⁸ । यो⁹ ह्यभिलाषत्वं न वेत्ति नासा-
वनुजानाति । साभिमानं मनो विद्यते यस्याः¹⁰ सा मनस्विनी मानिनी ।
असन्तत्वाद्विनिः¹¹ । 'तसौ मत्वर्थे'¹² इति भत्वादुत्वाभावः¹³ ॥⁻¹⁰ ५ ॥

1. B: मस्विनी 2. B: °कालोऽप⁰ 3. A: वनास्था⁰; C: अवस्थान⁰
4-4. B: राधनमेव (omits the rest); C: प्रार्थयत् for प्रार्थयत 5. B:
फलस्योदय 6. B adds आधानमधिः । सम्यगधिः समाधिः । तपः समाधिकारणं
तपःसमाधिः । तस्मै तदर्थं । 7. B: °ज्ञासमाधि 8. B adds मनोरथः
महादेवपत्यभिलाषविषयस्तं जानाति 9. B: न 10-10. B omits this.
11. Cf. Pāṇ. 5, 2, 121. 12. Pāṇ. 1, 4, 19; A, C: मत्वर्थः for मत्वर्थे
13. Cf. Pāṇ. 8, 2, 66; A: °त्वादुत्वा⁰

**अथानुरूपाभिनिवेशतोषिणा कृताभ्यनुज्ञा गुरुणा गरीयसा ।
प्रजासु पश्चात्प्रथितं तदाख्यया जगाम गौरीशिखरं शिखण्डिमत् ॥६॥**

ततो गौरी¹ तपोऽर्थं शिखरमद्रिशृङ्गमयासीत् । यतो गरीयसा पूज्येन
गुरुणा² पित्रा दत्ताज्ञा³ अनुमता⁴ । तेनैव दुष्करे कर्मणि⁵ कथमनुज्ञातेति
चेदाह⁶ । अनुरूपेण⁷ योग्येनाभिनिवेशेनाग्रहेण⁸ तोषिणा परितुष्टेन⁹ 'स्थाने-
ऽस्या अभिनिवेशो यातु⁹ हराराधनाय' इति । किं शिखरमित्याह । तदा-
ख्यया गौरीव्यपदेशेनैव जगति पश्चादनन्तरं प्रसिद्धं गौरीशिखरमिति ।
शिखण्डिमत्¹⁰ सदा बहियुतमिति रम्यत्वोक्तिः ॥ ६ ॥

1. B: देवी 2. A, C omit गुरुणा 3. A, C: दत्ता 4. B
omits अनुमता, A: °मत्ता 5-5. B: °ज्ञानेत्याह 6. B adds समुचितेन
7. B: °न ग्रहेण 8. B: तुष्टेण तुष्टयतीति 9. B: यतु 10. B:
शिखण्डि

**विमुच्य सा हारमहार्यनिश्चया विलोलयष्टिप्रविलुप्तचन्दनम् ।
बबन्ध बालारुणबभ्रु वल्कलं पयोधरोत्सेधविशीर्णसंहति ॥७॥**

तपस्यहार्यो हर्तुमशक्यो¹ निश्चयो यस्याः सा² देवी³ मुक्ताहारमपास्य⁴
तदास्पदे⁵ वल्कलं चीरं⁶ बन्ध दध्रे । कीदृशं हारम् । क्रीडाकम्पानुबन्धा-
द्विलोलया⁷ चपलया⁸ यष्ट्या लतयोत्पुंसिताङ्गरागम्⁹ । वल्कलं तु बाला-
रुणबभ्रु नवोदितानूरुकपिलम् । तथा पयोधरोत्सेधेन¹⁰ स्तनोच्छ्रायेण¹¹
वृटितसन्धिवन्धम् ॥ ७ ॥

1. B: हन्तुम्⁰ 2. B omits सा 3. B: अवस्यकरणीयता गौरी for
देवी 4. B omits मुक्ता 5. B: तदा 6. B: चीवरं 7. B
omits क्रीडा; ⁰लोलया for ⁰लोलया; B: ⁰बद्धाद्वि⁰ 8. B: चटुलया 9. B:
हारलतयो 10. C: ⁰त्सेदेन 11. A, B, C: ⁰च्छ्रायेन. The reading of
the text is required in accordance with Pāṇ. 8, 4, 1.

यथा प्रसिद्धैर्मधुरं शिरोरुहैर्जटाभिरप्येवमभूत्तदाननम् ।
न षट्पदश्रेणिभिरेव पङ्कजं सशेवलासंगमपि¹ प्रकाशते² ॥८॥

गौर्या मुखं प्रसिद्धैरलङ्कृतैः केशैर्यद्वन्मधुरं³ मनोज्ञं तथैव⁴ जटाभिरपि⁵
बभूव । तथाहि कमलं न केवलं भ्रमरावलीभिरेव⁶ प्रकाशते² शोभते
⁷यावच्छेवलसंपर्कणापि । शेवलस्यासंगः⁸ शेवलासंगः⁹ । सह⁷ शेवला-
संगेन¹⁰ वर्तते यत्तत्¹¹ सशेवलासंगम्¹² ॥ ८ ॥

1. K, N: सशेव⁰ 2. B: प्रकाश्यते 3. A: केशै⁰; B: यन्मधुरं
4. B: तथैवालङ्कृतैः 5. B omits अपि 6. B: ⁰रावलिभिः 7-7. B:
यावत्सह (and omits छेवल⁰लासंगः) 8. A: ⁰लस्यास्सङ्गः; C: शेवालस्याः
सङ्गः 9. C: शेवालासंगः 10. B, C: शेवालसं⁰ 11. C omits तत्
12. B, C: सशेवालसं⁰

प्रतिक्षणं सा कृतरूपविक्रिया¹ व्रताय मौञ्जीं त्रिगुणां² बभार याम् ।
अकारि तत्पूर्वनिबद्धया तथा सरागमस्या रशनागुणास्पदम् ॥९॥

³मुहुर्मुहुर्विहिततपस्विवेशा सा³ व्रतार्थं त्रिगुणां मौञ्जीं मेखलां
यामुवाह⁴ तथा तस्याः काञ्चीगुणस्थानं सरागं लोहितमकारि⁵ व्यधायि ।
⁶यतः तत्पूर्वं तदादि निबद्धया । अतश्च नितम्बस्य सौकुमार्यान्मौञ्ज्याश्च
पारुष्याद्रक्ततापादनम्⁶ ॥ ९ ॥

1. K, N: कृतरोमविक्रियां 2. C: त्रिगुणा 3-3. B: प्रतिक्षणं मुहु°
 वेशासौ 4. B adds त्रयो गुणा यस्याः सा 5. B omits लोहितम्
 6-6. B reads instead: लोहितमित्यर्थः । तस्याः सौकुमार्यात् मेखलायाश्च
 पारुष्यात् जघननिपीडनात् अनवरतं मुखविक्रिया रूपविक्रिया उत्पाद्यते । 'विहित-
 प्रतिकर्माणं प्रसिद्धं ब्रुवते बुधाः' । 'कृता रूपस्य विक्रिया पूर्वावस्थाविनाशः । तत्पूर्वं
 तदेव प्रथमं निबद्धा नान्यदा अभ्यस्ता ॥'; C: पारुष्यादुक्त° for पारुष्याद्रक्त°

विसृष्टरागादधरात्रिवर्तितः स्तनाङ्गरागारुणिताच्च कन्दुकात् ।

कुशाङ्कुरादानपरिक्षताङ्गुलिः¹ कृतोऽक्षसूत्रप्रणयी तथा करः ॥१०॥

²-तथाधरात् कन्दुकाच्च निषिध्य पाणिरक्षसूत्रप्रणयी⁻³ विदधे । तदानीं³
 तस्योचितत्वात् । आदौ⁴ त्वसौ⁵ रागोत्पादनायौष्ठे⁶ सक्त आसीत्, क्रीडार्थं⁷ च
 कन्दुके । कीदृशादधरात् । ⁸-विसृष्टस्त्यक्तः उपेक्षितो रागोऽलक्तकादिकृतो⁻⁸
 येन । कन्दुकात्⁹ स्तनाङ्गरागेण¹⁰ कुचकुङ्कुमेनारुणितादित्यतिप्रियत्वोक्तिः¹¹ ।
 कीदृशः करः । कुशाङ्कुरादानेन दर्भसूचीग्रहणेन¹² परिक्षताङ्गुलिः पाटित-
 करशाखः । प्रणयः प्रीतिविद्यते यस्यासौ¹³ प्रणयी ॥ १० ॥

1. B: °परिक्षता° 2-2. B: ततोऽधराच्च कन्दुकात् पाणिर्निषिध्य
 अक्षसूत्रप्रणयी तद्वचसनी 3. B: इदानीं 4. B: हस्तौ 5. B: सौ for
 त्वसौ 6. B: °नाय ओष्ठ°; C: °नाय ओष्ठे 7. A: क्रीडार्थं 8-8. B:
 विसृष्ट उपलक्षितो रागोऽलक्तकादिः येन यस्य वा । उत्सृष्टौज्ज्वल्यादधरद्यथा नायिका
 ओष्ठसंस्कारार्थं सितकगुलिमाधायधरं स शुन्ति । रज्यतेति रागः 9. B: कान्दु°
 10. B: स्तत्राङ्ग°; A: °रागेन 11. A, C omit कुच; B: °तादिति प्रिय°
 12. C: °ग्रहणे 13. B: यस्यारसौ

महार्हशय्यापरिवर्तनच्युतैः स्वकेशपुष्पैरपि या स्म दूयते ।

अशेत सा बाहुलतोपधायिनी निषेदुषी स्थण्डिल एव केवले ॥११॥

¹-या देवी पूर्वं परार्घ्यशयनपतितैर्निजकवरीकुसुमैरपि⁻¹ दूयते स्माखिद्यत
 सा तदा भुजलतामुपधानीकृत्य² निषेदुषी निषण्णोपविष्टैव³ केवले शाद्वल-
 रहिते⁴ स्थण्डिल एवाशेत⁵ सुष्वाप । स्थण्डिलशयनस्य व्रतत्वात् ।
⁶-महान्तमुत्कृष्टमर्हतीति महार्हा बहुधना⁻⁶ । बाहुलतामुपदधाति⁷ शिरसि
 करोतीति ⁸-बाहुलतोपधायिनी । दूयते स्मेति 'लट् स्मे' ॥ ⁻⁸ ११ ॥

1-1. B: या पूर्वमुत्कृष्टशयनतले निपतितैर्नि° 2. B: °मुपाधा° 3. B: °विष्टा 4. B omits शाद्वलरहिते 5. B: एव तृणरहितायां भूमौ वशेत; A: °शेते 6-6. B: महानुत्कृष्टो योग्योऽर्हो यस्याः सा महार्हा । महान्तमर्हतीति महार्हा; C: °मर्हन्ति इति for °मर्हतीति 7. A, B: °मुपधाति 8-8. B omits this. 9. Pāṇ. 3, 2, 118.

पुनर्ग्रहीतुं¹ नियमस्थया तया द्वयेषु² निक्षेपमिवापितं³ द्वयम् ।
लतासु तन्वीषु विलासचेष्टितं विलोलदृष्टं⁴ हरिणाङ्गनासु च ॥१२॥

तपोवशाद्विभ्रमत्यागे कविरूहते । तया⁵ गौर्या व्रतस्थया निकटवर्तिषु-
भयेषु द्वयमिदं निक्षेपमिव न्यासभूतमिव⁶ पुनरादातुमर्पितं⁷ स्थापितम्⁸ ।
केषु किमित्याह । तन्वीषु लतासु विभ्रमपरिभ्रमणम्⁹ । चटुलं च वीक्षितं
मृगीषु । विशेषस्य स्त्रीत्वेऽपि द्वयेष्विति सामान्योपक्रमादस्त्रीलिङ्गनिर्देशः¹⁰ ।
निक्षिप्यत इति निक्षेपम् । द्वयविशेषणत्वान्नपुंसकत्वम्¹¹ । ¹²द्वयेष्विति
राश्यपेक्षं द्वयवयवत्वम् । राश्योस्तु प्रत्येकमवयवापेक्षं¹³ बहुत्वमिति बहुवचनं
नानुपपन्नम् । एतदेव च दर्शयितुं लतास्विति हरिणाङ्गनास्विति बहुत्व-
निर्देशः । द्वयमिति त्वेकात्मक एवावयव इत्येकवचननिर्देशः ।¹² ॥ १२ ॥

1. B: पुनर्ग्रहीतुं 2. K, N: द्वयेऽपि 3. B, K, N: निक्षेप इवा°
4. B, C: °लट्टिष्टिर् 5. B omits त 6. B: न्यासमिव 7. B: °राधातु°
8. B: निहितं 9. B omits विभ्रम 10. B. सामान्यापक्रमात् स्त्रीलिङ्गेन
निर्देशः 11. B: अत्र द्वय° 12-12. B reads instead विलासो विद्यते
यस्य तद्विलासि । विलासिचेष्टितं स्थानासनगमनानां हस्तभ्रूनेत्रकर्मणां विशेष उत्पद्यते
13. C: प्रतीकं अव°

अरण्यबीजाञ्जलिदानलालितास्तथा च तस्या¹ हरिणा विशश्वसुः ।
यथा तदीयैर्नयनैः कुतूहलात्पुरः सखीनाममिमीत लोचने ॥१३॥

अरण्यबीजानि नीवारादिब्रीह्यस्तेषां² मुष्टिभिस्तोषिता³ हरिणाः । तथा
तेन प्रकारेण गौर्या⁴ विशश्वसुर्विश्रंभमापुः । यथा तदीयैर्नयनैरसौ⁵ कौतुका-
दग्रतः सखीनां लोचनान्यमिमिमीत पर्यच्छिदत् कस्य⁶ विशालानीति । नेत्रे⁷
मानमत्र सखीनां न त्वात्मनः । तपःस्थाया अनौचित्यात् । ⁸अमिमिमीतेति
माङो लङ् । 'भृजामित्'⁹ । 'ई हल्यघोः'¹⁰ ॥⁸ १३ ॥

1. K, N: तस्यां 2. B omits तेषां 3. B: 'भिः पोषित- 4. B omits गौर्या 5. B: नेत्रैस्तदीयैरसौ 6. B: कस्यापि 7. C: नेत्र- 8-8. B omits this. 9. Pāṇ. 7, 4, 76. 10. Pāṇ. 6, 4, 113.

अतन्द्रिता सा स्वयमेव वृक्षकान् घटस्तनप्रस्रवणैर्व्यवर्धयत्¹ ।
गुहोऽपि येषां प्रथमाप्तजन्मनां न पुत्रवल्लभ्यमपाकरिष्यति² ॥१४॥

सा देव्यतन्द्रितानलसा सती वृक्षकानल्पतरून् कलशकुचपयोभिरात्मनैव पुपोष । येषां पूर्वलब्धजन्मत्वात्³ कुमारोऽपि पुत्रस्नेहं नापाकरिष्यति न हरिष्यति । पूर्वजातो हि मातापितृप्रियः । पुत्रश्च स्तनप्रस्रवणेन पोष्यते⁴ । अल्पा⁵ ह्रस्वा⁶ वा वृक्षा वृक्षकाः । तन्द्रा आलस्यम् । तारकादि-त्वादितच्⁷ ॥ १४ ॥

1. B: 'स्रवणेरवर्ध'⁰ 2. B, K, N: 'वात्सल्यम्'⁰ 3. B: पूर्वजन्मनि लब्धत्वात् 4. A: स्पोष्यते 5. B: अल्पे वा 6. B: ह्रस्वे 7. Cf. Pāṇ. 5, 2, 36; B: 'कादिष्वितच्' and adds पुत्रविषये बालभ्यं तत्रादृश्यमानस्य दर्शने सत्युत्प्रेक्षा स्नेहम् ।

कृताभिषेकां हुतजातवेदसं त्वगुत्तरासंगवतीमधीतिनीम् ।
¹⁻दिदक्षवस्तां मुनयोऽप्युपागमन्⁻¹ धर्मवृद्धेषु वयः समीक्ष्यते ॥१५॥

तामेवंविधां द्रष्टुं मुनयोऽप्युपाययुः² । कीदृशीम् । कृताभिषेकां विहित-स्नानाम् । हुतजातवेदसं³ कृताग्निकार्याम् । त्वग्वल्कलमुत्तरासंग⁴ ⁵⁻उत्तरीयं विद्यते यस्याः ताम्⁻⁵ । ⁶⁻लाघवमनाद्रियमाणाः कर्मधारयान्म-त्वर्थीयं⁷ प्रयुञ्जत एव⁸ । यथा — 'बिसकिसलयच्छेदपाथेयवन्तः'⁹ इत्यादौ । यदि वा त्वचा उत्तरासंगवतीमिति तृतीयासमासः । अधीतं विद्यते यस्यास्ता-मधीतिनी⁻⁶ कृतस्वाध्यायाम् । चिरन्तनास्ते कथं बालां तां¹⁰ द्रष्टुमाययु-रित्याह¹¹ — 'न धर्मवृद्धेषु¹² वयः समीक्ष्यते' । तदुक्तम्¹³ — 'न तेन वृद्धो भवति येनास्य पलितं शिरः । यो वै¹⁴ युवाप्यधीयानस्तं देवाः¹⁵ स्थविरं विदुः'¹⁶ ॥ १५ ॥

- 1-1. K, N: 'वस्तामृषयोऽभ्युपा'⁰ 2. B: 'योऽप्याययुः 3. A: 'वेदं; B: 'जातवेदसं वेदसं 4. A: 'रासंगवतीम्; B: त्वगुत्तरासंग 5-5. A

omits this; C adds त्वगुत्तरासंगवतीं 6-6. B omits this; C: यस्याः सा
ताम^० for यस्यास्ताम^० 7. A, C: यान्महत्वीर्यं 8. Cf. MB. 2, 1, 69,
Vt. 5. 9. Meghadūta 12. 10. B omits तां 11. B omits आह
12. B: धर्मधर्मवृ^० 13. C: यदुक्तम् 14. B: वा 15. B: एव
16. Manusmṛti 2, 156.

**विरोधिसत्वोज्झितपूर्वमत्सरं द्रुमैरपीष्टप्रसवार्चितातिथि^१ ।
नवोटजाभ्यन्तरसंभृतानलं तपोवनं तच्च बभूव पावनम् ॥१६॥**

तद्देव्यास्तपोवनं^२ पवित्रमासीत् । कीदृशम् । अहिमयूरादिभिर्विरोधिभिः^३
सत्त्वैरुज्झितपूर्वमत्सरं^४ त्यक्तशाश्वतिकवैरमिति तपोऽनुभावात्^५ ।
^६यदुक्तम् — ‘सत्सन्निधौ^६ वैरत्यागः’ इति । तथा आसतां सचेतनाः ।
स्थावरैस्तत्परिपि^७ प्रियैः प्रसवैः पुष्पफलैः^७ पूजितागन्तुकम् । नवोटजाभ्य-
न्तरे^८ नूतनपर्णगृहमध्ये^९ संभृतानलं संचिताग्निकम्^८ ॥ १६ ॥

1. B, K, N: °रभीष्ट^०; B, C: °तिथिः 2. B: तद्देवीतपोवनं तपः प्रधानं
वनं 3. B omits विरोधिभिः; C: °विरोधि- 4. B: सत्त्वैः प्राणिभि-
रुज्झितपूर्वमत्सरं जातिविरोधं 5. B: °शाश्वतविरोध^०; A: वैरमिति तपोभावः;
C: वैरमिति तपोनुभावः 6-6. B: तदुक्तम् — महापुरुषसन्निधौ 7-7. B
omits this. 8-8. A: °गृह... (lacuna marked by points of one
fourth of a line). 9. B omits नूतन; नूतनपूर्व

**यदा फलं सर्वसमाधिसाधनं^१ न तावता लभ्यममंस्त काङ्क्षितम् ।
तदानपेक्ष्य स्वशरीरमार्दवं तपो महत्सा^२ चरितुं प्रचक्रमे ॥१७॥**

^३यदासावभिमतफलं^४ भवभर्तृलाभरूपमखिलनियमाधीनत्वात्^५ तावता
परिमितेन तपसा सुलभं^६ नामंस्त^७ नाज्ञासीत्, तदा निजवपुःसौकुमार्य-
मवगणय्यैव कष्टानि व्रतानि चान्द्रायणादीनि^८ कर्तुं प्रारम्भे^३ । ^९लब्धुमशक्य-
मलभ्यम्^९ ॥ १७ ॥

1. K, N: पूर्वतपःसमाधिना 2. C: महत्त्वा 3-3. A: निकर्तुं
प्रचक्रमे कर्तुं प्रारम्भे (omitting the rest). 4. C: यदा साभिमतं फलं 5. B:
°लाभमखि^० 6. B: दुर्लभं 7. B: सती नामंस्त 8. C omits चान्द्रा-
यणादीनि 9-9. A: ... (lacuna marked by 3 points of 4 spaces).

कृमं ययौ कन्दुकलीलयापि या तया मुनीनां चरितं व्यगाह्यत¹ ।
ध्रुवं वपुः काञ्चनपद्मनिर्मितं मृदु प्रकृत्या च सुसारमेव² च ॥१८॥

या देवी पूर्वं वीटाक्रीडयापि³ सौकुमार्यादक्लाम्यत्⁴ तया तदा⁵ तीव्रत-
पश्चर्यया कठिनकायानामृषीणां⁶ चरितं⁷ व्यगाह्यत⁸ पस्पृशे⁹ । अतश्चोत्प्रे-
क्ष्यते¹⁰ । तदीयं शरीरं निश्चितं काञ्चनपद्मेन¹¹ निर्मितं कृतं यत्स्वभावेन मृदु
¹²-अथ च सुसारं¹² दृढं¹³ क्लेशसहम् । ¹⁴-कनककमलं हि¹⁴
¹⁵-सौवर्णत्वात् दृढं पद्मत्वात्¹⁵ मृदु । सस्मितमिति वन्दितमिति च पाठाव-
नायो¹⁶ । ध्रुवशब्द...सा¹⁷ वाचकत्वात् ।¹⁸ व्यगाह्यतेति¹⁸ कर्मणि ॥१८॥

1. C: व्यगाह्यत 2. K, N: ससार⁰ 3. B omits वीटा 4. C:
°क्लाम्यार्थ- 5. B: तु 6. B: °यानामपि ऋषीणां 7. A, C: चेष्टितं
8. A, C: व्यगाह्यत 9. A, B: उपस्पृशे 10. A, C: अतश्चानुमीयते
11. A: °पद्म-; C: °पद्मैः 12-12. A:*** (lacuna marked by 6
points). 13-13. B reads in stead छातं पद्मत्वात् 14-14. A:
°कमल... (lacuna marked by 10 points). 15-15. A: सावर्णत्व...
(lacuna marked by 4 points). 16. A, B: °वनाषौ 17. A:
ध्रुव...सा (lacuna marked by 3 points); C: ध्रुवशब्द...सावा° (lacuna
marked by 6 points). (D: शब्दस्या-) 18. B omits इति; C:
व्यगाह्यतेति

तदेव महत्तप आह¹ —

शुचौ चतुर्णां ज्वलतां² हविर्भुजां शुचिस्मिता³ मध्यगता सुमध्यमा ।
विजित्य नेत्रप्रतिधातिनीं प्रभामनन्यदृष्टिः सवितारमैक्षत ॥१९॥

³शुचावाषाढे⁴ मासि दीप्यमानानां⁵ चतुर्णामग्नीनां⁶ मध्यस्था सती
देवी नयननाशिनीमर्कदीप्तिमभिभूय⁷ तद्गतदृष्टिः⁸ सूर्यमद्राक्षीदिति⁹
पञ्चाग्नितपःकथनम् । ¹⁰-शुचिस्मिता निर्मलहसितेति अक्लान्ति-
कथनम्¹⁰ ॥ १९ ॥

1. A: आ... (lacuna marked by 3 points). 2-2. B, C: शुचि-
स्मिता हविर्भुजां 3: The commentary is missing in A and the
lacuna is marked by 9 points. 4. C omits शुचाव् 5. C:
देदीप्य° 6. C omits चतुर्णाम् 7. C: °दीप्तिरभि°; B adds नेत्रे

प्रतिहन्ति इति नेत्रप्रतिघतिनीं विजित्याभिभूयेत्यभ्यासयोगोक्तिः 8. C: तद्गता
दृष्टि 9. C: °क्षीदित्यर्थः 10-10. C omits this.

¹तथापि² तप्तं सवितुर्गभस्तिभिर्मुखं तदीयं कमलश्रियं दधौ ।
अपाङ्गयोः केवलमस्य दीर्घयोः शनैःशनैः श्यामिकया कृतं³ पदम् ॥२०॥

तथा पूर्वोक्तेन⁴ प्रकारेण रविरश्मिभिः तप्तमपि देवीवक्त्रं⁵ नलिनलक्ष्मीं
बभार⁶ । कमलं हि तपनतापाद्विकसति । केवलमस्यापाङ्गयोर्नेत्रप्रान्तयोः
क्रमाच्छ्यामिकया कालिम्ना⁷ °पदं कृतमतिसौकुमार्यात्⁸ ॥ २० ॥

1. A omits the text and the commentary. 2. K, N: तथाति-
3. B: कृतां 4. C: पूर्वोक्त- 5. C: देवीवदनं 6. C: उवाह
विकासवशात् 7. C omits this. 8-8. C: कृतं पदं इति सौ°

अयाचितोपस्थितमम्बु केवलं रसात्मकस्योडुपतेश्च रश्मयः ।
बभूव तस्याः किल पारणाविधिर्न वृक्षवृत्तिव्यतिरिक्तसाधनः ॥२१॥

¹तस्याः पारणाविधिः शरीरयात्रासंपत्तिः² वृक्षवृत्तेर्व्यतिरिक्तसाधनो-
ऽधिकोपकरणो³ नासीत् । तरुवृत्तितुल्योऽभूत्¹ । तथा ह्यप्रार्थितोपनतं तोयं
केवलमस्याः पारणममृतमयस्य शशिनो मयूखाश्च । द्रुमाणामप्यम्बु शीतांशु-
रश्मयश्च जीवनम् । किलेत्यागमे ॥ २१ ॥

1-1. B: तस्याः पारणाविधिः शरीरयात्रासंपत्तिः वृक्षवृत्तिव्यतिरिक्तसाधनं
नासीत् । वृक्षाणां वृत्तिस्तस्या वृत्तिरिक्तं भिन्नं साधनमुपाकरणं जीवनोपायो यस्य
तादृशो नाभूत् । एतस्यास्तत्त्ववृत्तिरेवाभवत् । साध्यते निर्वर्त्यते येन तत्साधनम् ।
2. A omits श°त्तिः and adds न 3. C: °साधनाधिको

निकामतप्ता द्विविधेन¹ वह्निना नभश्चरेणेन्धनसंभृतेन च² ।
तपात्यये वारिभिरुक्षिता नवैर्भुवा सहोष्माणममुश्चदूर्ध्वगम् ॥२२॥

सा देवी रविकाष्ठजभेदाद्द्विरूपेणाग्निना पूर्वं ग्लपिता सती ततस्तपात्यये
ग्रीष्मान्ते³ प्रथमैर्जलैः सिक्ता भूरिवोर्ध्वप्रवृत्तमूष्माणं⁴ वाष्पममुश्चदिति

⁵-प्रावृट्पस उपक्रान्तिः⁻⁵ । पृथ्वी हि⁶ दावाग्निनाक्रेण ग्रीष्मे⁷ तापिता ततो⁸ वर्षासु⁹ मेघजलसिक्तोष्माण^{10 11}-मुञ्चति । तपो ग्रीष्मः⁻¹¹ ॥ २२ ॥

1. K, N: विविधेन 2. K, N: सा 3. B: घर्मान्ते 4. B: °बोर्धगतमूष्मा° 5-5. B: प्रावृट्समयः प्राप्तः इत्यर्थः; A, C: °तप उप° 6. B omits हि 7. B: च for ग्रीष्मे 8. B omits ततो 9. B: प्रावृट्- 10. B: °सिक्ता ऊष्माणं 11-11. A: मुञ्च... (lacuna marked by 5 points).

स्थिताः क्षणं पक्षमसु ताडिताधराः पयोधरोत्सेधनिपातचूर्णिताः¹ ।
वलीषु² तस्याः स्खलिताः³ प्रपेदिरे चिरेण नाभिं प्रथमोदबिन्दवः ॥ २३ ॥

तस्याः गौर्याः प्रथमप्रवृत्ता⁴ उदबिन्दवो⁵ जलकणाश्रिरेण नाभिस्थानं प्रापुः । तथाहि — पूर्वं क्षणमात्रं पक्षमस्वक्षिलोमसु⁶ स्थितास्तेषां⁷ घनत्वा-
न्नाधः⁸ पतिताः; ततस्ताडिताधराः; ततोऽपि स्तनोच्छ्वायपातेन⁹ चूर्णिताः;
¹⁰-तदनु निम्नत्वाद्वलित्रये¹¹ स्खलिताः; अनन्तरं नाभिमग्नाः¹² । तदनेन¹³
प्रथमप्रावृट्स्वरूपं कथयता देव्या रूपातिशयः¹⁴ सूचितः¹⁵ । उदकस्य
बिन्दव उदबिन्दवः¹⁶ । ¹⁷-मन्थौदनसक्तुबिन्दु^{0 18} इति उदादेशः⁻¹⁷ ।
उत्सेध¹⁹ उच्छ्वायः⁻¹⁰ ॥ २३ ॥

1. C: °उत्सेधनि° 2. A: वल्लीषु 3. B: स्खलि 4. C: प्रथमं
पूर्वं वृत्ताः 5. B: उदकबि° 6. A: पक्षमस्व... (lacuna marked by
2 points). 7. B: °स्तेषां सुसंहतत्वात् 8. B: घनत्वादधः 9. B:
तनोच्छ्वा° 10-10. Lacuna marked by points of 2 lines in A.
11. C: °त्रयमध्ये 12. C: नाभौ मग्नाः 13. B: सद्नेन 14. C:
°शयं 15. C: सूचितं 16. B: उदकबि° 17-17. C: मन्थौ, and
omitting the rest. 18. Pāṇ. 6, 3, 60. 19. C: उत्सेधित

शिलाशयां¹ तामनिकेतवासिनीं निरन्तरास्वन्तरवर्षवृष्टिषु² ।
व्यलोकयन्नुन्मिषितैस्तडिन्मयैर्महातपःसाक्ष्य इव स्थिताः क्षपाः ॥ २४ ॥

³-तां पार्वतीं क्षपा निशा विद्युद्रूपैरुन्मिषितैरवलोकितैर्व्यलोकयन्⁻³
ददृशुः । उत्प्रेक्ष्यते । महातपसां⁴ साक्षित्वे स्थिता इव । साक्षी ह्यसकृत्

पश्यति । कीदृशीं ताम्⁵ । शिलासु शेत इति शिलाशया⁶ दृषत्पट्टसवेशिनी
ताम्⁶ । स्थण्डिले हि⁷ तदा पङ्क्तसद्भावः⁸ । अनिकेतवासिनीं बहिरव-
स्थायिनीम् । कदा । निरन्तरास्वन्तरवर्षवृष्टिषु⁹ । अन्तरे मध्ये वर्ष¹⁰ जल-
मयं¹¹ यासां तामु वृष्टिषु करकारूपासु¹² सतीष्वशनिवर्षेषु पतत्स्वित्यर्थः ।
एवं हि तपसो महत्त्वं भवति । वर्षवृष्टिशब्दयोरेकार्थयोः प्रयोगादत्र विशेषाव-
सायः¹³ । साक्षिणो भावः कर्म वा साक्ष्यम् ॥ २४ ॥

1. B: °शथ्यां 2. A: °वर्ष्मवृ°; B: °वाष्पवृ°; K, N: °रवातवृ°
3-3. A, C omit तां°द्रूपैर् and begin with उन्मि°; B: °रुन्मिषतै°
4. B: तपःसाक्ष्यो 5. B omits ताम्; A: ता 6-6. B: ताम् दृशत्सेविनीम्;
C: °संवादिनी for °सवेशिनी 7. B omits हि 8. B, C: पङ्क्तस्या-
संभवात् 9. B: निरन्तरासु संहतासु अन्तर° 10. B: वर्षो 11. B:
जलं पयो 12. B: करकरू° 13. B adds: व्याख्यान्तराणि त्वहृद्य-
त्वान्नाहतानि ।

निनाय सात्यर्थहिमोत्तरानिलाः¹ सहस्यरात्रीरुदवासतत्परा ।
परस्पराक्रन्दिनि चक्रवाकयोः पुरो वियुक्ते मिथुने कृपावती ॥२५॥

सा देवी² सहस्यरात्रीः पौषनिशा अतिशीतला जलवासतत्परा³ सती
निनायात्यवाहयत् । कीदृशीः । अत्यर्थं हिमोत्तरस्तुषाराधिकोऽनिलो⁴ वायु-
र्यासु । उत्तरशब्द आधिक्यं ब्रुवाणः संमिश्रत्वमाह । यथा⁵ — ‘कम्पोत्तरं
भीरु तवोपगूढम्’,⁶ ‘क्लेशोत्तरं रागवशात् प्लवन्ते’,⁷ ⁸—‘दूर्वायवाङ्कुरप्लक्षत्व-
गभिन्नपुटोत्तरम्’⁹ इत्यादौ । उत्कर इत्युत्किर इति चापपाठावेव । कीदृशी
देवी⁻⁸ । अग्रतो¹⁰ वियुक्ते विशिष्टे चक्रवाकयोर्युग्मे¹¹ कृपावती¹² सदया
स्वयं वियोगव्यथानुभवात्¹³ । विश्लेषवशात् परस्परं चाक्रन्दिनि¹⁴
कूजति¹⁵ । एकस्थानस्थयोरपि¹⁶ हि तयोरन्योन्यमदर्शनमेव वियोगः ।
उदके वास उदवासः । ⁸—‘पेषवासवाहनधिषु’¹⁷ च¹⁸ इत्युदादेशः⁻⁸ । शरद्व-
सन्तयोरनुष्णाशीतत्वान्न¹⁹ तयोर्वर्णनम्²⁰ । ²¹—‘शिशिरोऽपि हेमन्तेनैक-
योगक्षेमः’⁻²¹ ॥ २५ ॥

1. B, C: सात्यन्तहि°; K, N: सात्यन्तहिमोत्किरानिलाः 2. B, C: गौरी
3. B: जलावा° 4. A: °स्तुषारा° 5. B: यदा 6. C: भीरुतया उप° for
भीरु तवोप°; Raghuvamśa 13, 28. 7. Ragh. 16, 60. 8-8. B
omits this. 9. Ragh. 17, 12; A: दूर्वा—यवाङ्कुर° 10. B:

इत्यादौ निपात एव अतो for अग्रतो 11. B: °योमि धुने युगले 12. B: पार्वती 13. B: °नुभावात् 14. B omits च 15. B adds च 16. B omits अपि 17. A, C: वाहनाधिषु 18. Pāṇ. 6, 3, 58. 19. B: °तत्वात् 20. A: तोयवर्ण; B: तपोवर्णनम्; C: तोयवर्ण 21-21. A, C: निशि शिशिरस्यापि हेमन्तेनैकयोगक्षेमत्वात्; B: शिशिरोऽपि वसन्तेनैकयोगक्षेमः ।

मुखेन सा पद्मसुगन्धिना निशि प्रवेपमानाधरपत्रशोभिना ।

तुषारवृष्टिक्षतपद्मसंपदां सरोजसंधानमिवाकरोदपाम् ॥२६॥

हिमसेकेन दग्धाम्भोजश्रीणां¹ 2 नीराणां । सा देवी तोयान्तस्था । तत्र सत्त्वात्² सा³ कमलसुरभिणा⁴ वक्त्रेण⁵ सरोजसंधानमिवाकरोत् पद्मर-
चनामिव व्यधत् । पद्मे⁶ पलाशैर्भाव्यम् । 7 तत्र जपासक्तत्वात् प्रवेपमाने-
नाधरेणैव⁸ पत्रेण शोभत इति⁹ । निशीति तदाप्यत्यागो जलमध्ये¹⁰ प्रति-
पादितः⁷ । 'पद्मोमासहृन्निश'¹¹ इति निशादेशः ॥ २६ ॥

1. B: °ग्धाब्जश्री° 2-2. A: नीरा... (lacuna marked by 5 points); B: नीरजानां for नीराणां सा; C omits दे° त्वात् 3. B, C omit सा 4. B: °भिना 5. C: वक्त्रेण 6. B: पद्मस्य य पद्मस्य; C: पद्म-
7-7. A: तत्तु प्रवेपमानेन... मापद्यते (lacuna marked by 3 points); C: तत्तु
for तत्र; प्रतिपाद्यते for प्रतिपादितः 8. B shows a blank of 3 spaces
after °धरेणैव; C: °मानेन शीतकम्पेण अधरेणैव 9. C omits इति
10. C: जलवासस्य 11. Pāṇ. 6,1,63; B: पद्म

स्वयंविशीर्णद्रुमपर्णवृत्तिता परा हि काष्ठा तपसस्तया पुनः ।

तदप्यपाकीर्णमतः प्रियंवदां वदन्त्यपर्णमिति¹ तां पुराविदः ॥२७॥

तपस² एषा परा काष्ठा कोटिर्यदात्मना³ पतितेन तरुपत्रेण वृत्तिः शरीर-
यात्रा क्रियते⁴ । तया⁵ तु यदा तदपि पर्णमपाकीर्णं त्यक्तं तदा तां प्रिय-
भाषिणीमपर्णां पुराविदश्चिरन्तना⁶ वदन्ति । न भुक्तं पर्णं ययेति⁷ कृत्वा । गौर्या
ह्यपर्णेति⁸ नाम । यदुक्तम् -- 'अपर्णा चैकपर्णा⁹ च¹⁰ तथा स्यादेकपाटला¹¹,
इति । अपर्णमिति¹² कथं द्वितीया । इति शब्देन हि प्रातिपदिकार्थमात्रे-
वस्थापनात्¹³ प्रथमया भवितुं न्याय्यम्—यथा — 'क्रमादमुं नारद इत्यबोधि

सः¹⁴ — इति । चिन्त्यमेतत्¹⁵ । यदिवेतिना¹⁶ पुराविदां संबन्धो न त्वपर्णायाः । तामपर्णामतो वदन्तीति पुराविद आहुरित्यर्थः ॥ २७ ॥

1. K, N: 'न्त्यपर्णेति च 2. B: तपसा 3. A: प्रान्तभूमिर्य⁰ (lacuna marked by 2 points); C: प्रान्तभूमिर्य⁰ 4. A, C omit क्रियते 5. C: तथा 6. A: पुरवि⁰ 7. B: यया तु; C: यथेति 8. B: 'पर्णे 9. B: चैकपत्रा 10. A, C omit च 11. A: पटला 12. B: ननु अप⁰ 13. A: 'मात्रे वस्तुपरात्; B: 'पदकमा⁰; cf. Pāṇ. 2, 3, 46, 14. Śiśupālavadha 1, 3; B: इत्यबोधि सः इत्यबोधि स 15. B omits एतत् 16. B: 'वेति वा 17. B omits इत्यर्थः

मृणालिकापेलवमेवमादिभिर्ब्रतैस्तदङ्ग¹ क्षपयन्त्यहर्निशम्² ।

तपः शरीरैः कठिनैरुपार्जितं³ तपस्विनां दूरमधश्चकार सा ॥ २८ ॥

⁴—एवमादिभिः पञ्चाग्निप्रभृतिभिस्तपोभिर्मृणालिकापेलवं⁴ बिसिनी-सुकुमारं⁵ दिवारात्रं निजं वपुः क्लेशयन्ती⁶ देवी वृद्धमुनीनां कठोरैरपि देहैः संचितं तपो दूरमत्यर्थमधश्चकार जिगाय । ⁷पेलवशब्दः केषांचिन्मतेन ग्राम्यो न सर्वेषाम्⁷ ॥ २८ ॥

1. K, N: 'ब्रतैः स्वमङ्गं; B: 'ब्रतैस्त⁰ 2. K, N: ग्लपय⁰ 3. A: कठिनै⁰ 4-4. B omits एव⁰पोभिर् and starts with मृणा⁰ 5. B: बिसु⁰ 6. A: क्लेशयन्ती; C: कृशयन्ती 7-7. B omits this.

अथाजिनाषाढधरः प्रगल्भवाग्ज्वलन्निव ब्रह्ममयेन तेजसा ।

विवेश कश्चिज्जटिलस्तपोवनं¹ शरीरबद्धः प्रथमाश्रमो² यथा ॥ २९ ॥

ततः कदाचिज्जटिलो³ विप्रो गौर्याश्रममाययौ । कीदृशः । अजिनं मृगचर्म आषाढः पालाशो दण्डस्तौ विभर्ति यः, प्रगल्भवाग्वाचाटः,⁴ ब्राह्म्या च⁵ कान्त्या देदीप्यमान⁶ इव⁷ । अतश्चोत्प्रेक्ष्यते⁸ । शरीरबद्धो देहवान् प्रथमाश्रमो यथा ⁹—ब्रह्मचर्यमिव । ब्रह्मण आगतं ब्रह्ममयं तेन वेदसमुत्थेन तेजसा⁹ ॥ २९ ॥

1. B: कश्चिज्जटि⁰ 2. A: 'श्रयो 3. B: कदाचिज्जटा विद्यते यस्य स

जटिलो 4. B: धाम्ययुक्तवचनः प्रग⁰ 5. B omits च 6. B: दीप्यमानः 7. A, C omit इव 8. B: उत्प्रेक्षते 9-9. A: बहु, and omitting the rest; B: ब्रह्मचारीव for ब्रह्मचर्यमिव; C omits ब्रह्म⁰तेजसा

तमातिथेयी¹ बहुमानपूर्वया² सपर्यया प्रत्युदियाय पार्वती ।
भवन्ति साम्येऽपि निविष्टचेतसां वपुर्विशेषेष्वधिगौरवाः³ क्रियाः ॥३०॥

तं विप्रं देवी⁴ गौरवपुरस्सरया सपर्ययार्चया⁵ हेतुभूतया प्रत्युदियाया-
भ्युज्जगाम⁶ । पूजार्थमग्रतो निर्ययावित्यर्थः । यतोऽसावतिथी⁷ साधुरातिथेयी¹
अतिथिपरिचरणकुशला⁸ । ⁹“पश्यतिथिवसतिस्वपतेर्दृष्ट्वा”⁹ । ननु सापि
स्वयं तपस्विन्येव न तस्माद्गता; अतः¹⁰ कोऽस्यास्तदर्चा प्रति भर¹¹
इत्याह¹² । निविष्टचेतसां शान्तमनसां¹³ साम्येऽपि सति वपुर्विशेषेषु रूपाति-
शेषेषु¹⁴ सबहुमानाश्चेष्टाः¹⁵ प्रसरन्ति । आडम्बराणि¹⁶ किल पूज्यानि ।
स चाजिनादियुक्तत्वाद्विशेषवान्¹⁷ । केचित्तु साम्येऽपि समदृष्टित्वेऽपीति
किलाहुः¹⁸ । ¹⁹कण्ड्वादिषु सपरशब्दपाठात् सपर्ययेति यक्प्रत्य-
यात्¹⁹ ॥ ३० ॥

1. C: तमातिथीयी 2. C: °मानरूपया 3. A: °शेष्व°; K, N: °ष्वतिगौ° 4. B: गौरी 5. B omits सपर्यया 6. B: °याय प्रत्यु-
ज्जगाम 7. A: °वतिथी 8. B: अतिथिपरिचरणचतुरा 9-9. B omits this;
Pāṇ. 4, 4, 104. 10. A, C: तत् 11. B: आत्मनिवेशः 12. B
omits इत्याह 13. B: प्रशान्त° 14. B omits रू°षु 15. C:
°मानाः श्रेष्ठाः 16. B: अत्राम्बराणि 17. A, C: °त्वाद्विशेषवान् 18. B:
विकल्पः 19-19. B omits this; C: कण्ड्वादिषु for कण्ड्वादिषु;
A, C: यक् अप्रत्यया°; cf. Pāṇ. 3, 1, 27.

विधिप्रयुक्तां प्रतिगृह्य¹ सत्क्रियां परिश्रमं नाम विनीय च क्षणम् ।
उमां स पश्यन्नृजुनैव² चक्षुषा प्रचक्रमे वक्तुमनुज्झितक्रमः ॥३१॥

ततोऽसौ³ जटी सम्यक्कृतामर्चमादाय किञ्चिच्च किल विश्रम्य⁴ गदितुं
प्रारभे । अनुज्झितक्रम आश्रितपरिपाटीको वक्तव्यस्य सक्रमाभिधानात्⁵ ।
देवीमृजुनैव⁶ रागद्वेषरहितत्वात् स्पष्टेनैव⁷ चक्षुषा पश्यन् । अनन्तरं किलासौ
⁸“रागं द्वेषं”⁸ च दर्शयिष्यति ॥ ३१ ॥

1. K, N: परिगृह्य 2. B: पश्यन्नु⁰ 3. B omits असौ
 4. B: विश्रम्य नामालीके 5. B: ⁰नार्थ 6. B: देवी ऋजु⁰ 7. C:
 पष्टेनैव 8-8. A, C: रागद्वेषं; B: क्रोधद्वेषं

तमेव क्रममाह —

अपि क्रियार्थं सुलभं समित्कुशं जलान्यपि स्नानविधिक्षमाणि¹ ते ।

अपि स्वशक्त्या तपसि प्रवर्तसे शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम् ॥३२॥

²अपरिच्छिप्रश्ने³ । होमाद्यर्थं कञ्चित्तेवेन्धनदर्भादि सुप्रापम्⁴ । अपि⁵ तव तोयानि विपाद्यदूषितत्वादभिषेकयोग्यानि⁶ । कञ्चिच्च देहसामर्थ्य⁷ समीक्ष्य व्रतानि कुरुषे न मूढग्रहेण । यस्मान्मुख्यतः शरीरं धर्मसाधनम् । समिधश्च कुशाश्च समित्कुशम् । 'जातिरप्राणिनाम्'⁸ ॥ ३२ ॥

1. B: ⁰क्षमानि 2. B reads the commentary differently as :
 अत्र भवती धर्मपरा न स्याः । अविक्रियार्थं समिधश्च कुशाश्च तत्समित्कुशम् । अत्र पद्येऽन्यतो विवृतिश्चिन्त्या । अपि कञ्चि(त्) खलु । यस्मात् अपि ते क्रियार्थे अग्नि-
 होत्रादिद्रव्याः क्रियाः विधातुं सुलभं सुप्राप्तम् । कञ्चि() (lacuna marked by 3
 dashes) द्रुलभं यदि सुलभं तच्चित्रम् । तलान्यपि स्नानविधौ क्षमानि योग्यानि ।
 स्वशक्त्या शरीरमानायस्य तपसि प्रवर्तसे यद्येवं तच्चित्रम् खलु । यस्माद्धर्मस्य
 साधकं निवर्तकं शरीरमाद्यं । यद्यप्यन्यानि तस्य विद्यन्ते तथापि साध्यं साधनं शरीरं
 इत्यर्थः । 3. C: अपि इष्ट⁰ 4. C: सुप्राप्यम् 5. A: अमि
 6. A, C: विपाद्य⁰ 7. A, C: सामर्थ्य— 8. Pān. 2, 4, 6.

अपि त्वदावर्जितवारिसंभृतं प्रवालमासामनुबन्धि वीरुधाम् ।

चिरोज्जितालक्तकपाटलेन ते तुलां यदारोहति दन्तवाससा ॥३३॥

कञ्चिदासां वीरुधां लतानां भवद्दत्तसेकोदकसंजात¹ किसलयमनुबन्धि²
 बद्धं³ जातम्⁴ । कीदृशम्⁵ । ⁶बहुकालत्यक्तयावकेनापि पाटलेन त्वदीय-
 दन्तवाससा⁷ दशनच्छदेन⁸ यत्तुलां⁹ साम्यमारोहति⁹ स्पृशति । द्वयोरपि
 स्वभावलोहितत्वात् । अनुबन्धात्युत्पद्यत¹⁰ इत्यनुबन्धि ॥ ३३ ॥

1. B: त्वदत्त⁰कजातं 2. B: ⁰लयमङ्कुरं वानुबन्धि 3. B: निबद्धं
 4. B: संजातं 5. A adds च; B: किम् 6-6 : A : (lacuna
 marked by 2 points). 7. C: त्वदीयेन दन्त⁰ 8. C: दन्तच्छदेन
 9. C: साम्यमधिरोहति 10. A: अनुद्यत; B: अनुबन्धादुत्पद्यते

अपि प्रसन्नं हरिणेषु¹ ते मनः करस्थदर्भप्रणयापराधिषु² ।

य उत्पलक्षेपचलैर्विलोकितास्तवाक्षिसापत्न्यमिव³ प्रयुज्यते⁴ ॥३४॥

कञ्चित् हरिणेषु¹ मनः प्रसन्नं प्रीतिमत्⁵ । कुतोऽप्रसादाशङ्केत्याह⁶ । त्वत्पाणितलवर्तिकुशापहारेणापराधिषु⁷ कृतागस्मि । कारणान्तरमाह । ये हरिणा⁸ ⁹विलोकितास्तवाक्षिसापत्न्यमिव⁹ स्पर्धामिव¹⁰ कुर्वते चटुलत्वात् । कीदृशैः । ¹¹उत्पलानां क्षेपः¹¹ प्रेरण¹² कम्पोत्पादनं तद्वच्चलैः कम्पैः । क्षिप्यमाणस्य¹³ हि¹⁴ कुवलयस्य¹⁵ कम्पानुबन्धादतितरां¹⁶ शोभा भवति । आक्षेपस्त्वपपाठ¹⁷ एव । प्रणयः¹⁸ प्रार्थना । सपत्नः शत्रुः, तस्य धर्मः¹⁹ सापत्न्यं वैरं स्पर्धा च ॥ ३४ ॥

1. C: हरिणीषु 2. K, N: °पहारिषु 3. K, N: उत्पलाक्षि प्रचलै-
विलोचनैस्तवाक्षिसादृश्यमिव; B, C: उत्पलाक्षेपचलैर्विलोचनैस्त° 4. C: प्रयु-
ज्यते 5. B: प्रीतिमञ्चितम् 6. B: कथमप्र°; C: कुतः प्रसा°
7. B °शापहरे° and adds : करस्थो यो दर्भः तत्र प्रणयः प्रार्थना स एवापराधो
विद्यते येषां । क्लान्तायादानक्लेशो रोषहेतुः । 8. B: च मृगा for हरिणा
9-9. B: अवलोकनैर्वीक्षणैः सपत्नत्वं 10. C omits स्पर्धामिव 11-11 B:
उत्पलानामाक्षेपः 12. B: प्रहरणं 13. B: आक्षिप्य°; C: °मानस्य
14. B omits हि 15. A: कुवलयस्य 16. B: °वन्धित्वादतितरां
17. B: आक्षेप इति त्वपपाठ 18. C: प्रणया 19. A, C: कर्म

यदुच्यते पार्वति पापवृत्तये न रूपमित्यव्यभिचारि¹ तद्वचः ।

तथा हि ते शीलमुदारदर्शने तपस्विनामप्युपदेशतां गतम् ॥३५॥

²हे पार्वति यदिदं लक्षणज्ञैरुच्यते 'यथा³ पापवृत्तये न रूपम्' इति, पापा चासौ वृत्तिराचारः पापवृत्तिस्तदर्थ⁴ रूपं न भवति, 'यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति' इति तदिदानीं वचनमव्यभिचारि सत्यम् । कुत इत्याह । तथा हि तव शीलं विपुलनयने मुनीनामप्युपदेशतां गतं शिक्षकं संपन्नम् । धर्मिष्ठा अपि त्वदीयं चरितं शिक्षन्त इत्यर्थः । यदि⁵ रूपवन्तो दुःशीलाः ⁶स्युस्तत्र-
भवती⁶ धर्मपरा न स्यात् । तस्याश्च रूपवत्त्वमुदारनयनत्वेनै-
वाक्षिप्तम् ॥ ३५ ॥

1. B: °मित्यविभि° 2. B gives the commentary differently
as : हे पार्वति यदिदं लक्षणज्ञैरुदीर्यते उच्यते पापा चासौ वृत्तिराचारः पापवृत्तिः ।

पापवृत्तिः पापस्य वृत्तिरात्मना भस्तस्यैतदर्थं रूपं न भवति । यत्राकृतिस्तत्र न पापो-
द्भवः । 'यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति' । तदिदानीं वचनमव्यक्तसंपन्नम् । न विसंवदति ।
धर्मिष्ठा अपि त्वदीयचरितानि । 3. A, B: यथा 4. C: पापावृ⁰
5. A: यदि'' (lacuna is indicated by 2 points; but C does not show
any blank space). 6-6. A, C: समुद्भवती

विकीर्णसप्तर्षिर्बलिप्रहासिभिस्तथा¹ न गाङ्गैः सलिलैर्दिवश्च्युतैः² ।
यथा त्वदीयैश्चरितैरनाबिलैर्महीधरः पावित एष सान्वयः ॥३६॥

एष³ हिमवान् सपुत्रपौत्रो⁴ यथा त्वदीयैश्चरितैरनाबिलैरकलुषैश्चेष्टितैः⁵
पवित्रीकृतः⁶ तथा न⁶ स्वर्गपतितैर्गाङ्गैः⁷ सौरसैन्धवैरपि निर्मलैरुदकैः ।
⁸गाङ्गा हि नाकात्तच्छिरसि⁸ पतिता । विकीर्णो विक्षिप्तो यः सप्तर्षिभिः
⁹पुष्पादिको बलिरुपहारस्तेन⁹ प्रहासिभिः सितत्वात् स्मयमानैरिव ॥३६॥

1. C: °सिभिर्यथा 2. B: °दिवच्युतैः 3. B: °°°°स्युः एष (blank
of 5 spaces). 4. C: सपुत्रपात्रः 5. B: त्वदीयैरना⁰ 6-6. A,
C: न तथा 7. B omits गाङ्गैः 8-8. A: °°°°च्छिरसि (lacuna
marked by 15 points of a quarter of a line). 9-9. A: बलि-
पुष्पादिक°°°°हारस्तेन (lacuna marked by 4 points); C: बलिपुष्पादिक
उपहारस्तेन

अनेन धर्मः सविशेषमद्य मे त्रिवर्गसारः प्रतिभाति भामिनि¹ ।
त्वया मनोनिर्विषयार्थकामया यदेक एव प्रतिगृह्य सेव्यते² ॥३७॥

³हे भामिनि भानिनि³ ⁴आदौ सारत्वेन ज्ञातोऽप्यद्यानेन वक्ष्यमा-
नेन⁵ वस्तुना सविशेषं धर्मत्रिवर्गस्य⁴ धर्मार्थकामलक्षणस्य सार उत्कृष्टो मे
प्रतिभासते । यत्त्वयार्थकामावनाहत्य स⁶ एवैकोऽङ्गीकृत्य सेव्यते । यदि
चासौ⁷ सर्वोत्कृष्टो⁸ न स्यात् तत्कथं भवती धर्मार्थिनी तपस्येदिति ॥ ३७ ॥

1. K, N: भामिनि 2. B, C: सेवते 3-3. B omits this. 4-4. B:
आदौ ज्ञात्वापि अवसानेन सविशेषं त्रिवर्गस्य 5. C: °मानेन 6. B: धर्म
7, B: ह्यसौ 8. C: °त्कृष्टे

गजनिमीलितेनैव¹ धर्महेतुत्वं² तपसोऽस्या³ उक्त्वेदानीं विशेषजिज्ञासयाह⁴ —

प्रयुक्तसत्कारविशेषमात्मना⁵ न मां परं संप्रतिपत्तुमर्हसि ।

यदा⁶ सतां संनतगात्रि संगतं मनीषिभिः साप्तपदीनमुच्यते ॥३८॥

⁷हे संनतगात्रि⁸ कृशाङ्गि त्वं⁷ मां परमन्यं संप्रतिपत्तुं⁹ बोद्धुं नार्हसि । यतः¹⁰ कीदृशं माम् । आत्मना¹⁰ स्वयमेव न त्वन्यमुखेन¹¹ प्रयुक्तसत्कारविशेषं⁵ विहितपूजातिशयम् । यद्यप्यात्मनाचितः¹² ततः किमित्याह¹¹ । यदा यतो¹⁰ मनीषिभिः पण्डितैः सतां¹⁰ साधूनां संगतं सख्यं साप्तपदीनमुच्यते । 'साप्तपदीनं सख्यम्'¹³ । येन¹⁴ सप्त पदान्युच्चारितानि¹⁵ स सखेत्यर्थः¹⁵ । यदुक्तम्¹⁶ — 'संबन्धमाभाषणपूर्वमाहुः'¹⁷ इति । आवयोश्च वाङ्मिलनं¹⁸ जातमेव ॥ ३८ ॥

1. B: °लितैर 2. B: °हेतुकत्वं 3. A: तपोस्या B: तपस्योस्या
4. B: सविशे⁹ 5. A, C: °क्तसंस्कार⁹ 6. K, N: यतः 7-7. B:
हे नताङ्गि संनतं गात्रं यस्या स्तनाभोगवशात् । हे नताङ्गि 8. C: संनतिगात्रि
9. A: संप्रतिमन्तुं 10-10. B omits this. 11-11. B: प्रयुक्तः पूजाति-
शयो योऽप्यात्मनाचितः स किमतिनान्य इत्याह 12. A, C omit अचितः
13. Pāṇ. 5, 2, 22; B omits this. 14. B: येन सह 15-15. B: चेत्यर्थः
16. B: यतः 17. Raghuvamśa 2, 58. 18. B: °ङ्मिलनं

अतोऽयं¹ किञ्चिद्भवती बहुक्षमां द्विजातिभावादुपपन्नचापलः ।

अयं जनः प्रष्टुमनास्तपोधने न चेद्रहस्यं प्रतिवक्तुमर्हसि ॥३९॥

अतः² सखिभावात् त्वां बहुक्षमां कदर्थनासहामहं³ प्रष्टुकामः । द्विजातिभावाद् ब्राह्मण्यादुपपन्नं सुलभं⁴ चापलं कौतुकं⁵ यस्य मे⁶ । वटुकौतुकादहं पृच्छामीत्यर्थः । यदि चैतन्न रहस्यं⁷ गोप्यं न⁷ तत्प्रतीपं कथयितुमर्हसि । यतो बहुक्षमा⁸ त्वम् । 'ईक्षिक्षमिभ्यां च'⁹ इति णः । प्रष्टुं मनो यस्य स प्रष्टुमनाः । 'लुम्पेदवश्यमः कृत्ये तुंकाममनसोरपि'¹⁰ ¹¹इति मलोपः¹¹ ॥ ३९ ॥

1. K, N: अतोऽत्र 2. B: यतो नाहं परः ततः 3. B: °सहाम्
4. B omits सुलभं 5. B omits कौतुकं 6. B omits मे 7-7. A:
नो गोप्यं; B: गोप्यं न 8. B: °क्षम 9. MB. 3, 2, 1, Vt.; A, C

omit च 10. Kāśikā 6,1,144; A: लम्पेदवश...मनसोरपि (lacuna marked by 4 points); B omits कृत्ये तु काममनसोरपि; C: °वश्यंमः कृत्येन्तं for °वश्यमः कृत्ये तु 11-11. A, C omit this.

कुले प्रसूतिः प्रथमस्य वेधसखिलोकसौन्दर्यमिवोदित¹ वपुः ।

अमृग्यमैश्वर्यसुखं² नवं वयस्तपःफलं³ स्यात्किमतः परं वद ॥४०॥

कथयतोऽधिकं तपःफलं किं तव⁴ भवेत् । °यत्तपसा प्रार्थनीयं तत्सर्वं⁵ तवास्तीत्यर्थः । तथा हि प्रथमस्य वेधसः °आद्यस्य प्रजापतेः °शम्भोः कुले प्रसूतिर्जन्म । हरनिर्माणं⁷ हिमवानित्यागमः । तथा च भारविः 'प्रथयितुं विभुतामभिनिमित्तं प्रतिनिधिं जगतामिव शम्भुना'⁸ इति । अन्ये त्वाहुः । प्रथमो °विधाता ब्रह्मा⁹ । °'प्रजापतेर्वा एतत्तोकं प्रथमं यत्पर्वताः'¹⁰ इति श्रुतिः । वपुश्च ते मूर्तं¹¹ त्रिलोकसौन्दर्यमिवोत्थितम्¹² । °ऐश्वर्यसुखं चाप्रार्थनीयं¹³ पर्वतराजपुत्रीत्वात्¹⁴ । °वयोऽपि नवं¹⁵ प्रत्यग्रं प्राप्त-यौवनत्वात्¹⁶ । अतश्च तपःफलं स्यात्किमतः परं तव¹⁷ । °त्रिसंख्यो लोकखिलोकः⁶ ॥ ४० ॥

1. B: °विद्यतं 2. B: °श्वर्यं सुखं 3. B: °स्तपः परं 4. B omits तव 5-5. B: °पसार्थनीयं सर्वं तत् 6-6. B omits this. 7. B. सङ्करनिर्माणं 8. Kirātārjunīya 5, 3. 9-9. B: ब्रह्मा प्रविधाता ब्रह्मा प्रविधाता ब्रह्मा 10-10. B: प्रजापतिः एकं प्रथमं यियत्पर्वताः; C: यत्पर्वतः for यत्पर्वताः; KS 36, 7. 11. B: सन्तं 12. B: °मिवोदितमुत्थितम् त्रयाणां लोकानां सौन्दर्यमिव 13-13. B: ... प्रार्थ° (lacuna shown by a blank of 7 spaces). 14. B: पार्वती राज°; C: °पुत्रत्वात् 15-15. B: नवं वयः; C omits अपि 16. B omits प्रा°त्वात् 17. B: वद

भवत्यनिष्टादपि नाम दुःसहान्मनस्विनीनां प्रतिपत्तिरीदृशी ।

विचारमार्गग्रहितेन चेतसा न दृश्यते तच्च तनूदरि¹ त्वयि ॥४१॥

अपि च² मानिनीनां दुःसहादनिष्टाद्वैधव्यलक्षणादीदृशी प्रतिपत्तिरनुष्ठानं³ तपश्चर्यालक्षणं भवति । तच्चानिष्टं तव कृशमध्ये विवेकपदवीनिक्षिप्तेन⁴ मनसा⁵ न लक्ष्यते⁶ ॥ ४१ ॥

1. K, N: कृशोदरि 2. B: या 3. B: °ष्टनं नाम संभावनायाम्
4. A: °दवीं नि° 5. B: चेतसा 6. B: दृश्यते

कुत इत्याह —

अलभ्यशोकाभिभवेयमाकृतिर्विमानना सुभ्रु कुतः पितृगृहे ।
परावमर्शो¹ न तवास्ति कः करं प्रसारयेत् पन्नगरत्नसूचये ॥४२॥

अलभ्यो² लब्धुमनर्हः शोकेनाभिभव आक्रान्तिर्यस्याः³ सा तादृशीयमा-
कृतिः संस्थानम्⁴ । अस्यां ह्याकृतौ⁵ वैधव्यं न योग्यम् । परपरिभवादपि⁶
वैराग्यं स्यात् । तदपि तव नास्तीत्याह⁷ । पितृगृहे सुभ्रु कुतो विमानना⁸ ।
परकृतोऽप्यवमर्शो⁹ विध्वंसनाय संस्पर्शस्तव नास्ति । यस्मादुरगशिरोर्मणि-
शलाकाग्रहणाय¹⁰ कः पाणिं प्रसारयेत्¹¹ । न हि त्वत्परिभवकृत्स्वस्थो
भवति । सुभ्रूशब्दे ह्रस्वः प्रमादजो नदीसंज्ञानिषेधात्¹² ॥ ४२ ॥

1. K, N: पराभिमर्शो; C: °मर्शो 2. B: न लभ्यो 3. B omits
आक्रान्तिर् 4. B omits सं°नम् 5. B omits हि 6. B omits
पर 7. A: न मश...स्तीत्याह; B: सर्वमस्तीत्याह; (D, E: नास्तीत्याह);
C: न शममस्तीत्याह 8. A : विमान 9. B: °मर्शो 10. A:
°स्मादुग° 11. B: प्रेरयेत् 12. B adds हा पितः क्वासि [हे] सुभ्रु
(Bhaṭṭikāvya 6, 11); cf. Pāṇ. 1, 4, 4; 7, 3, 167; Uṇadisūtra
2, 68.

किमित्यपास्याभरणानि यौवने धृतं¹ त्वया वार्द्धकशोभि वल्कलम् ।
वद प्रदोषे स्फुटचन्द्रतारके² विभावरी यद्यरुणाय कल्पते ॥४३॥

अतश्च³ कस्मात्तारुण्य एवालङ्कारानपहाय⁴ स्थाविरोज्ज्वलं चीरं⁵ भवत्या
गृहीतम् । यत्किल चतुर्थे⁶ वयसि योग्यं तद्यौवनेऽनुचितम् । तथा च
कथय⁷ — प्रकटशशिनक्षत्रे रात्रिमुखे⁸ निशा यद्यरुणाय कल्पते लौहित्येन
परिणमति । अरुणाद्यसौ प्रभाते भवति । अरुणायेत्यरुणशब्दोऽत्रान्तर्भावित-
भावार्थः⁹ । वल्कलस्य च¹⁰ रक्तत्वादुपमानम् । 'क्वपि संपद्यमाने'¹¹ इति¹²
चतुर्थी । आभरणानां चन्द्रतारका¹³ उपमानम् । वृद्धस्य भावो वार्द्धकम् ।
¹⁴वयोवचनत्वादञ्¹⁴ । वार्द्धमेव¹⁵ वार्द्धकम् । केचिन्मनोज्ञादिषु¹⁶ वृद्ध-
शब्दं पठन्ति ॥ ४३ ॥

1. C: वृत्तं 2. K, N: °तारका 3. B omits अतश्च 4. C: °रान्नपहाय
 5. B: वल्कलं 6. C: चतुर्थी 7. B omits कथय
 8. A: °मुख- 9. B: omits अरुणायेति and अत्र 10. B omits च
 11. MB. 2, 3, 13, Vt. 12. B omits इति 13. B: °तारकं
 14-14. B: अकण् ; cf. Pāṇ. 4, 1, 104. 15. B: वार्द्धमिव; cf. Pāṇ.
 5, 4, 29; MB. 4, 1, 1, Vt. 1. 16. A, C: केचिद्वा मनो°; cf. Pāṇ.
 5, 1, 133.

¹-तपसि कारणान्तराण्युद्धाट्य दूषयितुमाह⁻¹ --

दिवं यदि प्रार्थयसे वृथा श्रमः पितुः प्रदेशास्तव² देवभूमयः ।

अथोपयन्तारमलं समाधिना न रत्नमन्विष्यति मृग्यते हि तत् ॥४४॥

स्वर्गं चेत्तपसाभिलष्यसि³ तन्निरर्थकोऽयं क्लेशः । यतः त्वत्पितृप्रदेशा⁴
 एव सुरपुराणि⁵ । ⁶-अथोपयन्तारं भर्तारमर्थयसे⁻⁶ तदलं समाधिना । मा
 नियमं कृथाः । यतो रत्नं⁷ न ग्रहीतारमन्विष्यति⁸ गवेषयति ⁹-को मां
 ग्रहीष्यतीति⁻⁹ । अपि तु हठात्तदन्येन मृग्यतेऽर्थ्यते । एवं त्वमर्थनीया न तु
 त्वमर्थयसे¹⁰ । उपयच्छते स्वीकरोतीत्युपयन्ता¹¹ पतिः । अलं समाधिनेति
 प्रकृत्यादित्वात्¹² तृतीया¹³ । चतुर्थीविधौ तु पर्याप्त्यर्थस्यालमो¹⁴
 ग्रहणम् ॥ ४४ ॥

- 1-1. B omits this. 2. B: °देशस्त° 3. B: °लषसि 4. B: °देशः
 5. B: °पुरम् 6-6. B: अथ वचनारम्भे उपयन्तारमर्थयसे; C: भर्तारमभिलषसे
 for भर्ता°यसे 7. A, C: रत्नं कर्तुं; B: रत्ने 8. B: गृही° 9-9. B
 omits this; C omits इति in ग्रहीष्यतीति 10. B: अर्थयसे 11. A, C:
 °करोत्यु°; B omits स्वीकरोति 12. B: प्रार्थत्वादित्वात् 13. Cf. MB.
 2, 3, 18, Vt. 14. Cf. MB. 2, 3, 16, Vt.

अथोपयन्तारमिति¹ वरकथावसरे ²-गौर्या उच्छ्वासमालक्ष्याह⁻² --

निवेदितं निःश्वसितेन सोष्मणा मनस्तु मे संशयमेव गाहते ।

न दृश्यते प्रर्थयितव्य³ एव ते भविष्यति प्रार्थितदुर्लभः कथम् ॥४५॥

⁴उष्णेन निःश्वसितेन⁵ मे सूचितं यथा पतिमभिलष्यसीति । तत्रापि मम

मनः संशेते । यतः काम्य एव ते न समास्तः ; कुतः पुनरर्थितोऽपि दुष्प्रापः स्यात् । तव खीरत्नत्वादिति भावः । प्रार्थयितव्य इति हेतौ⁶ कृत्यः ॥ ४५ ॥

1. A: °यत्नार°; B: अत्रोप° 2-2. B: उष्णोच्छ्वासमाह 3. B: प्रार्थयितव्य 4. B gives the commentary variantly as :

अत्राप्यन्यतश्चिन्त्यम् । इत्युक्ते भगवती निशश्वास । ततः पुनराह 'निःश्वसितेन सोष्मणा' इति । सोष्मणा निःश्वसितमकुतार्थस्य भवति । ततनिवेदितमाख्यातम् । अनिश्चये तु मे मनः चित्तं संशयमेव गाहते अवलम्बते । यथा इयं कतमं प्रार्थयते इति । यस्मात् न दृश्यते नास्त्येवासौ ते त्वया प्रार्थयितव्यः प्रार्थनीयः । अस्ति चेत् प्रार्थितदुर्लभः त्वयाभ्यर्थितः स नास्त्येवासौ यस्ते कथं दुर्लभो भविष्यति ॥

5. C: निःश्वासेन 6. C: अर्हे

¹-तदानीं पतिप्रार्थनामेव तूष्णींभावान्निश्चित्याह⁻¹ —

अहो स्थिरः कोऽपि तवेप्सितो युवा चिराय कर्णोत्पलशून्यतां गते ।
उपेक्षते यः श्लथवन्धलम्बिनीजटाः² कपोले³ कलमाग्रपिङ्गलाः ॥ ४६ ॥

अहो चित्रं कोऽपि स्थिरः क्रूरस्तरुणस्तवेप्सित आप्तुमिष्टः ⁴-यस्ते श्रवणकुवलयरहितत्वं⁻⁴ प्राप्ते कपोले शिथिलवन्धवशात् संसमाना जटा उपेक्षते ⁵-न समारचयति⁻⁵ । कलमाख्यः⁶ शालिस्तस्याग्रं किशारुस्तद्वत्पिङ्गलाः कपिलास्तैलसंस्काराभावात्⁷ ॥ ४६ ॥

1-1. B omits this; C: इदानीं for तदानीं 2. K, N: श्लथलम्बिनी°
3. K, N: कपोलदेशे 4-4. B: यस्तेऽवतंसोत्पलर° 5-5. B omits this;
C: समाः रच° for समारच° 6. A: कलशाख्यः 7. B: °स्तैलाभावात्

मुनिव्रतैस्त्वामतिमात्रकर्षितां¹ दिवाकराप्लुष्टविभूषणास्पदाम्² ।
शशाङ्कलेखामिव पश्यतो दिवा सचेतसः कस्य³ मनो न³ दीर्यते¹ ॥ ४७ ॥

मुनिव्रतानि चान्द्रायणादीनि । ⁵-तैरत्यर्थतनूकृतां त्वां⁻⁵ दिने शशिकलामिवावलोक्य⁶ कस्य⁷ सहृदयस्य⁸ मनो न स्फुटति । तेन त्वद्दर्शनान्मम चित्तपोडेति भावः । रविणाप्लुष्टानि⁹ दग्धान्यतिसौकुमार्यादलङ्करणस्थानानि¹⁰ यस्याः । ¹¹-प्लुषेरुदितः प्लुष्टमिति रूपम्⁻¹¹ । दीर्यत¹² इति कर्मकर्तरि ॥ ४७ ॥

1. B, C: °कर्षितां 2. B: °करप्लुष्ट° 3-3. B: न मनो 4. B, C, K, N: दूयते 5-5. B: तैरत्यर्थं त्वां तनुकृतां 6. B: °मिवालो°
 7. B omits कस्य 8. B: सुहृ° 9. B omits आप्लुष्टानि 10. B: °लङ्कारस्था°
 11-11. B omits this; cf. Dhātupāṭha 704; Pāṇ. 3, 2, 102; 7, 2, 15; 7, 2, 56; C: प्लुष्टेरुदितः for प्लवे° 12. B: दीयत

अत्रैमि सौभाग्यमदेन वञ्चितं तव प्रियं यश्चतुरावलोकिनः ।

करोति लक्ष्यं¹ स्थिरमस्य² चक्षुषो न वक्त्रमात्मीयमरालपक्ष्मणः ॥४८॥

तत्र प्रियं³ बालभ्यगर्वेण⁴ वञ्चितं विप्रलब्धमहमवगच्छामि । यस्त्वदीय-
 स्यास्य नेत्रस्यात्मीयं मुखं सन्निधानेन लक्ष्यभूतं⁵ न⁶ कुरुते । यं त्वं⁶
 नेक्षस⁷ इत्यर्थः⁸ । त्वदीयदर्शनेन⁹ हि तस्य जन्मसाफल्यम् । कीदृशस्य
 चक्षुषः¹⁰ । चतुरावलोकितो मधुरदर्शिनः¹¹ । 'चतुर'¹² ¹³किंचिदुच्छ्वा-
 सान्मधुरायतता भ्रुवोः¹⁴ । अत एवारालपक्ष्मणो¹³ नतरोम्णः¹⁵ अधो-
 दृष्टित्वात्¹⁶ ॥ ४८ ॥

1. B: पात्रं 2. B, C, K, N: चिरमस्य 3. B adds दयितं
 4. A: बालभ्य°; B: बालभ्यं गर्वेण 5. A, C: लक्षभूतं 6-6. B:
 करोति । यतस्त्वं तं 7. C: न लक्षसे 8. B: इतीणात्यर्थः 9. B:
 भवदीय° 10. A: चक्षुषोः 11. B: °दर्शिनः 12. B: भ्रूकर्म चतुरं
 13-13. A: °न्मधुरायतता अपरापक्ष्मणो; B: °धुरनयनता भ्रु° 14. —?—
 15. B omits नतरोम्णः 16. B omits अधो

क्रियच्चिरं श्राम्यसि गौरि विद्यते ममापि पूर्वाश्रमसंचितं तपः ।

ततोऽर्धभागेन¹ लभस्व काङ्क्षितं² वरं तमिच्छामि² च साधु वेदितुम् ॥४९॥

हे गौरि क्रियच्चिरं श्राम्यसि कुतः कालादारभ्य तपश्चरसि । यदि वा
 क्रियदन्वधिकं³ चिरकालं⁴ तपस्यसीत्यर्थः । ममापि तावत्⁵ पूर्वाश्रमसंचितं⁶
 ब्रह्मचर्यार्जितं⁷ तपोऽस्ति । ⁸तददर्शनेन त्वमभिमत्⁸ ⁹वरं पतिमाप्नुही-
 त्याशीरनुज्ञा वा⁹ । तं च त्वद्वरं¹⁰ साधु सम्यक्¹¹ ज्ञातुमिच्छामि । योग्य-
 श्चेत्तदनुमन्यत¹² इति भावः । अर्धश्रासौ¹³ भागोऽर्धभागः ॥ ४९ ॥

1. K, N: तदर्ध° 2-2. B: तदर्थमि° 3. B: यदवधिकं; C: क्रिय-

दवधिकं 4. B: दिनकालं 5. B: तद् 6. B omits पू^०तं 7. B: ^०चर्यादिकं 8-8. A: तदर्धं...भिमत्तं (lacuna marked by 4 points); B: ^०मभिलषितं; C: ^०शेनाभिमत्तं 9-9. B: वरमाप्नु^०ज्ञातवान् 10. A, B: तद्वरं 11. C omits सम्यक् 12. B: योग्यं चेतदनुमन्यस 13. C: तच्चासौ

इति प्रविश्याभिहिता^१ द्विजन्मना मनोगतं सा न शशाक शंसितुम् ।
अथो वयस्यां परिपार्श्ववर्तिनीं विवर्तितानञ्जननेत्रमैक्षत^२ ॥५०॥

इत्थं ^३-तेनान्तर्भूयोक्ता सा शालीनत्वादभिप्रायं वक्तुं^३ नाशकत् ।
अथोऽनन्तरं कथनार्थं निकटस्थां सखीमैक्षत^४ । कथम् । विवर्तितं चलितमन-
ञ्जतं^५ नेत्रं यत्र^६ । कथय ^७-त्वमस्येत्यक्षिनिकोचेनालीमचोदयदित्यर्थः ।
पार्श्वमेव^७ परिपार्श्वम् ॥ ५० ॥

1. A: ^०हितं; B: ^०हता 2. C: निवर्ति^० 3-3. B: द्विजेन प्रविश्य
भावानुप्रवेशननुभूय उक्त्वासौ शालीनत्वाद्वक्तुमभिप्रायं 4. B: ^०क्षतादर्शयत्
5. A: ^०मञ्जन-; B: शालित^० 6. B adds ईक्षितं 7-7. A: ^०कोचेन...
श्वमेव (lacuna marked by points of a quater of a line.); C: ^०चोदि-
नीयित्यर्थः । पार्श्वमिव

सखी तदीया निजगाद^१ वर्णिनं निबोध साधो तव चेत्कुतूहलम् ।
यदर्थमम्भोजमिवोष्णवारणं कृतं तपःसाधनमेतया वपुः ॥५१॥

ततो^२ देव्याः^३ सखी वर्णिनमवोचत्^४ । हे साधो ^५-शृणु यदि ते कुतूहलं
कौतुकं^५ यदर्थमनया^६ सरोरुहमिवातपत्रं वपुस्तपःसाधनं^७ व्रतनिर्वर्तकं^८
विहितम् । यथैवाब्जस्यातपनिवारणात्^९ कदर्थना तथैतत्कायस्य^{१०} तपश्चरणा-
दित्यर्थः ॥ ५१ ॥

1. K, N: तमुवाच; B also तमुवाच (but this is written over
some other reading). 2. C adds तस्या 3. C adds इयं
तदीयाः 4. B: वर्णिनं द्विजमवो^० 5-5. B: यदि कौतुकं तन्निबोध शृणु
6. A: ^०मना 7. A: तपसाधनं 8. B: तन्निवर्तकं; C: व्रतनिवर्तकं
9. B: ^०तपवा^० 10. B: तथैव तत्का^०

इयं किलेन्द्रप्रभृतीनधिश्चिद्युर्दिगीशानवमन्य¹ मानिनी ।

अरूपहार्यं मदनस्य निग्रहात्पिनाकपाणिं पतिमाप्नुमिच्छति ॥५२॥

इन्द्रयमवरुणधनदानधिगतविभवान्² दिक्पतीनवमन्यावज्ञयावेक्ष्येयं³
⁴-मनस्विनी हरं किल⁴ भर्तारं लिप्सते । ⁵-किलशब्देनालभ्यत्वं तस्य
 सूचयति⁵ । स्मरस्य⁶ दाहादरूपहार्यं⁷ सौन्दर्येण हर्तुमशक्यम्⁸ । यदि ह्यसौ
 रूपवश्यः स्यादेतन्निमित्तं⁹ मदनं¹ न दहेत् । मानिनीति हरजिगीषोन्मुखत्व-
 मप्याह¹¹ । ¹²-प्रष्टव्यमखिलमेतावता कथितम्¹² ॥ ५२ ॥

1. A, B, C, K, N: महेन्द्र⁰ (but the commentary supports only:
 किलेन्द्र⁰); K, N: ⁰नवमन्य 2. B: इन्द्रवरुणधनदयमानधि⁰; A: इन्द्रयमधनद-
 वरुणानधि⁰ 3. B: ककुप्चतुष्टयेप्रभूतवमन्य उपेक्षयं 4-4. B: किल मन-
 स्विनी हरं 5-5. B omits this. 6. B: तदाहि स्मरस्य 7. A: ⁰हार्य-
 8. A: हन्तुम्⁰ 9. B, C: स्यात्तदेत⁰ 10. B: कामं 11. A:
⁰मस्याह; C: ⁰न्मुखित्वं अस्याः आह 12-12. B omits this, and adds
 इन्द्रादयस्तु रूपहार्यः । उत्तरोत्तररूपमभिलषन्ते; A: प्रष्टव्यमेतावता कथितम्

इदानीं ¹-प्रसंगात् तस्या मदनावस्थां¹ कथयति —

असह्यहुङ्कारनिवर्तितः पुरा स्मरारिमप्राप्तमुखः² शिलीमुखः ।

इमां हृदि व्यायतपातमक्षिणोद्विशीर्णमूर्तेरपि पुष्पधन्वनः ॥५३॥

पूर्वं³ हरमुद्दिश्य ⁴-मदनेन यः⁴ सायकः प्रहितः स स्मरारिमप्राप्तमुख-
 त्वादिमामेव⁵ प्रत्युत हृदयेऽक्षिणोज्ज्वलान् । यतः शम्भुना दुर्जयेन हुङ्कारा-
 स्त्रेण⁶ निवर्तितः पराङ्मुखीकृतः । विशीर्णमूर्तेरपि दग्धवपुषोऽपि । सायक-
 क्षेपानुपदमेव⁷ ह्यसौ हरेणादाहि । व्यायतो दीर्घः पातः प्रवेशो यत्र ।
⁸-अक्षिणोदिति ऋक्षिचिरीत्यस्य रूपम्⁸ । ⁹-न प्राप्तं मुखं यस्य सोऽप्राप्त-
 मुखः । प्राप्तमिति⁹ कर्तरि । स्मरारिमिति गुणक्रियापेक्षा द्वितीया; यथा
 'कृतपूर्वी कटं'¹⁰ 'भुक्तपूर्वी ओदनम्'¹⁰ इति । पुष्पैः पुष्पाणि वा धनु-
 र्यस्य स¹¹ पुष्पधन्वा । 'धनुषश्च'¹² इत्यनङ्गादेशः¹³ ॥ ५३ ॥

1-1. B: तस्याः मदनावस्थां तस्याः 2. K, N: पुरारि⁰ 3. B:
 पूर्वं पुष्पेषुणा 4-4. B omits मदनेन; C: यो मदनेन 5. B: ⁰मेवं

6. B: रुद्रमन्त्रेण हुङ्का^० 7. B, C: सयकाक्षे^० 8-8. B omits this; C: ऋक्षि-
चिरी^० for ऋक्षिचरी^०; cf. Dhātupāṭha 1279; Kṣīrataraṅgiṇī, Svādī,
33. 9-9. B: क्षेपेण प्राप्तमुखो यस्यासौ अप्राप्तमुखः । अप्राप्तमिति 10. MB.
2, 3, 65; cf. Pāṇ. 5, 2, 87. 11. B: असौ 12. Pāṇ. 5, 4, 132.
13. B, C: ^०नङ्गदेशः;—B adds: अक्षिणोदिति निक्षेपेकमेव । केचित् समा-
म्नासिषु रिणोति क्षिणोति च द्वावन्ये प्रतिपेदिरे । तेषामक्षिणोदिति प्रयोगः । काम-
स्योन्मदनादयः पञ्चशराः । तापनाख्येन बाणेन विद्धायाः सन्तापो भवति । पदैर्विक्रयैक-
देशैर्गीत्याश्रयभूतैः ।

तदाप्रभृत्युन्मदना^१ पितुर्गृहे ललाटिकाचन्दनधूसरालका ।
न जातु बाला लभते स्म निर्वृति^२ तुषारसंघातशिलातलेष्वपि ॥५४॥

तत^३ आरभ्यासौ स्मरार्तत्वात्^४ तुहिननिकरदृष्टपटटेष्वपि निर्वृति^५
सौख्यं न कदाचित्लेभे । सन्तापापनुत्तयेऽलङ्कारविच्छित्या^६ ललाटे विहित^७
चन्दनं^८ ललाटिकाचन्दनं^९ तेन धूसरालका मलिनकचा^{१०} । 'कर्णललाटात्कन-
लङ्कारे'^१ । तदेति पञ्चम्यर्थवृत्तिः^{१२} ॥ ५४ ॥

1. C: ततःप्र^०; K, N: तदा प्रभृ^० 2. B, C: निर्वृति 3. B: तदा-
प्रभृतीति निपातसमुदायः । तत 4. B: स्मरव्यथत्वात् 5. A: निर्वृति
6. A: ^०नुत्तये^०; B: सन्तसनुत्तये; C: सन्तापनुत्तये 7. B: निहितं 8. B:
यच्चन्दनं 9. B omits लला^०न्दनं 10. B: मलिनकुन्तला 11. Pāṇ.
4, 3, 65; A: ^०त्कन्नल^०; B: ^०ललाटे; C: ^०त्कन्नल^० 12. B: पञ्चम्यर्थे वसतिः
and adds : ललाटभूतं चन्दनं ललाटिकासौ चन्दनं तेन धूसराः अव्यक्तपाण्डुरा
अव्यक्ताः ।

उपात्तवर्णे चरिते पिनाकिनः सवाष्पकण्ठस्खलितैः पदैरियम् ।
अनेकशः किन्नरराजकन्यका वनान्तसंगीतसखीररोदयत् ॥५५॥

^१—वनान्त उपवने संगीतसखीर्गुणनिकालीः किन्नरीरेषा विरहार्ता असकृ-
दरोदयत् । केन केव^२ । सवाष्पकण्ठे स्खलितैः^३ प्रतिहतैः पदैर्वचोभिः ।
कदा । पिनाकिनश्चरित्रे^४ त्रिपुरवधादावपदाने^५ उपात्तवर्णे वर्णीकृते
गीयमाने । अतश्च प्रियस्यैव^६ चरिते कीर्त्यमाने द्विगुणतररागाविर्भावादस्रो-
त्पत्त्या^७ वचसामस्पृष्टता । सखीनां च कारुण्यादनुरोदनम् । वर्णा गेयशास्त्र-
प्रसिद्धाः^८ स्थाय्यारोहादयः^९ ॥ ५५ ॥

1-1. B: किल्लेशकन्यका विरहन्ताः साक्षादियमरोदयत् । केन केन । सवाष्पैः
कण्ठस्खलितैः 2. A omits केव 3. C: °श्चरिते 4. B adds यशसि
5. B omits एव 6. B: अस्तूत्पत्त्या; C: °वादजस्रोत्पत्त्या 7. B, C:
गीयशास्त्र 8. A, C: °रोह्यादयः

त्रिभागशेषासु निशासु च क्षणं निमील्य नेत्रे सहसा व्यबुध्यत ।

क नीलकण्ठ व्रजसीत्यलक्ष्यवागसत्यकण्ठापितबाहुबन्धना¹ ॥५६॥

²-एषा चतुर्थयामे⁻² कथमपि ³-क्षणमात्रं निद्रावशादक्षिणी⁻³ संकोच्य
भटिति⁴ व्यबुध्यत प्रबुद्धा उन्निदद्रौ⁵ । क प्रियतम⁶ व्रजसीत्यस्फुटं वदन्ती ।
असत्येऽपारमार्थिके कण्ठेऽपित⁷ बाहुबन्धनं भुजपाशो⁸ यया⁹ । ¹⁰-स्वप्ने
ह्येतया⁻¹⁰ स एवागतो¹¹ दृष्टः ॥ ५६ ॥

1. C: °त्यलक्षवा⁰ 2-2. B: त्रिभागे शेषे चतुर्थयामे सा एषा; C: एषा
चतुर्थे यामे 3-3. B: क्षणमात्रं निद्रावशाद्वासानावशादक्षिणी 4. A, B:
चगिति 5. C: उन्निदद्रौ 6. B adds नु 7. A: °ऽपरमा⁰; B:
असत्ये अविद्यमाने अपा⁰ 8. B: °पाशग्रन्थिर् 9. C: यथा 10-10. B
omits this. 11. A: °गगो

यदा बुधैः सर्वगतस्त्वमुच्यसे न वेत्सि भावस्थमिमं¹ जनं कथम्⁻¹ ।

इति स्वहस्तालिखितश्च² मुग्धया रहस्युपालभ्यत चन्द्रशेखरः ॥५७॥

³-एतया च⁻³ मुग्धया चित्रे⁴ स्वयमालिख्य चन्द्रमौलिरित्युपालभ्यत⁵
सासूयमगद्यत⁶ । कथमित्याह । यदा त्वं मनीषिभिः सर्वगतो सर्वव्यापी⁷
कथ्यसे तदेमं जनं भावस्थं भक्त⁸ रागिणं कथं न जानासि । व्यसनिनीमिमां⁹
विज्ञाय परित्राणं ¹⁰-कर्तुं युक्तं तवेत्यर्थः⁻¹⁰ । भावो वासना; तत्र¹¹
तिष्ठतीति¹² भावस्थः¹³ । इममित्यात्मनिर्देशः¹⁴ । ¹⁵-चः पूर्वपेक्षया
समुच्चये । एवमन्यत्र । उपालम्भो वाच्यता⁻¹⁵ ॥ ५७ ॥

1-1. K, N: कथं जनम् 2. K, N: °हस्तोऽलि⁰ 3-3. B: तया;
B, C omit च 4. B: चेति 5. B: शशिमौ⁰ 6. B: अन्यत्कृतः
7. A, B: व्यापी 8. A: भक्त- 9. A, C: त्वच्छरणां मां 10-10. B:

तव युक्तमित्यर्थः 11. B omits तत्र 12. B: तिष्ठति संज्ञातीति वा
13. B: भावावस्थः 14. B, C: इममात्म' 15-15. B omits this; C
omits च

यदा च तस्याधिगमे^{1a} जगत्पतेरपश्यदन्यं न विधिं विचिन्वती ।
तदा सहास्माभिरनुज्ञया गुरोरियं प्रपन्ना तपसे तपोवनम् ॥५८॥

¹-तस्य सर्वेश्वरस्य² हरस्य प्राप्नो यदा चासौ ³-विधिं विचिन्वती⁻³
वीक्षमाणाप्युपायान्तरं⁴ नैक्षिष्ट तदा पितुर्निदेशेनास्माभिः साकं तपोर्थमाश्रमं
प्राप्ता । 'पुण्यैर्विना⁵ न हि भवन्ति समीहितार्थाः'⁶ ॥ ५८ ॥

1a. K, N: °भि° 1-3. C omits this. 2. B: परमेश्व' 3-3. B
omits this. 4. A, B, C: वीक्ष्यमाणा°; C: °प्युपयन्तारं 5. B: यतः
पुण्यै° 6. ?

'कियच्चिरं श्राम्यसि'¹ इत्युत्तरमाह —

द्रुमेषु सख्या कृतजन्मसु स्वयं फलं तपःसाक्षिषु बद्धमेतया² ।
न च प्ररोहाभिमुखोऽपि दृश्यते मनोरथोऽस्याः शशिमौलिसंश्रयः ॥५९॥

अनया स्वयं रोपितेष्वमीषु वृक्षकेषु³ फलमपि बद्धमुत्पन्नम् । अस्यास्तु
⁴-यः शिवालम्बनो मनोरथः स प्ररोहाभिमुखोऽप्यङ्कुरितोऽपि⁻⁴ न
लक्ष्यते । तपसः⁵ साक्षिषु द्रष्टृषु⁶ । तेषां पूर्वं रोपितत्वात् ॥ ५९ ॥

1. Kumārasambhava 5, 49. 2. K, N: दृष्टमेष्वपि; C: बद्धमेष्वपि
3. B: द्रुमेषु वृक्ष° 4-4. B: शिवालम्बनो यो मनोरथोऽभिमुखोऽप्यङ्कुराव-
स्थितोऽपि 5. B: तपः 6. A: द्रष्टु

न वेद्मि स प्रार्थितदुर्लभः कदा सखीभिरस्त्रोत्तरमीक्षितामिमाम् ।
तपःकृशमभ्यवपत्स्यते¹ सखीं वृषेव सीतां तदवग्रहक्षताम् ॥६०॥

अतश्च ²-न जाने⁻² स प्रार्थितोऽपि³ दुर्लभः कदेमां सखीं नियमदुर्बला-
मत⁴ एवालीभिरस्त्रोत्तरं⁵ वाष्पगर्भं दृष्टामभ्यवपत्स्यते परित्रास्यते । वृषा

शक्रो यथा ⁶सीतां तदवग्रहक्षतामिन्द्रानावृष्टिबाधितां⁷ वृष्ट्याभ्यवपद्यते⁻⁶ ।
तस्येन्द्रस्यावग्रहस्तदवग्रहः⁸ । 'अवे ग्रहो वर्षप्रतिबन्धे'⁹ । ¹⁰तपसा कृशा तपः-
कृशेति 'ओजःसहोऽम्भस्तपसस्तृतीयायाः'¹¹ इत्यलुगभावश्चिन्त्यः⁻¹⁰ ॥ ६० ॥

1. K, N: °मभ्युपप° 2-2. B omits this. 3. B: 'थित- 4. C:
'दुर्भला° 5. B: °रसूत्तरं 6-6. B: स्यूतां क्षेत्रभवमनावृष्टिबाधितां दृष्ट्वा-
भ्यवपत्स्यते 7. A, C: °मिद्रेणावृ° 8. C omits तदवग्रहः 9. Pāṇ.
3, 3, 51; B, C: अवग्रहो for अवे ग्रहो; B: बन्धः for बन्धे 10-10. B
omits this. 11. Pāṇ. 6, 3, 3 (Pt. edition reads °स्तमस°).

अगूढसद्भावमितीङ्गितज्ञया निवेदिते¹ नैष्ठिकसुन्दरस्तया ।
अपीदमेवं² परिहास इत्युमामपृच्छदव्यञ्जितहर्षलक्षणः ॥ ६१ ॥

ततस्तयेङ्गितज्ञयाभिप्रायविदा सख्या अगूढसद्भावं प्रकटपरमार्थमिती-
त्थमाख्याते सति स³ नैष्ठिकसुन्दरो वर्णी गौरीमप्राक्षीत् । किमित्याह ।
यदेतदेतयोक्तमपीदमेवं सत्यमुत परिहासो नर्म । द्वितीयप्रश्नपदाभावेऽपि⁴
पाठविशेषवशात्⁵ तदर्थप्रतीतिः । यथा — 'देवः किं⁶ बान्धवः स्यात्'⁷
इत्यत्र । नैष्ठिको ब्रूती; स चासौ सुन्दरः सुभगो नैष्ठिकसुन्दरः । नैष्ठिकत्वं
तद्वेषपरिग्रहात्⁸ । सुन्दरत्वं तु⁹ तस्यैव प्रार्थ्यमानत्वात् । अव्यञ्जितान्य-
प्रकटितानि¹⁰ हर्षलक्षणानि रोमाञ्चादीनि¹¹ येन स तथोक्तः । आत्म-
सौभाग्याकर्णनेन¹² हि तेषामुत्पत्तिर्युक्ता¹³ ॥ ६१ ॥

1. K, N: निवेदितो 2. K, N: अयोद° 3. B omits स
4. B: °प्रश्नाभा° 5. B: पाठवशात् 6. C adds वा 7. Mayūra-
śataka 100. 8. A, B: तद्वेष° 9. B omits तु 10. B:
°कटीकृतानि 11. C: रोमादीनि 12. B: °कत्वनेन 13. C: °तिरुक्ता

अथाग्रहस्ते मुकुलीकृताङ्गुलौ¹ समर्पयन्ती स्फटिकाक्षमण्डलम्² ।
कथंचिदद्रेस्तनया मिताक्षरं चिरव्यवस्थापितवागभाषत ॥ ६२ ॥

ततः पार्वती कृच्छ्रेण परिमितमब्रवीत् । कीदृशी । कुड्मलितकरशाखे³
कराग्रे⁴ सितमणिगुलिकावलये⁵ समर्पयन्ती योजयन्ती⁶ । लज्जानुभावोऽयम् ।
चिरेण⁷ क्लेशेन व्यवस्थापितानुद्यमिता⁸ वाग्यया⁹ ॥ ६२ ॥

1. (K, N: °ङ्गला) 2. B, C, K, N: °क्षमालिकाम् 3. B: संकुचित°
 4. B: पाण्यग्रे 5. B: °मणिवलयं; C: °लिकामयं 6. A: °यन्तीति 7. B
 adds कथंचित् 8. A: °पितोभ्यसिता; C: °पितोभ्यषिता 9. B adds
 at the end: सा चिरं व्यवस्थापिता 'एवं वक्ष्यामि' इति निश्चिता वाक् यया सा;
 C: वाग्यथा

किमुवाचेत्याह --

यथा श्रुतं वेदविदां वर त्वया जनोऽयमुच्चैःपदलङ्घनोत्सुकः ।

तपः किलेदं तदवाप्तिसाधनं मनोरथानामगतिर्न विद्यते ॥६३॥

हे द्विजोत्तम¹-यथा त्वया श्रुतं तथैवैतत्¹ । यतोऽयं जन उन्नतस्थाना-
 क्रमणप्रवणः² । कुत इत्याह । इदं किल तपो हरलाभनिर्वर्तकम् । न चानेन
 तपसा स सुलभ इति किलशब्दः सूचयति । यदि न प्राप्यते किं क्लेशेनेत्याह ।
 मनोराज्यानामविषयो³ नाम⁴ न कश्चिदस्ति⁴ । आशा हि⁵ सर्वत्रैव⁶
 प्रेरयति ।⁷ तदवाप्तीति लज्जावशात् सर्वनामनिर्देशः⁸ । यथाश्रुतग्रहणात्
 विशेषावगतिः⁷ । यथा श्रुतमिति द्वे पदे ॥ ६३ ॥

- 1-1. B: त्वया यथा श्रुतं तथैव तत् 2. B: °मणे प्र° 3. B: मनो-
 रथानाम° 4-4. B: कश्चिन्नास्ति 5. B omits हि 6. B: सर्वत्र
 7-7. B omits this. 8. C: सर्वत्रनाम°

अथाह वर्णी विदितो महेश्वरस्तदर्थिनी त्वं पुनरेव वर्तसे ।

अमङ्गलाभ्यासरतं¹ विचिन्त्य तं तवानुवृत्तिं न तु² कर्तुमुत्सहे ॥६४॥

ततः पुनर्ब्रह्मचारी जगाद ।³ किमित्याह । विदितो महेश्वरः । यथा-
 स्वरूपं जानामि⁴ तमित्यर्थः । महेश्वर इत्युल्लुण्ठनापदम् । कोपगर्भमाह ।
 पुनरपि भवती तदर्थिनी वर्तते⁴ । कामदाहात् प्राक्किल त्वं तदर्थिन्यभूः ।
 तादृशं च परिभवमनुभूयाद्यापि⁵ भूयस्तमेव प्रार्थयसे ।⁶ पुर एवेति पाठे
 तु⁶ वाक्यद्वयमेतत्⁷ सोत्प्राशम् । तदर्थिनी त्वमित्ययुक्तमेतत् ।⁸ पूर्वस्मात्
 कालादारभ्य तदर्थिनी वर्तसे⁸ । तत्रापि पुर⁹ एवाग्रत एव तिष्ठसि न तु
 लज्जया¹⁰ पलायस इत्यर्थः । अहं तु तवानुवृत्तिमनुमतदानेन चित्ताराधनं
 कर्तुं न शक्नोमि । अमङ्गलाभ्यासे¹¹ श्मशानवासादिके¹² रतं सक्तं तं¹²
 त्वत्पर्ति विचिन्त्य वीक्ष्य । न ह्यसौ तव पतिरुचितः ॥ ६४ ॥

1. K, N: °रति 2. B, C: हि; K, N: च 3-3. B: निवेदितो
महेश्वरः । जानामि यथास्वरूपं; C: न जानामि for जानामि 4. B: वर्तसे
5. A, C: पतिपरि° 6-6. B: पुनरेवेति पाठे; C: पुर एवेति तु पाठ 7. B
omits एतत् 8-8. A, C omit this. 9. B: पुनर् 10. B omits
लज्जया 11. B: यतः अम° 12-12. B: रति सक्तिर्यस्य तं तादृशं

इदानीं तद्दोषकीर्तनमाह —

अवस्तुनिर्वन्धपरे कथं नु¹ ते करोऽयमावद्धविवाहकौतुकः² ।
करेण³ शम्भोर्वलयीकृताहिना सहिष्यते तत्प्रथमावलम्बनम् ॥६५॥

हरप्रार्थनया⁴ हे अस्थानहेवाकिनि कथं तवायं बद्धोद्वाहकङ्कणपाणि-
र्भवस्य⁵ कटकीकृतोरगेण बाहुना⁶ तत्प्रथमं तदादि⁷ अवलम्बनं ग्रहणं
सहिष्यते । स हि सर्पाभरणः⁸ ॥ ६५ ॥

1. C: न 2. B, K, N: °मामुक्तवि°; C: °मामुक्तविवाहकङ्कणः
3. B, C: भुजेन 4. B: कथं नु प्रश्ने । हर° 5. B: °ङ्कणः पा°
6. A: बाहुना 7. B: तस्य 8. B: सयभ°

त्वमेव तावत्परिचिन्तय स्वयं कदाचिदेते यदि योगमर्हतः ।

¹वधूदुगूलं च सहसलक्षणं¹ गजाजिनं शोणितविन्दुवर्षि च ॥६६॥

आस्तामन्यः त्वमेव² तावदिदं विचारय² यदि रोचनालिखितहंसाङ्कस्य
पतिवरापट्टांशुकस्य³ रुधिरकणमुचश्च करिचर्मणो⁴ योगः संबन्धो योग्यः ।
भगवान् हि करिकृत्तिवसनः⁵ ॥ ६६ ॥

- 1-1. K, N: °दुकूलं कलहंस° 2-2. A: तावत् परिचिन्तय 3. B:
यदृश्य 4. C: °चर्मणश्च 5. C: °वसनाः

चतुष्कपुष्पप्रकरावकीर्णयोः परोऽपि को नाम तवानुमंस्यते¹ ।

अलक्तकाङ्कानि पदानि पादयोर्विकीर्णकेशासु परेतभूमिषु ॥६७॥

तव² पादयोर्यावकचिह्नानि पदानि क्रमान्³ विक्षिप्तकेशास्थिषु⁴ परेत-
भूमिषु प्रेतावनिषु⁵ श्मशानेषु शत्रुरपि कोऽनुमंस्यतेऽनुज्ञास्यति⁶ । कदाचित्त-
द्योग्यावेव⁷ चरणौ⁸ स्यातामित्याह । चतुष्कं वेश्मविशेषः⁹, तत्र यः पुष्प-
प्रकरः, तत्रावकीर्णयोनिक्षिप्तयोः¹⁰ । एवं यौ¹¹ यावकरञ्जितौ¹² वासवेश्म-
कुसुमोपकारसंचरणोचितौ¹³ तयोः¹⁴ शवकेशास्थिकलिलासु¹⁵ श्मशाना-
वनिषु चङ्क्रमणमतिवैशसम्¹⁶ । भवो¹⁷ हि श्मशानवासी¹⁸ । चतुष्कशब्दे¹⁹
²⁰चतुःशालासंज्ञायां कन्²⁰ ॥ ६७ ॥

1. K, N: °नुमंस्यते 2. B: नाम प्रश्ने । तव 3. A, C: क्रमा
4. B: विक्षिप्य के° 5. B: प्रेतमहीषु 6. C: को नामानुमं° 7. B:
द्योग्यौ 8. B: चरणौ एतौ, A, C omit चरणौ 9. C: वेश्मनि विशेषः
10. A: °कार्ययो°; B, C: °योर्विक्लि° 11. B: या 12. B: °रञ्जितासु
13. B: वेश्म°संचरणोचितौ 14. B: तस्या 15. B: स्ववसकेशकेशास्थि°
16. B: °णमिति वै° 17. A: ततो 18. C: श्मशाननिवासी 19. B:
°शब्देन 20-20. B omits संज्ञायां कन्; cf. Pāṇ. 5, 3, 87.

अयुक्तरूपं किमतः परं वद त्रिनेत्रवक्षः सुलभं तवापि यत् ।
स्तनद्वयेऽस्मिन् हरिचन्दनास्पदे¹ पदं चिताभस्मरजः करिष्यति ॥६८॥

कथयातश्चान्यत्² किमसांप्रतमनुपपन्नं³ यदीशानोरसि⁴ निहितः⁵
शवभूतिरेगुस्तवाप्यस्मिन्⁶ दिव्यानुलेपनोचिते कुचयुगे स्थास्यति । आश्लेष-
वशाद्धि तत्र संचरति⁷ ॥ ६८ ॥

1. C: कुच°; B, C: °नाङ्किते 2. B: एतच्चान्यत् कथय 3. B omits अनु-
पपन्नं 4. A: °नोरस्ति 5. B: निहितं 6. B: भूमिरेणु° 7. B: सिच°

इयं च तेऽन्या पुरतो विडम्बना यदूढया वारणराजहार्यया ।
विलोक्य वृद्धोक्षमधिष्ठितं त्वया महाजनः स्मेरमुखो भविष्यति ॥६९॥

इयं च¹ तवाग्रतो² विडम्बनोपहासरूपा³ स्थितैव । यत्त्वयोढयोद्वा-
हितया⁴ हरवाहनं⁵ जरद्गवमारूढमालोक्य⁶ 7-साधुलोकोऽपि प्रहसित-
वदनः⁷ संपत्स्यते । 8-कदाचित्तद्योग्यैव सा⁸ स्यादित्याह । वारणराजेनै-
रावणेन हार्यया प्राप्यया⁹ । 10-त्वया हीन्द्रेणोढया¹⁰ द्विपेन्द्रेण गन्तुं

न्यायम् । वृद्धश्रासावुक्षा¹¹ वृद्धोक्षः । ¹²-‘अचतुर’¹³ इत्यादिना¹²
अच् ॥ ६९ ॥

1. C omits च 2. C: तवापराग्रतो 3. B: °हासना 4. B:
यत्त्वयारूढयो° 5. B: °वाहं 6. B: °ढमवलवय 7-7. A: °लोका-
नामपि प्रहसति । तवदानः 8-8. B: कदाचित्समये न योग्यैव 9. B:
नेतव्यया प्राप्यया इत्यर्थः 10-10. B: तव हि हृन्नेण उपोढाया 11. B:
°सौ उक्षः; C: °सावुक्षः 12-12. B: अचुरादित्वाद् 13. Pāṇ. 5, 4, 77.

द्वयं गतं संप्रति शोचनीयतां समागमप्रार्थनया कपालिनः¹ ।

कला च सा कान्तिमती कलावतस्त्वमस्य लोकस्य च नेत्रकौमुदी ॥७०॥

पशुपतिसंयोगाभिलाषेणाधुनोभयं² शोच्यत्वं³ प्राप्तम् । ⁴-किं तत् ।
कलावतः⁴ शशिनो⁵ द्युतियुता सा कला, जनस्य नयनानन्दिनी⁶ त्वं च ।
कलावत इत्युल्लुण्ठनापदम्⁷ । स⁸ किल कलावान् विदग्धः ॥ ७० ॥

1. K, N: पिनाकिनः 2. B: पशु...थाभिला° (lacuna shown by a
blank of 3 spaces); C: °धुना भयं 3. B adds दीनत्वं 4-4. B
omits this. 5. B: तच्छशिनो 6. B: नेत्रकौमुदी नयना° 7. C:
°ण्ठनपदम् 8. B: को

वपुर्विरूपाक्षमलक्ष्यजन्मता दिगम्बरत्वेन¹ निवेदितं वसु ।

वरेषु यद्वालमृगाक्षि मृग्यते तदस्ति किं व्यस्तमपि त्रिलोचने ॥७१॥

हे हरिणशिशुनयने² वरेषु कन्यामार्गकेषु³ रूपकुलधनादिकं यन्मृग्यते
गवेष्ट्यते तत्समस्तमास्तां व्यस्तमेकमपि⁴ हरे⁵ किं विद्यते । नैवास्ति । तथा
हि वपुस्तावदस्य⁶ विरूपाक्षमनलपिङ्गत्वाद्विभीषणनेत्रम्⁷ । जन्मापि नैव
लक्ष्यते ⁸-कुतोऽयं जात-⁸ इति । धनमपि दिगम्बरत्वेन ⁹-नग्नतया
कथितम्⁹ ॥ ७१ ॥

1. B: °म्बरत्वेन 2. A: °शिशुनयने; B: शिशुहरिणनयने 3. B: कन्या-
मानकेषु; C: °मार्गेषु 4. B adds: एकदेशमात्रमपि 5. B: हरेः 6. B:
°दप्य 7. B: °पिङ्गलत्वात् भीष° 8-8. B: कुत उद्गत 9-9. A:

नमयुतया क^०; B: नग्नतय⁻चितम् (lacuna shown by a blank of one space).

निवर्तयास्मादसमीक्षितान्मनः^१

क तद्विधस्त्वं क च पुण्यलक्षणा ।

^२-अपेक्षते साधुजनो न वैदिकी^{-२}

श्मशानशूलस्य ^३-हि यूपसत्क्रियाम्^{-३} ॥ ७२ ॥

यत एवमतोऽस्मादपर्यालोचिताच्चेतो^४ निवर्तय पराङ्मुखी कुरु । यस्मात् ^५-स पूर्वोक्तविधः^{-५} प्रकारो यस्य स तद्विधो दुर्भगः कासौ । क च त्वं पुण्यलक्षणा प्रशस्तचिह्ना^६ । अनुचितो^७ युवयोः संगम^८ इत्यर्थः । एतदेव दृष्टान्तेन द्रढयति । साधुजनो द्विजलोकः श्मशानशूलस्य निग्रहस्तम्भस्य^९ वेदोक्तां यूपसत्क्रियां नापेक्षते नार्थयते । न हि यज्ञयूपस्य यः^{१०} सत्कारः^{११} स चौरशूलस्य ^{१२}-केनचित् कोविदेन^{-१२} क्रियते । त्वं च यदि तस्यात्मान-मर्पयसे तदासौ संस्कृतो^{१३} भवति । अत्रापराधे^{१४} त्रिचतुराणि पाठान्तराणि ^{१५}-प्रचरन्ति । तत्र सर्वत्रैकमेव वस्तु । सत्क्रियातुल्यत्वमत्र देव्याः^{-१५} ॥ ७२ ॥

1. K, N: °दसदीप्सितान्मनः 2-2. K, N: अपेक्षयते साधुजनेन वैदिकी;
C: उपेक्षते for अपेक्षते 3-3. K, N: न यूपसत्क्रिया 4. B: °मस्मा°;
C: एवातो° 5-5. A, B, C: सा पूर्वोक्ता विधा 6. B: °चिह्नः 7. B:
अतः 8. B: संयोगः 9. A: °स्तम्भस्य; B: °स्तस्य 10. B omits
यः 11. B: संस्कारः 12-12. B only with न 13. B: संस्थितो
14. B, C: अत्र परार्धे 15-15. B omits this.

इति द्विजातौ प्रतिकूलवादिनि प्रवेपमानाधरलक्ष्यकोपया ।

विकुञ्चितभ्रूलतमाहिते तथा विलोचने तिर्यगुपान्तलोहिते^१ ॥ ७३ ॥

तस्मिन् वर्णिनीत्थमप्रियभाषिणि गौर्या भ्रुकुटि^२ विधाय रोषरक्तापाङ्गे^३ नेत्रे तिर्यक् साच्याहिते क्षिप्ते । गौरववति हि कोपान्न संमुखदर्शनम्^४ । प्रवेप-मानाभ्यामधराभ्यां लक्ष्यः कोपो यस्याः । रुषा ह्योष्ठकम्पः^५ । विकुञ्चिते कुटिलीकृते^६ भ्रूलते^७ यत्राघाने^८ ॥ ७३ ॥

1. B: °न्तलोचने 2. B: भ्रूभङ्गं 3. B: पर्यन्तयो रक्ते रोष° 4. B:

मुख^० 5. B: हितिष्ठकम्पः; C: च ओष्ठ^० 6. B: कुटिले कृते 7. B omits भूलते 8. B: ^०धानम्

उवाच चैनं परमार्थतो हरं न वेत्ति नूनं यत एवमात्थ माम् ।
अलोकसामान्यमचिन्त्यहेतुकं द्विषन्ति मन्दाश्चरितं महात्मनाम् ॥७४॥

एवं च विप्रमसौ जगाद । किमित्याह । तत्त्वतस्त्वं शिवं नूनं न बुद्धयसे । यत एवं ^१-रूक्षं मामात्थ^{-१} ब्रवीषि । यस्माद्ये मन्दा अज्ञास्ते महतां चेष्टितं ^२-सर्वविलक्षणमज्ञेयनिदानं च^{-२} द्विषन्ति निन्दन्ति । यदि च^३ त्वं प्राज्ञो^४ विज्ञातपरमार्थः स्यास्तन्नैवं ब्रूयाः ॥ ७४ ॥

1-1. B. त्वं रूक्षमात्थ 2-2. B: न लोकां नासामन्यं लोकोत्तरमचिन्त्य-
कारणं च सर्वविलक्षणमन्याय निदानं; C: ^०निधानं for ^०निदानं 3. B omits
च 4. B: प्राज्ञो

इदानीं यत्नेन 'अमङ्गलाभ्यासरतम्'^१ इत्याद्युक्तं^२ तत्र यथाक्रममुत्तरमाह —
विपत्प्रतीकारपरेण मङ्गलं निषेव्यते भूतिसमुत्सुकेन वा ।
जगच्छरण्यस्य निराशिषः सतः किमेभिराशोपहतात्मवृत्तिभिः ॥७५॥

इह द्वाभ्यां मङ्गलं सेव्यते^३ । व्याध्याद्यनर्थनाशेच्छुना^४ विभवोत्कण्ठितेन च । यश्च^५ जगतां ^६-शरण्य आतिहरस्तस्य विपन्न^{-६} संभाव्यते । यश्च^७ परिपूर्णत्वान्निराशीनिष्कामः स कामिव विभूतिमप्राप्तां कामयताम्^८ । अतश्च जगच्छरण्यस्य निराशिषः सतो हरस्य किमेभिर्मङ्गलैः । आशयोपहता^९ निन्दिता आत्मवृत्तिः^{१०} स्वरूपं येषां तैः^{११} । आशा चाल्पचेतसाम् । ^{१२}-मङ्गलमित्येकवचननिर्देशो^{१३} युक्तो न वेति बुधाः^{१४} प्रमाणम् । सामान्य-निर्देशो वैभिरिति^{-१२} । ^{१५}-शृणाति भयमिति शरण्यखाता । 'शृरम्योश्च'^{१६} इत्यन्यः । यदि वा शरणे रक्षायां साधुः शरण्यः^{-१५} ॥ ७५ ॥

1. Kumāra. 5, 64; B: ^०रतत्वं 2. B: मुक्तं for इत्याद्युक्तं 3. B: आसेव्यते 4. B: ^०द्यनार्थ^० 5. B: तस्य 6-6. B: शरण्यस्य विपन्न आतिहरस्तस्य 7. B: जश्च 8. B: कामयते 9. B: ^०योपहिता 10. B: ^०वृत्ति 11. B omits तैः 12-12. B omits this; C: वैभिरभिरिति for

वैभिरिति 13. C: 'त्येकवचनेन निर्दिश्यैतरिति बहुवचननिर्देशो 14. C: बुधः 15-15. B: शरणे रक्षायां साधुः शरण्यस्तस्य जगतां । शृणाति भयमिति वा । 16. Uṇadisūtra 381; C: श्रुस्म्यो⁰

¹-‘वपुर्विरूपाक्षम्’² इत्युद्दिष्ट्याह⁻¹ --

अकिंचनः सन्प्रभवः स संपदां

स³ लोकनाथः पितृसन्नगोचरः ।

स भीमरूपः शिव इत्युदीर्यते

न सन्ति याथात्म्यविदः⁴ पिनाकिनः ॥ ७६ ॥

शर्वस्य याथात्म्यविदो यथास्वरूपज्ञा⁵ न विद्यन्ते । तथा ह्यकिंचनोऽपि निर्विभवोऽपि⁶ सन्नसौ⁷ संपदामैश्वर्याणां प्रभवः कारणम् । ⁸-अकिंचनो निराशीर्दरिद्रश्च⁻⁸ । तथा श्मशानवास्यप्यसौ लोकनाथः सप्तभुवनप्रभुः । भैरवादिभीषणरूपोऽपि चासौ⁹ शिव इत्युदीर्यते¹⁰ । यश्च भयानकः¹¹ स कथं श्रेयस्करः¹² स्यात् । अतश्च विरुद्धानेकरूपदर्शनान्न सन्ति याथात्म्य-विदः¹³ पिनाकिनः ॥ ७६ ॥

1-1. A, C omit this. 2. Kumāra. 5, 71. 3. K, N: त्रि-
4. K, N: याथार्थ्यविदः 5. B adds न सन्ति 6. C: निर्विभाव्योऽपि
7. B omits सन्नसौ 8-8. B: निराशीर्दरिद्रश्चाकिंचिनः 9. B omits च
10. B: इत्युच्यते 11. B adds स्यात् 12. B: ⁰स्करं 13. B:
यथात्म्य⁰

विभूषणोद्भासि पिनद्धभोगि वा

गजाजिनालम्बि दुगूलधारि¹ वा ।

कपालि वा स्यादथवेन्दुशेखरं

न विश्वमूर्तेरवधार्यते वपुः ॥ ७७ ॥

²-किं बहुना⁻² । विश्वमूर्तेः सर्वात्मनो देवस्य वपुरेवंविधमेवेति³ नावधार्यंते न निश्चीर्यते । तथा हि विभूषणोद्भासि वा ²-तद्भवतु पिनद्धभोगि वा⁻² प्रोतोरगम्⁴ । विरुद्धोभयरूपमपि⁵ भवतीत्यर्थः । एवमुत्तरत्र । गजाजिना-

लम्बि वा⁶ कृत्तिधारि⁷ वा सुपट्टांसुकभृद्वा । कपालयुतं वा भवतु शशि-
मुकुटमथवा । कदाचिद्भीषणोऽसावीक्ष्यते कदाचित् सौम्यः⁸ । यतो
विश्वमूर्तिरित्यर्थः⁹ । ²-एतेन 'त्वमेव'² तावत्¹⁰ इति¹¹ प्रत्युक्तम् ॥ ७७ ॥

1. K, N: दुकूल° 2-2. B omits this. 3. B: °मेवं इति 4. A:
प्रेतो°; B: प्रावृतो° 5. B: °रूपमिति 6. B omits वा 7. B:
करिकृत्ति° 8. B: सौम्यः 9. B, C: °रिति वाक्यार्थः 10. Kumāra.
5, 66. 11. B: इत्यत्र

‘पदं चित्ताभस्मरजः करिष्यति’¹ इत्युत्तरयितुमाह² —

तदङ्गसंस्पर्शमवाप्य³ कल्पते
ध्रुवं चित्ताभस्मरजो⁴ विशुद्धये ।
तथा हि नृत्ताभिनयक्रियाच्युतं⁵
विलिप्यते⁶ मौलिभिरम्बरौकसाम् ॥ ७८ ॥

तस्य देवस्याङ्गसंपर्क⁷ लब्ध्वा निश्चितं चित्ताभस्मरजोऽपि पवित्रं
संपद्यते । कुत इत्याह । ⁸-तथा हि⁸ नृत्ते⁹ येऽभिनयाः¹⁰ करचरणादि-
प्रयोगास्तेषां¹¹ क्रिया करणं तद्वशात् पतितं तन्नाकिनां शिरोभिर्विलिप्यते¹²
उत्पुंस्यते¹³ । यदि चामङ्गलं स्यात् तत्कथमहंपूर्विकया शक्राद्या उत्तमाङ्गेन
तद्विभृयुः¹⁴ । ¹⁵-एतच्च प्रत्यक्षलक्षणम्¹⁵ ॥ ७८ ॥

1. Kumāra. 5, 68; B: अधुना पदं for पदं 2. B: इत्यत्रोत्तरमाह
3. K, N: °संसर्गम्° 4. A: चित्ताभ° 5. K, N: नृत्याभि° 6. C:
विलुप्यते 7. B: °संस्पर्शं च 8-8. C omits this. 9. B: नृत्ता 10. C
omits ये 11. A: °योगस्ते°; B: °णादिकास्तेषां 12. A, C: °विलुप्यते
13. A, C omit उत्पुंस्यते 14. B: तद्विभृयुः 15-15. B omits this;
C: °लक्ष्यम् for °लक्षणम्

असंपदस्तस्य वृषेण गच्छतः प्रभिन्नदिग्वारणवाहनो वृषा ।
करोति पादावुपगम्य मौलिना विनिद्रमन्दाररजोरुणाङ्गुली ॥ ७९ ॥

तस्य देवस्य वृषगामित्वादसंपदो जरद्गवधनस्यापि¹ वृषा शक्रः
चरणावागत्य² शिरसा विनिद्रमन्दाररजोरुणाङ्गुली विकसितसुरकुसुम-

परागलोहिताङ्गुलीकौ विधत्ते । एवमीदृशोऽपि यदि³ दरिद्रस्तदेवमस्तु ।
⁴‘असंपद’ इति परमतापेक्षया । एतेन⁴ ‘विलोक्य वृद्धोक्षम्’⁵ इति,
⁴‘दिगम्बरत्वेन निवेदितं वसु’⁶ इति⁴ च⁷ प्रत्युक्तम् । कीदृशो वृषा ।
 प्रभिन्नः स्फुटितगण्डो⁸ दिग्धारण ऐरावणो⁹ वाहन¹⁰ यस्य सः । उपगम्य
 द्विपेन्द्रादवरुह्य¹¹ ॥ ७६ ॥

1. C: °द्वग यस्यापि 2. A: शर° 3. B, C omit यदि 4-4. B
 omits this; A: °मत्पे° for °मतापे° 5. Kumāra. 5, 69. 6. Kumāra.
 5, 71. 7. B: अत्र 8. B: °तमत्तो 9. B: ऐरावनो 10. B:
 वाहनो 11. B: °न्द्रमव°

विवक्षता¹ दोषमपि च्युतात्मना त्वयैकमीशं प्रति साधु भाषितम् ।
 यमामनन्त्यात्मभ्रुवोऽपि कारणं कथं स लक्ष्यप्रभवो भविष्यति ॥८०॥

भवता² च्युतात्मना हरनिन्दावशाद् भ्रष्टचेतसा³ ‘अलक्ष्यजन्मता’⁴ इति
 दोषमपि कथयता शिवोद्देशेन⁵ साधु भद्रमेकमुक्तम्⁶ । यस्माद्यं ब्रह्माणोऽपि⁷
 प्रभवमामनन्ति कथयन्ति । ⁸‘कामो ब्रह्मा ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च’⁹ त्वत्संभूतं
 स्थाणु चरिष्णुचेदम्’ इति⁸ । स¹⁰ देवः कथं लक्ष्यप्रभवो ज्ञातजन्मा भवि-
 ष्यति । तस्मादजत्वं¹¹ स्तुतिरेव ॥ ८० ॥

1. B: विवक्षिता 2. B omits भवता 3. B adds भवता 4. Ku-
 māra. 5, 71; B: जन्म for जन्मता 5. B: सिवो° 6. B: °मेकं वच
 उक्तम् 7. A: ब्राह्म° 8-8. Mbh, 7, 172, 68; A: वा न वेदम्; C:
 वा न श्नु वेदम्; B omits this. 9. A, C: ब्रह्मणाश्च 10. B:
 अतः स 11. A: °जत्वां

अलं विवादेन यथा श्रुतस्त्वया¹ तथाविधस्तावदशेषमस्तु² सः ।
 ममात्र भावैकरसं मनः स्थितं न कामवृत्तिर्वचनीयमीक्षते³ ॥८१॥

अथवा किमत्रोद्ग्राहणिकया⁴ । भवता यादृशोऽवगतस्तादृशः सर्वमसौ⁵
 भवतु । मम त्वत्र⁶ देवे⁷ भावेन ⁸भक्तचनुरागेणैकरसमेकरूपं मनः⁹ स्थित-
 मनुरागमयमेव संपन्नम् । न त्वया व्यावर्तयितुं⁸ शक्यमित्यर्थः । यतः¹⁰
 कामवृत्तिः स्वेच्छाव्यवहृतिर्वचनीय¹¹ ¹²वाच्यतां नेक्षते¹² । यदुक्तम् —

‘असद्ग्रहस्य का नीतिर्व्यसनस्य क यन्त्रणा । ¹³विपरीतार्थबोद्धारः सत्पथे
केन योजिताः⁻¹³ ॥’ अशेषमित्यस्तिक्रियाविशेषणम्¹⁴ ॥ ८१ ॥

1. C: श्रुनस्तया 2. A: °विदस्ता° 3. A, B, C: °यदर्शिनी
(the commentary supports °यमीक्षते only). 4. C: °मत्र ग्रह°
5. C: सर्वमस्तु 6. A: त्वत 7. B: देवो 8-8. B: °णैकं रसमेकरूपं
स्थितमस्थि तदनुरागमन्तयितु 9. C: °रूपं मनः 10. B: यस्माद्वचवहारः
11. B: °हृत्तिर्नव° 12-12. B: परवाच्यतामीक्षते 13-13. B: विपरीता°
(lacuna shown by a blank of a quarter of a line). 14. B:
°षमितिक्रि°

निवार्यतामालि किमप्ययं वदुः¹

पुनर्विवक्षुः स्फुरितोत्तराधरः ।

न केवलं यो महतोऽपभाषते²

शृणोति तस्मादपि यः स पापभाक् ॥ ८२ ॥

इतो गमिष्याम्यथवेति वादिनी

चचाल³ सा च⁻³ स्तनभिन्नवल्कला ।

स्वरूपमास्थाय च तां कृतस्मितः

समाललम्बे वृषराजकेतनः ॥ ८३ ॥

⁴इत्थं वादिनी ब्रुवाणा सा च देवी चचाल । देवोऽपि प्रत्यक्षीभूय
स्मेरमुखस्तां समाललम्बे अवाष्टभनात् । किं वदन्तीत्याह⁻⁴ । हे आलि सखि⁵
अयं वदुर्विप्रशिशुरपास्यताम् । यस्मादतोऽन्यदप्यधिकं⁶ किमप्यवाच्यं विवक्षु-
र्वक्तुकामः । यतः स्फुरितोत्तराधरश्चलितोर्ध्वोष्ठः । विवक्षया चौष्ठकम्पः⁷ ।
यदि⁸ किमपि विवक्षुः⁻⁸ किमिति निवार्यत इत्याह । यस्मान्न केवलं⁹ यो
महत् उत्तमानपभाषते परिवदति¹⁰ स¹¹ पापभाक् ; योऽवद्योऽपि¹² तस्मा-
न्निन्दकादाकर्णयते¹³ सोऽप्यपुण्यमाप्नोति । ¹⁴अथैष न निवर्तते⁻¹⁴ तदहमे-
वेतोऽस्मात्¹⁵ स्थानाद् ब्रजामि । यदुक्तम् — ‘न वाच्यः परवादो वै¹⁶ न
श्रोतव्यः कदाचन¹⁷ । कर्णविव¹⁸ पिघातव्यौ गन्तव्य¹⁹ वा ततोऽन्यतः ॥’²⁰
इति वादिनी जिगमिषया यदैवोत्तस्थौ²¹ तदैव²² देवः स्वरूपं प्रकटीकृत्य
तामाललम्बे । स्तनभिन्नवल्कलेति चित्तक्षोभप्रतिपादनपरम्²³ । संस्पर्श-
वशाद्वा²⁴ देहोच्छ्वासाद्वा²⁵ वल्कलबन्धत्रोटः²⁶ ॥ ८२-८३ ॥

1. K, N: बटुः 2. B: °भाष्यते 3-3. K, N: बाला 4-4. B omits this. 5. B: हे सखि 6. B: यतोऽस्मादन्यद° 7. C omits च 8-8. B: विवक्षुः किमपि 9. C: केवलो 10. B: अपवदति 11. B adds तावत् 12. A, C: यावद्यो°; B: योऽपि 13. B: °र्णयति 14-14. B: अथवा एषश्चेन्नवर्तते 15. B: °मेवैतत् 16. B: वा 17. C omits कदाचन 18. B: कर्णौ तत्र 19. A, C: प्रस्थोयं 20. Mahābhārata 12, 130, 12. 21. B: यासा तदैवोत्तस्थौ 22. B: तदेव 23. B: °नरूपम् 24. B omits वा 25. A, C: °सादेव 26. B: °बन्धनत्राटः

तं वीक्ष्य वेपथुमती¹⁻ सरसाङ्गसन्धि-
 निक्षेप एव⁻¹ पदमुद्धृतमुद्रहन्ती ।
 मार्गाचलव्यतिकराकुलितेव सिन्धुः
 शैलाधिराजतनया न ययौ न तस्थौ ॥ ८४ ॥

ततो देवं साक्षात् पार्वती² दृष्ट्वा कम्पस्वेदान्विता सती न ययौ नाप्य-
 स्थात्³ । यतो निक्षेपार्थं पदमुद्धृतं⁴ तमेव⁵ बिभ्रती । यदि ह्यसौ गच्छेत्
 तत्स्थानान्तरे क्रमं न्यसेत् । अथापि तिष्ठेत् तदुद्धरणमनर्थकमिति⁶ 7-तत्रैव
 तन्न्यसेत् । तत्रागमनं प्रस्तुतस्य तत्कारणस्याभावादस्थानमप्यपूर्ववृत्तान्ता-
 वलोकनेन व्याकुलीभूतत्वात्⁻⁷ । मार्गशैलसंपर्कविह्वला सिन्धुर्नदी⁸ यथा
 प्रसररोधान्न याति न च⁹ तिष्ठति तद्वदसौ¹⁰ । तथा हि¹¹ निम्न¹²
 गन्तव्यम् ॥ ८४ ॥

- 1-1. B, K, N: °साङ्गयष्टिनिक्षेपणाय; C: सरसाङ्गयष्टिनिक्षेप for °ङ्गस-
 न्धिनि° 2. B omits पार्वती 3. B: नाप्यास्थात् 4. B: °मुद्धृत-
 मुत्क्षिप्तमेव; C: °मुद्धृत- 5. B omits तमेव; C omits तम् 6. B: °र्थकं
 स्यात् 7-7. B omits this. 8. B: सिन्धुनदी 9. B omits च 10. B
 omits तद्वदसौ 11. A, B omit हि 12. B: निम्ने

अद्य प्रभृत्यनवमाङ्गि¹ तवास्मि दासः
 क्रीतस्तपोभिरिति वादिनि चन्द्रमौलौ ।
 अह्नाय सा नियमजं क्लममुत्ससर्ज
 क्लेशः फले न हि^{1a} पुनर्नवतां विधत्ते ॥ ८५ ॥

इति ब्रुवाणे शशिगेखरेऽह्नाय² तत्क्षणमेव देवी नियमजं तपःसमुत्थं क्लम-
मुत्ससर्ज³ ग्लानिं जहौ । किमित्याह । हे अनवमाङ्गि कल्याणगात्रि अद्यारभ्य
तवाहं⁴ तपोमूल्यक्रीतो दास इत्येवं⁵ भाषणात् । किमिति क्लमत्याग इत्याह ।
यस्मात् क्लेशः⁶ फले सति न⁷ पुनर्नवत्वं⁸ बिभर्ति । फलदर्शनान्नश्यतीत्यर्थः ।
क्लेशस्य ह्येतदेव नवत्वं यदङ्गुलान्याद्याविर्भावः⁹ । अह्नायेति चतुर्थ्यन्त-
प्रतिरूपको¹⁰ निपातस्तत्क्षणार्थवृत्तिः¹¹ । ¹²वसन्ततिलकं वृत्तम्¹² ।
अर्थान्तरन्यासोऽयमलङ्कारः¹³ ॥ ८५ ॥

इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमारसम्भव-
टीकायां पञ्चमः सर्गः ॥¹⁴

1. K, N: °वनताङ्गि; ^{1a} N: फलेन हि 2. B omits अह्नाय 3. C:
क्लेशमु° 4. A omits तव; C: अहं तव 5. B: प्रेक्ष्य: एवं 6. B, C: क्लेश-
7. B omits न 8. B adds विधत्ते 9. B: यदश्च ग्लानाद्याविर्भावः 10. B
omits चतु°पको 11. B: निपात तक्ष° 12-12 B omits this. 13. B:
°सोऽलङ्कारः 14. A: इति श्रीरानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमारसम्भव-
टीकायां पञ्चमस्सर्गः इति भद्रम्; B: इति श्रीकुमारसम्भवे वल्लभदेवविरचितायां टीकायां
पञ्चमस्सर्गस्समाप्तिमगात्; C: इति श्रीकुमारसम्भवे महाकाव्ये सटीके पञ्चमः सर्गः ।

षष्ठः सर्गः

अथ विश्वात्मने गौरी संदिदेश मिथः सखीम् ।

दाता मे भूभृतां नाथः प्रमाणीक्रियतामिति ॥ १ ॥

अथानन्तरं हरावष्टब्धा¹ पार्वती विश्वात्मने शिवाय² मिथो गुप्तं सखीं संदिदेशाज्ञापयत् । किम् । पिता मे दाता³ प्रभुरतः⁴ प्रमाणीक्रियतामत्र वस्तुन्यधिक्रियताम्⁵ । ⁶कन्या हि जनकाधीना⁶ ॥ १ ॥

1. B omits हर 2. B: सर्वमूर्तये शर्वाय 3. B: धात्रदाता 4. B adds स 5. C adds इति 6-6. B instead: कर्तव्यतायुक्तः संपद्यतामित्यर्थः ।

तया व्याहृतसंदेशा सा बभौ निभृता प्रिये ।

चूतयष्टिरिवाभ्याशे मधौ परभृतामुखी¹ ॥ २ ॥

तया सख्या प्रियेऽभ्याशे समीपस्थेऽपि² व्याहृतः कथितः संदेशो यस्याः सा, अत एव निभृता³ सलज्जत्वाद्विनीता⁴ देवी बभौ रेजे । स्वयमभाषणेन⁵ निभृतत्वे सति शोभामवापेत्यर्थः⁶ । शालीनत्वं हि कन्यानामलङ्कारः । केव बभौ । मधौ वसन्तेऽभ्याशे निकटस्थे परभृतामुखी¹ कोकिलादूतीका चूत-तरुलता यथा भाति । ⁷तत्संदेशस्य कथनार्थं कोकिलाया मुखत्वम् । औप-चारिकश्च⁸ संदेशव्यवहारः⁷ । हरस्य मधुरूपमानं, गौर्याश्चूतलता, सख्याः⁹ परभृता¹⁰ । ¹¹परभृतादीनां¹² कोकिलार्थत्वेऽपि क्रिया प्रवृत्तिनिमित्तं, न तु जातिरिति 'जातेरस्त्रीविषयाद्'¹³ इति डीष् न¹⁴ भवति¹¹ ॥ २ ॥

1. B: °भृता सखी; K, N: °भृतोन्मुखी 2. B omits अपि 3. B: निभृतां 4. B: सलत्वा° 5. A, C: °भाषमाणेन; B: स्वयमाभा° 6. B omits °मवापेत्यर्थः 7-7. B omits this; A: तत्संदेश...कथन for तत्संदेशस्य कथनार्थं (lacuna marked by two points in a blank space for 4 letters). 8. A: °चारिकाश्च 9. B: सख्या 10. B: परभृतः

11-11. B instead: परभृता कोकिलैव सखे लपनं यस्या इति क्वचित् 12. A:''' (lacuna marked by a blank of 3 spaces with one point in the middle). 13. Pāṇ. 4, 1, 63. 14. C omits न

स तथेति प्रतिज्ञाय विसृज्य कथमप्युमाम् ।

ऋषीञ्ज्योतिर्गृहान्सप्त¹ सस्मार स्मरशासनः ॥ ३ ॥

स स्मररिपुस्तथेति प्रतिज्ञायैवं करोमीति² याचे नगेशमित्यङ्गीकृत्य गौरीं च³ कृच्छ्राद्विमुच्य⁴ ऋषीन्स्मार्पित् । शेषत्वाविवक्षया⁵ पष्ठचाभावः⁶ । कान् मुनीन् । ज्योतीषि तारा एव⁷ गृहं धिष्यं येषां तान् । सप्तर्षीनित्यर्थः । ⁸-शसुर्हिसार्थः⁻⁸ । स्मरं शासितवानिति⁹ स्मरशासनः¹⁰ । ¹¹-कुलपांसनव-
दीर्घः । शासोर्वा¹² रूपम्⁻¹¹ ॥ ३ ॥

1. B, C, K, N: °तिर्मयान्स° 2. B omits इति 3. B omits च
4. B adds सानुरागतया 5. C: शेषत्ववि° 6. B: षष्ठ्याभावः 7. B
omits एव 8-8 B omits this; C: शसु हिसार्थम्; Dhātupāṭha
727. 9. B omits इति 10. B here 8-8. 11-11. B omits
this. 12. C: शासो वा; Dhātupāṭha 1075.

ते प्रभामण्डलैर्व्योम द्योतयन्तस्तपोधनाः ।

सारुन्धतीकाः सपदि प्रादुरासन्पुरः प्रभोः ॥ ४ ॥

ततस्ते मुनयोऽरुन्धतीसहिताः सपदि स्मरणानन्तरमेव देवस्याग्रतः¹
प्रादुरासन्नाविर्बभूवुः² । निजैस्तेजोमण्डलैर्व्योम³ भासयन्तः ॥ ४ ॥

1. C: अस्त्राग्रतः 2. A, C: °सन्नाविर्भूताः; B adds अरुन्धती भर्त्रा सह
नित्यं परिभ्रमति 3. B: °स्तेजोबलयैर्दीप्तिपुञ्जैरुर्ध्वं

आप्लुतास्तीरमन्दारकुसुमोत्तरवीचिषु¹ ।

आकाशगङ्गास्रोतस्सु² दिङ्नागमदगन्धिषु ॥ ५ ॥

कीदृशास्ते सप्तर्षयः । आकाशगङ्गास्रोतस्सु सुरसरित्प्रवाहेष्वाप्लुताः

स्नाताः । कीदृशेषु । तीरोपान्ते³ ⁴मन्दारकुसुमैरुत्तरा अधिका⁴ वीचय-
स्तरङ्गा येषु । उत्किरेति⁵ पाठे कुसुमान्युत्किरन्ति क्षिपन्ति⁶ यास्ता⁷ वीचयो
येषाम् । तथा जलक्रीडागतानां⁸ दिग्गजानां मदगन्धो विद्यते येषु ॥ ५ ॥

1. B, C: °मोत्किर°; K, N: °मोत्किर° 2. K, N: व्योमगङ्गाप्रवाहेषु
3. B: तीरोपर्यन्ते 4-4. B: °कुसुमोत्किरास्तै पूर्णा 5. B: उत्किरानिति
6. B omits क्षिपन्ति 7. B: ये ते 8. C: °क्रीडारतानां

मुक्तायज्ञोपवीतानि विभ्रतो हेमवल्कलाः¹ ।

रत्नाक्षसूत्राः प्रव्रज्यां² कल्पवृक्षा इवाश्रिताः³ ॥ ६ ॥

मुक्तामयानि यज्ञोपवीतानि दधतः हेमनः सुवर्णस्य⁴ वल्कलानि
चीवराणि⁵ येषां ⁶ते हेमवल्कलाः⁶ । ⁷रत्नमयानि चाक्षसूत्राणि⁷ येषां
ते रत्नाक्षसूत्राः⁸ । अतश्चोत्प्रेक्ष्यते⁹ । कल्पवृक्षा इव प्रव्रज्यामाश्रिताः¹⁰
प्रव्रजिताः¹¹ । तेषां हि रत्नमुलभत्वम् । प्रव्रजनं¹² प्रव्रज्या । 'व्रजयजोभवि
क्यप्'¹³ । ¹⁴विभ्रत इति 'नाभ्यस्ताच्छतुः'¹⁴ इति नुमभावः¹⁴ ॥ ६ ॥

1. K, N: हैम° 2. B, C: प्राव्रज्यां 3. B: इवाश्रिताः 4. B
adds: हैमनो विकाराणि हैमानि वा 5. B: चीराणि 6-6 B omits this.
7-7. B: रत्नैर्वा जपमालाः रत्नमयान्यक्षसूत्राणि 8. B omits रत्नाक्षसूत्राः
9. B: °त्प्रेक्षते 10 A: °माश्रितः 11. B: प्रव्राजिताः 12. B: प्रव्रजत
13. Pāṇ. 3, 3, 98. 14. Pāṇ. 7, 1, 78.

अधःप्रस्थापिताश्चेन समावर्जितकेतुना ।

सहस्ररश्मिना शश्वत्सुप्रणाममुदीक्षिताः¹ ॥ ७ ॥

रविणा² नित्यं प्रणतिपूर्वमुदीक्षिता³ ऊर्ध्वं दृष्टाः । तेषां हि ध्रुवनिकटे
स्थानम् । अत एवाधःप्रस्थापिता अश्वा येन । समावर्जितो नमितः
केतुर्ध्वजो येन ॥ ७ ॥

1. K, N: साक्षात्स° 2. C: रविना 3. B: प्रतिपू°

आसक्तबाहुलतया सार्धमुद्धृतया भुवा ।

महावराहदंष्ट्रायां विश्रान्ताः¹ प्रलयापदि ॥ ८ ॥

तथा² प्रलयापदि कल्पान्तविपत्तावादिवराहदंष्ट्रायां विश्रान्ताः स्थिता इत्यनश्वरत्वोक्तिः । किं केवलास्तत्र विश्रान्ता इत्याह । उद्धृतया³ भुवा सह । ⁴सा हि⁴ भगवता⁵ तोयादुत्क्षिप्य दंष्ट्रायामूढा । आपातभया-
ल्लगिता⁶ बाहुलता⁷ यया ॥ ८ ॥

1. C: विश्रान्तः 2. B: तेषां 3. A: उद्धृता; C: उद्धृत 4-4. A, C: सापि 5. A: भवता; B: भगवतो 6. B: आसक्तापात⁰; A, B, C: ⁰ल्लगिता 7. C: बहुलता

सर्गशेषप्रणयनाद्विश्वयोनेरनन्तरम्¹ ।

पुरातनाः पुराविद्भिर्धातार² इति³ कीर्तिताः ॥ ९ ॥

पुराविद्भिश्चिरन्तनैर्मार्कण्डेयादिभिः⁴ पुरातना आद्या धातारो वेधस⁵ इति कीर्तिताः⁶ । कुतः । विश्वयोनेर्ब्रह्मणः सर्गशेषप्रणयनात्⁷ । ब्रह्मणा हि किञ्चिन्निर्माय ततस्ते सृष्टौ नियुक्ताः ॥ ९ ॥

1. B: °णनयाद्वि⁰ 2. B: °धातर 3. C: इव 4. B: °विद्भिचि⁰ 5. B: वेधसा 6. B: शब्दिताः 7. B adds अनन्तरं

प्राक्तनानां विशुद्धानां परिपाकमुपेयुषाम् ।

तपसामुपभुञ्जानाः फलान्यपि तपस्विनः ॥ १० ॥

तपस्विनोऽपि¹ प्राक्तनानां पूर्वभूतानां² निर्मलानां पक्वानां³ च तपसां फलान्यश्नन्तः⁴ । अन्यस्य हि जन्मान्तरे तपः फलदायि⁵ । एषां तु चिर-
जीवित्वात्तदेव⁶ । अपि विस्मये⁷ । चित्रं संप्रति तपस्यन्तोऽपि तपःफलोप-
भोगिनः⁸ ॥ १० ॥

1. B: तथा तप⁰ 2. A: पूर्वशूलानां; C: पूर्वचीर्णानां 3. B: विपक्वानां 4. B: °मश्नुवानः 5. B: फलदायि 6. A, C: °जीवितात्तदेव 7. C: अपि विस्मये 8. B: °पभागिनः and adds संप्रत्यपि तपस्यन्तीति तपस्विनः । कुलकम् ।

तेषां मध्यगता साध्वी पत्युः पादार्पितेक्षणा ।

साक्षादिव तपःसिद्धिर्बभासे बह्वरुन्धती ॥ ११ ॥

तेषामृषीणां मध्यस्थारुन्धती बह्वतितरां^१ बभासेऽशोभत^२ । कीदृशी^३ । पत्युर्वसिष्ठस्य चरणनिहितनयना । यतः साध्वी पतिदेवता^४ । अन्यत्र हि^५ दृष्टिस्तस्या न व्रजति । अतश्चोत्प्रेक्ष्यते । साक्षान्मूर्तिमती तपःसिद्धिरिव । मुनीनां हि^६ सिद्ध्या भाव्यम् ॥ ११ ॥

1. B: बहु नितरां 2. B: बभासे रेजे 3. A, C omit कीदृशी
4. C: पतिव्रता 5. A, C omit हि 6. B omits हि

तामगौरवभेदेन मुनींश्चापश्यदीश्वरः ।

स्त्री पुमानित्यनास्थैषा^१ वृत्तं हि महितं^२ सताम् ॥ १२ ॥

तामरुन्धतीमृषींश्चागौरवभेदेन समयाप्रतिपत्त्या देवोऽपश्यदावर्जयत्^३ । यस्मादियं स्त्री अयं च पुमानित्येषा अनास्था अप्रधानं^४, ^५गौरवकरणे । एत-
दनुपयुज्यमानमपि तु सतां वृत्तं महितं शीलमादृतम् । साधवो वृत्तं पूजयन्ती-
त्यर्थः । अरुन्धत्याश्चान्यः कश्चारित्रेणाधिकः^५ ॥ १२ ॥

1. B: ०मानिति नास्थैषा 2. B: महत्तं 3. C: ०वर्जयेत् 4. B:
अनास्था अदृढता; C: ०प्रधानं 5-5. B omits this; C: गौ^०कारणं for गौ^०करणे

अतश्च —

तद्दर्शनादभूच्छम्भोर्भूयान् दारार्थमादरः ।

क्रियाणां खलु धर्म्याणां^१ सत्पत्न्यो मूलसाधनम्^२ ॥ १३ ॥

तस्या^३ अरुन्धत्याः साधव्या^३ अवलोकनाच्छिवस्य^४ नितरां भार्यामा-
नेतुं^५ प्रयत्नोऽभवत् । यस्मादिज्यादीनां धर्म्याणां क्रियाणां साधव्यः ^६पत्न्य
एव^६ मूलसाधनं कारणम् ॥ १३ ॥

1. B: धर्म्याणां 2. K, N: मूलकारणम् 3-3. B: साधव्या अरुन्धत्या
4. B: आलोक^० 5. B: भार्याग्रहणे तु 6-6. B: एव पत्न्या प्रधानं

धर्मेणापि पदं शर्वे कारिते पार्वतीं प्रति ।

पूर्वापराधभीतस्य कामस्योच्छ्वसितं मनः ॥ १४ ॥

कामस्य मन¹ उच्छ्वसितं विकसितम्² । शक्तिरूपेण मनोभूरुल्लसित इत्यर्थः । कदा । शर्वे पार्वत्यां धर्मेणापि पदमास्थाबन्धमुद्यमं³ ⁴कारिते सति⁴ । यदा⁵ हरो गौरीमुद्रोद्गमैच्छदित्यर्थः । एवं ह्युक्तम् — 'परिणेष्यति पार्वतीं यदा'⁶ इत्यादि । ⁷धर्मप्रेरितत्वं 'तद्दर्शनाद्'⁸ इत्यादिनैव कथितम्⁷ । कीदृशस्य कामस्य । पूर्वस्मादपराधादीश्वरचेतश्चालनलक्षणाद्भूतस्य⁹ । अपि-विस्मये । ¹⁰चित्रमिदं यदुमायां पदं हरौ¹⁰ धर्मेण कारितो न तु रागेण, तथापि स्मरः पूर्वापराधभीत¹¹ इति¹² । भयं तु चण्डकोपत्वादीशस्य पुनर्वाधाशङ्कया ॥ १४ ॥

1. B omits मन 2. A, C: अङ्कुरितं 3. C: उद्यमे 4-4. B: कारितमिति
5. A omits दा 6. Kumāra. 4, 42. 7-7. B omits this.
8. Kumāra. 5, 13. 9. B: °श्वरश्चेत° and adds
व्रस्तस्य 10-10. B: °मियमुमायां पदो हरो 11. B: °राधाद्भूतः
12. B omits इति

अथ ते मुनयः सर्वे¹ मानयित्वा जगद्गुरुम् ।

इदमचुरनूचानाः प्रीतिकण्टकितत्वचः ॥ १५ ॥

ततस्ते सप्तर्षयो भगवन्तं प्रणामादिनार्चयित्वेदं² वक्ष्यमाणमूचुरब्रुवन्³ । कीदृशाः । अनूचानाः⁴ प्रह्वा आज्ञाविधेयाः सांगवेदाध्यायिनो⁵ वा । तथा प्रीत्या⁶ भक्त्या कण्टकितत्वचो⁷ रोमाञ्चिताङ्गाः ॥ १५ ॥

1. C: दिव्या 2. B: °यित्वा 3. B: तद्वक्ष्य° 4. B: रन्°
5. C: सांगा वेदा° 6. B omits प्रीत्या 7. B: कण्टकि°

किमूचुरित्याह —

यद्ब्रह्म सम्यगाम्नातं यदग्नौ¹ विधिना हुतम्¹ ।

यच्च तप्तं तपस्तस्य विपक्वं फलमद्य नः ॥ १६ ॥

यदध्यक्षेण जगतां वयमारोपितास्त्वया ।

मनोरथस्याप्यपथं² मनोविषयमात्मनः ॥ १६-१७ ॥

³-यदस्माभिर्विधिवद् ब्रह्म वेदो³ ज्ञानं ⁴-वाम्नातमभ्यस्तं, यच्च यथा-
वदग्निहोत्रमासेवितं, यच्च⁵ सम्यङ्नियमश्च चीर्णस्तस्य⁴ सर्वस्याधुना⁶
फलं पक्वं⁷ यद्वयं भुवनगुरुणा⁸ भवतात्मनो मनोविषयं चित्तगोचरमारो-
पिताः प्रापिताः⁹ । यत्त्वया स्मृता इत्यर्थः । कीदृशं तम्¹⁰ । मनोराज्या-
नामप्यपथमविषयम्¹¹ । ¹²-न हि मनोरथा अपि कस्यचिदेतावन्तः
प्रसृता यद्भूगवानपि¹³ स्मरिष्यतीति¹² ॥ १६-१७ ॥

1-1. C: विधिवद्धुतम् 2. K, N: °स्याविषयं 3-3. C: °धिवद्वेदः
ब्रह्मज्ञानं 4-4. B: वा तदनुभूतं यच्च यथावदादिष्टं यच्च सम्यङ्नियमः चीर्णः तस्य
5. A: यच्च यच्च 6. B: °स्याना 7. B: विपक्वं 8. B: भवन-
9. A, C omit प्रापिताः 10. B omits तम् 11. B: °मप्यपथं नैतदस्मा-
भिरभिलषितम् शिवोस्माकं सत्ता । युगलम्; C: °नामपथम् 12-12. In B
this sentence follows verse 18, i. e. it is written before the com-
mentary on verse 18. 13. B: °गवान्नः

यस्य चेतसि वर्तेथाः स तावत्कृतिनां वरः ।

किं पुनर्ब्रह्मयोनेर्यस्तव चेतसि वर्तते ॥ १८ ॥

यस्य ¹-तावत् त्वं¹ चेतसि वर्तेथास्तिष्ठेः स² कृतिनां वरः कृतार्थानां
श्रेष्ठः । पुण्यसंभारान्विता³ हि भवन्तं⁴ स्मरन्ति । किं पुनर्यस्तव चेतसि वर्तते
त्वं यस्य स्मरसि स⁵ कृतार्थानां⁶ वरो न भवेत् । ⁷-ब्रह्मणो विरञ्चस्य
परस्य वा ज्ञानस्य योनेः प्रभवस्य तव⁷ ॥ १७ ॥

1-1. B omits this. 2. B adds तावत् 3. B: °सभावान्वि° 4. B:
भगवन्तं 5. B omits स 6. B: कृतिनां 7-7. B: ब्रह्मयोनेः परमेष्ठिनः
प्रभवस्य

सत्यमर्काच्च सोमाच्च परमध्यास्महे पदम् ।

अद्य तूच्चैस्तरं तन्नः¹ स्मरणानुग्रहात्तव ॥ १९ ॥

ध्रुवनिकटवासात्² कामं सूर्येन्दुभ्यां परमुच्चैःस्थानं³ वयमधितिष्ठामः⁴ ।
अद्य तु तदस्माकं⁵ भवतो ध्यानप्रसादादुन्नततरम्⁵ । त्वदनुध्यानाद्धि
वयमत्युन्नताः संवृत्ताः⁶ ।⁷ उच्चैस्तरामित्याम्बन्तपाठो⁸ न न्याय्यः पदस्य
द्रव्यत्वात्⁷ ॥ १६ ॥

1. K, N: ताभ्यां 2. B: ध्रुवं नि⁰ 3. B: ⁰मुच्चस्थानं 4. A,
C: ⁰मधिष्ठामः 5-5. A, C: भवदाख्यान⁰ 6. C: संवृत्ताः 7-7. B
omits this. 8. Cf. Pāṇ. 5, 4, 11.

त्वत्संभावितमात्मानं बहु मन्यामहे वयम् ।

प्रायः प्रत्ययमाधत्ते स्वगुणेषूत्तमादरः ॥ २० ॥

त्वया संभावितमादृतं यथातत्त्वेन¹ ज्ञातं सन्तमात्मानं वयं² बहु मन्या-
महे उत्कृष्टं जानीमः । यस्मादुत्तमादर ईश्वरपूजाप्रायेण स्वगुणेषु प्रत्ययम-
वबोध³ विश्वासमाधत्ते⁴ करोति । महाजनगौरवाद्धि⁵ ज्ञायते नूनं गुणान्विता
वयमिति । बह्विति⁶ क्रियाविशेषणत्वेऽपि⁷ आत्मन एवोत्कर्षः⁸ प्रतीयते ॥ २० ॥

1. B: योग्यत्वेन 2. B omits वयं 3. B: प्रत्ययं बोधं 4. B:
विस्मयभमा⁰ 5 B: ⁰जनो गौरवाद्धि- 6. B omits बह्विति 7. C:
⁰षणेऽपि 8. B omits एव

या नः प्रीतिर्विरूपाक्ष त्वदनुध्यानसंभवा ।

सा किमाख्यायते¹ तुभ्यमन्तरात्मासि देहिनाम् ॥ २१ ॥

हे विरूपाक्ष पिङ्गलनेत्र भवत्स्मरणोत्पन्ना यास्माकं तुष्टिः सा किमिति²
तवावेद्यते³ । यस्मात् सर्वेषां प्राणिनां त्वमन्तस्तिष्ठसि⁴ । अतश्च स्वयमेव⁵
सर्वमवैषि ॥ २१ ॥

1. K, N: किमावेद्यते 2. B omits इति 3. B adds कियतीत्यर्थः
4. B omits त्वम् 5. B: त्वं

इदानीं प्रसंगाद्भगवत्स्वरूपजिज्ञासयाहुः¹ —

साक्षाद् दृष्टोऽसि न पुनर्विब्रुस्त्वां वयमञ्जसा ।

प्रसीद कथयात्मानं² न धियां पथि² वर्तसे ॥ २२ ॥

चित्रमिदं यत्साक्षादवलोकितोऽस्य³ चाञ्जसा कात्स्न्येन तत्त्वतो वा त्वां⁴ वयं न जानीमः । अतश्च⁵ प्रसादं कुरु । आत्मस्वरूपं कथय किं रूपोऽसीति । स्वयमेव⁶ कथं न विचारयथेत्याह⁷ — न धियां पथि वर्तसे । यश्च बुद्धेर-विषयः स स्वयं⁸ कथमवगम्यताम्⁹ ॥ २२ ॥

1. B: भग⁰सया प्रसंगादाहुः 2-2. B: धिया पथि न 3. B: °क्षादालो⁰
4. B omits त्वां 5. B omits च 6-6. A: °त्याहुः; B: कथयन्नविचारयन्ती-
त्याहुः C: °चारययथेत्याहुः 7. B omits स्वयं 8. B: कथं ज्ञेयम्

‘कथयात्मानम्’¹ इति सामान्येनोक्त्वा विशेषेणाहुः² —

किं येन सृजसि व्यक्तमुत³ येन बिभर्षि तत् ।
⁴आहो यस्तस्य⁴ संहर्ता भागः कतम एष ते ॥ २३ ॥

अयं तव प्रत्यक्षदृश्यो भागः कतमः । किं येन⁵ ब्रह्मादिस्तम्बान्तं⁶ जगत् सृजसि स ब्रह्मा, उत येन तदि बिभर्षि पालयसि⁷ स विष्णुः, आहो⁸ यस्तस्य व्यक्तस्य संहर्ता ग्रसिता स रुद्र इति⁹ । ¹⁰भागः कतम एष ते । रुद्रत्वेऽवग-
तेऽपि¹¹ कः संशयस्यावसर इति चेद् बहुरूपत्वमेव¹⁰ ॥ २३ ॥

1. Kumāra. 6, 22; B omits कथं नम् 2. विशेषेणाहुः is lost in
B with the margin; C: विशेषणमाहुः 3. B: विश्वमुत 4-4. K, N:
अथ विश्वस्य; B, C: अहो for आहो 5. B adds व्यक्तं 6. B:
°स्तम्बान्तं 7. A omits पालयसि 8. B: अहो 9. B: इचेत्तथापि
सत्यम् 10-10. B omits this. 11. C: °वगृहीतेऽपि

अथ वा सुमहत्पेषा प्रार्थना देव तिष्ठतु ।
चिन्तितोपगतांस्तावच्छाधि¹ नः करवाम किम् ॥ २४ ॥

अथ वैषाभ्यर्थना² ³गुह्यार्थप्रकाशनादतिमहती भगवन्नास्ताम्³ ।
ध्यातान् सतः प्राप्तानस्मानाज्ञापय⁴ किं करवाम⁵ साधयामेति⁶ । प्रार्थने
लोट्⁷ ॥ २४ ॥

1. K, N: °तोपस्थितांस्ता⁰; B: चिन्तितोपगतांस्ता⁰ wrongly cancelled
and repeated on the margin; and चिन्तितो later cut off. 2. B:

°र्था; C: वाभ्यर्थनैषा 3-3. A: गुह्यार्थं प्र°; B: गुह्यार्थावबोधदिति महती दुर्लभं
ज तावदास्ताम् 4. A: °प्राप्तानास्मानाज्ञापक 5. B: °वामः 6. B omits
सा°ति 7. Cf. Pāṇ. 3, 3, 161-162.

अथ मौलिगतस्येन्दोर्विशदैर्दशनांशुभिः ।

उपचिन्वन् प्रभां तन्वीं प्रत्याह परमेश्वरः ॥ २५ ॥

¹-ततो देवः-¹ प्रत्याह प्रतीपमलपत्² । किं कुर्वन् । शिरःस्थस्य
शशिनोऽरूपीयसीं ज्योत्स्नां निर्मलैर्दन्तमयूखैरुपचिन्वन् वर्धयन् । ³-आहेति
भूते णलन्तभ्रमात्⁴ प्रयोगः प्रमादजः-³ ॥ २५ ॥

1-1. B: अथ ततस्तान् 2. B: प्रतीममालापवान्; A: प्रतीपलपती 3-3.
B omits this 4. Cf. Pāṇ. 3, 4, 84.

कन्यामार्गणचोदनादशान्तताशङ्कानिवारणायाह¹ —

विदितं वो यथा स्वार्था न मे काश्चित्प्रवृत्तयः ।

ननु मूर्तिभिरष्टाभिरित्थंभूतोऽस्मि सूचितः ॥ २६ ॥

भवतामवगतमेवैतद्यथा² मम याः काश्चन प्रवृत्तयो ये केचिद्व्यापारास्ते³
न⁴ स्वार्था अपि तु परार्थाः⁵ । यतः क्षितिसलिलपवनहुताशनयजमानाकाश-
सोमसूर्याख्याभिरष्टाभिस्तनुभिरेवंविधः⁶ परार्थोन्मुखः⁷ ⁸-कथित एवाहम्⁸ ।
पृथिव्यादीनां हि⁹ व्यापाराः परार्था एव । ¹⁰-वो विदितमिति 'क्तस्य च
वर्तमाने'-¹⁰ इति षष्ठी ॥ २६ ॥

1. B: °गणखा(?)दनादे(?)शान्तताशङ्कानिवेधाया 2. A: °तामेव°
3. B: केचन व्यापाराः 4. B omits न 5. B: परमार्था एव 6. B:
क्षितिजलपव°भिस्तनुभिरेवंविधः 7. B: परमार्थपराः 8-8. B: कथिता एव
9. B adds वृत्तयो 10-10. B omits this; Pāṇ. 2, 3, 67; C: उक्तस्य
for क्तस्य

सोऽहं तृष्णातुरैर्वृष्टिं विद्युत्वानिव चातकैः ।

अरिविप्रकृतैर्देवैः प्रसूतिं प्रति याचितः ॥ २७ ॥

¹-स परार्थवृत्तिरहं¹ सपत्नपरिभूतैर्गीर्वाणैः प्रसूतिं पुत्रं प्रति याचि-
तोऽर्थितो 'भगवन्नपत्यमुमायामुत्पादय,² योऽस्माकं जयाय सेनानीर्भविष्यति',
³-इति । यथा³ तृष्णातुरैः पिपासुभिश्चातकैर्मयूरविशेषैर्विद्युत्वान्⁴ मेघो
वृष्टि⁵ याच्यते । ⁶-याचित इत्यप्रधानकर्मणोनिष्ठयोक्तत्वात् प्रधानयोः प्रसूति-
वृष्टयोद्वितीया भवत्येव⁶ । विद्युतो विद्यन्ते यस्यासौ⁷ विद्युत्वान्⁸ । 'तसौ
मत्वर्थे'⁹ इति भत्वात्¹⁰ पदत्वाभावे¹¹ जश्त्वाभावः¹² ॥ २७ ॥

1-1. B: सोऽमरार्थप्रवृत्तोऽहमद्य 2. A °त्पादयं 3-3. B: इत्थंभूत
इममेव प्रकारं प्राप्तं 4. B omits पिपासुभिश् 5. B adds प्रति 6-6. B
omits this. 7. B: यस्य स 8. Cf. Pāṇ. 5, 2, 94; 8, 2, 10. 9. Pāṇ.
1, 4, 19; B: चत्वर्थे, C: मत्वर्थः for मत्वर्थे 10. B omits भत्वात्
11. Cf. Pāṇ. 1, 4, 14; B: सदत्वाभावे 12. Cf. Pāṇ. 8, 2, 39; B:
दत्वाभावः

अत आहर्तुमिच्छामि पार्वतीमात्मजन्मने ।

उत्पत्तये हविर्भोक्तुर्यजमान इवारणिम् ॥ २८ ॥

यतोऽहं¹ पुत्रं याचितो तत्कारणादात्मजन्मने² पुत्रोत्पत्तये गौरीमाहर्तु-
मानेतुमिच्छामि³ । यथाग्नेराविर्भावाय दीक्षितोऽरणि दारवीमाजिही-
र्षति⁴ ॥ २८ ॥

1. B: यदाहं 2. B, C: अतः कार° 3. B, C: °मानीतुं 4. B:
दारमाजि°

तामस्मदर्थं¹ युष्माभिर्याचितव्यो हिमालयः ।

विक्रियायै न कल्पन्ते संबन्धाः² सदनुष्ठिताः ॥ २९ ॥

अतस्तां पार्वतीं मदर्थं भवद्भिर्नृगेशोऽर्थयितव्यः । यस्यायं व्यापारस्त-
न्मुखेन³ कथं न मृग्यत इत्याह⁴ । सदनुष्ठिताः साधुभिर्निश्चिताः संबन्धा
विकृतिं न यान्ति स्थिरा भवन्ति ॥ २९ ॥

1. B, K, N: °दर्थे 2. A: °न्धः 3. A: °पारास्त° 4. B
omits इत्याह

सर्वेश्वरः सन्¹ कथमसमेन संबन्धं कुरुत² इत्याह —

उन्नतेन स्थितिमता धुरमुद्रहता भुवः ।

तेन योजितसंबन्धं वित्त³ मामप्यवश्चितम् ॥ ३० ॥

तेनाद्विराजेन कृतसंबन्ध⁴ मामप्यवश्चितं⁵ कृतार्थं वित्तं जानीत । यथा मया जामात्रा स श्लाघ्यते⁶ तथाहमपि तेन श्वशुरेणेत्यपिशब्दार्थः⁷ । तथा हि रूपद्वयेनासावुत्कृष्टः । तत्र स्थावरपक्षे तावत्तेनोन्नतेन⁸ व्योमस्पृशा स्थिति-मता स्थिरेण भुवो धुरं भारं बिभ्रता । महीधरत्वादद्रीणाम् । जङ्गमपक्षेऽप्यु-न्नतेन⁹ महाप्रभावेन¹⁰ स्थितिमता समयदिनेन भुवो धुरं¹¹ योगक्षेममुद्रहता । पर्वतराजत्वात् । वित्तेति विदेलोट्¹² ॥ ३० ॥

1. B: स but C: सः 2. A, C: कुरुष 3. B: वेत्त 4. B: संबन्धं
कुर्वता 5. A: मामस्य वश्चितं 6. A, B, C: श्लाघते 7. B: श्वशुरेति
वाक्यार्थः 8. B omits तावत् 9. B: जङ्गमेऽपि उन्न⁰ 10. B: °वेणे-
त्यर्थः 11. B: भारं 12. A: विदेलोट्

एवं वाच्यः स कन्यार्थमिति वो नोपदिश्यते ।

भवत्प्रणीतमाचारमामनन्ति हि साधवः ॥ ३१ ॥

वरगुणानुद्दिश्य कन्यार्थमित्थं तत्पितुर्वक्तव्यमिति¹ भवतां नोच्यते² । यस्माद्विपश्चितो युष्मन्निमित्तमाचारं³ व्यवहारमाहुः । स्मृतिकर्तारो⁴ हि यूयम्⁵ ॥ ३१ ॥

1. B: तस्य वक्त⁰ 2. C adds मया 3. A: °निमित्तमा⁰; B:
भवन्निर्माणेन 4. A: स्मृतिहर्तारो 5. B adds उपदेष्टार इत्यर्थः

आर्याप्यरुन्धती¹ तत्र व्यापारं² कर्तुमर्हति ।

प्रायेणैवंविधे³ कार्ये पुरन्ध्रीणां प्रगल्भता ॥ ३२ ॥

तत्र हिमवद्गृहे तत्रभवत्यरुन्धत्यपि⁴ व्यापारं साहायकं⁵ विधातुम-र्हति⁶ । यस्मादेवंविधे कार्ये वधूमार्गणकृत्ये प्रायेण पुरन्ध्रीणां⁷ चातुर्यम् । एता⁸ ह्यनिच्छन्तमपि⁹ कन्यापितरं¹⁰ प्रेरयितुं जानन्ति ॥ ३२ ॥

1. B: °रुन्धन्ती 2. B: °पारां 3. B: प्रायेनैवं° 4. B: तत्र-
भवतामप्येषारुन्धती 5. C: सहायकं 6. B: कर्तुम° 7. B adds
प्रगल्भता 8. B: ता 9. B: हि अभ्यर्थमपि 10. B, C: कन्यां पि°

तत्प्रयातौषधिप्रस्थं सिद्धये हिमवत्पुरम् ।

महाकोशे¹ प्रपातेऽस्मिन्संगमः पुनरेव नः ॥ ३३ ॥

तत्तस्मात्कारणात्² साधनायौषधिप्रस्थाख्यं हिमवत्पुरं प्रयात ब्रजत ।
पुनश्चास्माकं³ कार्यसिद्धिनिवेदनायास्मिन् महाकोशाख्ये⁴ प्रपाते भृगौ⁵
समागमः⁶ । अत्राहं भवतां प्रतिपालयामीत्यर्थः⁷ ॥ ३३ ॥

1. K, N: °कोशी- 2. B: °त्कार्य- 3. A, C: नश्चा° 4. B:
°कोशी- 5. B: नदीभृगौ 6. C: समासः 7. B: प्रतिपत्तुमिच्छामी-
त्यर्थः । महाकोशीति तस्याः संज्ञा ।

तस्मिन् संयमिनामाद्ये जाते परिणयोत्सुके¹ ।

जहुः परिग्रहव्रीडां प्राजापत्यास्तपस्विनः ॥ ३४ ॥

ततस्तस्मिन्² भगवति संयमिनामाद्ये³ विवाहाभिमुखे⁴ संपन्ने⁵ सति
प्राजापत्या ब्रह्मतनया मुनयः⁶ परिग्रहव्रीडां⁷ विवाहलज्जां⁸ जहुरत्यजन् ।
ते हि नित्यब्रह्मचारिणः^{9a} शम्भोरग्रे सदैव लज्जिता आसन् । अनुभूतस्त्री-
संगमानामस्माकं कीदृशी तपस्वितेति ।⁸ तदा तु तस्मिन्नपि⁸ रागिणि⁹
जाते सर्वेषां साम्यादपत्रपात्यागः ॥ ३४ ॥

1. B: परिणयो°; K, N: °णयोन्मुखे 2. B omits ततस् 3. B:
°द्येऽपि 4. B: विवाहोत्सुके 5-5. B omits this. 6. A: °ग्रहपीरां;
B adds ते 7. A omits वि°जां 7a. B: नित्यं ब्र° 8-8. B: तदा-
न्तरस्मिन्नपि 9. C: रागिनि

ततः परममित्युक्त्वा¹ प्रतस्थे मुनिमण्डलम् ।

भगवानपि संप्राप्तः प्रथमोद्दिष्टमास्पदम्² ॥ ३५ ॥

अनन्तरं³ परममेवमस्त्वित्यभिधाय⁴ सप्तषिवलयं जगाम । देवोऽपि

महाकोशीप्रपातं संचचार । परममित्यभ्युपगमे⁵ । पुण्याहवचसी-
त्यन्ये⁶ ॥ ३५ ॥

1. A, B, C: परमोमि⁰ 2. C: प्रथमोदिष्ट⁰ 3. A: ⁰न्तर; B ततोऽन⁰
4. B: परमोमेव⁰; C: ⁰मस्त्वभि⁰ 5. A: ⁰भ्युपगमे; C: परमित्यु⁰ 6. B:
⁰सीभ्यन्ते; C: ⁰वचसीत्यर्थः

¹⁻ त आकाशमसिद्ध्याममुत्पत्य⁻¹ परमर्षयः² ।
आसेदुरोषधिप्रस्थं³ मनसा ⁴⁻ सह मानसाः⁻⁴ ॥ ३६ ॥

मनसा निर्मिता मानसास्ते⁵ सप्तर्षयः खङ्गनीलं⁶ खमुद्गम्यौषधिप्रस्थं⁷
पुरमासेदुः प्रापुः । मनसा सह मन इवेति चातुर्योक्तिः⁸ । यदैव⁹ गमनाय
मनः¹⁰ कृतं तदैव¹¹ प्रापुरित्यर्थः ॥ ३६ ॥

- 1-1. K, N: ते चाकाश⁰; C: ⁰ममुत्प्लुत्य 2. B: मुनिपुङ्गवः 3. B:
आसीदुरो⁰ 4-4. K, N: समरंहसः 5. B reads ते after सप्तर्षयः
6. A: खङ्गनीलं; C: खङ्गश्यामं 7. B: खमुत्प्लुत्य ओष⁰; C: खमुद्गम्यो⁰
8. B adds मनः प्रणिहितं ते च प्रापुरित्यर्थः 9. B omits यदैव 10. B
adds चेत् 11. B adds तत्र

इदानीमोषधिप्रस्थवर्णनमाह --

अलकामतिवाह्ये¹ वसति वसुसंपदाम् ।
स्वर्गाभिष्यन्दवमनं ²⁻ कृत्वेव विनिवेशितम्⁻² ॥ ३७ ॥

कीदृशं³ पुरम् । वसुसंपदां रत्नवृद्धीनां⁴ वसनिमाश्रयभूतामलकां
धनदपुरीमतिवाह्येव⁵ निष्पीड्येव लुण्ठयित्वेव निर्मितम् । तथा⁶ स्वर्गस्या-
भिष्यन्दवमनं⁷ सारोच्चयं विधायेव रचितम्⁸ । सर्वोत्कृष्टयोरलकामरा-
वत्योः सारमादायेव कृतमित्यर्थः । ⁹⁻ एवं ह्युक्तम् — 'भूतपूर्वमभूतपूर्व¹⁰
वा परदेशापवाहनेन । स्वदेशाभिष्यन्दवमनेन च नगरं विनिवेशयेत्'¹¹
इति⁹ ॥ ३७ ॥

1. B, C, K, N: ⁰वाह्येव 2-2. B, C, K, N: कृत्वेवोपनि⁰; A:

°निवेदितम् 3. B: कीटशीं 4. A, C: रत्नद्वीपां 5. B: वैश्रवणपुरी°; C: °वह्निव 6. C omits तथा 7. B: स्वर्गभि°; C: °भिषन्द° 8. B: विरचितम् 9-9. B omits this. 10. C: पूर्वभूतम्° 11. Kauṭīya: Arthaśāstra 2, 1, 1 (editions vary).

गङ्गास्रोतःपरिक्षिप्तं वप्रान्तज्वलितौषधि¹ ।

बृहन्मणिशिलासालं² गुप्तावपि मनोहरम् ॥ ३८ ॥

अन्यत्र कस्मात्तन्न³ रम्यं, गुप्तौ गुप्तिस्थानेऽपि⁴ पर्यन्तप्रदेशेऽपि⁵ मनोहरं सेव्यम्⁶ । तथा हि गङ्गास्रोतसा परिक्षिप्तं⁷ वेष्टितमिति जलगुप्तिः⁸ । वप्रान्ते तटनिकटे ज्वलितौषधीत्यग्निदुर्गत्वम् ।⁹ बृहन्मणिशिला एव साला¹⁰ प्राकारो¹¹ यत्रेति प्राकारगुप्तिः¹² ।¹³ अन्यत्र तु नगरे जलाग्निप्राकार-गुप्तयो भीषणा असेव्या भवन्ति¹⁴ ॥ ३८ ॥

1. N: °ज्व°; B: °ज्वलितौ° 2. B: बृहन्मणिशिलासारं; A: °लाशालं 3. B: तु तत्कस्मान्नगरं 4. C: गुप्तस्था° 5-5. A: °हरस्येव्यम् 6. A, C: विक्षिप्तं 7. C: जगुप्ति 8-8. B: बृहत्यः मणिमयः शिला एव सालं 9. A: साला; C: सालः 10. B: निकटगुप्तिः 11-11. B omits this.

जितसिंहभया नागा यत्राश्वा बिलयोनयः ।

यक्षाः किंपुरुषाः पौरा योषितो वनदेवताः ॥ ३९ ॥

यत्र करिणो जितसिंहभयाः¹ केसरिभ्यो² न त्रसन्ति³, अश्वाश्च⁴ बिल-योनयो⁵ वनविवरेभ्य⁶ उत्तिष्ठन्तीति सैन्यसंपत्तिकथनम्⁷ । यत्र पुण्यजनाः⁸ किनरादय एव पौरा⁹ जानपदाः¹⁰, वनदेवता एव च योषितोऽङ्गनाः ।¹¹ अथ¹² किमन्यजातीयाः पौरयोषितो वने तत्र न सन्ति¹³ । कियती वैषा प्रशंसा । एवं तर्हि, यत्र यक्षाः किंपुरुषाश्च पौरतुल्या वनदेवताश्च योषिन्निभा न तु तेषु तासु वा कस्यचिद् गौरवबुद्धिरिति पौरयोषित्प्रशंसा¹⁴ ॥ ३९ ॥

1. B adds सिंहेभ्यो भयं 2. A: °रिभ्यर् 3. C: त्रस्यन्ति 4. A: अश्वा 5. C: वनबिल° 6. B: योनिविवराद् 7. A: सैन्यकथनम्; B: संपत्ति° 8. A, C: °जन 9. B: पौर 10. B: जनपदाः 11-11. B omits this. 12. C: अन्यत्र 13. C: त्रस्यन्ति

शिखरासक्तमेघानां व्यज्यन्ते यत्र वेश्मनाम् ।

अनुगर्जितसंदिग्धाः¹ करणैर्गुरजस्वनाः ॥ ४० ॥

यत्र वेश्मनां मुरजस्वनाः करणैस्तालैर्व्यज्यन्ते निश्चीयन्ते न तु स्वतः । यतः² शिखरासक्तमेघानामुच्चशृङ्गावस्थितजलदानाम्³ । अत एव तेऽनुगर्जिते-
नाम्बुदरवप्रतिश्रुत्या⁴ संदिग्धाः । किमेतन्मेघगर्जितं स्यादुत मुरजध्वनि-
रिति⁵ । संशये⁶ च करणानां⁶ व्यञ्जकत्वम् । न हि जलदरवेषु ताल-
सद्भावाः⁷ ॥ ४० ॥

1. B: °गर्जन्त सं⁰

2. B: कीदृशानां

3. B: °मेघानां शृङ्गलग्नान्बुदानां

4. B: °जितेन मधुरगम्भीरेण रवेण श्रुता अत एव; A: °श्रुता; C: °तिश्रुता:

5. B: °ध्वनिः तत्र

6-6. B: सति मृदङ्गशब्दानां करणैर्; C omits च

7. B: तारमन्द्रभावः

यत्र कल्पद्रुमैरेव विलोलविटपांशुकैः ।

गृह्यन्त्रपताकाश्रीरपौरादरनिर्मिता ॥ ४१ ॥

यत्र¹ वेश्मसु यन्त्रपताकाश्रीः² कृतकवैजयन्तीशोभा³ कल्पवृक्षैरेव । यन्त्रपताकया⁴ या शोभा कार्या⁵ तां यत्र⁶ सुरतरव⁷ एव गृहेषु⁸ कुर्वन्ती-
त्यर्थः । यतो⁹ विलोलविटपांशुकैर्विलोलानि चटुलानि⁹ विटपेषु¹⁰
प्रकाण्डेष्वंशुकानि वासांसि¹¹ येषां तैः¹² । पताकायां ह्यम्बरैर्भाव्यम्¹³ ।
अत एवासौ विनैव पौरादरेण पुरुषप्रयत्नेन निर्मिता कृता ॥ ४१ ॥

1. B: गृहेषु यन्त्रमध्यः पताका यत्र

2. B: °ताकाश्रीः

3. B: कृतका

वै⁰

4. B: °पताकाय

5. B, C: कार्य

6. B omits यत्र

7. B:

सुरत

8. B omits गृहेषु

9-9. B: °विलोलानि च तानि, omitting

चटुलानि; C: °शुकैः, omitting विलोलानि चटुलानि

10. B adds अंशुकानि

11. B omits वासांसि

12. B omits तैः

13. B: हि अंशुकैर्भा⁰

यत्र स्फटिकहर्म्येषु नक्तमापानभूमिषु ।

ज्योतिषां प्रतिबिम्बानि प्राप्नुवन्त्युपकारताम्¹ ॥ ४२ ॥

यत्र² स्फटिकेषु³ सौधेष्वपापनभूमयः⁴ सरकोर्व्यस्तासु⁵ नक्तं निशि⁶
⁷-ताराप्रतिमा एवोपकारतां⁷ पुष्पप्रकारतां⁸ पुष्पप्रकरत्वं यान्ति । सित-
 त्वेन तत्सादृश्यात् ॥ ४२ ॥

1. K, N: °पहार° 2. B adds पुरे 3. B: स्फटिकेषु 4. B:
 हस्येव या आपानभूमयः 5. B: सरकेलाव्यस्तासु; C: सरकैः व्यस्तासु 6-6. B
 omits this. 7-7. C: °प्रतिमैवो° 8. C omits पुष्प°तां

यत्रौषधिप्रकाशेन नक्तं दर्शितसंचराः¹ ।

अनभिज्ञास्तमिस्राणां² दुर्दिनेऽप्यभिसारिकाः³ ॥ ४३ ॥

यत्र नक्तं रात्रौ दुर्दिनेऽप्यसारवर्षेऽप्यभिसारिका विलासिन्यस्तमिस्राणां
 तमसामनभिज्ञा अननुभवित्यः⁴ । ध्वान्तभयं⁵ न जानन्तीत्यर्थः । यत
 ओषधिदीप्त्या दर्शितः⁶ संचरो⁷ मार्गो यासां ताः⁸ । संचरन्त्यस्मिन्निति⁹
¹⁰-संचरो मार्गः¹⁰ । तम एव तमिस्रम्¹¹ । दुर्दिनं वर्षम्¹² । ¹³-उक्तं
 च¹³ --'या दूतिकागमनकालमपारयन्ती सोढुं स्मरज्वरभरार्तिपिपासितेव ।
 निर्याति वल्लभजनाधरपानलोभात्सा कथ्यते कविवरैरभिसारिकेति'¹⁴ ॥ ४३ ॥

1. A: °संचरः 2. A: °भिज्ञात° 3. B, C, K, N: °नेष्वभि°
 4. B: अननुभवत्योष्टा; C: अननुभवन्त्यः 5. B: तु भयं 6. B: दर्शित-
 7. C: संचारः 8. B omits ताः 9. C omits इति 10-10. B
 omits this. 11. B: तमिस्रा 12. B: मिश्रम् 13-13. A, B
 omit this. 14.—?—

यौवनान्तं वयो यस्मिन्नातङ्कः¹ कुसुमायुधः² ।

रतिखेदसमुत्थानां³ निद्रा संज्ञाविपर्ययः ॥ ४४ ॥

अन्यत्र स्थविरान्तं⁴ वयस्तत्र तु⁵ यौवनान्तमिति जराद्यातङ्काभाव-
 कथनम् । यत्र⁶ च⁷ सायकक्षेपान्मदन एवातङ्क उपद्रवो⁸ न तु व्याध्यादि-
 कृतः⁹ । तथा रतिखेदात्⁹ समुत्थानमुत्पत्तिर्यस्याः¹⁰ सा निद्रैव संज्ञाविप-
 र्ययो निश्चेतनत्वम्; न तु प्राणवियोगज¹¹ इत्यजरामरत्वोक्तिः¹² ॥ ४४ ॥

1. B: यस्मादातङ्कः; K, N: °नान्तकः 2. K, N: °युधात् 3. K,
 N: °समुत्पन्ना 4. B: अवस्था कलकृता शरीरावस्था विरहान्तं; A: स्थावि°

5. B omits तु 6. B: अत्र समुत्थानं 7. C omits च 8-8. B omits this. 9. B: रतिपदात् 10. B: समुत्थानं यस्याः 11. A, C: °योग 12. B: इति जरा°

भ्रूभेदिभिः सकम्पोष्ठैर्ललिताङ्गुलितर्जनैः¹ ।

यत्र कोपैः कृताः² स्त्रीणामप्रसादार्थिनः³ प्रियाः ॥ ४५ ॥

यत्र मानिनीनां क्रोधैर्युवानोऽप्रसादार्थिनः⁴ कृताः । प्रसादं तासां नार्थयन्ते । कोपस्यैव रम्यतरत्वात् । तथा हि — भ्रूभेदिभिर्भ्रूभङ्गयुतैः,⁵ सकम्पोष्ठैः स्फुरदधरदलैः,⁶ ललितानि च⁷ रम्याण्यङ्गुलितर्जनानि⁸ येषु [तैः]⁹ ॥ ४५ ॥

1. N: °म्पोष्ठललि° 2. B: कृता 3. K, N: °णामाप्र° 4. C: °साधार्थिनः 5. B: °भ्रूकम्पयुतैः; C: °युक्तैः 6. B: °दधरैः; C: °धरलेखैः 7. B omits च 8. B omits रम्याणि; C: रम्यानि अंगु° 9. A, B, C omit तैः (E reads तैः).

सन्तानकतरुच्छायासुप्तविद्याधराध्वगम् ।

यस्य चोपवनं¹ बाह्यं गन्धवद्गन्धमादनम् ॥ ४६ ॥

यस्य च बाह्यं लौकिकमुपवनमुद्यानं गन्धमादनाख्यो² गिरिः । कीदृशम् । सन्तानाख्यास्तरवः³ सुरवृक्षास्तेषां छायासु सुप्ता⁴ विद्याधरा एवाध्वगा यत्र । बाह्योद्यानं हि सर्वसेव्यम्⁵ । गन्धवत् सुरभिः । गन्धमादनशब्दो⁶ नपुंसकलिङ्गः⁷ ॥ ४६ ॥

1. B: °वने 2. B: °मादनमेतदाख्यो 3. B: सन्तानकाख्या° 4. B: सुप्त- 5. B: सवाशव्यम् 6. B: °मालशब्दो 7. B adds कुलकम्

अथ ते मुनयो दिव्याः¹ प्रेक्ष्य हैमवतं पुरम् ।

स्वर्गाभिसंधिसुकृतं² वञ्चनामिव मेनिरे ॥ ४७ ॥

ततस्ते समर्षयस्तादृशमोषधिप्रस्थमालोक्य ³स्वर्गमभिसंधायोद्दिश्य

सुकृतं⁻³ तपो वञ्चनामिवाविदन्⁴ । एतत्पुरमुद्दिश्य कस्मादस्माभिस्तपो न चीर्णम्⁵ । न हि सुरपुरमतो रम्यतरम् ॥ ४७ ॥

1. B: दिव्या 2. B: °गर्भाभिष्यन्दिसु°; C: स्वर्गाभिष्यन्दिसु° 3-3. B: स्वर्गदं शोभनं सुकृतं कृतं पुण्यं 4. A: °वादिदन्; C: °वावदन् 5. B: चीर्यम्

ते सञ्चानि गिरेर्वेगादुन्मुखद्वास्थवीक्षिताः¹ ।
अवपेतुर्जटाभारैर्लिखितानलनिश्चलैः² ॥ ४८ ॥

ततस्ते मुनयो हिमवद्गृहे³ वेगादवपेतुरवातरन्⁴ । तन्मुखैर्द्विस्थैः प्रती-
हारैर्वीक्षिताः⁵ क एते स्युरिति । लिखितानलनिश्चलैश्चित्रवर्त्तनिष्कम्पैर्जटा-
जूटरुपलक्षिताः⁶ । द्वाद्द्वारं⁷ तत्र तिष्ठन्तीति⁸ द्वास्थास्तैः⁹ ॥ ४८ ॥

1. N: °द्वाः स्थ°; B: °गादुन्मुखद्वाःस्थ° 2. K, N: अवतेरुज°; B: °निश्चयैः 3. B: हिमवतः पुरे 4. A: °रवतरन् 5. B: वीक्षिताः प्रतीहारै-
रित्यर्थः 6. B: °निश्चयैः चित्र° 7. B: द्वारं द्वारं 8. B, C omit
इति 9. B omits तैः

गगनादवतीर्णा सा यथावृद्धपुरस्सरा ।
तोयान्तर्भास्कुरालीव रेजे मुनिपरम्परा ॥ ४९ ॥

गगनादाकाशभागादवतीर्णा¹ सप्तर्षिमाला व्यद्युतत्² । जलमध्यप्रति-
बिम्बिता³ सूर्यपङ्क्तिरिवेति तेजस्वित्वकथनम् । ये ये वृद्धा यथावृद्धं पुरस्सर-
मग्रगामि⁴ यस्याः⁵ सा⁶ यथावृद्धपुरस्सरा । परम्परा⁷ पङ्क्तिः⁻⁸ ॥ ४९ ॥

1. B: °काशादवरूढा सा; C: °गादेवावतीर्णा 2. A, B: °लाव्युद्युतत्
3. C: जलप्रति° 4. B omits अग्रगामि 5. A: यस्या 6-6. B
has instead: आली पङ्क्तिः गगनस्यार्थं तत्रावतीर्णा प्राप्ता गगनाद्वा गगनाभोगाद्वा ।
7. C omits परम्परा

तानर्ध्यानर्घ्यमादाय दूरं¹ प्रत्युद्ययौ नगः² ।
नमयन्सारगुरुभिः पादन्यासैर्वसुन्धराम् ॥ ५० ॥

अर्घोऽर्चा,³ तदर्थमुदकाद्यर्घ्यम्⁴ । तद्गृहीत्वाद्विराजस्तान् मुनीन् दूरं
प्रत्युद्ययावभ्युज्जगाम । यतोऽर्घ्यानर्च्यन् । किं कुर्वन्⁵ । सारेण बलेन गुरुभि-
र्दुर्वहैः⁶ पादन्यासैरवनिमघःप्रवेशयन् ॥ ५० ॥

1. K, N: दूरात् 2. K, N: गिरिः 3. A: अर्घो चे 4. B:
तदर्थमुदकमर्घ्यं 5. B: कुर्वः 6. B: दुर्गहै

धातुताम्राधरः प्रांशुर्देवदारुबृहद्भुजः ।
प्रकृत्यैव शिलोरस्कः सुव्यञ्जो¹ हिमवानिति² ॥ ५१ ॥

कीदृशोऽसौ³ । प्रकृत्यैव हिमवानिति सुव्यञ्जः सुखेन व्यज्यते ज्ञायते ।
रूपद्वयस्यापि सादृश्यात् । 'ईषद्दुःसुषु'⁴ इति⁵ खल् । तथा हि स्थावरे
तावद्धातव एव ताम्राधरो⁶ यस्य,⁷ प्रांशुरुन्नतः,⁸ देवदारव एव बृहन्तो भुजा
यस्य, शिला एव उरो वक्षो यस्य । जङ्गमे तु, धातुवत्ताम्राधरः,⁹ प्रांशुर्मानो-
न्नतः,¹⁰ देवदारुवद् बृहद्भुजो¹¹ दीर्घबाहुः,¹² शिलेवाश्लक्षण¹³ विशालं
कठिनमुरो¹⁴ यस्य¹⁵ । अस्मिन्नवसरे¹⁶ न तथा सप्रयोजनोऽयं¹⁷
श्लोकः ॥ ५१ ॥

1. K, N: सुव्यक्तो 2. C: °वानिव 3. B: कथं तैः संज्ञातः यथायं
हिमवानिति । कीदृगसौ 4. Pāṇ. 3, 3, 126; B: °सुसु 5. B omits
इति 6. B: ताम्रोऽधरो 7. C adds सः 8. B: प्रांशुरुच्चप्रमाणः
9. A: धातव° 10. B: °न्नताः 11. B: °वत् महाभुजः; C: °वद्भुजः
12. B omits दीर्घबाहुः 13. C: शिलेव श्लक्षणं 14. B omits कठिनम्
15. C: अस्य 16. B: यस्मिन्न° 17. B: अयं सप्रयोजनः

विधिप्रयुक्तसत्कारैः¹ स्वयं मार्गस्य दैशिकः² ।
स तैराक्रमयामास³ शुद्धान्तं शुद्धकर्मभिः⁴ ॥ ५२ ॥

स तान् मुनीन् शुद्धान्तमन्तःपुरमाक्रमयामास निनाय । विधिना प्रयुक्तः⁵
सत्कारो पूजा⁶ येषां तैः⁷ । स तु °मार्गस्य स्वयं⁸ दैशिक उपदेष्टृनेन
पथागच्छतेति⁹ । क्रमेणैतद्युपसर्जनप्राप्त्यर्थत्वादत्र¹⁰ न मुख्यं¹¹ गत्यर्थत्व-
मिति¹² तैरिति द्वितीयाभावः ॥ ५२ ॥

1. A: °प्रयुक्तैः सत्कारैः; B °क्तसंस्कारैः 2. K, N: दर्शकः 3. C: तैराक्राम°
 4. C: शुद्धवर्त्मभिः 5. B adds कृतः 6. A omits पूजा
 7. B omits तैः 8-8. B: स्वयं मार्गस्य 9. B adds केचिद्दैशिकः
 प्रदर्शकः इत्याहुः 10. B: °र्जनः प्रा° 11. B: मुख्या 12. B:
 °र्थत्वमवैति; Cf. Pāṇ. 1, 4, 52.

तत्र वेत्रासनासीनान्¹ कृतासनपरिग्रहः ।

इत्युवाचेश्वरान्वाचः² प्राञ्जलिर्जगतीधरः³ ॥ ५३ ॥

तत्र निशान्ते तानीश्वरान्⁴ वशिनोऽद्विनाथ इत्थं वाचो⁵ जगादेति
 द्विकर्मको वचिः । °वाच ईश्वरान् वाचस्पतींस्तान् इति तु⁶ केचित् । वेत्रं
 दारुविशेषस्तत्कृतेष्वासनेष्वासीनानुपविष्टान्⁷ । सोऽपि तदाज्ञया गृहीत-
 विष्टरः । प्राञ्जलिः⁸ कृताञ्जलिबन्धः⁹ ॥ ५३ ॥

1. A: °सीनाः; C: °सीना 2. B: प्रत्युवा°; K, N: °न्वाचं 3. K,
 N: °लिर्भूधरेश्वरः; C: °लिः पृथिवीधरः 4. B: मुनीश्वरान् 5. B: गिरो
 6-6 B: स ब्रह्मलक्षणया वाच ईश्वराणित्यत्र 7. A: °स्तत्कृतेष्वासीना°
 8. B adds पेशलत्वात् 9. C: °ञ्जलिः बन्धः

किमुवाचेत्याह —

अपमेघोदयं वर्षमदृष्टकुसुमं फलम् ।

अतर्कितोपपन्नं वो दर्शनं प्रतिभाति मे ॥ ५४ ॥

अतर्कितमशङ्कितमुपपन्नं घटितं वो भवतामवलोकनमनभ्रवृष्टितुल्यम-
 दृष्टकुसुमफलनिर्भं¹ च मम² प्रतिभासत इत्यसंभवोपमागर्भरूपकमलङ्कारः³ ।
⁴मे प्रतिभातीति दृशिग्रहणं⁵ विकल्पार्थमिति द्वितीयाभावः⁴ ॥ ५४ ॥

1. A: °तामन्वलोक° 2. B adds प्रतिभाति 3. B, C: °गर्भं रू°
 4-4. B has instead यथा मेघरहितं वर्षं पुष्परहितं फलं आश्चर्यकारि तथो
 भवद्दर्शनमागमकारणाभावम् । 5. C: °ग्रहण-; cf. Kaiyaṭa on ubhasa-
 rvatasoḥ, etc., MB. 2, 3, 2.

मूर्खं¹ बुद्धमिवात्मानं² हैमीभूतमिवायसम् ।

भूमेर्दिवमिवारूढं³ मन्ये भवदनुग्रहात् ॥ ५५ ॥

भवदीयादर्शनानुग्रहादहमीदृशमात्मानमवगच्छामि । कीदृशम् । मूर्खं
सन्तं बुद्धं⁴ पण्डितमिव, अयोमयं च⁵ सुवर्णीकृतमिव⁶ भुवश्च⁷ स्वर्गमुदगत-
मिव⁸ । तत्तुल्यपरितोषात् ॥ ५५ ॥

1. B, K, N: मूढं 2. A: बुधमि⁰ 3. A: भूमैदि⁰ 4. A, B,
C: बुधं 5. B omits च 6. B: स्वर्णी⁰ 7. B adds दिवं 8. A:
मुदत⁰; B: मुदभूत⁰

अद्य प्रभृति भूतानामभिगम्योऽस्मि¹ शुद्धये² ।

यदध्यासितमर्हद्विस्तद्वि तीर्थं प्रचक्षते ॥ ५६ ॥

³इत आरभ्य जनानां पापापनुत्तयेऽस्म्यहमभिगम्यः⁻³ । यस्माद्यदहं-
द्विविद्विद्विरासेवितं⁴ तत्तीर्थमाहुः । भवदागमनाद्वि⁵ तीर्थीभूतोऽहम्⁶ ॥ ५६ ॥

1. K, N: 'मधिग' 2. B, C: सिद्धये 3-3. A, C: अस्मात् कालादा-
रभ्य जना मां द्रष्टुं पापनुत्तये (C: पापापनु⁰) आयास्यन्ति 4. B: तस्माद्य-
दहंद्विरासे⁰ 5. C: भगवदाग⁰ 6. B adds शुद्धये पापापनोदायाभिगम्यः
अभिगमनार्थः संबृत्तः । यदुक्तं स्थानं वा महद्विरध्यासितं तत्तीर्थं सर्वेषां पापापनोदाय
भवति ।

अवैमि पूतमात्मानं द्वयेनैव द्विजोत्तमाः ।

मूर्ध्नि गङ्गाप्रपातेन¹ धौतपादाम्भसा च वः ॥ ५७ ॥

हे विप्रवरा उभयेनैवाहं पवित्रमात्मानमवमि² जाने । केन द्वयेनेत्याह ।
शिरसि भागीरथीनिर्भरेण³ भवतां च⁴ धौतपादाम्भसा क्षालितचरणोदकेन ।
यादृशं हि⁵ गाङ्गाम्भः पवित्रं तादृशं भवत्पादोदकम् । विप्राणां हि पादौ
प्रक्षाल्य⁶ तज्जलं शिरसि वहेदित्यामाः⁷ ॥ ५७ ॥

1. C: 'प्रवाहेन 2. B, C: आत्मानं पवित्रमवमि 3. A: 'निर्जरेण
4. C omits च 5. B omits हि 6. B: प्रक्षाल्य 7. B: 'त्याह and
adds further : धौतं क्षालितं वो गुष्माकं संबन्धिना पादोदकेन । धौतपादम्भसेति
पाठे धौतौ पादौ येनाम्भसा तेन चेत्यर्थः । विप्रस्य पादौ धावित्वा तद्द्रतं शिरसा
जलं धारयेत् पुण्यवृद्धयर्थम् ।

जङ्गमं प्रैष्यपक्षे¹ वः स्थावरं चरणाङ्कितम् ।
विभक्तानुग्रहं तद्धि² द्वैरूप्यमपि³ मे कृतम्⁴ ॥ ५८ ॥

⁵-मम रूपद्वयमपि भवद्भिर्विभक्तानुग्रहं भागीकृतप्रसादं कृतम्⁵ । तथा हि⁶ जङ्गमं ⁷-भ्रमन्मे रूपं वपुः⁷ प्रैष्यपक्षे⁸ दासकर्मणि⁹ स्थावरमपि¹⁰ युष्मत्पादमुद्राचिह्नितम् । अत्यर्थं गच्छतीति जङ्गमम्¹¹ । ¹²-नुगतोऽनुनासिकान्तस्य¹² । प्रेषणीयः¹³ प्रैष्यः¹⁴ । ¹⁵-प्रादूहोढोढचेषैष्येषु¹⁶ इति वृद्धिः¹⁵ । द्वे एव रूपे¹⁷ द्वैरूप्यम्¹⁸ ॥ ५८ ॥

1. B: प्रैष्य⁰; K, N: प्रैष्यभावे 2. K, N: मन्ये 3. B: वैरूप्य⁰; C: °प्यमिति; K, N: द्विरूपमपि; 4. K, N: वपुः 5-5. B omits this (cf. fn. 18). 6. B omits हि 7-7. B: चरं मे रूपं वः; C: भ्रमन्देवरूपं वः 8. A: प्रैष्य⁰; B: प्रोष्य⁰ 9. B: दासत्वे 10. C omits अपि 11. C: जङ्गमा- 12-12. B omits this; Pāṇ. 7, 4, 85. 13. A: प्रीष⁰ 14. B: प्रैष्यः 15-15. B omits this. 16. MB. 6, 1, 89, Vt; C: °ढोढ्येषु 17. B omits रूपे 18. B adds : मम द्वैरूप्यं स्थावर-जङ्गमात्मकत्वं भवद्भिर्विभक्तानुग्रहं कृतम् । विभक्ता अनुग्रहो यस्य तदगतं जङ्गमं रूपं वः प्रैष्यपक्षे दासपक्षे स्थावरं रूपं वः युष्माकं चरणैरङ्कितम् । एवं द्वे रूपे विभागव्यवस्थितानुग्रहे । द्वे रूपे तयोर्भावो द्वैरूप्यम् ॥

भवत्संभावनोत्थाय परितोषाय मूर्च्छते ।
अपि व्याप्तदिगन्तानि नाङ्गानि प्रभवन्ति मे ॥ ५९ ॥

भवत्संभावनोत्थाय¹ युष्मदादरोत्पन्नाय² मूर्च्छते वर्धमानाय³ परितोषाय प्रहर्षाय⁴ मेऽङ्गानि⁵ व्याप्तदिगन्तान्यपि⁶ ⁷-न प्रभवन्ति न समर्थानि । तं⁷ वोढुं न शक्नुवन्तीत्यर्थः । इति परितोषस्य बाहुल्यकथनम्⁸ । परितोषाय न⁹ प्रभवन्तीत्यलमर्थत्वाच्चतुर्थी¹⁰ ॥ ५९ ॥

1. B: भवतां मायया संभावना तथा उक्तः भवत्सं⁰ 2. B: °दादरप्रतिपन्नाय 3. A : वर्धनाय 4. B: हर्षाय 5. B: ममाङ्गानि 6. B: °न्तराण्यपि; C: प्रासदि⁰ 7-7. B: नाभवन्ति समर्थान्वितं 8. B: बहुलत्वक⁰ 9. B omits न 10. Cf. Pāṇ. 2, 3, 16; B: °त्यसम⁰

न केवलं दरीसंस्थं भास्वता¹ दर्शनेन वः ।

अन्तर्गतमपास्तं मे रजसोऽपि परं तमः ॥ ६० ॥

भवतां भास्वता दीप्तिमता दर्शनेन न² केवलं गुहागतं तमो मम नुत्तं³
⁴यावदन्तर्गतं हृत्स्थं⁴ रजोगुणादपि परं मोहाख्यमपास्तम्⁵ । भवदालो-
 कनेन⁶ ह्यहं निर्मोहः संवृत्तः⁷ ॥ ६० ॥

1. K, N: भास्वतां 2. C omits न 3. A: नुत्त 4-4. B:
 यावद्; A: °गंतहृत्स्थं 5. B: मोहाख्यं कृच्छ्रम्⁹ 6. B: भवदवलो⁹
 7. A: संवृत्ताः; B adds स्थावररूपस्य दरीगतं तमः जङ्गमरूपस्य रजोगुणाद्वितीयं
 तमः तमोगुणं अज्ञानं तमो महत्त्वेन भास्वता साम्यम् । अतोप्यतिरेकं दर्शितवान् ।
 रविर्न दरीसंस्थं न गुणविशेषाख्यं हन्तुं क्षम इति तदष्टगुणैश्वर्ययोगात् किं नोपपद्यते
 सर्वमेव संपद्यते । स्वयं घटते इत्यर्थः ॥

इदानीमागमनप्रयोजनं भङ्गचन्तरेण¹ पिपृच्छिषुराह —

कर्तव्यं वो न पश्यामि स्याच्चेत्किं नोपपद्यते ।

शङ्के² मत्पावनायैव प्रस्थानं भवतामिदम्³ ॥ ६१ ॥

अस्मत्सकाशे तपस्वित्वाद्भवतां प्रयोजनं नेक्षे । अथ चेत्⁴ संभवेत् किं
 महाप्रभावत्वात्⁵ स्वत एव न घटते⁴ । तज्जाने⁶ मत्पवित्रीकरणायैव
 युष्माकमिदमागमनम्⁷ ॥ ६१ ॥

1. B: भङ्ग्या 2. K, N: मन्ये 3. K, N: °मिह 4-4. B:
 संभवेत् तत् किमिति नोच्यते युष्माभिः 5. A: °भावत्; B: °भावात् 6. B:
 जाने तावदहं 7. B adds: नान्यत्प्रयोजनम्

तथापि तावत् कस्मिंश्चिदाज्ञां मे दातुमर्हथ ।

विनियोगप्रसादा हि किङ्कराः प्रभविष्णुषु ॥ ६२ ॥

यद्यपि वः स्वयमेव सर्वं संपद्यते तथापि कुत्रापि कार्ये मह्यमादेशं¹
 ददध्वम् । यस्माद्ये किङ्करा भृत्यास्ते प्रभविष्णुषु विनियोगप्रसादाः² ।

स्वाम्याज्ञैव³ तेषामनुग्रहः । प्रभविष्णुषु⁴ स्थितो विनियोग⁵ इति सप्तम्यत्र
वाचकीकार्या⁶ ॥ ६२ ॥

1. A, C: ममादेशं 2. B adds : व्यापारणा विनियोगाः 3. A: °ज्ञैय;
B: °म्याज्ञयैव 4. A: °विष्णु; B: प्रभुषु प्रभविष्णुषु 5. B omits विनि
6. B adds : इष्णवे प्रभविष्णवे इति च

एते वयममी दाराः¹ कन्येयं कुलजीवितम् ।
ब्रूत येनात्र वः कृत्यमनास्था² बाह्यवस्तुषु ॥ ६३ ॥

किं बहुना रटितेन । इमे वयम्³ । दारा अप्येते⁴ । कुलजीवितनिभेयमपि
कन्या⁵ । कथयतातो मध्याद्येन भवतां प्रयोजनम् । °भूहिरण्यादिकं किमिति⁷
गोपितमित्याह⁶ । °यस्माद्बहिरङ्गेषु भूहिरण्यादिषु वस्तुष्वनास्थानादरः ।
आत्मपुत्रकलत्राण्यपि यो ददाति तस्य धने क इव बहुमानः⁸ ॥ ६३ ॥

1. A : दारा 2. B, C, K, N: कार्यम्⁰ 3. B adds : कश्मीर-
लाजा इतिवत् 4. C: अमी एते 5. B adds : कुलजीवितमिति वेदाः
प्रमाणं ब्राह्मणी प्रमाणमितिवत् 6-6. B: बाह्यवस्तूनि भूहिरण्यादिकानि वो
नोपदेयानि 7. C: किमपि 8-8. B omits this.

इत्थुचिवांस्तमेवार्थ¹ दरीमुखविसर्पिणा² ।
द्विरिव³ प्रतिशब्देन व्याजहार हिमालयः ॥ ६४ ॥

इत्थमुक्तवान्⁴ नगनाथः⁵ कन्दराविवरप्रसारिणा⁶ प्रतिध्वनिना तमेवार्थं
निश्चयार्थ⁷ पुनरभाषतेव ॥ ६४ ॥

1. K, N: °वाथ 2. K, N: गुहामु⁰; C: °विसारिणा 3. B, C:
द्विरेव 4. B: यस्माद्बहिरङ्गो हिमालयः इत्थमुच्चमुक्तवान् 5. C: अगनाथः
6. B: °राविवरविसारिणा 7. A: °यार्थ; C: निश्चितार्थ

अथाङ्गिरसमग्रण्यमुदाहरणवस्तुषु ।
ऋषयश्चोदयामासुः¹ प्रत्युवाच स भूधरम् ॥ ६५ ॥

ततो मुनयोऽङ्गिरसमृषिमचूचुदन्^१ । यत उदाहरणवस्तुषु कथनीयप्रका-
रेष्वग्रण्यं^३ प्रवीणम् । स चाङ्गिरा नगाधिपमगदत्^४ । उदाह्रियते^५ कथ्यत^६
इत्युदाहरणं, तच्च तद्वस्तुदाहरणवस्तु^७ ॥ ६५ ॥

1. K, N: ऋषयो नोदया^० 2. A: ^०ङ्गिरमृ^० 3. B: कथनीयप्रकारेषु
उदाहृतिरुदाहरणं वचनं तत्र वस्तुनि पदार्थास्तेषु वा अग्रण्यं 4. B: ^०धिपं प्रतीय-
मवदत् 5. B: ^०यन्ते 6. B omits कथ्यत 7. A: वस्तुषु

किमब्रवीदित्याह —

उपपन्नमिदं सर्वमतः परमपि त्वयि ।

मनसः शिखराणां च सदृशी ते समुन्नतिः ॥ ६६ ॥

‘एते वयम्’^१ इत्यादि यत्त्वयोक्तमेतदखिलमतो वा परमप्यधिकमपि
त्वय्युपपन्नं सुघटम्^२ । यतः शिखराणीव^३ तव मनोऽप्युन्नतमुदारम् । महा-
शयस्य हि^४ किमिव दुष्करम् ॥ ६६ ॥

1. Kumāra. 6,63. 2. B adds : अतोऽधिकमपि मंभाव्यम् 3. B:
शिखरीणीव; C: ^०राण्येव 4. B omits हि

स्थाने त्वां स्थावरात्मानं विष्णुमाहुस्तथा हि ते ।

चराचराणां भूतानां कुक्षिराधारतां गतः ॥ ६७ ॥

व्यासादयो भवन्तं स्थावरात्मानं विष्णुं^१ स्थाने विषये^२ युक्तं वा
वदन्ति । यदाहुः ‘स्थावराणां हिमालयः’^३ इति ।^२ यतस्तव^४ कुक्षिरुदरं^५
चराचराणां भूतानामाधारतां गतः^६ । सर्वे हि^७ सत्त्वाः^८ स्थावराश्च जङ्ग-
माश्च^८ त्वन्मध्ये निवसन्ति । विष्णुरपि जगन्निवास इति सुप्रतीतम् ॥ ६७ ॥

1. B omits विष्णुं 2-2. B: यदुक्तं वा यदाहुः 3. Bhagavadgītā
10, 25. 4. B: ततस्तव 5. B: कुक्षिः शरीरदेश उदरं 6. B adds :
तव कुक्षिराधारतां गतः । तथा तेनैव प्रकारेण यथा तस्य विष्णोः कुक्षिराधारतां गतः ।
7 B adds ये 8-8. B: स्थावरजङ्गमास्ते; C: स्थावरजङ्गमाश्च

गामधास्यत्कथं नागो मृणालसदृशैः¹ फणैः² ।

आ रसातलमूलाच्चमवालम्बिष्यथा³ न चेत् ॥ ६८ ॥

नागः⁴ शेषाह्विससुकुमारैः शिरोभिर्गा भुवं⁵ कथमधास्यत् कथं⁶ बिभृ-
याद्यदि⁷ पातालपर्यन्तं त्वमेनां⁸ नावलम्बिष्यथा⁹ नाग्रहीष्यः¹⁰ । भवत्साहा-
यकेन¹¹ हि¹² शेषोऽवनिमुद्रोदुमुद्यच्छत¹³ इत्यर्थः । अधास्यदिति क्रियाति-
पत्यभवाल्लृङ्प्रयोगश्चिन्त्यः ॥ ६८ ॥

1. K, N: °लमृदुभिः 2. B: फलैः 3. B: °मूलत्वम° 4. A:
नागाः 5. B omits भुवं 6. B, C: omit कथं 7. B adds त्वं
8. B omits त्वं; C: त्वमेनं 9. C: नालम्बि° 10. B, C: °ष्यथाः
11. B: °त्साहाय° 12. B omits हि 13. B: °मुद्यत

अच्छिन्नामलसंतानाः समुद्रोर्म्यनिवारिताः¹ ।

पुनन्ति लोकं² पुण्यत्वात्कीर्तयः सरितश्च ते ॥ ६९ ॥

त्वदीयाः कीर्तयः सरितश्च पुण्यत्वान्नोक्तं³ पुनन्ति पावयन्ति । कीदृश्याः⁴ ।
°अच्छिन्नोऽनुदितोऽमलः शुभ्रः⁵ सन्तानः प्रबन्धः प्रवाहश्च यासाम्⁶ ।
°अब्धिकल्लोलैश्च निषिद्धप्रसरा⁷ उभयेऽपि⁸ ॥ ६९ ॥

1. C: °द्रोर्मिनिवारिताः 2. B: लोकान् 3. B: °त्वान्मनोज्ञत्वादपि
4. B: कीदृश्याः 5-5. B: अच्छिन्ना अनुदिता अमलाः शुभ्रः ख्यातीनां सन्तानाः
प्रबन्धः प्रवाहो यासाम् 6. A: शुभ्रपुम् 7-7. B: °लैरपि चानिषिद्ध°
8. A: उभयोऽपि; B omits उभयेऽपि; C: उभयोरपि

यथैव श्लाघ्यते¹ गङ्गा पादेन परमेष्ठिनः ।

प्रभवेण² द्वितीयेन तथैवोच्छिरसा त्वया ॥ ७० ॥

परमेष्ठिनो³ विष्णोः पादेन⁴ प्रभवेण⁵ जनकेन गुरसरिद्यथैव⁶ श्लाघ्यते⁷
तथैवोन्नतकन्धरेण⁸ भवतापि⁹ । हिमवतो हि विष्णुपदी प्रभवति । °हरि-
चरणात् भुवनत्रयाक्रमणकाले निर्यातेत्यागमः¹⁰ ॥ ७० ॥

1. A, C: श्लाघते 2. B, C: प्रभवेन 3. B: यथैव परमे^० 4. B: पदेन 5. B omits प्रभवेण; C: प्रभवेन 6. B: ^०रिद्यथा; A: ^०थैवा-
7. A, B, C: श्लाघते 8. B: ^०कन्दरेण 9. B adds : उत्पादकेन
10-10. B instead : हैमवती विष्णवी च गङ्गा; C: निर्यातीत्यागमः for
निर्यातित्या^० and after marking the verse number 70 adds : निश्शे-
षीकृतमहापसन्ततिच्छेदिना भवान् हिमरूपेण भृशमाधयवलीकृतविग्रहः ॥ ७० ॥

तिर्यगूर्ध्वमधस्ताच्च^१ व्यापको महिमा हरेः ।

त्रिविक्रमोद्यतस्यासीत्स तु स्वाभाविकस्तव ॥ ७१ ॥

हरेर्विष्णोः सर्वव्यापी यो महिमाभूत् स ^२त्रिविक्रमे भुवनत्रयाक्रमणे^{-२}
उद्यतस्य सतो ^३न तु नित्यम्^{-३} । तव ^४त्वसौ व्यापी महिमा स्वाभाविकः
सहजः शाश्वतिक^५ इति विशेषकथनम् । त्रयो विक्रमाः पादन्यासाः समाहृता-
स्त्रिविक्रमम्^{-४} ॥ ७१ ॥

1. A: ^०धस्थाच्च 2-2. B: ^०क्रमाक्रमणे 3-3. B: नित्यः for
नित्यम् C: नित्यं न तु 4-4. B instead : हि सहज अविच्छिन्नः
5. A: आश्वतिक

यज्ञभागभुजां मध्ये पदमातस्थुषा त्वया ।

उच्चैर्हिरण्मयं^१ शृङ्गं सुमेरोर्वितथीकृतम् ॥ ७२ ॥

यज्ञभागभुजां^२ देवानां मध्ये यज्ञांशभाजित्वेन^३ त्वया पदमवस्थानमात-
स्थुषा^४ कृतवतामरशिखरिणः^५ सौवर्णमप्युच्चमपि^६ च^७ शिखरं वितथीकृतं
निष्फलं विहितमसत्यं^८ संपादितम्^९ । न ह्यसौ यज्ञांशभाक् । अतः सौवर्णे-
न अपि^{१०} किं तेन क्रियते^{११} ॥ ७२ ॥

1. A: उच्चैर्हिर^० 2. B omits य^०जां 3. A: ^०शभोजि^०; C:
^०शभजत्वेन 4. B: ^०स्थानं स्थितमा^० 5. B: तच्च हिरण्मयं कृतवतां सुर-
शिखरिणः 6. B omits उच्चमपि 7. B omits च 8. B: ^०त्यमपि
9. C: संभावित 10. A: सावर्णे^० 11. B: कार्यम्

काठिन्यं स्थावरे काये भवता सर्वमर्पितम् ।

इदं तु ते भक्तिनम्रमर्हदाराधनं¹ वपुः ॥ ७३ ॥

मृदुकर्कशभेदेन तव द्वैरूप्यम् । तत्र स्थावरे² देहे शिलामये त्वयाखिलं काठिन्यं विहितम्³ । इदं तु जङ्गमं⁴ तव मृदुत्वाद्भूक्त्या नम्रं पेशलम् । अत एवार्हतां पूज्यानामाराधनं सेवनम्⁵ । न त्वत्र स्तब्धता ॥ ७३ ॥

1. K, N: °नम्रं सतामारा°; B: °नम्रं महदा° 2. B: स्थावर- 3. B: निहितम् 4. B adds रूपं 5. B: सेवकम्

तदागमनकार्यं नः शृणु कार्यं तवैव¹ तत् ।

श्रेयसामुपदेशात्तु वयमप्यंशभागिनः² ॥ ७४ ॥

तदित्युपसंहारे । अलं ते³ महिमसंकीर्तनेन । अस्माकं तावदागमनकार्य-माकर्णय⁴ । कार्यं तु त्वत्प्रार्थनीयत्वात्⁵ तवैव । न तु नः । किं तु श्रेयसो⁶ मार्गनिरूपणाद्वयमप्यंशभागिनः⁷ शुभफलासादिनः⁸ । तेनास्माकमपि⁹ कार्यमित्यर्थः¹⁰ ॥ ७४ ॥

1. B: तथैव 2. K, N: °मन्त्रांश° 3. B omits ते 4. B: °नकृत्यमा° 5. A, C: तत्प्रा°; B omits त्व°त् 6. B omits श्रेयसो 7. B: °निरूपेण वय° 8. A: °फसा° 9. A, C omit अपि 10. B: कार्यमेवेति भावः । उपदेष्टा फलाद्भागं लभते सर्वकर्मणाम् । तवैव कार्यमिति कार्यं त्वया कर्तव्यमिति वाक्यार्थः; C: तत्कार्यमित्यर्थः

अणिमादिगुणोत्थानमस्पृष्टपुरुषान्तरम्¹ ।

शब्दमीश्वर इत्युच्चैः² सार्धचन्द्रं विभर्ति यः ॥ ७५ ॥

कल्पितान्योन्यसामर्थ्यैः पृथिव्यादिभिरात्मभिः ।

यस्येदं तन्यते व्यक्तं³ धुर्यैर्यानमिवाध्वनि ॥ ७६ ॥

योगिनो यं विचिन्वन्ति क्षेत्राभ्यन्तरवर्तिनम् ।

अनावृत्तिभयं यस्य पदमाहुर्मनीषिणः⁴ ॥ ७७ ॥

स ते दुहितरं साक्षात्साक्षी विश्वस्य कर्मणः⁵ ।

वृणुते वरदः शम्भुरस्मत्संक्रमितैः⁶ पदैः⁷ ॥ ७८ ॥

स तव वरदः शम्भुरस्मत्संक्रमितैरस्मासु⁸ निहितैः⁹ पदैर्वचोभिः साक्षात् सुतां वृणुते प्रार्थयते¹⁰ । कोऽसावित्याह । य एवंविधमीश्वर इति शब्दमुच्चैर्व्यापक¹¹ सार्धचन्द्रं बिभर्ति । शशिखण्डमपि¹² वहतीत्यर्थः । कीदृशं शब्दम् । अणिमामहिमालघिमाप्राप्तिप्राकाम्येशित्ववशित्वानां¹³ गुणानामुत्थानं प्रभवम् । अणिमादिगुणयुक्तो¹⁴ हीश्वर इत्युच्यते । उत्तिष्ठन्त्यस्मादित्युत्थानम्¹⁵ । तथा असंस्पृष्टमविषयीकृतं¹⁶ पुरषान्तरमन्यः¹⁷ पुरुष आत्मा येन¹⁷ । पुरुषविशेषो¹⁴ हीश्वरः । उच्चैरुन्नतो¹⁸ वा¹⁹ महाप्रभावः²⁰ । यस्य सम्बन्धिभिः पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशैरात्मभिर्मूर्तिभिरिदं व्यक्तं ब्रह्माण्डं तन्यते²¹ प्रसार्यते संपाद्यते । धुर्यैरश्वैर्मार्गं²² यानं रथ इव²³ । कीदृशैस्तैः²⁴ । कल्पितं²⁵ समर्पितमन्योन्यं²⁶ सामर्थ्यं शक्त्याधारो²⁷ यैः । धृतिसंग्रहपङ्क्तिव्यूहावकाशवृत्तिभिः²⁸ परस्पराहितशक्तिभिः²⁹ 30-किल ते³⁰ भुवनानि निर्मातु³¹ प्रभवन्ति । धुर्या³² अप्यन्योन्यं³³ शक्तिमुपजीवन्तो यानं तन्त्रयन्ति³⁴ । यं देवमध्यात्मविदः³⁵ क्षेत्राभ्यन्तरवर्तिनः³⁶ शरीरान्तरस्थ³⁷ परमात्मारव्यं विचिन्वन्ति गवेषयन्ति । यदीयं च³⁸ पदमनावृत्तिभयमाहुः³⁹ । अविद्यमानमावृत्तिभय⁴⁰ संसरणत्रासो⁴¹ यत्र⁴² । न हि तत्स्थानमासाद्य पुनर्जायते⁴³ । तथा विश्वस्य जगतः कर्मणां⁴⁴ शुभाशुभानां⁴⁵ साक्षी द्रष्टा हृत्स्थत्वात् । वरदोऽभीष्टार्थदाता⁴⁶ । स एवंविधो⁴⁷ महेश्वरः साक्षादात्मार्थं तव दुहितरमुमामर्थयते⁴⁸ । कलापकमेतत्⁴⁹ ॥ ७५-७८ ॥

1. K, N: 'णोपेतम्'; B: 'षान्तकम्' 2. K, N: इत्युच्चः; A: इत्युच्च
3-3. K, N: येनेदं ध्रियते विश्वं 4. C: 'मणीषिणः' 5. K, N: कर्मणाम्
6. K, N: संक्रमितैः 7. B adds कलापकम्; C: च कुलकम् 8. B omits
अस्मासु 9. B omits निहितैः 10. B: अर्थयते 11. B: 'व्यापि पदं' 12. B:
शिखं 13. A: अणिममहिमालघिमाप्राप्तिप्राकाम्येशित्ववशित्व; A, C add यत्र
कामावसायित्वानां 14-14. C omits this. 15. A: 'ष्ठन्तस्मा⁰'; B: 'न्त्य-
स्मिनित्यु⁰' 16. B: अस्पृष्टमागतं 17-17. B omits this. 18. B: 'न्नतं'
19. B omits वा 20. B: 'भावं'; A, C add कल्पितेत्यादि 21. उत्पाद्यते
22. B: मार्गं 23. B adds: यथा ह्यैर्यानस्य निष्पत्तिस्तथा मह्यादितनुभिर्यत्त-
स्येत्यर्थः 24. B omits की⁰स्तैः 25. A: कल्पित 26. B omits
समर्पितं; C: अर्पितमन्योन्य- 27. A: 'धारं' 28. A, B: 'ङ्क्तिव्यूहा⁰'

29. B omits पर^०भिः 30-30. A, B: कलिते; C: किल तैः 31. A, C: निर्मितुं 32. B: अधुना 33. A, C: ^०न्योन्य 34. C: नयन्ति; A, C add योगिनोयमिति 35. A: वेदम^० 36. B: ^०तिनः 37. B, C: ^०न्तस्थं 38. B omits च 39. B omits आहुः 40. B omits अवि^०भयं 41. B: मरण^० 42. B: यस्मात् 43. B: ^०र्जायन्ते जन्तवः; A, C add स ते दुहितरमिति 44. A, B: कर्माणां 45. B omits शु^०नां 46. B: ^०भीष्टदाता 47. B omits विधो 48. B: ^०यन्ते 49. B omits एतत्

तमर्थमिव भारत्या सुतया योक्तुमर्हसि^१ ।

अशोच्या हि पितुः कन्या सद्भर्त्रे^२ प्रतिपादिता ॥ ७९ ॥

अतस्तं^३ शम्भुं त्वं दुहित्रा^४ योक्तुं घटयितुमर्हसि । अर्थमिव भारत्या । वागर्थौ हि नित्यसंबन्धावन्योन्याव्यभिचारात्^५ । तद्दानेन^६ च तवैव गुणः । यस्मात् सद्भर्त्रे साधवे पत्ये निमृष्टा कुमारी पितुरशोच्या^७ भवति ॥ ७९ ॥

1. B: ^०मर्हति 2. K, N: सद्भर्तृ- 3. B: अतश्च तं 4. A: दुहिद्रा 5. C: ^०संबन्धाव^० 6. A, C: तद्दाने 7. B: पितोरशोच्या

गुणान्तरमध्याह —

यावद्द्वयानि^१ भूतानि स्थावराणि चराणि च ।

मातरं कल्पयन्त्वेनामीशो हि जगतः पिता ॥ ८० ॥

त्वमस्मै सुतां^२ देहि यावदेनां गौरीं द्वयानि भूतानि चराचराणि^३ मातरं कल्पयन्तु^४ । तद्दानेन^५ कथमसौ जगज्जनित्री^६ संपद्यत^७ इत्याह । यस्मादीशो महादेवो जगतां पिता स्रष्टृत्वाद्योगक्षेमोद्वहनाच्च^८ । पितुश्च या भार्या सा मातोच्यते ॥ ८० ॥

1. K, N: यावन्त्येतानि 2. B: सुकन्यां 3. B, C add च 4. A: ^०यन्त 5. A: तद्दानेन; B: तस्मान्न 6. B omits जगज् 7. A: ^०स (lacuna marked by two dots). 8. B: क्षेमवहाच्च

प्रणम्य शितिकण्ठाय विबुधास्तदनन्तरम् ।

चरणौ रञ्जयन्त्वस्याश्चूडामणिमरीचिभिः¹ ॥ ८१ ॥

अपि च² देवा आह्निकप्रक्रियया नीलगलं प्रणम्य तदन्वस्या³ अपि गौर्याः शिरोरत्नरश्मिभिः पादौ रञ्जयन्तु चित्रयन्तु⁴ । प्रणम्य शितिकण्ठायेति 'उप-पदविभक्तेः⁵ कारकविभक्तिर्बलीयसी'⁶ इति द्वितीया⁷ न्याय्या⁸ 'स्वयं-भुवे'⁹ नमस्कृत्य' इत्यादिप्रयोगदर्शनाच्चतुर्थीप्रयोगः ॥ ८१ ॥

1. B: पूजयन्त्व⁰ 2. B omits च 3. B: ततोऽस्या; C: तदन्यस्या
4. B omits चित्रयन्तु 5. C: ⁰विभक्तेः 6. MB. 2, 3, 19, Paribhāṣā.
7. A, B: द्वितीयया 8. Cf. Pāṇ. 2, 3, 16; A. C: न्यायत्वात्
9. C: स्वायंभुवे

उमा वधूर्भवान्दाता याचितार इमे वयम् ।

वरः शम्भुरलं ह्येष त्वत्कुलोद्भूतये विधिः ॥ ८२ ॥

तव वंशस्योद्भूतयेऽभ्युदयाय विधिरयमलं¹ पर्याप्तः । कोऽसावित्याह । उमा वधूर्गौरी दीयते² त्वं दाता वरो महेश्वरो³ ⁴याचितारो वयं⁴ चेति । अनुद्धाटिता⁵ अपि गुणा ध्वनिपदत्वात्⁶ प्रतीयन्ते । यथा 'रामोऽस्मि सर्वं सहे'⁷ इति⁸ ॥ ८२ ॥

1. B: विधिरसंविधनमयमलं 2. A, C: देयते 3. B: परमेश्वरो
4-4. B omits this; C: वयं याचितारः 5. A: नुद्धाहिता; B, C omit च
6. B: ध्वनिमदाराः 7. Hanumannāṭaka (Mahānāṭaka) 5, 7; B: वामो for रामो
8. B omits इति

अस्तोतुः स्तूयमानस्य¹ वन्द्यस्यानन्यवन्दिनः ।

सुतासंबन्धविधिना भव विश्वगुरोर्गुरुः⁻¹ ॥ ८३ ॥

गौरीं दत्वा जगद्विभोरपि² शम्भोर्गुरुर्भवातिसंपूज्यः³ संपद्यस्व । श्वशुरो हि पितृनिभः । कीदृशस्य । सर्वोत्कृष्टत्वात् स्तूयमानस्य वन्द्यस्य च ।

⁴-कांश्चित्सोऽप्यन्यान्⁵ स्तुयात्⁶ प्रणमेच्चेत्याह । अस्तोतुरवन्दितुः । तत⁻⁴
उत्कृष्टतरस्याभावात् ॥ ८३ ॥

- 1-1. B:'''(lacuna marked by a blank of 3/4 of the line).
2. B: जगत्प्रभोरसि; C: जगद्गुरोरिति 3. B: °भवं पूज्यः; C: °वातिपूज्यः
4-4. B: नान्यान्वन्दते । अस्तोतुः अन्यांश्चावन्दितः तत 5. A, C: कश्चित्सो°
6. A, B, C: वयात्

एवंवादिनि देवर्षौ पार्श्वे पितुरधोमुखी ।
लीलाकमलपत्राणि गणयामास पार्वती ॥ ८४ ॥

इत्थं ब्रुवाणेऽङ्गिरसि हिमवन्निकटे गौरी त्रपयावन्ता¹ लीलाकमलपत्राणि
विलासिनलिनपलाशान्यजीगणदिति² लज्जाविनिह्वेनाभिलाषातिशय-
सूचनम्³ ॥ ८४ ॥

1. C: °वन्तो 2. B: °नलिनदलानि अजी°; C: क्रीडानलिन° 3. B:
लज्जाविभविनाभिलाषसू°

शैलः संपूर्णकामोऽपि मेनामुखमवैक्षत¹ ।
प्रायेण गृहिणीनेत्राः ²-कन्यार्थे हि⁻² कुटुम्बिनः ॥ ८५ ॥

हिमवानपि संपूर्णमनोरथः³ किमत्र वक्तव्यमिति पत्नीवक्त्रमालुलोके⁴ ।
यस्माच्चे⁵ कुटुम्बिनो गृहस्थास्ते कन्याप्रयोजने प्रायेण⁶ गृहिणीनेत्रा भार्या-
चक्षुषः । तस्यै⁷ यद्रोचते तत् ते कुर्वन्तीत्यर्थः⁸ ॥ ८५ ॥

1. K, N: °खमुदैक्षत; C: °मवेक्ष्यत 2-2. K, N: °र्थेषु 3. B:
संपन्नमनोरथ ईश्वरवरणं; C: पूर्ण 4. A, C: पत्नीमा° 5. B omits य
6. A omits प्रायेण 7. A: तस्यैव; B: तस्ये 8. B adds: गृहिणी नेत्री
स्वामिनी शेषामिति'''(blank of two letters)त् ।

इदमत्रोत्तरं न्याय्यमिति बुद्ध्या विचार्य¹ सः ।
आददे² वचसामन्ते मङ्गलालङ्कृतां सुताम् ॥ ८६ ॥

ततः कन्यादानमेवात्रोत्तरं³ न्याय्यं⁴ ⁵-न त्वन्यदित्यसौ⁻⁶ धिया

निश्चित्य प्रकृतार्थोपयोगि⁶ किञ्चिदुक्त्वा वचनान्ते⁷ मङ्गलाभरणभूषितां
तनयामग्रहीत् ॥ ८६ ॥

1. K, N: विमृश्य 2. C: आदधे 3. B: °मेवोत्तरं 4. B:
न्यायमिति 5-5. B omits this. 6. B adds: मुनिभाषितानामन्ते 7. B
omits व⁰न्ते

एहि शर्वार्पणा¹ वत्से² भिक्षा त्वं² परिकल्पिता ।
अर्थिनो मुनयः प्राप्तं गृहमेधिफलं मया ॥ ८७ ॥
एतावदुक्त्वा तनयां मुनीनाह³ महीधरः⁴ ।
इयं नमति वः सर्वोत्तिलोचनवधूरिति⁵ ॥ ८८ ॥

हे पुत्रि आगच्छ शर्वार्पणा हरार्थं⁶ 7-भिक्षा त्वं⁷ मया परिकल्पिता⁸ ।
मार्गकाश्च⁹ सप्तर्षयः । अतश्च गृहस्थफलं मयाद्य¹⁰ प्राप्तम् । 11-गृहमेधिना हि
गुणवते कन्या देया¹¹ । इत्थमुमामभिधाय सप्तर्षीनवादीत्¹² । इयं शर्व-
पत्नी युष्मानखिलान् प्रणमतीति दानं¹³ ध्वनितम्¹⁴ । अप्यंतेऽस्मा¹⁵
इत्यर्पणः¹⁶ । 17-‘कृत्यत्युटो बहुलम्’¹⁷ । शर्वोर्पणो¹⁸ यस्याः¹⁹ सा
शर्वार्पणा²⁰ । गृहं वेश्म दाराश्च तैर्मधन्ते²¹ संगच्छन्त²² इति²³ गृहमेधिनो
गृहस्थाः । 24-अर्थयन्त इत्यर्थिनः²⁴ ॥ ८७-८८ ॥

1. K, N: विश्वात्मने 2-2. K, N: भिक्षासि 3. K, N: °मृषी⁰
4. B, C: स भूधरः 5. C adds युग्मम् 6. B omits हरार्थं 7-7. C:
भिक्षार्थं 8. B omits परि 9. B: मार्गणाश्च 10. B omits अद्य
11-11. B: गृहमेधिना हि प्राप्तायातिथये भिक्षा देया 12. B: ऋषी⁰ 13. B
omits दानं 14. B: ध्वनिसूचितं 15. A: °स्मात् 16. A: इत्यर्पणः
17-17. Pāṇ. 3, 3, 13; B omits this; C: कृत्यत्युटो for कृत्य⁰ 18. A,
B: शर्वार्पणो 19. B: यस्याः 20. B: अप्यंतेऽस्मिन्नित्यर्पणम् । शर्वे अर्पणमिति
वा । 21. C: तन्मेधन्ते 22. B: °च्छत; C omits संगच्छन्त 23. A,
C omit इति 24-24 B: अ[lacuna of five dots, and without
verses 89-94]. A: अर्थयन्त इति वः

❀ ईप्सितार्थक्रियोदारं तेऽभिनन्द्य गिरेर्वचः ।
आशीभिरेधयामासुः¹ पुरःपाकाभिरम्बिकाम् ॥ ८९ ॥

ततस्ते मुनयोऽभिलषितसंपत्तिमहार्थं² हिमवद्वचनमभिनन्द्यामोद्य³ ताम-
म्बिकां गौरीमाशीभिरेधयामासुरवीवृधन् । कीदृशीभिः । पुरोऽग्रे पाकः फलं
भर्तृवाल्लभ्यलक्षणं⁴ यासां ताभिः⁴ पुरःपाकाभिर्निकटाभ्युदयाभिः ॥ ८९ ॥

* Verses from 89 to 93 are omitted in B.

1. A, C: °भिवर्धया° 2. C: °भिलषिताः संप° 3. C: °न्द्योनुमोद्य
4-4. A: याभिः

❀ तां प्रणामादरस्रस्तजाम्बूनदवतंसकाम् ।
अङ्गमारोपयामास लज्जमानामरुन्धती¹ ॥ ९० ॥

भर्तृवार्तया² [लज्जिताम]म्बिकां³ वसिष्ठपत्नी उत्सङ्गे जग्राह । प्रणा-
मादरेण पादवन्दनप्रयत्नेन स्रस्तः पतितो जाम्बूनदवतंसकः कनककर्णपुरो
यस्यास्ताम् ॥ ९० ॥

* Verses from 89 to 93 are omitted in B.

1. A: °न्धती 2. A, C: भर्तृचर्या (D: भर्तृवार्तया). 3. A, C:
- ता° (lacuna marked by 2 points in A, and by 11 points in C).

❀ तन्मातरं चाश्रुमुखीं¹ दुहितस्नेहविक्लवाम् ।
वरस्यानन्यपूर्वस्य विशोकामकरोद्गुणैः ॥ ९१ ॥

तथा सुतास्नेहकातरां² रुदन्तीं³ [मेना]मसावनन्यपूर्वस्याकृतदारान्त-
रस्य⁴ जामातुर्गुणैर्विगतदुःखामकृत⁵ । सर्वेश्वरः सर्वशक्तिर्भक्तवत्सलस्ते
जामाता संपन्नस्तत्र⁶ प्रहर्षस्थाने कः⁶ शोकस्यावसर⁷ इति । अविद्यमा-
नान्या यस्यासावनन्यः, पूर्वमनन्योऽनन्यपूर्व इति सपत्नीशङ्कापनोदनपरं
वचनम् । 'सुप्सुपा'⁸ इति समासः ॥ ९१ ॥

* Verses from 89 to 93 are omitted in B.

1. K, N: चाश्रुमुखीं; A: साश्रु° 2. A: सुतां स्नेह° 3. A: ददती;
C: रुदती 4. A omits मेना; C: °मसा° (lacuna marked by 6 points;
D: मेनाम्). 5. A: °म° (lacuna marked by 3 points). 6-6. C:
°स्थानकः 7. C: °स्यानवसर 8. Pāṇ. 2, 1, 4.

❀ वैवाहिकीं तिथिं पृष्टास्तत्क्षणं हरबन्धुना ।

ते त्र्यहादूर्ध्वमाख्याय चेलुश्चीरपरिग्रहाः¹ ॥ ९२ ॥

ततस्ते मुनयश्चेलुर्गमनायोत्तस्थुः । कीदृशाः । तत्क्षणमेव हरबन्धुना
शङ्करश्चशुरेण वैवाहिकीं तिथिं पृष्टाः कदा² विवाहोऽस्त्विति । तेऽपि²
त्र्यहादूर्ध्वं परमहनीत्युक्त्वा चेलुः । चीरं बल्कलमेव परिग्रहो धनं येषामि-
त्यस्पृहत्वकथनम् । प्रायेण हि कन्यामेलकाः सस्पृहाः । विवाहः प्रयोजनं
यस्याः सा वैवाहिकी ॥ ९२ ॥

* Verses from 89 to 93 are omitted in B.

1. K, N: चेदृशी°; C: चेलुश्चेर° 2-2. A: विवाहो° (lacuna
marked by 5 points).

❀ ते हिमालयमामन्त्र्य¹ पुरः प्रेक्ष्य² च शूलिनम् ।

सिद्धं चास्मै निवेद्यार्थं तद्विसृष्टाः खमुद्ययुः ॥ ९३ ॥

ते³ मुनयोऽद्रिनाथमामन्त्र्य⁴ ज्योक्कृत्य भवं च ददृशिरे । गौरीलाभं च
तस्मै कथयित्वा तेन विसर्जिताः⁵ खमुद्ययुः । [दिवमगमन्नि]ति⁶ लाघवेन
कथोपसंहारः⁷ ॥ ९३ ॥

* Verses from 89 to 93 are omitted in B.

1. A: हिमाचलमा° 2. K, N: प्राप्य 3. C: ततस्ते 4. C:
°द्रिनामन्त्र्य 5. A: °जि° (lacuna marked by 3 points). 6. A:
°ति (lacuna marked by 8 points); C:° (lacuna marked by 6
points; D: दि°ति). 7. A:°°° (lacuna marked by a blank of 3
spaces).

¹ पशुपतिरपि तान्यहानि कृच्छ्रा-

दगमयदद्रिसुतासमागमोत्कः ।

कमपरमवशं² न विप्रकुर्यु-

विंशुमपि³ तं यदमी स्पृशन्ति³ भावाः ॥ ९४ ॥

मुनयः स्वकं स्थानं गताः । भगवानपि पार्वतीसंगमसमुत्कण्ठितस्तानि

त्रीणि दिनानि क्लेशेनागमयदत्यवाहयत् । अर्थान्तरन्यासः⁻¹ । यत्र तं भगवन्तं विभुमपि⁴ वशितारमप्यमी भावा उत्कण्ठास्नेहादयः⁵ स्पृशन्त्या-
क्रामन्ति⁶ तत्रान्यमवशमजितेन्द्रियं⁷ कं ते न⁸ विप्रकुर्युर्न बाधेरन्⁻⁸ ।
पुष्पिताग्रावृत्तम् ॥ ९४ ॥

॥ ⁹-इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां
कुमारसंभवटीकायां षष्ठः सर्गः⁻⁹ ॥

1-1. The lacuna in B beginning from the last line of the commentary on the verses 87 and 88 ends with अर्थान्तरन्यासः, and the commentary on verse 94 continues with यत्र तं; further verse 94 is later added in B on the little blank space left between the colophon and the lower margin of page 35 a. The commentary on 7, 1 begins on 35 b. 2. B: कमपि पुरुषं 3-3 B: तदिदमस्पृशन्त 4. B omits विभुमपि 5. A: उत्कण्ठस्ने⁰; C: उत्कण्ठाः स्ने⁰ 6. B: स्पृशन्ति आक्षिपन्ति व्यतिकुर्वन्ति, C: 'न्त्याक्रमन्ति 7. A: 'मवश्यम⁰ 8-8. A: वि... (lacuna marked by 7 points); C omits न बाधेरन् 9-9. A: इति वल्लभविरचितायां कुमारसंभवटीकायां षष्ठसर्गः इति भद्रम्, B: इति वल्लभदेवविरचितो षष्ठः सर्गः समाप्तः, C: इति कुमार-संभवे महाकाव्ये सटीके षष्ठसर्गः ।

सप्तमः सर्गः

अथोषधीनामधिपस्य वृद्धौ तिथौ च जामित्रगुणान्वितायाम् ।
समेतबन्धुहिमवान्सुताया¹ विवाहदीक्षाविधिमन्वतिष्ठत् ॥ १ ॥

अथाननन्तरं नगनाथो दुहितुर्विवाहदीक्षाविधिं² गोदानादिकं³ व्रतकरण-
मन्वतिष्ठत्⁴ समपादयत्⁵ । कदा । ओषधीनामधिपस्य⁶ शशिनो वृद्धौ⁷
शुक्लपक्षे तिथौ⁸ जामित्रगुणेनान्वितायां⁹ प्रशस्तायाम्¹⁰ । जामित्रशब्दोऽत्रौप-
चारिकः¹¹ प्रशस्यतां¹² लक्षयति । मुख्यतो¹³ हि लग्नात् सप्तमं¹⁴ स्थानं
जामित्रम्¹⁵ ।¹⁶ तच्च जामित्रमनुकूलम्¹⁶ । समेतबन्धुः¹⁷ संघटितस्वजन¹⁸
इत्युत्सवधर्मः¹⁹ ॥ १ ॥

1. B: °तायां; A also has anusvāra on या but later cancelled.
2. A omits दुहितुर्; B: दुहितु विवाहे दी° 3. B: °दिकां 4. B omits
अन्वतिष्ठत् 5. A: स° (lacuna marked by 3 points). 6. B:
ओषधीनाथस्य 7. B omits वृद्धौ 8. C adds च 9. A: °गुणेना°
(lacuna marked by a blank space of 2 letters); B: च मित्रगुणेन
प्राशस्त्येन लग्नेनान्वितायां युक्तायां 10. B: प्रशस्तायामित्ययः 11. A:
°शब्दोऽत्रौ°क 12. A: °तां (lacuna marked by 4 points); C: तं
प्रशस्य 13. B: विख्यातो 14. B, C: सप्तम- 15. B omits जामित्रम्
16-16. A: तच्च° (lacuna marked by 4 points); C: च तदनुकूलं; B:
मुच्च for तच्च 17. B: °बन्धु 18. B: °स्व° (lacuna marked by
a blank of 3 letters). 19. A omits इति; B: इत्युच्चधर्मः; C:
°त्साहधर्मः

वैवाहिकैः¹ कौतुकसंविधानैर्गृहे गृहे¹ व्यग्रपुरन्ध्रवर्गम् ।
आसीत् पुरं सानुमतोऽनुरागादन्तःपुरं चैककुलोपमेयम् ॥ २ ॥

सानुमतो हिमवतः पुरमन्तःपुरं² चैककुलोपमेयमभिन्नवंशसदृशमभूत्³ ।
समस्तं नगरं तन्निशान्तस्थजननिभमज्ञायतेत्यर्थः⁴ । यतोऽनुरागात् प्रीत्या

विवाहभवैः कौतुकसंविधानैर्मङ्गलप्रकारैः⁵ प्रतिवेशम् व्यग्रा असक्षणाः⁶
पुरन्धिर्वर्गा⁷ अङ्गनापूगा⁸ यत्र पुरे⁹ । यन्मङ्गलार्थ¹⁰ मुधालेपनादि¹¹ क्रियते
तत्कौतुकम्¹² ॥ २ ॥

- 1-1. C: °धानैर्दिने दिने 2. B omits पुरम्; C: °मन्तपुरं 3. B:
°मेयं एकवंशोपमेयं सट्° 4. B: °न्तस्य स्वजननिभं ज्ञायते इत्यर्थः 5. B,
C: °नैः मङ्गल्यप्र° 6. A: °क्षणा; B: असाक्षिणाः; C: असक्षणाः 7. B:
°वर्गाः प्रधाननायिकाः समूहा 8. B: °नागणा 9. B omits पुरे 10. C:
°ङ्गलादि 11. B: मुधानुले° 12. B adds मङ्गलं विवाहोत्सवः

संतानकाकीर्णमहापथं तच्चीनांशुकैः कल्पितकेतुमालम् ।
भासा¹ ज्वलत्काञ्चनतोरणानां² स्थानान्तरं स्वर्ग इवावभासे ॥ ३ ॥

³स्थानान्तरप्रदेशस्वर्गवद्वेजे⁴ । ⁵यतः सन्तानकाख्यैर्दिव्यकुसुमैराकीर्णो
निर्भरो महापथो राजमार्गो⁵ यत्र । ⁶चीनांशुकैश्चीनदेशभवैरम्बरैः⁶
⁷कल्पिता रचिता केतुमाला⁷ ध्वजराजिर्यत्र⁸ । काञ्चनतोरणानां च भासा
दीप्त्या ज्वलद्भासमानम्⁹ । अन्यत्¹⁰ स्थानं¹¹ स्थानान्तरम्¹² ॥ ३ ॥

1. K, N: भासो° 2. B: °णाङ्कां 3-4. A: °न्तरं प्रस्वर्ग°; B: प्रदेशः;
C: °रं प्रदेशः स्व° 5-5. B omits this. 6-6. B: चीनदेशजैश्चाम्बरैः
पटवस्त्रैः; C: तथा चीनदेशजैश्चाम्बरैः 7-7. B, C: कल्पितकेतुमालं 8. B:
रचितध्वजराजि; C: रचितध्वजराजिकं 9. B omits भासमानम् 10. A,
B, C: अन्यदन्यत् 11. B adds प्रदेशः 12. B adds नानाविधमित्यर्थः

एकेव¹ सत्यामपि पुत्रपङ्क्तौ चिरेण² दृष्टेव मृतोत्थितेव ।
उपोढपाणिग्रहणेति³ पित्रोरुमा विशेषोच्छ्वसितं बभूव ॥ ४ ॥

उपोढपाणिग्रहणा⁴ निकटविवाहेत्यतो ⁵हेतोर्गौरी पित्रोः सत्स्वपि
बहुष्वपत्येषु स्नेहवशादेकेवाभूत्⁵ । अन्यत्र ⁶तादृशस्य स्नेहस्याभावात् ।
तथा सततसन्निहितापि⁷ चिरेण दृष्टेवोत्कण्ठोत्पत्तेः⁶ । जीवन्त्यपि मृतोत्थि-
तेव । तथा⁸ विशेषोच्छ्वसितं⁹ सातिशयजीवितं¹⁰ तदायत्तत्वाज्जीवितस्य ।
विरहसमये¹¹ घनतरस्नेहाविर्भावादित्थमूहः¹² । यदुक्तम्¹³ — 'औत्सुक्य-

गर्भा भ्रमतीव दृष्टिः पर्याकुला कापि मतिः प्रयाति । निरत्ययप्रेमनिबन्धन¹⁴
च वियोगकाले त्रसतीव¹⁵ चेतः¹⁶ ॥ ४ ॥

1. A, C, K, N: एकैव 2. K, N, C: चिरस्य 3. K, N: आसन्नपा°
4. B: °हणं 5-5. A: मातापित्रोरेवंविधा स्नेहवशादभूत् । किं विधा । सत्स्वपि
बहुष्व... (lacuna marked by a blank of 2 spaces); B: पित्रोः सत्स्वपि...
वशा° (lacuna marked by a blank of 6 letters); C: वशादेकैवा°
6-6. B: तादृशा...त्कण्ठोत्पत्ते (lacuna marked by a blank of half a
line); A: विष्टेवो° for दृष्टेवो° 7. C omits अपि 8. C adds च 9. A
°छवसितमतिशयोच्छवसितं 10. B adds आसीत्; C: सातिशयं जीवितमासीत्
11. A: विभ्रमये 12. B: °तरः स्ने° 13. B omits यदुक्तम् 14. A:
°त्ययं प्रे° 15. C: द्रवतीव 16. -?--; C adds इति

अङ्गाद्ययावङ्कमुदीरिताशीः सा मण्डनान्मण्डनमन्वभुङ्क्ते¹ ।
संबन्धभिन्नोऽपि² गिरेः कुलस्य स्नेहस्तदेकायनतां³ जगाम ॥५॥

सा देवी बान्धवैरुक्ताशीः⁴ सत्युत्सङ्गादुत्सङ्गान्तरमधितस्थौ⁵ । एकेन
चालङ्कारेण⁶ कृते तदेव⁷ चान्यानीतं प्रसाधनान्तरं⁸ निर्विवेश । तथा गिरेः⁹
कुलस्य स्नेहः संबन्धवशाद्भिन्नोऽप्यनेकरूपोऽपि¹⁰ तदेकायनतां¹¹ तदेकाश्रय-
त्वमयासीत्¹² । संबन्धभेदाद्धि¹³ 14-स्नेहो बहुप्रभेदः¹⁴ । तद्यथा¹⁵
16-पुत्रेऽन्यादृशो नम्ररि दुहितरि दौहित्रे स्नुषायां सख्यां चान्यादृश एव¹⁶ ।
न सास्ति¹⁷ प्रीतिर्या तस्यां¹⁸ बन्धुजनस्य न प्रवृत्तेति¹⁸ वाक्यार्थः । अत्र
चोपोढपाणिग्रहणत्वमेव¹⁹ कारणम् । सैवैकायनं²⁰ स्थानं यस्य स तदेकायन-
स्तद्भावस्तदेकायनता²¹ ॥ ५ ॥

1. A, B, C: °न्वयुङ्क्त 2. K, N: °बन्धभि° 3. K, N, C:
°कायतनं 4. B: वैर्मुक्ता° 5. A, B: °धितष्ठौ 6. B: अलङ्कारेण च
7. A: तदैव 8. B adds प्राप 9. A: गिरि- 10. B: °द्भिन्नोऽपि
पृथग्रूपोऽपि; C: °न्नोऽपि मृषाभूतोऽपि 11. B, C add जगाम 12. A:
तदाश्र° 13. B: °न्धविभे° 14-14. B: ब°दः स्नेहः 15. B omits
तद्यथा 16-16. B, C: पुत्रे नम्ररि दौहित्रे शिष्ये मित्रे दुहितरि स्नुषायां सख्यां
च तादृश एवासाम् (C: चान्यादृश एवान्येषु) 17. B: सास्ति 18-18. B:
ब...त्वेति (lacuna marked by a blank of 5 letters); C omits न

19. B: °हणात्व° 20. C: सा एकमयसं 21. B: °स्तस्य भाव°; C: तदेकायतनं तस्य भावस्तदेकायनता; B, C add आसन्नविवाहोत्सवत्वात्

मैत्रे मुहूर्ते शशलक्षणेन¹ योगं गतासुत्तरफल्गुनीषु ।

तस्याः शरीरे प्रतिकर्म चक्रुर्बन्धुस्त्रियो याः पतिपुत्रवत्यः ॥६॥

²तस्याः पार्वत्या वपुष्यविधवा अवन्ध्याश्च ज्ञातिमहिष्यः प्रतिकर्म प्रसाधनं कृतवत्यः । कदा । चन्द्रमसोत्तरफल्गुनीषु योगं संबन्धं गतासु । उत्तरफल्गुनीनक्षत्र³ इत्यर्थः । शशिना हि योगे तारकाणां नक्षत्रत्वम् । मुहूर्ते मैत्रदैवत्ये ॥ ६ ॥

1. B, C: °लक्षणेन; K, N: शशलाञ्छनेन 2. B, C read the commentary as: तस्याः सङ्कृतनयाः प्रशस्ता बान्धवनार्यः शरीरे प्रतिकर्म देहे (C adds प्रतिकर्म) प्रसाधनमकुर्वन्त (C वन्त) । कदा (C omits) । मैत्राख्ये (C: °ख्यं) मुहूर्ते (C omits) अहोरात्रं त्रिंशन्मुहूर्तस्तत्र चतसृषु घटिकासु वैवाहिको मैत्राख्यो मुहूर्तस्तद्धि (C: मुहूर्तः तस्मिन् मुहूर्ते तद्धि) प्रशस्यम् । तथा शशलक्षणेन चन्द्रमसा उत्तरफल्गुनीषु योगं गतासु संबन्धं प्राप्तासु । शशिना हि योगस्तारकानां (C: °रानां) नक्षत्रत्वम् । ग्रहस्तु योऽस्तु सोऽस्तु । कुत्रचिच्चन्द्रवारे (C omits कुत्रचिच्) रोहिण्यामित्यर्थः ॥ 3. A: °ल्गुनीन°

तदेवाभ्यङ्गादारभ्य¹ शरीरप्रतिकर्माह —

सा गौरसिद्धार्थनिवेशवद्भिर्दूर्वाप्रवालैः² प्रतिभिन्नरागम्³ ।

निर्नाभिकौशेयमुपोढबाणमभ्यङ्गनेपथ्यमलंचकार⁴ ॥ ७ ॥

अभ्यङ्गस्तैलपातनम्⁵ । तत्र⁶ नेपथ्यं⁷ वेशं⁸ सा देव्यलंचकार । ⁹न तु तेन सा⁹ भूषितेत्यकृत्रिमरूपत्वोक्तिः¹⁰ । कीदृशम् । गौरसिद्धार्थानां सितसर्षपाणां¹¹ निवेशो¹² रचना विद्यते¹³ यत्र¹⁴ तैः¹⁵ दूर्वाप्रवालैः शाद्वलाङ्कुरैः प्रतिभिन्नरागं¹⁶ विशेषितकान्तिः¹⁷ । अविद्यमानं नाभिकौशेयं जघनाम्बरं यत्र । तदा हि तदपास्यते¹⁸ । यदि वा नाभेर्निष्क्रान्तं निर्नाभिं वियुक्तं¹⁹ चलितं²⁰ कौशेयं जघनाम्बरं²¹ यत्र । उपोढबाणं धृतसायकम् । एवंविधो ह्येष लोकाचारः ॥ ७ ॥

1. A: °ङ्गनादानादा° 2. C: °द्वार्थनिवेश° 3. K, N: °न्नशोभम् 4. K, N: °यमुपात्तवा°; C: निर्नाभिकौशेय°बाणं प्रत्यङ्गनेपथ्य° 5. B:

‘लपत’ 6. B, C: स एव 7. C: नेपथ्य- 8. B: वेशस्तत् 9-9. B: न त्व...सौ (lacuna marked by a blank of 2 letters); C: न तु तेनासौ 10. B: भक्ति...त्यक्तु (lacuna marked by a blank of 3 letters); C: ‘रूपवत्वोक्तिः 11. B: ‘पानां 12. B: निवेश 13. B omits विद्यते 14. C: येषु 15. B omits तैः 16. C: पत्रिभिन्न^० 17. C: ‘कान्ति 18. A adds यदि वा नाभिकौशेयान्निष्क्रान्तं भङ्क्त्वा बहिर्निर्गतमित्यभ्यङ्गकालेऽपि तदविरहकथनात्; C adds यदि वा नामेयं जघनाम्बरं यत्र तदा हि तदपास्यते 19. A: नाभिवियुक्तं 20. A omits चलितं 21. B, C omit ज’रं

वभौ च संपर्कमुपेत्य बाला नवेन दीक्षाविधिसायकेन ।

करेण भानोर्बहुलावसाने संधुक्ष्यमाणेव^१ शशाङ्कलेखा^२ ॥ ८ ॥

तेन च नूतनेन विवाहदीक्षाविधिसायकेन^३ संश्लेषमासाद्य^४ वधूः शुशुभे ।
केव । कृष्णपक्षान्तरे^५ रविरश्मिना^६ सुषुम्णाख्येन संधुक्ष्यमाणा^७ वर्धयमाना^८
चन्द्रकलेव^९ ॥ ८ ॥

1. B: ‘धुक्षमा^० 2. K, N: ‘ङ्कलेखा 3. B omits दीक्षा 4. B, C: संश्लेषं समासाद्य सा 5. C: ‘पक्षान्ते 6. B: ‘श्मिणा 7. A: माणे;
B, C: ‘धुक्षमा 8. B: वर्धयमाना 9. C: शशाङ्कलेव

तां रोध्रकल्केन^१ हृताङ्गतैलामाश्यानकालीयरसाङ्गरागाम्^२ ।

वासो वसानामभिषेकयोग्यं नार्याश्चतुष्काभिमुखीमनैषु^३ ॥ ९ ॥

ततः स्नानार्थमविधवास्तां^४ चतुष्कमुखीमनयन्^५ । कीदृशीम् । रोध्ररजः-
कल्केन रूक्षेण हृताङ्गतैलामपास्तदेहस्नेहाम् । तथा आश्यानः परिधानः^६
कालीयरस एवानुलेपनं^७ यस्याः । कुङ्कुमनिभं गन्धद्रव्यं कालीयम्^८ । तच्च^९
स्नेहगन्धापासनाय^{१०} पात्यते । तथाभिषेकयोग्यं स्नानानुरूपमपट्टकृत-
मम्बरं^{११} वसानां^{१२} परिदधतीम् । चतुष्कं वासवेश्म^{१३} ॥ ९ ॥

1. K, N: लोध्र^० 2. K, N: ‘कालेयकृताङ्ग^० 3. K, N: नार्यश्च^०मुखं
व्यनैषुः 4. B: तामभिनवास्नानार्थं; C: तामविधवाः स्नानार्थ- 5. B: ‘ष्कसंमु-
खमनैषुः; C: ‘ष्कसंमुखीमनैषुःआनयन्त 6. A: परिवानः; B: ‘धानाः 7. B,
C: एवाङ्गरागोऽनुलेपनं 8. B, C: ‘यकम् 9. B: णाच्च for तच्च 10. B:

°गन्धासास° 11. A: °रूपं पट्ट°; C: °कृतवासोऽम्बरं 12. B omits वसानां 13. B, C: वासो वेश्म

¹⁻विन्यस्तवैडूर्यशिले च तस्मिन्नविद्वमुक्ताफलभक्तिचित्रे⁻¹ ।

आवर्जिताष्टापदकुम्भतोयाः² सत्तूर्यमेनां स्तपयांबभूवुः ॥१०॥

तस्मिन्श्चतुष्के³ युवतयः सत्तूर्यं वादित्रान्वितमेनां वधूमस्नापयन्त⁴ । कीदृशे⁵ । °स्नानभूविभागार्थं विन्यस्ता दृग्धा⁻⁶ वैडूर्यमणिशिला यत्र । तथा⁷ °अविद्वानामग्रस्तानां⁻⁸ मुक्ताफलानां भक्त्या विच्छित्या चित्रे रम्ये । नार्यः कीदृश्यः⁹ । आवर्जितं क्षिप्रमष्टापदकुम्भतोय¹⁰ कनकघटवारि¹¹ याभिः ॥१०॥

1-I. K, N: °वैडूर्यशिलातलेऽस्मिन्नावद्धमु°; B: °स्मिन्नावद्धमु° 2. K, N: °तोयैः 3. B, C: तत्र चतुष्के 4. B: वधूं स्न°; °मस्नपयन्त 5. A: कीदृशी; C: कीदृशी 6-6. B: स्नानार्थं विन्यस्ता भागार्थं दत्ताः; C: दत्ताः for दृग्धाः 7. B, C omit तथा 8-8. A: °नामग्रस्तानां; B: अविद्यमाना-मग्रस्तानां 9. B: कीदृश्याः 10. B: °ष्टापदकुम्भतोय° 11. B, C omit क°रि

सा मङ्गलस्नानविशुद्धगात्री गृहीतशुभ्रोद्रमनीयवस्त्रा¹ ।

निर्वृत्तपर्जन्यजलाभिषेका प्रफुल्लकाशा² वसुधेव रेजे ॥११॥

सा गौरी विवाहाभिषेकेण³ विशुद्धगात्री कान्तिमत्काया, आच्छादित-धवलधौताम्बरा⁴ °च रेजे⁻⁵ चकाशे । केव⁶ । °निर्वृत्तः संपन्नः⁻⁷ पर्जन्य-जलाभिषेको जीमूततोयवृष्टिर्यस्याः सा शरदि विकसितकाशकुसुमा भूर्यथा⁸ राजते तथासौ⁹ । उद्गमनीयवस्त्रं धौतपूतम्¹⁰ ॥ ११ ॥

1. B: °तप्त्युद्ग°; K: °तप्त्युद्ग°; N: °तवत्युद्ग° 2. A: °फुल्लका° 3. B, C: केन 4. A: आर्तधौ...धौता° (lacuna marked by 3 points). 5-5. B, C omit this. 6. B omits के in केव 7-7. A, B: निर्वृत्तसं° 8. B, C: भूमिर्यथा 9. C omits असौ 10. B: स्नानादुत्थाने धौतान्त- (for म्ब)रं; C: धौतपोतम्

तस्मात्प्रदेशाच्च¹ वितानवन्तं युक्तं मणिस्तम्भचतुष्टयेन ।

पतिव्रताभिः परिगृह्य निन्ये हृत्पासनं कौतुकवेदिमध्यम् ॥१२॥

तस्मात्² प्रदेशात् स्थानादसौ साध्वीभिरादाय³ कौतुकवेदिमध्यं मङ्गल-
स्थलोत्सङ्गं निन्ये नीता । कीदृशम्⁴ । वितानवन्तं सरत्तकं⁵ रत्नस्थूणा-
चतुष्केण⁶ संबद्धं⁷ क्लृप्तासनं⁸ रचितभद्रपीठम्⁹ । 'कृपो रो लः'¹⁰ ॥ १२ ॥

1. B, C: ततः प्र⁰ 2. B, C: ततः 3. B omits आदाय 4. A
omits कीदृशम् 5. A: सकरत्तकं 6. B: ⁰केन; C: रत्नस्तम्भचतुष्टयेन
चतुष्केन 7. B: ⁰बन्धं 8. C: क्लृप्तासनं 9. B: ⁰द्रसनम् 10. Pāp.
8, 2, 18; A, B: कृपे for कृपो

तां प्राङ्मुखीं तत्र निवेश्य तन्वीं क्षणं व्यलम्बन्त¹ पुरो निषण्णाः ।
भूतार्थशोभाहियमाणनेत्राः प्रसाधने संनिहितेऽपि नार्यः ॥ १३ ॥

तत्र² पूर्वाभिमुखीं तां³ कृशाङ्गीमुपवेश्य⁴ संनिहितेऽप्यलङ्कारेण
युवतयोऽग्रस्थिताः⁵ क्षणमात्रं⁶ व्यलम्बन्तोदासत⁷ । यतो भूतार्थया स्वाभा-
विकया शोभया ह्रियमाणनेत्रा विलोभ्यमाननयनाः⁸ । अकृत्रिमस्य हि⁹ रूपस्य
किं मण्डनेन । भूतार्थः¹⁰ पारमार्थिकम् ॥ १३ ॥

1. B: विल⁰ 2. B, C add वेदिमध्ये 3. A omits तां 4. B,
C: ⁰ङ्गीं संस्थाप्य 5. B: ⁰ग्रतस्स्थिताः; C: ⁰ग्रतः स्थित्वा 6. B, C:
क्षणं 7. B, C: ⁰सन्त 8. B, C omit वि 9. B omits हि
10. B, C: अकृत्रिमं

¹⁻ धूपेन संत्याजितमार्द्रभावं⁻¹ केशान्तमन्तःकुसुमं तदीयम् ।
पर्याक्षिपत्काचिदुदारबन्धं दूर्वावता पाण्डुमधूकदाम्ना² ॥ १४ ॥

ततः क्षणमात्रेण काचिदङ्गना तदीयं³ केशपाशं⁴ शाद्वलवलितेन
सितमधूककुसुमशेखरेण⁵ पर्याक्षिपदबध्नात् । कीदृशम् । अगुर्वादिधूपधूमेना-
द्र्वत्वं संत्याजितं परिवापितम्⁶ । अन्तःकुसुमं कुसुमगर्भम्⁷ । दीर्घत्वादुदारः
श्रेष्ठो बन्धो ग्रन्थिर्यस्य ॥ १४ ॥

- 1-1. K, N: धूपोष्मणा त्या⁰; C: धूपेन सं⁰ 2. B: ⁰कधाम्ना 3. B,
C: तस्याः 4. C: कोशपाशं 5. B: सिततरमधू⁰ 6. C: परिधापितम्
7. A: कुशम⁰

आसक्तशुक्लागुरु¹ चक्रुरस्याः² सरोचनापत्रविभङ्गमङ्गम्³ ।
सा चक्रवाकाङ्कितसैकतायास्त्रिस्रोतसः⁴ कान्तिमतीत्य तस्थौ ॥१५॥

⁵-तस्या देहं नार्यं⁵ एवंविधमकुर्वन् । किंविधम् । आसक्तं निहितं शुक्लागुरु सितारङ्गरागविशेषो यत्र । ⁶-शुक्लकृष्णभेदेनागुरोर्द्वे रूप्ये⁶ । तथा⁷ स्तनादौ गोरोचनायाः⁸ पत्रविभङ्गाः⁹ पत्रलताः¹⁰ सह तैर्वर्तत इति सरोचना-पत्रविभङ्गम्¹¹ । अतश्च सा गौरी रथाङ्गनामचिह्निततीरायास्त्रिपथगायाः¹² शोभामभिभूयासीत्¹³ । सा¹⁴ हि सिता¹⁵ । रोचनावत्त्वाच्चक्रवाकोप-मानम्¹⁶ ॥ १५ ॥

1. B: प्रसक्त⁰; K, N: विन्यस्तगु⁰ 2. K, N: °रङ्गं 3. B: °भक्तम⁰; K, N: गोरो°विभक्तमस्याः 4. C: °यास्त्रिस्रोतसः 5-5. B: तस्याश्च देहमाचार्यं 6-6. B omits this; C: शुक्लं कृष्णं चेत्यगुरुणो हित्वे रूपे 7. B: तथा 8. B, C: °चनायां 9. B: °भङ्गः; C omits प°ङ्गाः 10. B: पत्ररचनाः 11. B, C omit स°म् 12. B: °हितचीनायास्त्रिपथायाः; C: °तीरायास्त्रिपथायाः 13. B: °मभिया° 14. C: तस्या 15. B: सित 16. A: °नाभत्वाच्चक्रवाको°

लीनद्विरेफं¹ परिभूय पद्मं समेधलेखं शशिनश्च विम्बम् ।
तदाननश्रीरलकैः प्रसिद्धैश्चिच्छेद सादृश्यकथाप्रसङ्गम् ॥१६॥

तस्या वक्त्रलक्ष्मीः प्रसिद्धैः प्रसाधितैरलकैः सादृश्यकथाप्रसङ्गं किमस्य² सादृश्यं स्यादित्युपमानवागवसरमपि³ चिच्छेद व्यनीनशत् । संश्लिष्टभ्रमर-मरविन्दमभ्रलवयुतं⁴ चेन्दुमण्डलमभिभूय⁵ जित्वा । कमलशशिनो किल मुखस्योपमानभूतो⁶ । अभिभवे तु प्रसाधनमेव⁷ हेतुः ॥ १६ ॥

1. K, N: लग्नद्वि° 2. B: किमस्याः 3. B, C: °वाचोऽव° 4. B: °युक्तं 5. C: चन्द्रमण्डलं च 6. B: °पमीभू°; C: मुखस्य समीभूतो 7. A: °सादन°

कर्णार्पितो रोध्रकषायरूक्षे¹ गोरोचनाभेदनितान्तगौरे² ।
तस्याः कपोले परभागलाभाद्बन्ध चक्षूषि यवप्ररोहः ॥ १७ ॥

तस्याः श्रवणनिहितो यवाङ्कुरो लोकस्य नेत्राणि बबन्ध विषयान्तरान्य-
वर्तयत् । कुतः । कपोले परभागलाभाच्छोभातिशयावाप्तेः³ । कीदृशे ।
रोध्रस्य कषायेण⁴ रसेन⁵ रूक्षे विपमे⁶ । तथा गोरोचनाया भेदो भङ्गस्त-
द्वदतिगौरे ।⁷ एवं च गौरे⁷ हरितस्य शोभोत्कर्षावाप्तिः⁸ ।⁹ शालियवा-
ङ्कुरादीनां च प्रशस्यत्वान्निधानम्⁹ ॥ १७ ॥

1. A: रोद्रक⁰; K, N: लोध्र⁰ 2. K, N: °नाक्षेपनि⁰ 3. B, C:
°लाभात् वर्णस्य वर्णान्तरविच्छित्तिः परभागः शोभावाप्तिः 4. B: °येन 5. C:
रसेण 6. B: विषये 7-7. B omits this; C: एव गौरी; A: गौरी for गौरे
8. B, C: °वाप्ते 9-9. B: शालियवादीनां प्रशस्यत्वनिधानम्; C: शाद्वलयवादीनां
प्रशस्तत्वा⁰; A: शाद्वलयवा⁰ for शालियवा⁰

रेखाविभक्तश्च¹ विभक्तगात्र्याः² किञ्चिन्मधूच्छिष्टविमृष्टरागः³ ।
कामप्यभिख्यां स्फुरितैरपुण्यदासन्नलावण्यफलोऽधरोष्ठः⁴ ॥ १८ ॥

यौवनवशाद्विभक्ताङ्गचास्तस्या⁵ अधरोष्ठोऽधोधरः⁶ स्फुरितैः कम्पैः⁷
कामप्यवर्णनीयामभिख्यां⁸ शोभामपुण्यदवर्धयत् । कीदृशः । मध्यरेखया
विभक्तो द्विधा कृतः । तथा⁹ ¹⁰किञ्चिन्मनागमधूच्छिष्टेन सिक्थकेन¹¹ विमृष्ट-
रागोऽपास्तलौहित्यः । ताम्बूलाद्युत्कटो रागो¹⁰ मधूच्छिष्टेनोत्पुंस्य¹² मधुरः
क्रियते । प्रियपरिचुम्बनादासन्नं¹³ निकटं¹⁴ लावण्यफलं यस्य¹⁵ । अधो
भवोऽधरो¹⁶ बुध्नस्थः¹⁷ ॥ १८ ॥

1. B, C: लेखा⁰; K, N: °विभक्तः 2. K, N: सुविभक्तगात्र्याः 3. A:
°ष्टविभक्तरागः; K, N: °ष्टविमृष्ट⁰ 4. C: °धरोष्ठः 5. C: नवयौवन⁰
6. C: अधरोष्ठेऽधो⁰ 7. B, C: कम्पितैः शुभफलसूचनाय 8. B omits
अभिख्यां 9. C: यथा च 10-10. A omits this; C: मधूच्छिष्टेन सिक्थकेन
किञ्चित् मनागपास्तरागः निरस्तलो⁰ 11. B: सिक्थकेन 12. B: °ष्टेन
ताम्बूलकलेन बाह्यत्पुंस्य; C: °ष्टेन ह्युत्पुंस्य 13. B: °सन्न 14. B:
निकट 15. B: यस्या 16. B: भवः अधोधर 17. B: अधस्थः

पत्युः शिरश्चन्द्रकलामनेन स्पृशेति सख्या परिहासपूर्वम् ।
सा रञ्जयन्त्या¹ चरणौ कृताशीर्माल्येन तां निर्वचनं जघान ॥ १९ ॥

सा देवी माल्येन शेखरेण निर्वचनं^२ तूष्णीं तां^३ जघानाताडयत् । यत-
स्तया सख्या^४ पादौ रञ्जयन्त्या^५ नर्मपूर्वमित्थं कृताशीः^६ । कथमित्याह ।
अनेन चरणेन^७ पत्युः शिवस्य सुरतविशेषवशादुत्तमाङ्गस्थां^८ शशिलेखां^९
स्पृशेति । अतश्च रोषान्माल्यप्रहारः^{१०} ॥ १९ ॥

1. B, K, N: रञ्जयित्वा 2. C omits निर्वचनं and adds तां सखीं
3. B, C omit तां 4. B, C omit सख्या 5. B: रञ्जयन्त्या 6. B:
रचिताशीः 7-7. B: हरस्य भर्तुरुत्तमाङ्गस्थां शशिकलां; C: भर्तुः हरस्योत्त-
माङ्गस्थां शशिकलां 8. A: °ङ्गस्तं 9. A: परितोषा; C: रोषपरितो-
षाभ्यां माल्यं^०

तस्याः सुजातोत्पलपत्रकान्ते प्रसाधिकाभिर्नयने^१ निरीक्ष्य^२ ।

न चक्षुषोः कान्तिविशेषबुद्ध्या कालाञ्जनं मङ्गलमित्युपात्तम् ॥२०॥

सुजातं^३ यदुत्पलपत्रं^४ तद्वत्कान्ते^५ रम्ये तस्या नेत्रे विलोबयापि^६ प्रसा-
धिकाभिर्यत्कज्जलं^७ तयोरदायि^८ तन्मङ्गलधिया न तु शोभातिशयबुद्ध्या^९ ।
ये^{१०} हि प्रकृत्या विकसितकुवलयनिभे तयोः^{१०} कथं वराकमञ्जनं शोभा-
कारि^{१०} ॥ २० ॥

1. C: प्रासाधि^० 2. B, C: समीक्ष्य 3. B: परिपूर्णं सुजातं; C adds
परिपूर्णं 4. B: °मलं 5. A: °त्काम्ये 6. C omits अपि 7. C
omits तयोर् 8. A adds उपात्तम् 9. A, B: यो 10-10. B: अञ्जन-
शोभा; C: अञ्जनेन शोभा

सा संभवद्भिः कुसुमैर्लतेव ज्योतिर्भिरुद्यद्भिरिव त्रियामा^१ ।

सरिद्धिहङ्गैरिव लीयमानैरामुच्यमानाभरणा चकाशे ॥२१॥

सा देव्याबद्धमानालङ्कारा^२ चकाशे रेजे^३ । कैरिव केत्याभरणानामने-
कवर्णत्वादुपमानान्याह^४ । संभवद्भिर्जायमानैः कुसुमैर्यथा लता शोभत इति
पद्मरागेन्द्रनीलादिलाभः । नक्षत्रैश्चोदयमानैर्निशेवेति मुक्तामणिलाभः^५ ।
विहङ्गैश्चक्रवाकैः^६ श्लिष्यद्भिर्नदीवेति^७ कनकाभरणादिलाभः^८ ॥ २१ ॥

1. B: त्रियामा 2. B, C: देवी ब^०; C: °लङ्करण 3. B omits

रेजे; C: बभौ 4. B, C: °नेकाभत्वादुपमानेनाह; A: °मान्याह; C: का भाति
आभरणा° 5. B: °मणिर्लाभः 6. A: °श्रक्रकाकैः 7. A: शिष्य°
8. B, C: °भरणलाभः

आत्मानमालोक्य च शोभमानमादर्शविम्बे स्तिमितायताक्षी¹ ।
हरोपयानत्वरिता² बभूव स्त्रीणां प्रियालोकफलो हि वेशः ॥२२॥

ततो गौरी निश्चलविशाललोचनात्मानं³ मकुरमण्डले शोभमानमवेक्ष्य
त्र्यक्षागमनसत्त्वरसीत्⁴ । यस्मान्नारीणां बल्लभदर्शनफलो वेश आकल्पो
मण्डनम्⁵ । असति हि⁶ °प्रियालोकने मण्डनेन किं क्रियते⁷ ॥ २२ ॥

1. B: तिमि° 2. K, N: °याने त्व°; B: °याणत्व° 3. B, C:
°लनयना° 4. B, C: °राभूत् 5. C omits मण्डनम् 6. A omits
हि 7-7. A: प्रियालोके किं तेन क्रियत इति; B: किं तेन for मण्डनेन किं

अथाङ्गुलिभ्यां हरितालमाद्रं मङ्गल्यमादाय¹ मनःशिलां च ।
कर्णविसक्तामलदन्तपत्रं² माता तदीयं³ मुखमुन्नमय्य ॥
उमास्तनोद्धेदमनु प्रवृद्धो मनोरथो यः प्रथमो⁴ बभूव ।
तमेव मेना दुहितुः कथंचिद्विवाहदीक्षातिलकं चकार⁵ ॥२३-२४॥

अथ मेना⁶ सुताया वक्त्रमुत्क्षिप्य⁷ तर्जनीमध्यमाभ्यां⁸ °हरितालं मनः-
शिलां च⁹ °गृहीत्वा मङ्गलार्थं⁹ विवाहदीक्षायां¹⁰ तिलकमानन्दास्त्राकुल-
दृष्टित्वात् कथंचित् क्लेशेन चकार व्यधात् । उत्प्रेक्ष्यते । उमायाः स्तनो-
द्धेदमनु पयोधरनिर्गमनेन¹¹ सह¹² योऽस्या¹³ योग्यवरलाभविषयो¹⁴
मनोरथः¹⁵ प्रवृद्धस्तमेव तमिवाकरोत् । तदा तस्या हृदयान्निर्गतत्वादित्य-
मूहः¹⁶ । एवशब्द इवार्थे¹⁷ । कीदृशं मुखम् । कर्णयोरवसक्तं¹⁸ योजित-
ममलं दन्तपत्रं द्विरदरदनपरिघटिता¹⁹ पत्रलता यत्र । स्तनोद्धेदमन्वित्य-
नुशब्दस्तृतीयार्थे²⁰ कर्मप्रवचनीयः²¹ ॥ २३-२४ ॥

1. K, N, B: माङ्ग° 2. B: °दन्तप° 3. B: तदीय 4. K, N:
प्रथमं 5. B adds युगं 6. C: मोना 7. B, C: मुखमु° 8-8. B:
मनःशिलामाद्रं च हरितालं 9-9. B, C: मङ्गलार्थं गृहीत्वा 10. B, C:

- °दीक्षा— 11. B: °गंमेन; A: पयोधनि° 12. B omits सह 13. B, C: योग्या 14. B: °विषय-; C: योग्यवाला 15. B: °रथ 16. B: हृन्निर्गतमित्यर्थः; C: °त्थमूहः 17. C: एवार्थे 18. C: °रासक्तं 19. A: द्विरदशनघटिता; C: °दशनपरिघ° 20. C: अनुवृतीयार्थे 21. Cf. Pāp. 1, 4, 85.

बबन्ध चास्त्राकुलदृष्टिरस्याः स्थानान्तरे कल्पितसंनिवेशम् ।

धात्र्याङ्गुलीभिः प्रतिसार्यमाणमूर्णामयं कौतुकहस्तसूत्रम्¹ ॥२५॥

न केवलमसौ गौर्यास्तिलकमकरोद्यावदोर्णं कौतुकहस्तसूत्रं² बबन्धामु-
मोच³ । कीदृशम् । वाष्पलोललोचनत्वादस्थाने⁴ कृतरचनम् । अतश्च धात्र्या
करेण प्रतिसार्यमाणं⁵ स्थानं नीयमानम् ॥ २५ ॥

1. C: कौतुकसूत्रहस्तम् 2. B: हस्तं 3. B omits बबन्ध; C: चामुमोच 4. A: °लोचत्वा°; C: वाष्पाकुललो° 5. B adds प्रत्यमाणं; C adds प्रेर्यमाणं

क्षीरोदवेलेव¹ सफेनपुञ्जा² पर्याप्तचन्द्रेव शरत्रियामा ।

नवं नवक्षौमनिवासिनी³ सा भूयो बभौ दर्पणमादधाना⁴ ॥२६॥

सा देवी⁵ प्रत्यग्रपट्टांशुकपरिधाना मणिमकुरमाभिभ्राणा⁶ भूयो नितान्तं⁷
बभौ व्यद्योतिष्ठ⁸ । केव । डण्डीरवलययुता⁹ दुग्धोदधिविकृतिरिव¹⁰ ।
परिपूर्णशशाङ्केव¹¹ कौमुदी निशा¹² ॥ २६ ॥

1. A: क्षारोद° 2. C: सफेनपुञ्जा 3. B: नवं क्षौ° 4. C: °ददाना 5. B, C omit देवी 6. A: मणिमुकुर° 7. B, C: अतितरां 8. C: °तिष्ठत् 9. A: डिण्डी°; B: डिण्डीरपिण्डयुता 10. B दुग्धद°; C: क्षीरोद-
विकृति° 11. B: °र्णमृगाङ्के°; C: शशाङ्क- 12. C: निशेव

तामर्चिताभ्यः कुलदेवताभ्यः कुलप्रतिष्ठां प्रणमय्य माता ।

अकारयत्कारयितव्यदक्षा क्रमेण पादग्रहणं सतीनाम् ॥२७॥

¹तां देवीं मेना⁻¹ पुष्पादिपूजिताभ्यः² गृहदेवताभ्यः³ प्रणमय्य नमस्कार्या-

नन्तरं⁴ साध्वीनां⁵ क्रमेणानुज्येष्ठं पादवन्दनमकारयत्⁶ । यतः कारयितव्येऽ-
वश्यकार्ये⁷ दक्षा प्रवीणा । तां देवीं⁸ ⁹-कुलस्य प्रतिष्ठां कीर्तिकरीम्⁹ ।
¹⁰-प्रणमय्येति 'अयामन्त'¹¹ इति णेरयादेशः⁻¹⁰ ॥ २७ ॥

1-1. C: मेन! तां देवीं 2. B, C: °जिता 3. B, C: °वताः
4. B: नमस्कारान° 5. B: सतीनां 6. B, C: °मचीकरत् 7. B, C:
°श्यकर्तव्ये 8. B, C: तु for देवीं; A: देवी 9-9. A: कु रीम् (lacuna
marked by 5 points). 10-10. B, C omit this. 11. Pāṇ. 6, 4, 55.

अखण्डितं प्रेम लभस्व पत्युरित्युच्यते ताभिरुमा स्म¹ नम्रा ।
तया तु तस्यार्धशरीरलाभात्पश्चात्कृताः² स्निग्धजनाशिषोऽपि³ ॥ २८ ॥

ताभिर्वन्दिताभिरविधवाभिः सा देवी नम्रा सती भर्तुः सकाशादखण्डितं
परिपूर्णं⁴ प्रेम प्रीत्यतिशयं⁵ लप्सीष्ठा इत्युच्यते स्मागद्यत⁶ । तया ⁷-पुनरे-
तावत्यो बान्धवलोकाशिषोऽप्यनन्तरं⁻⁷ पश्चात्कृतास्तिरस्कृताः⁸ । कुतः ।
तस्य पत्युरर्धशरीरलाभात्⁹ । येन हि शरीरार्धोऽप्यदायि¹⁰ ततः प्रेममात्र-
लाभो¹¹ न¹² दुर्लभः । शरीरस्यार्धमर्धशरीरम् । 'अर्धं नपुंसकम्'¹³ ॥ २८ ॥

1. B: स 2. K, N: °रभाजा पश्चा°; C: °कृता 3. C: बन्धुजना°
4. A omits परिपूर्णं 5. B: प्रेत्य° 6. A: साग°; अग° 7-7. B:
स्निग्धजनाशि°; C: स्निग्धलोकाशि°; A: °रेत्यावत्यो for °रेतावत्यो 8. B
repeats तिस्कृताः 9. A cancels the letters शरीरलाभा by vertical
dashes on the letters. 10. B: देहार्धमस्या अदायि; C: देहार्धो° 11. B:
प्रेमपात्र° 12. A: र 13. Pāṇ. 2, 2, 2; B, C add इति

इच्छाविभूत्योरनुरूपमद्रिस्तस्याः कृती कृत्यमशेषयित्वा ।
सभ्यः सभायां सुहृदास्थितायां तस्थौ वृषाङ्गागमनप्रतीक्षः ॥ २९ ॥

ततो नगनाथो मित्रबन्धुसहितः सभायां¹ विवाहसदसि² हरागमनप्रतीक्ष³
आस्त । किं कृत्वा । अभिलाषविभवयोरनुरूपं⁴ दुहितृकार्यमशेषयित्वा
समाप्य⁵ । कृतमस्यास्तीति कृती । कृतार्थो⁶ भगवति सर्वेश्वरे⁷ सुतायाः⁸
प्रतिपादनात् । सभायां साधुः⁹ सभ्यः प्रधानः¹⁰ कुलशीलाद्युत्कर्षात् ।
¹¹-सभाया यः¹² । शिषेश्वोरादिकस्याशेषयित्वेति¹³ रूपम्⁻¹¹ ॥ २९ ॥

1. B: सभायां 2. B: विहाय सदसि 3. B, C: °मनं प्रतीक्षमाण
 4. B: °रूपयोग्यं सदृशमुचितं 5. C: संपाद्य 6. C omits कृतार्थो
 7. A: सुरेश्वरे 8. C: सभायाः 9. B: सधुः 10. B omits प्रधानः
 11-11. B: सह भार्याया वर्तते यः सः; C instead: अशेषयित्वेति अत्र
 नञपूर्वत्वात् लबभावः 12. Pāṇ. 4, 4, 105. 13. Dhātupāṭha 1818.

तावद्भरस्यापि¹ कुवेरशैले² तत्पूर्वपाणिग्रहणानुरूपम् ।

प्रसाधनं मातृभिरादृताभिर्न्यस्तं पुरस्तात्स्मरशासनस्य³ ॥३०॥

यावदेव गौरी प्रसाध्यते⁴ स्म⁵ तावत्स्मरारैर्वरस्य⁶ परिणेतुः कुवेरशैले⁷
 कैलासे सयत्नाभिर्मातृभिर्देवताभिः⁸ प्रथमविवाहानुरूपमलङ्करणमग्रतो
 निहितम्⁹ ॥ ३० ॥

1. K, N: तावद्भवस्यापि; A, B, C: तावद्भर° 2. C: कुवीर° 3. K,
 N, C: °स्तात्पुर° 4. C: प्रसाद्यते 5. B, C omit स्म 6. A:
 तावत्पुरारैर्हरस्य; C: तावत्पुरारे: वरस्य 7. C: कुवीर- 8. C: सप्रय-
 त्नाभिर्मातृकाभिर्दे° 9. C: विहितम्

¹⁻तद्गौरवान्मङ्गलमण्डनश्रीः सा⁻¹ पस्पृशे केवलमीश्वरेण ।

स्व² एव वेशः परिणेतुरिष्टं भावान्तरं तस्य विभोः प्रपेदे ॥३१॥

ततो देवेन³ मातृगौरवात् सा⁴ कौतुकालङ्कारलक्ष्मीः केवलं पस्पृशे ।
 अभिनन्दिता⁵ न त्वङ्गे निहिता⁶ । यतोऽस्येश्वरस्यात्मीय⁷ एवाकल्पः परिणे-
 तुर्वरस्येष्टमभिमतं⁸ भावान्तरमन्यद्रूपं प्रपेदे प्राप⁹ ॥ ३१ ॥

- 1-1. A: °नश्रीर्मा; B: °वामङ्ग° for °वामाङ्ग° 2. K, N: स 3. C:
 देव 4. B, C omit सा 5. A: °°°(lacuna marked by 3 points);
 C: अभिनिमित्तः 6. B: निहि 7. B: तस्ये°; C: यतस्तस्ये° 8. A:
 प°°°मभि° (lacuna marked by 7 points). 9. B adds भावनानुरूपं

तथाहि¹ -

बभूव भस्मैव सिताङ्गरागः कपालमेवामलशेखरश्रीः ।

उपान्तभागेषु च रोचनाङ्को गजाजिनस्यैव² दुगूलभावः³ ॥३२॥

तस्य भस्मैव सिताङ्गरागश्चन्दनानुलेपनमासीत् । कपालमेवामलशेखर-
श्रीरवतंसलक्ष्मीरभूत् । तथा ⁴गजाजिनस्यैव करिकृत्तेरेव दुगूलभावः पट्टां-
शुकत्वं बभूव ⁴ । ⁵उपान्तभागेषु पल्लवप्रदेशेषु रोचनैवाङ्गश्चिह्न ⁵ ⁶यस्य
गोरोचनालिखितहंसयुगलरम्य इत्यर्थः । सिंहाजिनस्येत्यपपाठ ⁶ एव
⁷करिकृत्तिवासस्त्वाद्भवस्य ⁷ । तथा च ⁸ पूर्वमेवोक्तम् — 'वधूदुगूलं च
सहस्रलक्षणं गजाजिनं शोणितबिन्दुवर्षि च' ⁹ इति ॥ ३२ ॥

1. B omits तथाहि 2. A, C: °नस्येव 3. K, N: दुगूल° 4-4. B:
°जिन° लभावाट्टांशुकत्वं बभूव: (lacuna marked by a blank of a quarter
of a line of 13 spaces); C: °जिनस्येव for °जिनस्यैव 5-5. B: °अरोच°
(lacuna marked by a blank of 6 spaces); C: उपान्तरागेषु for उपान्तभा°
6-6. B omits यस्य गो°जिनस्य and begins with इत्यप° 7-7. B:
वृत्तिरासस्त्वाद्भवस्य; C omits करि 8. A omits च 9. Kumāra.
5, 66.

शङ्खान्तरद्योति¹ विलोचनं यदन्तर्निविष्टामलपिङ्गतारम्² ।

सांनिध्यपक्षे हरितालमय्यास्तदेव जातं तिलकक्रियायाः ॥३३॥

शङ्खौ³ ललाटान्तौ⁴ तयोरन्तरे⁵ मध्ये द्योतते भासते यदक्षि तृतीयं
तदेव हरितालमय्यास्तिलकक्रियायाः सांनिध्यपक्षे सद्भावमार्गं⁶ जातं
संपन्नम् । लालाटमक्षि हरितालतिलकमभूदित्यर्थः । कीदृशं⁷ नेत्रम् । अन्तर्नि-
विष्टा⁸ स्थितामला पिङ्गतारा⁹ यस्य¹⁰ ॥ ३३ ॥

1. B: शृङ्गान्त°; C: शङ्खान्तरं ज्योतिर् 2. C: यदन्तःप्रविष्टामल°
3. B: शृङ्गौ 4. B, C: ललाटप्रान्तौ 5. B, C omit अन्तरे 6. B
omits स°र्गं; C: सन्निधिमार्ग- 7. B, C: कीदृग् 8. C: अन्तः प्रविष्टा
9. B, C: तारा कनीनिका 10. B omits यस्य

यथाप्रदेशं भुजगेश्वराणां करिष्यतामाभरणान्तरत्वम् ।

शरीरमात्रं विकृतिं प्रपेदे तथैव तस्थुः फणरत्नशोभाः ॥३४॥

वासुकिप्रभृतीनां नागेन्द्राणां बाह्यादिप्रदेशानुरूपेण¹ केयूरकटकारूप-
मलङ्कारविशेषं² विधास्यतां देहमात्रमाभरणमयं³ विकारमाप⁴ । शिरोमणि-

शोभाः पुनस्तथैव⁵ तस्थुर्न रूपान्तरं⁶ प्रापुः । रत्नानां⁶ स्वत एवालङ्कार-
णत्वात्⁷ ॥ ३४ ॥

1. B: °रूप्येण 2. B: कीयूर°; A: °टका°°°मल° (lacuna marked by a blank of 3 spaces); C omits केयूर and °मलङ्कारणविशेषत्वं 3. C: °रणत्वमयं 4. A: °°°प (lacuna marked by 5 points); C: °रत्वं प्राप 5. B omits पुनस् 6-6. A: प्रा°°° (lacuna marked by 7 points); B, C: आपुः for प्रापुः 7. B: °लङ्कार°

दिवापि निष्ठूतमरीचिभासा¹ बाल्यादनाविष्कृतलक्षणेन² ।
चन्द्रेण नित्यं प्रतिभिन्नमौलैश्चूडामणौ³ किं ग्रहणं हरस्य ॥३५॥

भवस्य चूडामणौ शिरोरत्नविषये⁴ किं ग्रहणं क⁵ आदरः⁶ । चूडामणि-
रूपेण नरास्थि⁷ न किञ्चिद्वचचीकरदित्यर्थः । यतो नित्यमेव शशिना प्रति-
भिन्नमौलेर्विशेषितजूटस्य⁸ । कीदृशेन । अहन्यपि प्रसृतकिरणकान्तिना ।
तथा⁹ कलामात्ररूपत्वादनाविष्कृतलक्षणेनाव्यक्तमलेन¹⁰ । परिपूर्णस्य ह्यस्य
शशाविर्भावः । अतश्च यस्यैवविधः¹¹ सितांशुराभरणं¹² शिरसि¹³ स
किमिति चूडामणिमपेक्षते । ग्रहणमादरः¹⁴ ॥ ३५ ॥

1. A: निष्ठूत° 2. K, N: °तलाञ्छनेन 3. K, N: °मणेः 4. A: °विशेषे 5. B, C omit क 6. C: आचारः 7. B: नानास्थि 8. C: °विवेष्टितजूटस्य 9. B, C omit तथा 10. A, B: °क्तमालेन; C: °ष्कृतलाञ्छनेना° 11. B: यद्यैव° 12. B omits आभरणं 13. B omits शिरसि; A: सिरसि 14. B: °दरो भरः; C: °दरभरः

इत्यद्भुतैकप्रभवः प्रभावात् प्रसिद्धनेपथ्यविधिविधाता¹ ।
आत्मानमासन्नगणोपनीते खड्गे निषक्तप्रतिमं² ददर्श ॥३६॥

अथ हरः पार्श्वस्थगणढौकिते³ मण्डलाग्रे लग्नप्रतिबिम्बमलङ्कृतमा-
त्मानमैक्षत⁴ । कीदृशः⁵ । प्रभावान्महिम्न इतीत्थं प्रसिद्धनेपथ्यविधिः⁶
संपन्नवेशरचनः । यतोऽद्भुतैकप्रभव⁷ आश्चर्यैकनिधिः । विधाता स्रष्टा ॥३६॥

1. K, N: °विधेवि° 2. B, C: निषिक्त° 3. B, C: °स्थपार्षदहो°
 4. A: °ङ्कतमैक्षत; C: °बिम्बमात्मानमलङ्कृतमैक्षत 5. B, C omit कीदृशः
 6. B: °सिद्धेने° 7. B: °तैप्र°

स गोपतिं नन्दिभुजावलम्बी शार्दूलचर्मन्तरितोरुपृष्ठम्¹ ।

तद्भक्तिसंक्षिप्तवृहत्प्रमाणमारुह्य कैलासमिव प्रतस्थे ॥३७॥

ततो² देवो नन्दिभुजावलम्बनेन³ वृषभमारुह्य प्रययौ । कीदृशम् । शार्दूलचर्मणा व्याघ्रचर्मणान्तरित⁴ स्थगितमुरुपृष्ठं⁵ यस्य । शौक्यादुत्प्रेक्ष्यते⁶ । भगवद्भक्त्या संहृतं महत्प्रमाणं⁷ येन तत्तादृशं⁸ कैलासमद्रिमिवारुह्य⁹ ययावित्यर्थः¹⁰ ॥ ३७ ॥

1. B: °मर्पिहितोरु° 2. B: तत्र 3. A: °लम्बेनन 4. B, C: व्याघ्राजिनेन पिहितं 5. C: °तमूरु° 6. B: शौक्यादुच्चचार प्रेक्ष्यते; C: शौक्यादुच्चत्वाच्चोत्प्रे° 7. B: वृहत्प्र° 8. B omits तत्; C: तं तादृशं 9. B, C: कैलासमद्रिमिवारुह्य 10. B: यथाविधि; C: ययाविति

तं मातरो देवमनुव्रजन्त्यः स्ववाहनक्षोभचलावतंसाः¹ ।

मुखैः प्रभामण्डलरेणुगौरैः पद्माकरं चक्रुरिवान्तरिक्षम्² ॥३८॥

तं देवं मातरोऽनुव्रजन्त्यो³ वक्त्रैर्व्योम कमलषण्डमिव⁴ व्यधुः⁵ । मुखानां कमलनिभत्वात्⁶ । प्रभामण्डलमेव रेणुस्तेन गौरैः पिङ्गैः⁷ । पद्मे हि रेणुना⁸ भाव्यम्⁹ । ¹⁰ताः कीदृश्यः¹⁰ । महिषोलूकादिक¹¹ स्वं स्वं वाहनं¹² तत्क्षोभे¹³ चला अवतंसाः शेखरा यासां ताः¹⁴ ॥ ३८ ॥

1. A: °हनाक्षो° 2. K, N: °न्तरीक्ष I 3. B, C: °नयान्त्यो 4. A: °व्योममक°; C: °षण्डयुतमिव 5. A omits व्ययु 6. B: मलिनत्वात्; C: च नलिनत्वात् 7. B, C: पिङ्गैः 8. B: परागेण; C: रागेण 9. B, C: भवितव्यम् 10-10. B, C omit this. 11. B: महिषलोका°; C adds यत् 12. B: यद्वाहनं 13. B, C: °त्क्षोभेन 14. B, C omit ताः

तासां च पश्चात्कनकप्रभाणां¹ काली कपालाभरणा चकाशे ।
बलाकिनी नीलपयोदराजिर्दूरं² पुरःक्षिप्तशतहृदेव³ ॥३९॥

तासां मातृणां सुवर्णवर्णानां पश्चात् कालीसंज्ञा माता सितकपाला-
लङ्कारा⁴ चकाशे व्यद्युतत्⁵ । केव⁶ । बलाकायुक्ताऽग्रे⁷ च⁸ दूरं⁹ निष्ठचूत-
तडित्¹⁰ कृष्णमेघमाला यथा शोभते¹¹ तथासावित्यर्थः¹² । काल्याः काल-
त्वात् कालीति नाम ।¹³ वर्णे डीषुत्पत्तिः¹³ ॥ ३९ ॥

1. B: °भानां 2. K, N: °राजी दूरं⁰; A, C: °पयोधरा⁰ 3. B:
°क्षितश⁰, C: °हृदेन 4. B, C omit सि⁰रा 5. A: व्यद्यु⁰ 6. B,
C omit केव 7. B, C: बलाकाभिर्युता (C: क्ता) 8. B, C omit च
9. B: दूर- 10. A, B: निष्ठुत⁰ 11. B, C: काशते 12. B, C
omit त⁰र्थः 13-13. B, C omit this; cf. Pāṇ. 4, 1, 42.

ततो गणैः शूलभृतः पुरोगैरुदीरितो मङ्गलतूर्यघोषः ।
विमानभृङ्गाण्यवगाहमानः¹ शशंस सेवावसरं सुरेभ्यः ॥४०॥

अथ² हरस्याग्रगामिभिः³ प्रमथैरुत्पादितो⁴ ढक्कादिमङ्गलवादित्रध्वनि-
र्देवेभ्यः⁵ सेवावसरं शशंसाचकथत्⁶ । यतः सुरयानशिखराणि व्याप्नुवन्
७-अतश्च तदाकर्णनान्नूनं देवो⁷ विवाहार्थमुच्चलितो येनाय⁸ तूर्यरवस्तद-
ब्रजामोऽस्य⁹ पुरत¹⁰ इति सेवाकालकथनम् ॥ ४० ॥

1. B: °ङ्गाणि विगांह⁰, C: °ङ्गान्यव⁰ 2. B, C omit अथ 3. B:
°ग्रयायिभिः, C: हराग्रयायिभिः 4. A: प्रथमैरु⁰, B: °दित- 5. A:
ढक्कादि⁰, B, C: मङ्गल्यवा, B: °वेभ्यो 6. B: शंसु अकथयत्, C: °साकथयत्
7-7. B: अतश्चाकर्णनाद्दो, C: °णानान्नगं for °णानान्नूनं 8. B omits येन⁰;
C: तेनायं 9. B, C omit अस्य 10. B, C omit पुरत

तामेव सेवामाह —

उपाददे¹ तस्य सहस्ररश्मिस्त्वष्ट्रा² नवं निर्मितमातपत्रम् ।
स तद्गूलादविदूरमौलिर्बभौ³ ४-वहन्गाङ्गमिव प्रवाहम्⁴ ॥४१॥

त्वष्ट्रा⁵ विश्वकर्मणा तत्कालवटितमातपत्रमस्य देवस्य दशशताभीशुरुपा-
ददे^{5a} जग्राह⁶ । ⁷स च हरस्तदुगूलाच्छत्रपट्टांशुकादविदूरमौलिर्निकट-
शिरा⁷ बभौ⁸ । सितत्वादुत्प्रेक्ष्यते⁹ । ¹⁰गाङ्गामिव प्रवाहं स्रोतो वहन् ।
स हि गङ्गाधरः¹⁰ ॥ ४१ ॥

1. B: °दधे 2. C: °स्त्वष्ट्रा 3. B, C: °दिविभिन्नमौ°; K, N:
°दुगूला° 4-4. K, N: पतद्गङ्ग इवोत्तमाङ्गे 5. C: त्वष्ट्रा 5a. A,
B, C: °शताभीशु°; B, C add समीपे 6. B: जग्राह; C: अग्रहीदित्यर्थः
7-7. A: स च हरदु°; B: °गूलांत्पट्टांशु°; C: सहचरस्तदुगूलतत्पट्टा° 8. B, C:
रेजे 9. B: °त्प्रेक्षते 10-10. B omits this; A गङ्गामिव for गाङ्गामिव
and omits स्रोतो

मूर्ते च गङ्गायमुने¹ तदानीं सचामरे देवमसेविषाताम् ।
समुद्रगारूपविपर्ययेऽपि सहसपाते इव लक्ष्यमाणे² ॥ ४२ ॥

³तं चेश्वरं³ गङ्गायमुने नद्यौ चामराणि⁴ गृहीत्वासेविषातां⁵ वीजया-
मासतुः । सचामरत्वादुत्प्रेक्ष्यते⁶ । समुद्रगारूपविपर्ययेऽपि जलमयसंस्थान-
त्यागेऽपि ⁷हंसपातान्विते इव दृश्यमाने । स्रोतोरूपे⁸ हि नदीनां हंसै-
र्भाव्यम्⁹ । तदा¹⁰ च मूर्तावजलत्वेऽपि⁷ सितप्रकीर्णकसद्भावाद्धंससंपर्को-
त्प्रेक्षा¹¹ । समुद्रगाः¹² सरितस्तासां ¹³रूपं स्रोतोमयम्¹³ । असेविषाता-
मिति कर्तरि¹⁴ लुङ्¹⁵ ॥ ४२ ॥

1. A: गङ्गायङ्गाय° 2. B: °माने 3-3. C omits this; B omits च
4. B, C: चामरे 5. C: °त्वातमीश्वरमसे° 6. B: चाम°त्प्रेक्षते 7-7. A
omits this; C omits अपि in मूर्त°त्वेऽपि 8. C: °रूपो 9. C: सितच्छदे-
र्भाव्यम् 10. C: तथा 11. B: °कीर्णस°; C: प्रवीर्णक° 12. B:
अखिलाः समुद्रगाः 13-13. B, C: स्रोतोमयं रूपम् 14. A, C: कर्मणि
15. C: लट्

तमभ्यगच्छत् प्रथमो विधाता श्रीवत्सलक्ष्मा पुरुषश्च साक्षात् ।
जयेति वाचा महिमानमस्य समेधयन्तौ¹ हविषेव वहिम् ॥ ४३ ॥

तमीश्वरं² प्रथमो विधाता ब्रह्मा श्रीवत्साङ्गश्च³ पुरुषो विष्णुरभ्यगच्छत्⁴

संमुखमाययौ⁴ । अस्य देवस्य जयजयेति वचसा स्वयं माहात्म्यं वर्धयन्तौ
हविषा वह्निमिव । चित्रभानुहि⁵ हव्येन⁶ वर्धते । श्रीवत्सो हरेरुरसि⁷
लक्षणविशेषः ॥ ४३ ॥

1. K, N: संवर्धयन्तौ 2. B, C: तमभ्यागतमीश्वरं 3. C omits च
4. C: ⁰रभ्यागच्छत् and B, C add श्रीवत्सारूपं महापुरुषचिह्नं उरसि मत्स्याकारं
लक्ष्म यस्य स पुरुषो विष्णुः 4a. B: ⁰मागतो 5. B, C omit हि 6. B:
हेतव्येन; C: होतव्येन 7. C: हरेः वक्षसि

ननु ब्रह्मविष्णू सर्वोत्कृष्टौ कथमिव हरस्य जयादिशब्दमुदचारयता-
मित्याह —

एकैव मूर्तिर्विभिदे त्रिधा¹ सा सामान्यमेषां प्रथमावरत्वम् ।
विष्णोर्हरस्तस्य हरिः कदाचिद्वेधास्तयोस्तावपि धातुरीड्यौ ॥४४॥

सा हरहरिहरिण्यगर्भलक्षणैकैव² मूर्तिस्तनुस्त्रिभिः प्रकारैर्विभिदे³ भेदं⁴
गता अयं⁵ हरो हरिरयमयं⁶ च⁷ ब्रह्मेति । यदुक्तम् — ‘नमस्त्रिमूर्तये
तुभ्यम्’⁸ इति । अतश्चैषां⁹ त्रयाणां यत्प्रथमावरत्वं¹⁰ प्राधान्याप्राधान्यं¹¹
स्तोतृस्तुत्यत्वात्¹² तत्सामान्यं¹³ साधारणम्¹⁴ । ¹⁵तथा हि¹⁵ —
विष्णोः कदाचिदीश्वर¹⁶ ईड्यः स्तुत्यः । ¹⁷तस्य कदाचिद्धरिः¹⁷ ।
¹⁸कदाचिद्ब्रह्माणं हरिहरावीडते¹⁸ । ¹⁹कदाचित्तु तौ स ईड्ये¹⁹ ॥४४॥

1. B: त्रिधा 2. B omits हर; ⁰लक्षणं एकैव; C: हरिहरहरि⁰ 3. B
adds भिन्ना 4. C: भिन्नभेदं 5. A, C: अहं 6. C: अयं हरिरयं
7. C omits च 8. Kumāra. 2, 4 9. B: अतश्च 10. B, C
omit यत् 11. B: प्रधान्याप्रधान्यत्वं 12. A: स्तुत्यस्तोत्यत्वं 13. B
omits तत् 14. B adds समं सदृशम्; C adds सदृशम् 15-15. B, C:
यथा 16. B: कदाचिद्विष्णोः कदाचिदी⁰ 17-17. B: कदाचित्तस्य हरिरीड्यः;
C: कदाचित्तस्य हरिब्रह्माणौ 18-18. A: कदाचि...हरा⁰ (lacuna marked
by a blank of 3 spaces); B: ब्रह्माणं कदाचिदीश्वरः ईड्यः स्तुत्यः ब्रह्माणं
कदाचिद्धरिहरावीडते; C: कदाचिद्धरिहरौ ईड्यते 19-19. B: सः कदाचित्तु
संस्तुते; C: स कदाचित्तु तावीड्यते

तं लोकपालाः पुरुहूतमुख्याः श्रीलक्षणोत्सर्गविनीतवेशाः¹ ।
दृष्टिप्रदाने कृतनन्दिसंज्ञास्तद्विशिताः प्राञ्जलयः प्रणेषुः ॥४५॥

शक्रप्रभृतयो दिगीश्वरास्तं² देवं प्रणेमुः³ । कीदृशाः⁴ । श्रीलक्षणानि
छत्रचामरादीनि तेषामुत्सर्गेण⁵ त्यागेन⁶ विनीतवेशा अपरिनिष्ठिताकल्पाः⁷ ।
तथा⁸ दृष्टिप्रदाननिमित्तं⁹ कृता¹⁰ नन्दिप्रतीहारस्य संज्ञा संकेतो यैः । अवसरं
कुरु दर्शयास्मानिति¹¹ । ततस्तेन वीरकेण¹² दर्शिताः सन्तोऽञ्जलिं कृत्वा
देवमीश्वरं¹³ ववन्दिरे¹⁴ ॥ ४५ ॥

1. B: °वेषाः 2. C: दिगीशास्तं 3. B, C: प्राणमन् 4. B, C
omit कीदृशाः 5. A: °र्गेन 6. B omits त्यागेन 7. B: परिनिष्ठिताः
कल्पास्संयतवेशाः; C: परिनि⁰ 8. C: तदा 9. B: °दाने निमि⁰ 10. B:
कृतः 11. C: °स्मानिति 12. B, C omit वीरकेण 13. B, C
omit देवमीश्वरं and add तं (B: त) 14. C adds इति भावः

कम्पेन मूर्ध्नि¹ शतपत्रयोनिं वाचा हरिं वृत्रहणं स्मितेन ।
आलोकमात्रेण सुरानशेषान् संभावयामास² यथाप्रधानम् ॥ ४६ ॥

ततो धूर्जटिस्तान् विरिञ्चादीन् देवान् यथाप्रधानं प्रभावानुरूप्येणावर्ज-
यत्³ । तथा⁴ हि⁵ शिरश्चालनेन ब्रह्माणं समभावयत् । ततो हरिं वचसा ।
तदन्विन्द्रमीषद्धसितेन⁶ । अन्यांश्च गीर्वाणान्⁷ दृष्टिमात्रेण ॥ ४६ ॥

1. B: मूर्ध्नि 2. B: संभव⁰ 3. B: °जयेत्; C: °रूपेणा⁰ 4. B:
ततो 5. A omits हि 6. C omits तदनु 7. C adds यथाप्रधानं
प्रधानानतिक्रमेण

तस्मै जयाशीः समृजे पुरस्तात्सप्तर्षिभिस्तान्स्मितपूर्वमाह ।
विवाहयज्ञे विततेऽत्र यूयमध्वर्यवः¹ पूर्ववृता मयेति ॥ ४७ ॥

जयजयेत्याशीर्नुतिर्देवायाग्रतो² वसिष्ठादिभिर्मुनिभिः समृजे उच्चारिता ।
ततस्तानसौ सहासमुवाच । अस्मिन्नुद्वाहाध्वरे³ वितते प्रसृते⁴ पूर्वमेव
मयाध्वर्युत्वे¹ यूयं प्रार्थिताः । ततः शीघ्रं व्रजतेति भावः ॥ ४७ ॥

1. C: °ध्वर्युत्वे 2. A: °शीर्नुति⁰; B: °शीर्नति⁰ 3. B, C: अस्मि-
न्विवाहा⁰ 4. B, C: प्रस्तुते

विश्वावसुप्राग्रहरैः¹ प्रवीणैः संगीयमानत्रिपुरापदानः² ।
अध्वानमध्वान्तविकारलङ्घ्यस्ततार³ ताराधिपखण्डधारी ॥ ४८ ॥

ततो देवोऽध्वानं ततार मार्ग⁴ ययौ । कीदृशः । विश्वावसुर्गन्धर्वराजः
प्राग्रहरः प्रधानं येषां तैः ⁵प्रवीणैर्गोयकुशलैः उच्चैर्गीयमानं⁵ त्रिपुरदाह-
लक्षणमपदानमाश्चर्यकर्म⁶ यस्य । ध्वान्तमान्तरं⁷ तमस्तस्य⁸ विकारा
⁹हर्षादयस्तैर्न लङ्घ्यो⁹ नाक्रमणीयः । इत्थं¹⁰ महिमदर्शनेप्यनहङ्कृत
इत्यर्थः¹¹ । ताराधिपखण्डधारी शशिकलाभृत् । त्रिपुरशब्देनात्र तदाहो
लक्ष्यते ॥ ४८ ॥

1. B: °प्राग्रहरेः 2. K, N: °रावदानः 3. A: °लङ्घ्यःस्ततान
4. B, C: मार्गे 5-5. A: °गोयकु (lacuna marked by a blank of a
quarter of a line); C: °गोयैर्गोयकुशलैः गीय° 6. B: °क्षणमपादान°; C:
त्रिपुरवधलोपधान° 7. B: ध्वान्तस्यान्तरस्य 8. B: तमसो 9-9. B,
C: °स्तैरलङ्घ्यो 10. B omits इत्थं 11. B omits इत्यर्थः

खे खेलगामी तमुवाह वाहः सशब्दचामीकरकिंकिणीकः ।
तटाभिधातादिव लग्नपङ्के धुन्वन्मुहुः प्रोतघने विषाणे ॥ ४९ ॥

वाहो वृषभस्तमीशमाकाशेऽवहत्¹ । कीदृशः । खेलगामी² सविलास-
यायी । तथा³ सशब्दाश्चामीकरकिंकिण्यः⁴ कनकघण्टिका⁵ यस्य सः⁶ ।
तथा⁷ °प्रोतघने स्यूतमेघे⁸ विषाणे⁹ शृङ्गे धुन्वन् कम्पयन् । उत्प्रेक्ष्यते ।
तटाभिधाताद्वप्रकीडात्¹⁰ इव लग्नपङ्के । कर्दमश्लेषाद्धि¹¹ विषाण-
कम्पः ॥ ४९ ॥

1. B: °मीश्वरमा° 2. B, C omit स्वे°मी 3. B omits तथा
4. C: °कर्मय्यः कि° 5. A, B: °घण्टिका 6. C omits सः 7. C
omits तथा 8-8. B, C: प्रोतमेघ (C: घे) 9. A: विषाणे 10. B,
C: °धातादिव वप्र° 11. A: कर्मम°

स प्रापदप्राप्तपराभियोगं¹ नगेन्द्रगुप्तं नगरं मुहूर्तात् ।
पुरोविलग्नैर्हरदृष्टिपातैः² सुवर्णसूत्रैरिव कृष्यमाणम्³ ॥ ५० ॥

अप्रामपराभियोगमनासादितरिपुपरिवेष्टनमोषधिप्रस्थं स⁴ ईश्वरः⁵ क्षण-
मात्रेणासदत् । उत्प्रेक्ष्यते⁶ । अग्रतो विलग्नैर्हरतृतीयनयनपातैर्हेतुभूतः⁷
सुवर्णसूत्रैराकृष्यमाणमिव । अन्यथा कथं दूरस्याशुप्राप्तिः स्यादिति भावः ।
कर्तुं तृतीया⁸ तु द्वितीयमिव शब्दं विनोत्प्रेक्षा दुर्घटा स्यात् । सुवर्णसूत्रैरिवे-
त्येष इव शब्दो⁹ दृष्टिपातानामुपमार्थो नोत्प्रेक्षामपि प्रतिपादयितुं समर्थः ।
अतश्चेव शब्दद्वयप्रयोगो¹⁰ न्याय्यः¹¹ । यथा — ‘अङ्गुलीभिरिव केशसंचयं
संनिगृह्य¹² तिमिरं मरीचिभिः । कुङ्मलीकृतसरोजलोचनं¹³ ¹⁴चुम्बतीव
रजनीमुखं¹⁴ शशी ॥’¹⁵ हेतुतृतीयायां¹⁶ तु न किञ्चिद्दहदयंगमम्¹⁷ ॥ ५० ॥

1. A: °प्राप्तदप्रा° 2. C: °विविग्नै° 3. K, N: °माणः; B: °मानाम्
4. B, C: असौ 5. C adds वृषो वा 6. B: °त्प्रेक्षते 7. B, C:
लग्नै° 8. A: °तीयाया; B, C: °तीया 9. A, B: °त्विवश° 10. B,
C: °श्चेवद्वय°; B: °प्रयोगे 11. B: न्याये 12. A: °नियम्य 13. A:
अङ्गुलीकृत° 14-14. B: °तीरंजनी° 15. Kumāra. 8, 63; C adds
इति 16. B: वहतेतुतु° 17. B: किञ्चि ह°; C: किञ्चिद्दृष्टयाङ्गम्

तस्योपकण्ठे घननीलकण्ठः कुतूहलादुन्मुखपौरदृष्टः ।

स्वबाणचिह्नादवतीर्य¹ मार्गादासन्नभूपृष्ठमियाय देवः ॥ ५१ ॥

तस्याद्वैरुपकण्ठे² समीपे भगवानासन्नभूपृष्ठमगात्³ । स्वबाणचिह्नान्मार्गा-
दाकाशादवरुह्य⁴ । त्रिपुरवधकाले⁵ शरक्षेपान्नभसः⁶ स्वबाणचिह्नत्वम्⁷ ।
कीदृशोऽसौ⁸ । घननीलकण्ठो⁹ मेघकालगलः । तथा¹⁰ कुतूहलेनोन्मुखैर्निगि-
रैर्वीक्षितः¹¹ ॥ ५१ ॥

1. B: °तीर्ण- 2. B, C: तस्य गिरेरु° 3. A, B, C: वात्रास°; B:
°सन्नं भूपृष्ठमगमत्; C: °मगमत् 4. B: °ह्लादाकाशमार्गादि°; C: °काशमार्गादवतीर्यं
5. B adds दक्षयज्ञान्वेषणे वा; C adds दक्षयज्ञप्रमर्दने वा 6. B: °पध्नभस-
7. B: स्म्युद्वाण° 8. A: कीदृशो 9. A: मेघनील° 10. B: यथा
11. B: °खैर्नग°; C: °गरैर्लोकेरीक्षितः

तमृद्धिमद्बन्धुजनाधिरुढैर्वृन्दैर्गजानां¹ गिरिचक्रवर्ती ।

प्रत्युज्जगामागमनप्रतीतः प्रफुल्लशृङ्गैः कटकैरिव स्वैः ॥ ५२ ॥

तमीशमद्रिनाथः² प्रत्युज्जगामाग्रतो निर्ययी³ । कैः । स्फीतस्वजनारूढै-

ह्रींस्ति ऋक्विकसितपादपैर्निजैरिव⁴ नितम्बैः । कीदृशः⁵ । भगवत⁶ आगमनेन प्रतीतः प्रमुदितः⁷ ॥ ५२ ॥

1. A: 'जनाभिरू' 2. B, C: तमीश्वरमद्विराजः 3. C: ययौ 4. B: 'रूढहास्ति'; C: 'जनाधिरूढै' 5. A adds महिमवान् 6. B, C: तद्- 7. B omits प्रमुदितः

वर्गावुभौ देवमहीधराणां द्वारे पुरस्योद्धटितापिधाने ।
समीयतुर्दूरविसर्पिघोषौ भिन्नैकसेत् पयसामिवौघौ ॥ ५३ ॥

तौ सुरनगसङ्घावुद्धटितापिधाने¹ प्रसृतद्वाकवाटे² पुरस्य³ द्वारे समी-
यतुः संजग्माते । काविव । भिन्नौ⁴ लुठित⁵ एकः साधारणः⁶ सेतुर्ययोस्तौ
तोयपूरौ यथा संगच्छेते । सेतुर्दूरस्योपमानम् । दूरविसर्पिघोषावित्युभय-
त्रापि⁷ विशेषणम् । ⁸-अपिधीयते स्थग्यते येन तदपिधानं⁸ कवाटः ॥ ५३ ॥

1. B: 'वुद्धाटि'; C: 'सङ्गवुद्ध' 2. B, C: 'तकवाटे 3. P, C
omit पुरस्य 4. B: भिन्नौ 5. B: लुठित 6. B: 'रण- 7. B,
C: 'भयपद- 8-8. A: 'त्य' (lacuna marked by a blank of a quarter
of a line); B omits तद् in तदपि⁹

हीमानभूद्भूमिधरो हरेण त्रैलोक्यवन्द्येन¹ कृतप्रणामः ।
पूर्वं महिम्ना सहितस्य दूरमावर्जितं² नात्मशिरो विवेद ॥ ५४ ॥

भुवनत्रयवन्दितेन³ हरेण पूर्वं वन्दितत्वादद्रिनाथो लज्जितोऽभूत् ।
⁴-सर्वेश्वरो नामादौ⁵ नमतीति¹ स च ⁶-दूरमत्यर्थमावर्जितं नामितमपि⁶
निजमुत्तमाङ्ग⁷ न विवेद नाज्ञासीत्⁸ । कुतः । तस्य महिम्ना प्रभावाति-
शयेन । अत्युत्कृष्टस्य⁹ हि¹⁰ पश्चाद्विहितमपि वन्दनं कियदत्रेति महिम्ना कर्त्रा
मन्यते । यदि वा भगवतः सर्वोपरि वर्तित्वाद्भुवनानामधःस्थत्वे सत्यात्म-
शिरसोऽत्र¹¹ पूर्ववद्बोद्धव्यम् । न तु प्रणाममात्रेण । महिम्ना हि भगवता सर्व¹²
नामितमेव । अस्मिन् पक्षे महिम्नेति नामनापेक्षा । कर्तरि¹³ तृतीया ।
अतश्चासौ न विवेद । ¹⁴-यदि ह्यवेदिष्यल्लज्जितो नाभविष्यन्नित्यमेव प्रणत-
त्वात्¹⁴ ॥ ५४ ॥

1. B: °वन्देन 2. B: दूरादाव' 3. B: °त्रये वन्दि° 4-4. A: ...
मतीति (lacuna marked by a blank of 3 spaces); B, C add कृत्वा after
नमतीति 5. C: ममादौ 6-6. B: °मत्यर्थं नामितमावर्जितं; C: नमितं
for नामितमपि 7. B adds अपि 8. C omits न 9. C: नात्युक्तु°
10. B: नाहं; C omits हि 11. B: सत्यपि शिर°; C: सत्याशि°; 12. B:
सर्वा 13. Cf. Pāṇ. 2,3,18. 14-14. B omits this C: यदेव वेदिष्यत्
नित्य°

स प्रीतियोगाद्विकसन्मुखश्रीर्जामातुरग्रेसरतामुपेत्य ।

प्रावेशयन्मन्दिरमृद्धमेनमागुल्फकीर्णापणमार्गपुष्पम्¹ ॥ ५५ ॥

स² हिमवान् प्रीत्या जामातुः पुरोयायित्वमवाप्यैनं श्रीकण्ठं निजं मन्दिरं
प्रावेशयत् । ऋद्धं स्फीतं³ तथा आगुल्फं⁴ पादपूरं कीर्णान्यापणमार्गं⁴ हृद-
पथे पुष्पाणि यत्र । अन्तरेति पाठेऽन्तरे नगराभ्यन्तरे⁵ °मार्गा अन्तर-
मार्गाः⁶ ॥ ५५ ॥

1. B: °कीर्णान्तरपुष्पतल्पम्; C: °कीर्णान्तरमा° 2. B omits स 3-3. B
omits this. 4. A: °मार्गो 5. B: नगराभ्य° 6-6. B: मार्गानगराभ्यन्तर-
मार्गः; C: मार्गा नगराभ्यन्तरं मार्गम्

तस्मिन् मुहूर्ते पुरसुन्दरीणामीशानसंदर्शनलालसानाम् ।

प्रासादमालासु बभूवुरित्थं त्यक्तान्यकार्याणि विचेष्टितानि ॥ ५६ ॥

अथ¹ तस्मिन् मुहूर्ते महाराजप्रवेशसमये वरविलोकनसाभिलाषाणां
नगरवनितानामुत्सृष्टव्यापारान्तराणि² विचेष्टितानि चरितानि हर्म्यावलि-
पृष्ठेष्वित्यमासन्नभूवन्³ ॥ ५६ ॥

1. B, C omit अथ 2. A: °पृथ्वीपान्त° 3. B, C: हर्म्यपृ°

कथमित्याह^{1a} —

आलोकमार्गं सहसा व्रजन्त्या कयाचिदुद्वेष्टनवान्तमाल्यः ।

बन्धुं¹ न संभावित एव तावत्करेण रुद्धोऽपि न² केशहस्तः³ ॥ ५७ ॥

सहसानाशङ्कमालोकमार्गं⁴ गवाक्षपथं⁵ गतया कयाचिन्नागरिकया⁶
केशपाशो⁷ बन्धुं ग्रथयितुं⁸ न संभावित एव⁹ न नियोजित एव तावत्¹⁰ ।

आस्तामेतत् । करेणापि ¹¹-न रुद्धो ¹¹ नावष्टब्धः ¹² । ¹³-अतश्च यत्र ¹⁴ कररोधस्यैव ¹⁵ त्वरावशादक्षणत्वं ¹⁶ तत्र ¹⁷ बन्धनचर्चा ¹⁸ दूरापेतंवेत्यर्थः ¹³ । ¹⁹-उद्वेष्टनवशाद्वान्तमाल्यस्त्यक्तापीडस्तस्यान्तस्थत्वात् ¹⁹ । मालानां समूहो माल्यम् ²⁰ । 'पाशादिभ्यो यः' ²¹ इत्यनेन ²² यः ²³ । हस्त-पक्षपाशाः केषु प्रशंसावाचकाः ॥ ५७ ॥

1a. B omits क'ह 1. N: बद्धं 2. K, N: च 3. B, C, K, N: केशपाशः 4. A: °सा अशङ्क°; B: °सा साशङ्क°मार्गं व्रजन्त्या; C: °सा सम्पङ्क° 5. B omits गवाक्ष 6. B, C: °न्नायिकया 7. B, C: केशकलापो 8. B, C: ग्रथितुं 9. C adds तावत् 10. C omits तावत् 11-11. B, C omit this. 12. A: °ष्टव्यः 13-13. B omits this. 14. A: यस्य 15. A: करोधस्यैव; C omits कर 16. C omits अक्षणत्वं 17. C: न सम्भव-स्तत्र 18. C: बन्धचर्चा 19-19. B: वान्तमाल्यः उद्वेष्टनवशात्त्यक्तापीडा तस्या° 20. B omits माल्यम्; C: माल्यः 21. Pāṇ. 4, 2, 49; A, B, C: यत् for यः 22. B, C omit इ°न 23. A: यत्; B, C omit यः

प्रसाधिकालम्बितमग्रपादमाक्षिप्य¹ काचिद्वरागमेव ।

उत्सृष्टलीलागतिरागवाक्षादलक्तकाङ्क्षां पदवीं ततान ॥ ५८ ॥

अन्या² काचिदङ्गना प्रसाधिकालम्बितं¹ सैरन्ध्रीगृहीतं द्रवरागमशुष्काल-लक्तकं³ चरणाग्रमाक्षिप्य⁴ परित्यक्तविलासगमना यावकरसचिह्नं⁵ मार्गमा-वातायनमकरोत्⁶ । अग्रं⁷ चासौ पादोऽग्रपादः⁸ इति⁹ गुणगुणिनोरभेदा-द्विगेषणसमासः¹⁰ । ¹¹-भेदपक्षे तु पादाग्रादीनां षष्ठीसमासः¹¹ । अग्रे पादोऽग्रपाद इति ¹²-सप्तमीसमासो वा¹² ॥ ५८ ॥

1. A, B, C: प्रासा° 2. B omits अन्या 3. B: °लक्तक- 4. B: चरणमाकृष्य; C: °ग्रमाकृष्य 5. B: चिह्न- 6. A: मार्गवाता°; B: मार्ग वाता°; C वातायनमार्गमकरोत् 7. B: अग्रे 8. C: पादश्च पादाग्रपादः 9. B omits इति 10. Cf. Pāṇ. 2, 1, 57. 11-11. B, C omits this, cf. Pāṇ. 2, 2, 8. 12-12. A: वा समासः; B omits वा; cf. Pāṇ. 2, 1, 40.

विलोचनं दक्षिणमञ्जनेन संभाव्य तद्वञ्चितवामनेत्रा¹ ।

तथैव वातायनसंनिकर्षं ययौ शलाकामपरा वहन्ती ॥ ५९ ॥

अन्या नारी दक्षिणमक्षि कज्जलेन संभाव्य² संयोज्य वामे तु³ तददत्त्वैव
करेण⁴ तूलिकां⁵ दधाना⁶ तथैवोत्सृष्टलीलागतिर्गवाक्षनिकटमगमत्⁷ ।
⁸वातोऽयति प्रसरत्यनेनेति वातायनं⁸ गवाक्षः ॥ ५९ ॥

1. C: तद्विचिता 2. B omits संभाव्य 3. C omits तु 4. B:
एककरेण 5. B, C: तूलि 6. C: दधाना 7. B: °वाक्षसविधिम°;
C: °वाक्षसविधमगात् 8-8. B: अयति प्रसृत्यनेन वात इति वातायनो; C:
अयते प्रसरति वातोऽनेनेति वातायनो

जालान्तरप्रेषितदृष्टिरन्या प्रस्थानभिन्नां न बबन्ध नीवीम् ।
नाभिप्रविष्टाभरणप्रभेण¹ हस्तेन तस्थाववलम्ब्य² वासः ॥ ६० ॥

अपरा³ वनिता⁴ त्वरावशाद्गमनवृट्तितां नीवीमुच्चयं गवाक्षविवरक्षिम-
नेत्रत्वान्न⁵ बबन्ध । केवलं⁶ करेण वासोऽम्बरमवष्टभ्य⁷ तस्थावास्त⁸ । अतश्च
नाभिप्रविष्टकटककान्तित्वम्⁹ ॥ ६० ॥

1. B: °भेन 2. B: तस्थावल° 3. B: अन्यापरा; C: अन्या 4. C:
वरनारी 5. B: °रविक्षि°; C: °क्षिप्ते नेत्र° 6. A: °लं (lacuna
marked by a blank of one space). 7. B omits वासो; C: अम्बर-
मवलम्ब्याव° 8. A: °वास; C: °वास 9. B: नाभिनिवि°

अर्धाचिता सत्वरमुत्थितायाः पदे पदे दुर्निमित्तं¹ गलन्ती ।
कस्याश्चिदासीद्रशना तदानीमङ्गुष्ठमूलार्पितसूत्रशेषा ॥ ६१ ॥

अन्यस्याश्च त्वरयोत्थितायास्तदानीं² मेखला पादाङ्गुष्ठमूलार्पितसूत्रशेषा
बभूव² । यतोऽर्धमाचितोम्भिता । अत एव प्रतिपदं गलन्ती भ्रष्टाभरणा ।
दुष्टं निमित्तं³ निधानं निक्षेपो यत्र⁴ तद्दुर्निमित्तं गलनम् । अत एव तन्तु-
शेषत्वम्⁴ ॥ ६१ ॥

1. A, C: °निमित्तं; K, N: °मिते 2-2. B: मेखलामादाय अङ्गुष्ठार्पित-
सूत्रशेषा अङ्गुष्ठेऽर्पितं सूत्रमवशेषः यया बभूव 3. B, C: निमित्तं 4-4. C
omits this; B omits तद्दुर्निमित्तं

तासां मुखैरासवगन्धगर्भैर्व्याप्तान्तराः¹ सान्द्रकुतूहलानाम् ।
विलोलनेत्रभ्रमरैर्गवाक्षाः सहस्रपत्राभरणा इवासन् ॥६२॥

ततस्तासां घनकौतुकानामङ्गनानां वक्त्रैरापूर्णमध्या² गवाक्षाः कमलाल-
ङ्कृता इवाभवन् । मुखानां पद्मनिभत्वात्³ । ⁴तदेव साम्यमाह⁴ । आसव-
गन्धः पानसौरभं गर्भे गर्भो वा येषां तैः⁵ । चटुलानि⁶ नयनान्येव⁷ षट्पदा
येषां तैः⁸ ॥ ६२ ॥

1. C: °न्तरा 2. B, C: °राममध्या 3. B, C: पद्मभ° 4-4. B,
C omit this. 5. B, C omit तैः 6. B: °लान्येव 7. B: °नानि
8. B omits तैः

तमेकदृश्यं नयनैः पिबन्त्यो नायों न जञ्जुर्विषयान्तराणि¹ ।
तदा हि^{1a} शेषेन्द्रियवृत्तिरासां सर्वात्मना चक्षुरिव प्रविष्टा ॥६३॥

नागरिकास्तमेवमतिदर्शनीयत्वादीक्षणैः पिबन्त्यः² शब्दादीनि विषयान्त-
राणि न जञ्जुनचितयन्त । तद्गतमनस्कत्वाद्वि³ ता नान्यत्⁴ पश्यन्ति न
शृण्वन्ति⁵ न जिघ्रन्ति न स्पर्शमनुभवन्ति । अतश्चोत्प्रेक्ष्यते⁶ । नूनं तासां⁷
श्रवणादीनां शेषाणामिन्द्रियाणां वृत्तिराकर्णनादिको⁸ व्यापारस्तदा सर्वात्मना
⁹सामस्त्येन चक्षुरिव⁹ प्रविष्टा नेत्रयोरेव गता¹⁰ । शेषस्य¹¹ त्वाश्रयस्य¹²
शून्यकल्पत्व¹³ न्याय्यमिति भावः¹⁴ । ¹⁵जञ्जुरिति जानातेर्लिट्¹⁶ ।
एकश्चासौ दृश्य एकदृश्यः¹⁵ ॥ ६३ ॥

1. K, N: जग्मुर्वि° 1a. N: तथाहि 2. B: ता नायिकास्तं देवमति°;
C: ता नागरिकास्तं देवमति° 3. B: तद्गतचेतस्क हि; C: तद्गतचेतस्क°
4. B, C: नान्यं 5. C: वृण्वन्ति 6. B, C omit अत°ते 7. B, C:
आसां 8. B: °नासिको 9-9. B: चक्षुरिव सामस्त्येन 10. A: ° त
(lacuna of ग is marked by a blank of one space); B: केता
11. A: पोषत्वात् 12. A, B: स्वाश्रयस्य 13. A: °कल्पत्वात् 14. B
adds स्थाने परम्परेण 15-15. B, C omit this. 16. A: °तेलुट्

स्थाने तपो दुश्चरमेतदर्थमपर्णया पेलवयापि तप्तम् ।
या दास्यमप्यस्य लभेत नारी सा स्यात्कृतार्था किमुताङ्कशय्याम् ॥

परस्परेण स्पृहणीयरूपं¹ न चेदिदं द्वन्द्वमयोजयिष्यत् ।
 अस्मिन्द्वये रूपविधानयत्नः पत्युः प्रजानां वितथोऽभविष्यत्² ॥
 न नूनमारूढरूपा शरीरमनेन दग्धं कुसुमायुधस्य ।
 ब्रीडादमुं³ देवमुदीक्ष्य⁴ मन्ये⁵ संन्यस्तदेहः⁶ स्वयमेव कामः ॥
 अनेन संबन्धमवाप्य⁷ दिष्ट्या मनोरथप्रार्थितमीश्वरेण ।
 मूर्धानमालि क्षितिपालनोच्चमुच्चैस्तरां⁸ वक्ष्यति शैलराजः ॥
 इत्योषधिप्रस्थविलासिनीनां⁹ शृण्वन्कथाः श्रोत्रसुखास्त्रिनेत्रः ।
 केयूरचूर्णीकृतलाजमुष्टिर्हिमालयस्यालयमाससाद¹⁰ ॥ ६४-६८ ॥
 ॥ कुलकम्¹¹ ॥

स भगवान्द्वीन्द्रनगरनायिकानां¹² कर्णपरितोषकारिणीरित्थं¹³ गिर
 आकर्णयञ्छ्वशुरसद्यः प्राप । केयूरैर्भुजाभरणैरन्योन्यसंघट्टवशाच्चूर्णीकृताः
 पिष्टा लाजमुष्टयो¹⁴ यस्य । प्रवेशकाले¹⁵ कौतुकलाजमोक्षो¹⁶ नारीभिः¹⁷
 क्रियते । कास्ताः¹⁸ कथा इत्याह¹⁸ — स्थान इत्यादि¹⁹ । अपर्णयोमया²⁰
 सुकुमारयापि दुश्चर²¹ यत्तपश्चीर्णमेतत्²² स्थाने युक्तम् । यतोऽस्य²³ देवस्य
 या²⁴ नारी प्रेष्यत्वमपि प्राप्ता²⁵ सा²⁶ कृतकृत्या भवेत् । किमुताङ्क-
 स्थानम्²⁷ । परस्परेणेत्यादि²⁸ । इदं च द्वन्द्वं युगलं वेधा²⁹ यदि न²⁹
 संघटयेत्³⁰ तदस्मिन् मिथुने शोभातिशयनिर्माणप्रयासोऽस्य³¹ वितथो
 निष्फलो भवेत्³² । असदृशसमागमात्³³ । कीदृशं द्वन्द्वम् । परस्परेणान्योन्यं
³⁴ स्पृहणीयशोभमतिशयनीयकान्ति³⁴ । एषोऽपि³⁵ हीय³⁶ रम्येति स्पृहयते
 सापि भद्रो वरोऽयमिति । क्रियातिपत्त्यभावात्लृङ्प्रयोगोऽत्र³⁷ दुःसाधः । न
 नूनमित्यादि³⁸ । आरूढरूपा क्रुद्धेनानेन³⁹ निश्चितं स्मरस्य वपुर्न भस्मी-
 कृतम् ।⁴⁰ अपि तु⁴⁰ ⁴¹ रूपातिशयान्वितममुमीश्वरमालोक्य लज्जया⁴¹
 स्वयमेवासौ कामः संन्यस्तदेह⁴² उत्सृष्टकायः⁴³ कष्टं जितोऽहमनेन रूपाति-
 शयेनेति । ब्रीडाशब्दः⁴⁴ स्त्रीपुंसयोः⁴⁵ । अनेनेति⁴⁴ ।⁴⁵ अन्या
 सखीमाह । हे आलि वयस्ये मनोराज्याभिलषितं⁴⁵ ⁴⁶ अनेन देवेन सह
 संबन्धमवाप्य⁴⁶ नगनाथः पृथिवीरक्षणोन्नतमपि शिर इदानीमुच्चैस्तराम-
 त्युन्नतं⁴⁷ वक्ष्यति धारयिष्यति । सर्वेश्वरजामातृकत्वं ह्येत्योन्नत्यकारकम्⁴⁸ ।
 दिष्ट्येति⁴⁹ निपात आनन्दार्थः । एवंविधाः कथाः शृण्वन्खिलोचनो⁵⁰ हिमाल-
 यालयमासदत् । त्रिनेत्रत्रिनयनादीनां⁵¹ क्षुब्भादित्वाण्णत्वाभावः⁵² ॥ ६४-६८ ॥

1. K, N: °णीयशोभं

2. B, K, N: विफलोऽभ°

3. B: °दमु

4. C: देवमवीक्ष्य 5. C omits मन्ये 6. A, B: सन्यस्त⁰ 7. B: ⁰न्धमुपेत्य 8. K, N: क्षितिधारणोच्चमुच्चैस्तरं; B: ⁰च्चैतरं 9. B: इत्यौष⁰; C: ⁰विलासनीनां 10. K, N: ⁰लाजमुष्टि 11. C omits कुलकम् 12. B: ⁰न्द्रनायि⁰ 13. B: कर्णोपरि 14. C: लाजामु⁰ 15. B: ⁰काल 16. A: कौतुका लाजमूक्षो; B: ⁰जक्षेपा; C: लाजाक्षेपो 17. C: वन्दीभिः 18-18. A omits this. 19. B omits इत्यादि 20. A: ⁰योसुमया; C: नारी अप⁰ 21. A: दुश्चर 22. C: यत्तपस्तदेतत् 23. A: इतोऽस्य 24. B omits या 25. C: प्राप्स्यसि 26. C omits सा 27. B omits किमु⁰नम् 28. B: ⁰रत्यादि 29-29. B: न यदि 30. A: ⁰घटये⁰; C: संघयेत् 31. B: चभोतिसये निर्माणप्रयासस्य 32. A: ⁰लोदवेत् 33. C: असदृश्यस⁰ 34-34. B: स्पृहणीया अभिलक्षणीया शोभा कान्तिर्येन द्वन्द्वेन; C: स्पृहण्यरूपं येन द्वन्द्वेन 35. C: ईशोऽपि 36. B, C: इयं 37. A: ⁰योऽत्र; B: ⁰वाल्लुङ्प्रयोगो; C: क्रियापत्य⁰वाल्लट्प्रयो⁰ 38. B omits इत्यादि 39. B: रुद्धे⁰ 40-40. B omits this; A: अपि त; C: कि तु 41-41. A: ⁰पा⁰श्चर⁰या (while the lacuna रू of is marked by a blank, the lacuna of मालोक्य लज्ज is marked by 7 points). 42. A: सन्यष्टदेह; B, C: सन्यस्त⁰ 43-43. B, C omit this. 44-44. A: स्त्रीपुं⁰ ति (lacuna marked by a blank of 2 spaces); B omits इति in अनेनेति 45-45. B omits this. 46-46. A: ⁰मनेन देवेन सह दिष्ट्या प्राप्य (lacuna marked by 2 spaces); C: ⁰बन्धः⁰प्य (lacuna marked by 4 points). 47. A: ⁰स्तरमत्यु⁰; C omits अत्युन्नतं 48. C: अत्योन्न-तिकारकत्वम् 49. C: दिष्टेति 50. B, C: ⁰ब्रिनेत्रो 51. B: ⁰न्निनयादी- 52. B omits क्षुभ्नादित्वाण् and adds कुलकम्; C: क्षुम्लादि-त्वान्मत्वाभावः । पञ्चभिः कुलकम्; cf. Pāṇ, 8, 4, 39.

तावत्पताकाकुलमिन्दुमौलिरुत्तोरणं राजपथं प्रपेदे ।
प्रासादशृङ्गानि¹ दिवापि कुर्वञ्ज्योत्स्नाभिषेकद्विगुणच्छवीनि^{1a} ॥६९॥

यावदेव पुरवनिता इत्थमवदंस्तावच्छशिशेखरो राजमार्गमाससाद ।
सौधशिखराण्यह्नयपि चन्द्रिकास्नानसिततराणि² रचयन्³ । कीदृशं राज-
पथम् । पताकाकुलं वैजयन्तीसंकटम् । उच्चैकृतानि तोरणानि यत्र तदुत्तो-
रणम्⁴ ॥ ६९ ॥

- 1a. N: ⁰णद्युतीनि 1. K, N: ⁰ङ्गानि; C: विमानशृङ्गानि 2. B: ⁰कायासिति⁰ 3. B, C: विरच⁰ 4. B: तत्र for तदु⁰म्

ततोऽवतीर्याच्युतदत्तहस्तः¹ शरद्वनादीधितिमानिवोक्षणः ।

क्रान्तानि पूर्वं कमलासनेन कक्ष्यान्तराण्यद्रिपतेर्विवेश ॥ ७० ॥

अथ शिवो हरेः करमवलम्ब्य ब्रह्मणा पूर्वाक्रान्ताः सप्तकक्ष्या हिमवतो विवेश । किं कृत्वा । उक्ष्णो वृषभादवरुह्य । कुत इव² क इत्याह³ । सिताच्छरदभ्रादीधितिमानको यथावतरति ॥ ७० ॥

1. K, N: तत्राव⁰

2. B: इत्याह; C omits इव

3. C: इवेत्याह

तमन्वगिन्द्रप्रमुखाश्च देवाः सप्तर्षिपूर्वाः¹ परमर्षयश्च ।

गणाश्च गिर्यालयमभ्यगच्छन्त्यशस्यमारम्भमिवोत्तमार्थाः² ॥७१॥

तमन्वगभगवतः पश्चाद्देवा³ मुनयः पार्षदाश्च हिमालयालयमभ्यगच्छन् प्राविक्षन् । यशोनिमित्तमारम्भं यथोत्तमार्थाः श्रेष्ठवस्तून्नुसरन्ति । भद्रैः⁴ किल प्रयुक्तार्थं⁵ यशस्यं कर्म सिद्धयति⁴ । अन्वगिति पश्चादर्थः ॥ ७१ ॥

1. C: ⁰षिमुखाः 2. B: ⁰यमन्वग⁰; K, N: ⁰छन्प्रशस्तमा⁰ 3. B: ⁰देव-; C: पश्चादिन्द्राद्या देवा 4-4. A: किं...यशस्य... (while the lacuna of लार्थ is marked by three points, the lacuna of कर्म सिद्धयति is marked by a blank of one space). 5. B omits प्रयुक्त

तत्रेश्वरो विष्टरभाग्यथावत्सरत्नमर्घ्यं मधुमच्च गव्यम् ।

नवे दुगूले¹ च नगोपनीते² प्रत्यग्रहीत्सर्वममन्त्रवन्ध्यम्³ ॥७२॥

तत्र श्वशुरगृहे भगवानासनस्थोऽद्रिनाथदत्तं⁴ रत्नयुतमर्घ्योदकं⁵ गव्यं च ⁶मधुमन्माक्षिकान्वितम्⁷ । मधुपर्कमित्यर्थः⁸ । प्रत्यग्रं दुगूलयुगमेतदखिलममन्त्रवन्ध्यं⁹ प्रत्यग्रहीदाददे । अर्घोऽर्चा । तदर्थमुदकमर्घ्यम् । 'पादाघाभ्यां च'⁹ ¹⁰इति यत्¹⁰ । ¹¹मन्त्रेण वन्ध्यं शून्यं मन्त्रवन्ध्यम्¹¹ । ततो नञ्समासः¹² । यथावदिति विधिवदर्थं उपनयनविशेषणम्¹³ । अमन्त्रवन्ध्यमिति¹⁴ तु¹⁵ प्रतिग्रहक्रियायाः¹⁶ ॥ ७२ ॥

1. K, N: दुकूले

2. K, N: ⁰नीतं

3. K, N: ⁰न्त्रवर्जम्; C:

⁰मन्त्र्यव⁰ 4. B: ⁰दत्त- 5. A: रत्न (lacuna marked by 6 points). 6-6. B: मधुपर्कान्वितं 7. A: ⁰माक्षिका वा⁻तं (lacuna of one space marked by a gap). 8. B: ⁰युगलमे⁰ 9. Pāṇ. 5, 4, 25. 10-10. B, C omit this. 11-11. B: मन्त्रेण शून्यममन्त्रवन्ध्यं; C omits मन्त्रव⁰ 12. B, C add मधुपर्कं विदुस्त्र्यङ्गं याज्ञिका (C: याज्ञिका) यज्ञकर्मणि । माक्षिकं च घृतं चैव स एव शोभनं दधि (C: माक्षिकं चैव सुजातं शोभनं दधि). 13. A: ⁰वदर्थं उपन⁰; B: ⁰वदर्थमपन⁰; C: ⁰दर्थं उपन⁰ 14. A: मन्त्र⁰; C: ⁰वर्जमिति 15. B omits तु 16. B, C: प्रियायाः प्रतिग्रहः

दुगूलवासाः¹ स वधूसमीपं निन्ये विनीतैरवरोधरक्षैः² ।

वेलासकाशं³ स्फुटफेनराजिर्नवैरुदन्वानिव⁴ चन्द्रपादैः ॥ ७३ ॥

स वरो दुगूलवासाः सितपट्टाम्बरः सविनयेरवरोधरक्षैः कञ्चुकिभिर्हमा-
समीपं⁵ निन्ये नीतः । यथा प्रत्यग्रैः शशिकिरणैः प्रकटडिण्डीरावलिः⁶ समुद्रो
वेलासकाशं नीयते । तदुदये⁷ तस्योल्लासात्⁸ । हरस्याब्धिरुपमानं, गौर्या
वेला, अन्तःपुरपतीनां शशिरश्मयः,⁹ दुगूलस्य फेनपुञ्जः¹⁰ । निन्य इति
कर्मणि ॥ ७३ ॥

1. K, N: दुगूल⁰ 2. K, N: ⁰धदक्षैः 3. K, N: वेलासमीपं
4. C: ⁰राजि नवै⁰ 5. C: ⁰भिः उप समीपं 6. A: पकटदि⁻वावलिः
(lacuna marked by a blank of one space); B: प्रकटादिण्डीरावलिः; C:
प्रकटदिण्डेरावलिः 7. A: ⁰दवे 8. A: ⁻⁻ल्लासात् (lacuna marked
by a blank of two spaces). 9. A: रविर⁰ 10. B omits फेन; C:
फेणपुञ्जः

तया विवृद्धाननचन्द्रकान्त्या¹ प्रफुल्लचक्षुःकुमुदः² कुमारी³ ।

प्रसन्नचेतःसलिलः⁴ शिवोऽभूत्संसृज्यमानः शरदेव लोकः ॥ ७४ ॥

तया स्फीतमुखमृगाङ्गरुचा⁵ संयुज्यमानो महेश्वरः प्रफुल्लचक्षुःकुमुदः²
प्रसन्नचेतःसलिलश्चाभवत्⁶ । नेत्राणां मनसि च⁷ विकासोऽस्यासीदित्यर्थः⁸ ।
विवृद्धचन्द्रकान्त्या शरच्छ्रिया संसृज्यमानो⁹ लोको जगद्यथा निर्मलसलिलो
विकसितकुमुदश्च भवति । ¹⁰तदा हि तोयं प्रसीदति कैरवाणि च विकसन्ति
शशी च कान्तिमान् भवति⁻¹⁰ ॥ ७४ ॥

1. K, N: प्रवृद्ध⁰ 2. A: ⁰चक्षुःकुमुदः 3. A: कुमार्याः 4. B: चेतैः स⁰ 5. B: ⁰मुखशशाङ्क⁰; C: ⁰मुखशशाङ्ककान्त्या 6. A: प्रसनचे⁰ 7. B: omits च 8. C: आस्यविकास आसी⁰ 9. B: संयुज्य 10-10. B omits this.

¹तयोः समापत्तिषु कातराणि किंचिद्व्यवस्थापितसंहृतानि² ।
ह्रीयन्त्रणां तत्क्षणमन्वभूवन्नन्योन्यलोलानि³ विलोचनानि ॥७५॥

तत्क्षणं संयोगसमये⁴ तयोर्देवयोः परस्परमाभिलाषाणि नयनानि ह्रीय-
न्त्रणां लज्जाकुलत्वमन्वभूवन्नवापुः । कीदृशि । ⁵समापत्तिव्योन्यसंप्राप्तिषु⁶
कातराण्यधीराणि द्रष्टुमशक्यानि⁷ । अथैवं⁸ ⁹किंचिद्व्यवस्थापितान्यपाङ्ग-
क्षिप्तान्यनन्तरं लज्जायां संहृतानि निर्वर्तितानि⁸ । एषैव (? अस्यैव) च
'ह्रीयन्त्रणामानशिरे⁹ मनोज्ञाम्'¹⁰ इति पाठान्तरम् । ¹¹आनशिरे
प्रापुः¹¹ ॥ ७५ ॥

1. In B we read the verse as:

तयोरपाङ्गप्रविलोक्तानि क्रियासमापत्तिनिर्वर्तितानि ।

ह्रीयन्त्रणामानशिरे मनोज्ञामन्योन्यलोलानि विचेष्टितानि ॥

2. C: ⁰स्थापि सं⁰ 3. C: अन्वभवन् मनोज्ञामन्योन्यलोलानि 4. C:
गमये समये 5-5. A: ⁰पत्तिरन्यो⁰ति... (lacuna marked by 10 points
of half of a line); C: द्रष्टुमसक्तानि for द्रष्टु⁰ति 6. B: ⁰संप्रा⁰
7. C: अनश्च 8-8. C: ⁰पितानि and omits the rest; A: संहृतमनो-
र्तितानि for संहृ⁰तानि 9. A: ⁰मानले 10. A: ...म् (lacuna
marked by 4 points). 11-11. A omits this.

तस्याः करं शैलगुरूपनीतं जग्राह ताम्राङ्गुलिमष्टमूर्तिः ।

उमात्मना¹ गूढतनोः स्मरस्य तच्छङ्किनः पूर्वमिव प्ररोहम् ॥७६॥

²तस्या वध्वाः पाणि² हिमवता मेलितं ³लोहितकरशाखं वर
आददे³ । ताम्रत्वादुत्प्रेक्ष्यते⁴ । उमात्मना ⁵गौरीरूपेण गूढतनोश्छन्नव-
पुषो⁵ मदनस्य पूर्वमिव प्ररोहं ⁶प्रथमाङ्कुरमिव । कामेन हि तत् उत्पत्त-
व्यमिति⁷ । उत्पत्योश्च⁸ पूर्वं ताम्राङ्कुरोद्गमो भवति⁶ ॥ ७६ ॥

1. K, N: उमातनौ 2-2. B omits this. 3-3. A: हंङ्किरदाखं पर
आददा 4. A: ता - - दु⁰ (lacuna marked by a blank of two spaces);
B omits ताम्रत्वाद् 5-5. A: रूढतनो गौरीरूपेणच्छन्त⁰ षो (lacuna
marked by 3 points); C: गूढतनोगौरीरूपेण च्छन्त⁰ 6-6. A***
(lacuna marked by a blank of one line). 7. C: उत्पन्नत्वमिति
8. C: उत्पित्सोश्च

**रोमोद्गमः प्रादुरभूदुमायाः स्विन्नाङ्गुलिः पुंगवकेतुरासीत् ।
वृत्तिस्तयोः पाणिसमागमेन समं विभक्तेव मनोभवस्य ॥ ७७ ॥**

करसंस्पर्शवशाद् गौर्या रोमाञ्च उदपादि । वृषध्वजस्तु घर्मितकर-
शाखोऽभूत् । अतश्चोत्प्रेक्ष्यते । करसंयोगेन मनोभववृत्तिस्तयोस्तुल्यं भागी-
कृतेव । स्वेदरोमाञ्चादयः कामवृत्तयस्तद्वशादुत्पत्तेः ॥ ७७ ॥

**प्रयुक्तपाणिग्रहणं यदन्यद्वधूवरं पुष्यति कान्तिमश्याम् ।
सान्निध्ययोगादनयोस्तदानीं¹ किं कथ्यतां² श्रीरुभयस्य तस्य ॥ ७८ ॥**

अन्यदपि स्त्रीकुमारं विवाहकाले यदोत्कृष्टां³ श्रियमनयोगौरीश्वरयोः
संनिधानात् पुष्यति प्राप्नोति⁴ । तस्य द्वयस्य⁵ शोभा किमिति कविभि-
रुच्यताम् । यदनुप्रवेशादन्यस्य विवाहशोभा⁶ भवति⁷ तत्र⁸ द्वयोः⁹ स्वयं¹⁰
कान्तिरवश्यमेवातिशायिनी । वधूवरमिति 'सर्वो द्वन्द्वो¹¹ विभाषैकव-
द्भवति'¹² ॥ ७८ ॥

1. A: सानि⁰ 2. K, N: कथ्यते 3. B: धर्मोत्कृष्टं 4. B omits
प्राप्नोति 5. C adds तु 6. A omits विवाह 7. A: कवति
8. A adds तु 9. B: तयोः 10. A, B: स्वकं 11. B: द्वन्द्वं
12. MB. 2, 2, 29.

**तौ दम्पती त्रिः परिणीय वह्निं कराग्रसंस्पर्शनिमीलिताक्षौ¹ ।
स² कारयामास वधूं पुरोधास्तस्मिन्समिद्धार्चिषि लाजमोक्षम्³ ॥ ७९ ॥**

स⁴ पुरोधा ब्रह्मा तौ दम्पती वधूवरौ⁵ त्रिवारत्रयमनलं⁶ परिणीय
प्रदक्षिणीकार्यं⁷ ततः⁸ केवलामेव गौरी⁹ स्फुरच्छिखेऽग्नौ¹⁰ लाजक्षेम-

चीकरत्¹¹ । कराग्रसंस्पर्शेन¹² सुखानुभावान्नज्जया निमीलिताक्षौ संकुच-
न्नेत्रौ¹³ । दम्पती इति कर्मपदम् । परिणयः¹⁴ प्रदक्षिणीकरणम् । ण्यर्थश्चात्र¹⁵
बोद्धव्यः । अन्यथा भिन्नकर्तृकत्वात् क्त्वा दुर्लभो भवेत् ॥ ७९ ॥

1. K, N: अन्योन्यसं⁰; C: ⁰सस्पर्शनि⁰ 2. B, C: तां 3. B: लाज-
मार्गम्; C: लाजमो⁰ 4. C omits स 5. C omits वधूवरौ 6. B:
⁰नल-; C: ⁰मर्गिनि 7. B: ⁰णीकृत्य 8. A: तस्तः 9. B: गौरी
10. A: ⁰च्छिन्नेन्द्रौ 11. C: लाजक्षे⁰ 12. B: ⁰र्शेण; C: ⁰स्पर्शनेन 13. C:
संकुचितनेत्रौ 14. B: ⁰णय- 15. C: ण्यन्ताच्चात्र

सा लाजधूमाञ्जलिमिष्टगन्धं¹ गुरुपदेशाद्ददनं निनाय ।

कपोलसंसर्पिशिखः स तस्या मुहूर्तकर्णोत्पलतां प्रपेदे² ॥ ८० ॥

सा वधूविरिञ्चाज्ञया³ लाजधूमाञ्जलिमादाय⁴ मुखमनयत् । यत इष्टगन्धं
सौरभं हि तत्र ⁵घ्रेयम् । स च⁵ लाजधूमः⁶ कपोलप्रसरच्छिखत्वात् क्षणं
तस्याः श्रोत्रोत्पलतां भेजे । नीलकुवलयदलनिभत्वात्⁷ ॥ ८० ॥

1. C: लाजाधू⁰ 2. C: जगाम 3. B: ⁰विरञ्च्याज्ञया 4. B
omits लाजधूमा; C: लाजाधू⁰ 5-5. B omits this; C: ज्ञेयम् for घ्रेयम्
6. B omits लाज 7. B omits नीलकुवलय

तदीषदार्द्रारुणगण्डलेखमुच्छ्वासिकालाञ्जनरागमक्ष्णोः ।

वधूमुखं क्लान्तयवावतंसमाचारधूमग्रहणाद्भूव ॥ ८१ ॥

तदुमावदनमाचारधूमग्रहणादेवंविधमभवत्¹ । कीदृशम् । ईषन्मनागाद्रे
अरुणे² गण्डलेखे यत्र । ³अक्ष्णोश्चोच्छ्वासी विकासी कज्जलरागो यत्र³ ।
तथा म्लानो यवाङ्कुरो यत्र । धूमग्रहणस्याचारत्वं लोकाचारानु-
ष्ठानात्⁴ ॥ ८१ ॥

1. C: ⁰मभूत् 2. A omits अरुणे 3-3. B omits this; C
reads the last line धूम⁰ष्ठानात् before the sentence अक्ष्णो⁰
4. A: ⁰चार⁰नुष्ठा⁰ (lacuna marked by a blank of one space).

वधूं द्विजः प्राह तवैष¹ वत्से वह्निर्विवाहं² प्रति पूर्वसाक्षी³ ।
शिवेन भर्त्रा सह धर्मचर्या कार्या त्वया मुक्तविचारयेति ॥८२॥

ततो गौरीं द्विजो ब्रह्मावोचत् । किमित्याह । ईश्वरेण पत्या सह त्वया
त्यक्तविचारया निःसंशयं धर्मचरणं कार्यम् । सहधर्मचर्या हि⁴ साध्वी-
व्रतम् । अत्र च विवाहे तवायमग्निः⁵ प्रथमसाक्षी । तेन चलितुमस्माद्वचनात्ते⁶
न युज्यत इति भावः । चरणं चर्या । 'गदमद'⁷ इति यत् ॥ ८२ ॥

1. B: तवेष 2. B: वह्निप्रवाहं 3. K, N: कर्मसाक्षी 4. B:
कार्या तद्वि; C: कार्या एतद्वि 5. B: °मग्नि 6. A: °चनानु; C: ते
अस्माद्वचनाच्चलितं 7. Pāṇ. 3, 1, 100.

¹-आलोचनान्तं श्रवणे⁻¹ विवृत्य² पीतं गुरोस्तद्वचनं³ भवान्या ।
निदाधकालोल्बणतापयेव⁴ माहेन्द्रमम्भः प्रथमं पृथिव्या ॥८३॥

तद्ब्रह्मवचनं⁵ नेत्रपर्यन्तं⁶ कर्णौ विस्तार्य⁷ गौर्या⁸ पीतं श्रुतमङ्गीकृतम् ।
यथा ग्रीष्मसमये⁹ प्रचण्डरविरुचा क्षोण्या प्रथमप्रवृत्तं¹⁰ मेघजलं पीयत इति
प्रहर्षकथनम्¹¹ ॥ ८३ ॥

1-1. A, C: °नान्ताच्छ्रवणे 2. K, N: वितत्य 3. B: गुरोर्यद्व⁰
4. A, C: °ल्बणता⁰ 5. B, C: °वचो 6. C: °पर्यन्तं 7. B:
विस्फाल्य; C: विस्फार्य 8. C omits गौर्या 9. C: °समय- 10. C:
°मवृत्तं 11. B: हर्ष⁰

ध्रुवेण¹ भर्त्रा ध्रुवदर्शनाय प्रयुज्यमाना प्रियदर्शनेन ।
सा दृष्ट इत्याननमुन्नमय्य हीसन्नकण्ठी कथमप्युवाच ॥ ८४ ॥

ततः सा ध्रुवेण¹ शाश्वतेन भर्त्रा ध्रुवतारादर्शनप्रश्नाय चोद्यमाना²
मुखमुत्क्षिप्य³ व्रीडास्पष्टगला⁴ दृष्टोऽसाविति कृच्छ्राञ्जगाद⁵ । एवंविधो
ह्येष लोकाचारः ॥ ८४ ॥

1. A: ध्रुवेन 2. B: चोद्यमाना 3. B: मुखमुन्नमय्य उत्क्षिप्य; C:

°मुद्यम्य 4. B omits व्रीडा°ला; C: व्रीडास्पष्टा 5. B: कृच्छ्राज्ञया जगाद

इत्थं विधिज्ञेन पुरोहितेन प्रयुक्तपाणिग्रहणोपचारौ ।
प्रणेमतुस्तौ पितरौ प्रजानां पद्मासनस्थाय पितामहाय ॥ ८५ ॥

विवाहसमाचारविदा पुरोहितेन ब्रह्मणेत्थं पूर्वोक्तेन विधिनोपदिष्टोद्वा-
हविधानौ तावीश्वरावनन्तरं ¹⁻नलिनविष्टरं ब्रह्माणं ववन्दाते । माता च
पिता च तौ पितरौ² । पितामहायेति क्रियाग्रहणात्⁻¹ संप्रदानत्वम् ।
द्वितीया³ तु⁴ न्याय्या ॥ ८५ ॥

1-1. B: नलिन...हणात् (lacuna marked by a blank of 4 spaces);
C: नलिनविष्टराय पितामहाय 2. C adds पिता मात्रा (Pāṇ. 1, 2, 70).
3. A: तृतीया 4. C: तु

¹⁻वधूर्विधात्रा प्रतिनन्द्यते स्म कल्याणि वीरप्रसवा भवेति ।
वाचस्पतिः सन्नपि सोऽष्टमूर्तावाशास्यचिन्तास्तिमितो² बभूव⁻¹ ॥ ८६ ॥

ततः प्रणमितेन वेधसा³ गौरी प्रतिनन्द्यते स्माशास्यते⁴ स्म । किमि-
त्याह । भद्रे⁵ वीरप्रसवा⁶ भव⁷ विक्रान्तपुत्रा⁸ भूयाः । महेश्वरे त्वसौ⁹
वागीश्वरोऽपि भवन्नाशास्येऽभिलषणीये¹⁰ चिन्तानिश्चलोऽभवत्¹¹ किमस्मा-
याशास्मीति । परिपूर्णत्वादाशासनीयस्याभावादिति¹² भावः ॥ ८६ ॥

1-1. B repeats the verse 85 instead of 86. 2. K, N: °मूर्तौ
त्वाशा° 3. C adds सा 4. A: स्मस्माशा°; B omits स्मा°ते 5. B:
हे भद्रे त्वं; C: हे भद्रे 6. B: °प्रभवा 7. C: भवेति 8. C: कान्ता
मात्रा 9. C: त्वसौ 10. A: भगवन्ना°; B: भवन्नशा°; C: भगवानाशा°
णीय- 11. B: °लोऽभूत्; C: °श्रला बभूव 12. A: पूरिपूर्ण°; B omits
परि

कल्दप्तोपकारां¹ चतुरन्तवेदिं² तावेत्य पश्चात्कनकासनस्थौ ।
जायापती लौकिकमेषितव्यामार्द्राक्षतारोपणमन्वभूताम्³ ॥ ८७ ॥

ततस्तौ वधूवरौ⁴ दत्तपुष्पप्रकरां⁵ चतुरश्रां वेदिं⁶ स्थलमागत्याद्रक्षितारोपणमन्वभूतामपक्रयवदानमासेवतुः⁷ । यतस्तस्मैकिकमेषितव्यं लोकाचारानुष्ठेयम्⁸ । संपन्नोद्वाहयोहिं⁹ ब्राह्मणैः स्वजनैरविधवाभिश्चाद्र्यवा देया¹⁰ इति लोकाचारः । पश्चात्त्वमत्र¹¹ पाणिपीडनापेक्षया । एषितव्यमिष्टमवश्यकरणीयम्¹⁰ ॥ ८७ ॥

1. K, N: °पचारां 2. K, N: °रस्त्रवे° 3. K, N: °मेषणीयमा°;
C: °तव्यमा° 4. B: शवरौ 5. B, C: °प्रकारां 6. A, C: वेदीं;
B: वेदी 7. B, C: °मन्वभूतां निर्विविशतुः । अपक्र°; B: °मासेदतुमित्यर्थः; C:
°यवनिधानमासेदतुरित्यर्थः 8. B: °चारात् 9. C: °पन्नविवाह° 10-10.
C omits this. 11. B: पश्चादत्र

पत्रान्तलम्बैर्जलबिन्दुबन्धैराकृष्टमुक्ताफलजालशोभम्¹ ।

तयोरुपर्यायतनालदण्डमाधत्त² लक्ष्मीः कमलातपत्रम् ॥ ८८ ॥

तयोगौरीश्वरयोः शिरसि साक्षात् कमलासना कमलमेवातपत्रं³ छत्रमाधत्त दध्रे । कीदृशम् । पलाशावलम्बमानैरुदककणावस्थानैराकृष्टा⁴ मुक्ताफलजालशोभा यस्य । तथायतनालमेव⁵ दण्डो⁶ यस्य । छत्रे हि दण्डमौक्तिकैर्भाव्यम् ॥ ८८ ॥

1. K, N: °लम्बैर्जलबिन्दुजालैरा°; A: °राकृष्टमु°; C: °बिन्दुवृन्दैरा°
2. C: °मादत्त 3. C: कमलाकमल° 4. C: °कणगणैराकृष्टाजिता 5. B:
°यते नाल° 6. B: दण्डे

द्विधाप्रयुक्तेन च वाङ्मयेन सरस्वती तन्मिथुनं नुनाव ।

संस्कारपूतेन वरं वरेण्यं वधूं सुखग्राह्यनिबन्धनेन ॥ ८९ ॥

सरस्वत्यपि तन्मिथुनं युगलं द्विभेदेन¹ वाङ्मयेन वचनप्रबन्धेन² नुनावास्तुत³ । अत्रैव विभागमाह । वरं⁴ पाणिग्रहीतारं⁵ संस्कारपूतेन संस्कृतेन । वधूं तु सुखेनाक्लेशेन ग्राह्यं बोध्यं निबन्धनं⁶ रचना यस्य तेन । प्राकृतेनेत्यर्थः । तद्वि सुबोधं युवतिनुतावुचितम् । वरेण्यमुत्कृष्टम् । वाचो विकारो वाङ्मयं गद्यपद्यम्⁷ ॥ ८९ ॥

1. C: विभेदेन 2. C: वाक्प्रबन्धेन 3. A: ननुना⁰; B: ननुनाव
4. C: हरं 5. C omits पा⁰रं 6. C: निबन्धन- 7. C: ⁰पद्यरूपम्

तौ संधिषु व्यञ्जितवृत्तिभेदं रसान्तरेषु प्रतिबद्धरागम् ।

अपश्यतामप्सरसां मुहूर्तं प्रयोगमाद्यं ललिताङ्गहारम्¹ ॥ ९० ॥

तौ दम्पती सुरवधूप्रयुक्तमाद्यं² प्रधानं पुराणं वा प्रयोगमभिनयं नाट्यम-
पश्यतामैक्षिषाताम् । कीदृशम्³ । मुखप्रतिमुखगर्भविमर्शनिर्वहणाख्येषु⁴
संधिषु व्यञ्जितः⁵ प्रकटीकृतो वृत्तीनां सात्विक्यारभटीकैशिकीभारतीनां⁶
विशेषो यत्र । सन्धिविभागेन हि तत्र वृत्तीनामवस्थानम् । तथा रसान्तरेषु
शृङ्गारादिषु रसविशेषेषु⁷ प्रतिबद्धोऽवस्थितो⁸ रागः सरसत्वं यत्र । रसान्त-
रसंचारे⁹ विरागता¹⁰ न जातेत्यर्थः । ललितः¹¹ सुकुमारोऽङ्गहारो¹² नृत्तं
यत्र । कोमलोद्धतभेदेन¹³ हि द्विविधं नृत्तम् । 'शृङ्गारवीरबीभत्सरौद्रहास्य-
भयानकाः । करुणाद्भुतशान्ताश्च'¹⁴ रसाः¹⁵ स्युर्नव¹⁶ भावजाः¹⁷ ॥ ९० ॥

1. C: ⁰ङ्गरागम् 2. C: वधूवरौ भाद्यं 3. C omits कीदृशम्
4. C: ⁰विमर्षनि⁰ 5. B: व्यञ्जित- 6. C: सान्त्वन्यार⁰ 7. B: ..
विशे⁰ (lacuna marked by a blank of two spaces); C: अष्टसमविशेषेषु
8. B: प्रतिबन्धो⁰ 9. A: संचारो 10. A: विनागता 11. C:
सललितः 12. B: ⁰माराङ्गेहारो 13. B: कमलो⁰ 14. B: ⁰तशः
आदिश्च 15. With रसाः ends Ms. A. 16. C: स्युरस
17. Cf. Śabdakalpādruma 4.1876/1961, p.101b : Ratnaśa.

*देवास्तदन्ते हरमूढभार्यं किरीटदृष्टाञ्जलयो¹ निपत्य ।

शापावसानप्रतिलब्धमूर्तेर्ययाचिरे² पञ्चशरस्य³ सेवाम् ॥ ९१ ॥

ततस्तदन्ते⁴ नाट्यावसाने सर्वे सुरा भूमौ निपत्य कृतोद्वाहं⁵ भवमस-
मेषोः⁶ सेवां ययाचिरे प्रार्थयन्ते⁷ स्म⁷ । किरीटेषु दृष्टा लग्ना अञ्जलयो
⁸येषां ते⁸ तथोक्ताः । कीदृशस्य कामस्य । शापावसाने प्रतिलब्धमूर्तिर्भूयः-
शरीरं येन⁹, तथाविधस्य । एवं ह्युक्तम्¹⁰ — 'परिणेष्यति पार्वती यदा'¹¹
इत्यादि¹² ॥ ९१ ॥

* The last folio in A is missing.

1. K, N: °टवद्धाज्ज°; B: ° ° ट° (lacuna caused by a damage of the paper at the right margin of the page); C: °टट्टा°
2. K, N: °साने प्रतिपन्नमू°; C: °साने प्र°
3. B: °ञ्च....स्य (lacuna caused by a damage of the paper as in footnote 1).
4. C: तदस्ते
- 5-5. B: भव ° ° मेषोः (lacuna as in fn. 1).
6. C: प्रार्थयन्त
7. C omits स्म
- 8-8. B: येष ° ° (lacuna as in fn. 1).
9. B: ये ° ° (lacuna as in fn. 1).
10. B: दुक्तं
11. Kumāra. 4, 42.
- 12 C: इत्यादिना

* तस्यानुमेने भगवान्निमन्युर्व्यापारमात्मन्यपि सायकानाम् ।

काले¹ प्रयुक्ता खलु कालविद्धिर्विज्ञापना² भर्तृषु सिद्धिमेति ॥९२॥

ततो गोर्वाणाभ्यर्थितो देवो विगतविरोधः कामस्यात्मदेहेऽपि पृषत्कानां³
पातमनुमेनेऽङ्गीचकार । यस्मात् कालविद्धिरवसरकृता प्रभुषु विज्ञापना
सिद्ध्यति । कृतविवाहत्वादसाववसरः⁴ ॥ ९२ ॥

* The last folio in A is missing.

1. K, N, C: काल-
2. K, N: कार्यवि°
3. B, C: पृषङ्कानां
4. C omits कृत

* ततः[↓]परं[↑] तत्र गिरीन्द्रनाथो यथाप्रधानं त्रिदिवेश्वराणाम्² ।

चकार रत्नैः पृथग्गर्हणां स मेनोपनीतां³ विधिवत्प्रणम्य ॥९३॥

गिरीन्द्रनाथो हिमालयः ततः परं शक्रादीनां देवानां यथाप्रधानं यो यः
प्रधानमिति कृत्वा रत्नै रत्नभूतैः वस्तुविशेषैः मेनयोपनीतामर्हणां पूजां पृथक्
पृथग्विदधे । विधिवद्विधिपूर्वकं प्रणम्य प्रणामान्तरमित्यर्थः । प्रसादयित्वेति
यावत् ॥ ९३ ॥

* The last folio in A is missing, and B has only the verse without the commentary; C has both, the text and the commentary; K and N without this verse.

1. B: अतः परं
2. B: त्रिदिशेश्व°
3. B: °पनीतैर्-

* अथविवृधगणांस्तानिन्दुमौलिर्विसृज्य¹
 क्षितिधरपतिकन्यामादधानः² करेण ।
 कनककलशरक्षाभक्तिशोभासनाथं³
 क्षितिविरचितशय्यां⁴ कौतुकागारमागात्⁵ ॥ ९४ ॥

ततः शशिशेखरस्तान्नाकिसंधान्⁶ निजसद्यः प्रेष्य पाणिना नगेन्द्रसुता-
 मवलम्बमानः⁷ कौतुकागारं मङ्गलवासवेश्मागात्⁸ प्राविशत्⁹ । कीदृशम् ।
 कनककलशाः सुवर्णघटा¹⁰ रक्षा रत्नौषधिकृता भक्तयो विच्छित्तयः¹¹ पुष्प-
 शङ्खचूर्णविरचना¹² आभिर्याः¹³ शोभा दीप्तयस्ताभिः सनाथं युक्तम्¹⁴ ।
 तथा क्षितौ भूमौ न तु पर्यङ्कादौ विरचिता शय्या यत्र । त्रिरात्रं समरात्रं वा
 अधःशायित्वात्¹⁵ ॥ ९४ ॥

* The last folio in A is missing.

1. C: °स्तान्निन्दु° 2. K, N: °दधानः 3. K, N: °लशयुक्तं भ°
 4. C: °शय्यं 5. B: कौतका° 6. B: °संगात् 7. B: नागेन्द्रसूनाम°
 8. B: मङ्गल्यवा° 9. B: प्रापाविशत् 10. C: हेमघटाः 11. B:
 विच्छयः 12. C: °शङ्खमूर्ण° 13. B: आभिर्या 14. C: संयुक्तम्
 15. B omits अधः शा°

* नवपरिणयलज्जाभूषणां तत्र गौरीं
 वदनमपहरन्तीं तत्कृतोत्क्षेपमीशः¹ ।
 अपि शयनसखीभ्यो दत्तवाचं कथंचित्
 प्रमथमुखविकारैर्हासयामास² गूढम् ॥ ९५ ॥

तत्र वासगृहे³ त्र्यक्षः कान्तां प्रमथानां पार्षदानां⁴ मुखविकारैर्गूढमप्रकट-
 महासयत् । यतः शयनशायिन्यो⁵ याः सख्यस्तासां विश्वस्तानामपि कथंचि-
 द्दत्तवाचम् । अतश्च यदासावुक्तापि⁶ लज्जया⁷ गिरं⁸ नामिश्रयत्⁹ तदा
 विकृतरूपान् गणान् स्मिताविभावार्थं वक्त्रविकृतीः¹⁰ कुरुतेति चोदयित्वा
 ताभिरीश्वरस्तामजीहसदित्यर्थः । कीदृशीं ताम्¹¹ । तेन हरेण कृत उत्क्षेप
 उन्नमनं यस्य तद्वदनमपहरन्तीमन्यतःकुर्वतीम्¹² । यतो नवो यः परिणयो

विवाहस्तेन या¹³ लज्जा ब्रीडा सैव भूषणं¹⁴ यस्याः सा ताम् । अत्र
मालिनीवृत्तं¹⁴ श्लोकद्वयेऽपि¹⁵ ॥ ९५ ॥

इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां
कुमारसंभवटीकायां सप्तमः सर्गः¹⁶

* The last folio in A is missing.

1. K, N: तत्कृताक्षेप⁰ 2. B, C: प्रथममु⁰ 3. C: हासगृहे
4. C: पार्श्वदानां 5. C: शयनसहशा⁰ 6. B: °सायुक्ता⁰ 7. C
omits लज्जया 8. C: वाचं 9. C: न मिश्रयति 10. C: °विकृती
11. C omits ताम् 12. B: °रन्ती...न्तीम् (lacuna caused by a
damage of the paper at the left margin of the page);
13. B omits या 14-14. B: य...लिनी⁰ (lacuna caused by
the same damage as above). 15. B omits श्लो⁰पि
16. A: the colophon is missing because of the loss of the last
folio; B: आनन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमारसंभवविवृतौ सप्तमः सर्गः;
C: श्रीमदानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमारसंभवटीकायां सप्तमः सर्गः ।
समाप्तश्चायं कुमारसंभवः ।

A P P E N D I X

अष्टमः सर्गः

Of the available Śārādā manuscripts, the manuscript C, preserved in the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, gives the text with a commentary ascribed to Vallabhadeva for the first forty-one verses of the eighth canto; moreover, it contains also the remaining verses 42-91 of the eighth canto without any commentary. For purposes of reference and consultation, the verses and the available commentary are appended here on the basis of the Poona manuscript (MS), compared again with those of the editions of Kale (K) and of the Nirnayasagar Press (N).

पाणिपीडनविधेरनन्तरं शैलराजदुहितुर्हरं प्रति ।
भावसाध्वसपरिग्रहादभूत् कामदोहदसुखं मनोहरम्¹ ॥ १ ॥

अथ पार्वत्याः शिवं प्रति करग्रहणादनन्तरं कामदोहदेन मन्मथाभिलाषेण सुखस्य जोषं शरीरस्याभूत् (?) । कुतः । भावसाध्वसयोः प्रीतिभीत्योः परिग्रहादाश्रयणात् । स्वाभाविकं तत्र चोपमानम् (?) । नवोढत्वात् साध्वसम् । सर्गेऽत्र रथोद्धता वृत्तम् ॥ १ ॥

1. K, N: °दमनीहरं वपुः

व्याहता प्रतिवचो न संदधे गन्तुमैच्छदवलम्बितांशुका¹ ।
सेवते स्म शयनं पराङ्मुखी सा तथापि रतये पिनाकिनः ॥ २ ॥

आलापमेलनार्थं सा गौरी चैवंविधापि² व्याहता उक्ता सती प्रतिवचो न संदधे न दधौ । अवलम्बितांशुका धृतदुगूला गन्तुमैच्छदभिललाष । शयनं शय्यां च पराङ्मुखी असम्मुखी सेवते स्म सिषेवे । तथापि एवमपि कुर्वाणा सती सा उमा पिनाकिनः शिवस्य रतये अभूत् । एतादृशी हि चेष्टा नववधूनां शय्यानुरागहेतुः ॥ २ ॥

1. MS: °दविल° 2. MS: चववि°

कैतवेन शयिते कुतूहलात् पार्वती¹⁻ प्रति मुखं⁻¹ निपातितम् ।
चक्षुरुन्मिषति सस्मितं प्रिये²⁻ विद्युतेव विहतं⁻² न्यमीलयत् ॥ ३ ॥

कैतवेन व्याजेन शयिते सुप्ते सा पार्वती कात्यायनी कुतूहलाद्ब्रक्ष्याम्येन-
मिति कौतुकात् मुखं प्रति तदभिमुखं पातितं निक्षिप्तं चक्षुः । सस्मितं हासं³
कृत्वा । विद्युतेव ताडिता यथा विहतं⁴ निहतमपहतं⁵ न्यमीलयत् स्थगित-
वती । कदा । प्रिये सहासमुन्मिषति सति । विस्फारितनयने जाग्रती-
त्यर्थः ॥ ३ ॥

- 1-1. K: प्रतिमुखं 2-2. K, N: विद्युताहतमिव; MS: पिहितं
3. MS: सहासं 4. MS: पिहितं 5. MS: निहित°

नाभिदेशनिहितः सकम्पया शङ्करस्य रुद्धे तया करः ।
तन्नितम्बमथ¹ चाभवत् स्वयं दूरमुच्छ्वसितनीविबन्धनम् ॥ ४ ॥

तया गौर्या² शिवस्य करः पाणिर्नाभिदेशे निहितो जघनाभोगनिक्षिप्तः
रुद्धे रुद्धः । अथ प्रियतमकरस्पर्शात् तन्नितम्बं तत्कटिप्रदेशः स्वयमात्मनैव
दूरमतिमात्रमुच्छ्वसितनीविबन्धनं शिथिलितजघनवसनग्रन्थ्यभवद-
भूत् ॥ ४ ॥

1. K, N: तद्दुकूलमथ 2. MS: गौर्याङ्-

एवमालि निगृहीतसाध्वसं शङ्करो रहसि सेव्यतामिति ।
सा सखीभिरुपदिष्टमाकुला नास्मरत् प्रमुखवर्तिनि प्रिये ॥ ५ ॥

हे आलि सखि निगृहीतसाध्वसं भयमपहाय रहसि शयने प्रियस्त्वया
एवमावर्जयितव्य¹ इति । एवमिति यस्ताभिः उपदिष्टो विधिः स बोद्धव्योऽपि
तया प्रियसन्निधौ न स्मृतः ॥ ५ ॥

1. MS: °वर्जइतव्य

अप्यवस्तुनि कथाप्रवृत्तये प्रश्नतत्परमनङ्गशासनम् ।
वीक्षितेन परिगृह्य¹ पार्वती मूर्धकम्पमयमुत्तरं ददौ ॥ ६ ॥

पृच्छन्तं प्रियं पार्वती दृष्ट्वा गृहीत्वा शिरःकम्पनेनास्योत्तरं ददौ² । न तु वचसा । शालीनत्वात् । अप्यवस्तुन्यनुपयुज्यमानेऽप्यर्थे प्रश्नलम्पटम् । कथाप्रवृत्तये । प्रश्ने ह्यनया सह मे कथा प्रवर्ततामिति । सा त्वभिनयेन तमुत्तरयति स्म ॥ ६ ॥

1. K, N: परिवीक्ष्य 2, MS: दधौ

शूलिनः करतलद्वयेन सा संनिरुध्य नयने हृतांशुका ।
तस्य पश्यति¹ ललाटलोचने मोघयत्नविधुरा रहस्यभूत् ॥ ७ ॥

रहसि हृताम्बरत्वाद्धरस्य प्रियस्य नेत्रयुग्मं पाणिद्वयेन पिघायापि मोघ-
यत्नविधुरा निष्फलोद्यमाकुलाभवत् । यतस्तस्य तृतीयेऽक्षिण पश्यति² सति । न हि तया तन्निरुद्धम् ॥ ७ ॥

1. MS: पश्यत 2. MS: पश्यसि

चुम्बनेष्वधरपानवर्जितं¹ सन्नहस्तमदयोपगूहने^{1a} ।
क्लिष्टमन्मथमपि प्रियं प्रभोर्दुर्लभप्रतिकृतं वधूरतम् ॥ ८ ॥

तस्येश्वरस्य वधूरतं नवोढानिधुवनं कृतमप्रतिकृतत्वात् कदर्थितमन्मथ-
मपि प्रियं न त्ववज्ञातम्² । लज्जैकभूषणत्वात्³ । तदेव दुर्लभप्रतिकृतमाह⁴ ।
चुम्बनेष्वधरदानहीनं, निर्दयालिङ्गने सन्नहस्तमुदासीनकरम् । प्रियकृते
ह्यधरपाने कण्ठाश्लेषे आलिङ्गने च प्रत्यधरपानादिकं कार्यम्; तच्चासौ नवो-
ढात्वान्न चकार ॥ ८ ॥

1. K, N: °धरदान° 1a. K, N: खिन्न°सद°नम् 2. MS: °ज्ञाकम्
3. MS: लज्जयैक° 4. MS: दुर्लभत्वप्र°

यन्मुखग्रहणमक्षताधरं दत्तमव्रणपदं² नखं च³ यत् ।
यद्रतं च सदयं प्रियस्य तत् पार्वती विषहते स्म नेतरत्¹ ॥ ९ ॥

कान्तकृतं वक्त्रपानं यदखण्डितोष्ठं, यच्च कररुहदानमव्रणपदं, यच्चान्य-
न्मुष्टिताडनादिरहितं सदयं रतं तद्गौरी सहते स्म । इतरत्तद्विपरीतं
खरम् ॥ ९ ॥

1. MS: नेतरम् 2. K, N: दान⁰ 3. K, N: नखस्य

रात्रिवृत्तमनुयोक्तुमुद्यतं सा विभातसमये सखीजनम् ।
नाकरोदपकुतूहलं हिया शंसितुं च हृदयेन तत्त्वरे ॥ १० ॥

सा गौरी प्रत्यूषकाले निशाव्यापारं पिपृच्छिषुमालीनां लोकमपकुतूहलं¹
निष्कौतुकं [न]² व्यधात् । अथ च चेतसा तत्कथयितुं तत्त्वरे त्वरां चक्रे ।
वक्तुमियेषेत्यर्थः । एवंविधो ह्येष नवोढास्वभावः ॥ १० ॥

1. MS: लोकममि अप⁰ 2. MS omits न

दर्पणे च परिभोगदर्शिनी पृष्ठतः प्रणयिनो निषेदुषः ।
वीक्ष्य¹ बिम्बमनुबिम्बमात्मनः^{1a} कानि कानि न चकार लज्जया ॥ ११ ॥

सा देवी मकुरे अधरखण्डनादिकं प्रियोपभोगं द्रष्टुं प्रवृत्ता सती पृष्ठतः
पश्चाद्भागे गुप्तं निषण्णस्य कान्तस्य पुनरात्मबिम्बं निकटे दर्पणसंक्रान्त-
मालोक्य कानि कानि वर्णयितुमशक्यानि वस्तूनि ह्रिया न व्यधात् ।
बिम्बस्य समीपमनुबिम्बम्² । चः पूर्वपेक्षया समुच्चये । एवमन्यत्र ॥ ११ ॥

1. K, N: प्रेक्ष्य 2. MS: ⁰मनुपवि⁰ 1a. K, N: बिम्बमुपवि⁰

नीलकण्ठपरिश्रुक्तयौवनां तां विलोक्य जननी समाश्वसत्¹ ।
भर्तृवल्लभतया हि मानसीं मातुरस्यति शुचं वधूजनः ॥ १२ ॥

ततो मेना सुतां हरोपभुक्तारुण्यामालोक्य समाश्रसत् पिप्रिये । यस्मात्²
सुवासिन्यो मातृणां प्रियतमहृदयङ्गमतया दुःखमपहरन्ति । समाश्रसदि-
त्यट्³ ॥ १२ ॥

1. N: ⁰श्रसीत् 2. MS: यत् 3. Cf. Pāṇ. 7, 3, 99.

वासराणि कतिचित् कथंचन स्थाणुना पदमकार्यत प्रिया⁷ ।
ज्ञातमन्मथरसा¹ शनैः शनैः सा मुमोच रतिदुःखशीलताम् ॥ १३ ॥

स्थाणुना भवेन कतिपयानि दिवसानि गौरी कथंचित् वलेशेन पदमका-
र्यत स्थितिमग्राह्यत । विस्रम्भं² कारिता । अनन्तरमनुभूतमन्मथरसत्वात्³
क्रमेण सा रतौ सुरते दुःखशीलतां कष्टस्वभावमत्याक्षीत्⁴ । कामसुखानु-
भावात् सुरतमन्वभूदित्यर्थः । पदमिति पदस्थैर्ये । [अकार्यतेति]⁵ ण्यन्तात्
कर्मणि⁶ ॥ १३ ॥

1. MS: ज्ञानम⁰ 2. MS: विस्रम्भ 3. MS: ⁰भूतमन्मथत्वात्
मन्मथरस⁰ 4. MS कष्टं स्व⁰ 5. MS. omits this. 6. Cf.
Pāṇ. 1, 3, 13; 74; 3, 1, 26; 3, 4, 68. 7. K, N: रतमकारि चानया

दुःखशीलतात्यागमाह —

सस्वजे प्रियमुरोनिपीडितं¹ प्रार्थितं मुखमनेन नाहरत् ।
मेखलाप्रणयलोलतां गतं हस्तमस्य शिथिलं रुरोध च² ॥ १४ ॥

प्रियं तमेव उरोनिपीडितं यथा तथा कृत्वा गाढमाश्लिषत् । तेन च
चुम्बनाय वक्त्रं गृहीते नाहरत् नान्यतश्चकार । मेखलाप्रणये रशनाप्रार्थने जघ-
नाम्बरहरणे चटुलगतिं प्रियपाणिमवाष्टम्नात् । पूर्वं तु विपरीतमेव । तादात्वे-
वविधमभूत् ॥ १४ ॥

1. K, N: ⁰पीडिता or ⁰डनं 2. K, N: सा

हावसूचितमदृष्टविप्रियं¹ चादुमत् क्षणवियोगकातरम् ।
कैश्चिदेव दिवसैस्तयोस्तदा² प्रेम रूढमितरेतराश्रयम्³ ॥ १५ ॥

ततः कतिपयेरेवाहोभिस्तयोर्दम्पत्योरेवंविधं प्रेम रूढमतिचण्डप्रीतिरु-
त्पन्ना⁴ । कीदृशम् । हृदयाभिप्रायसूचकश्रेष्ठाविशेषो हावः ॥ १५ ॥

1. K, N: भाव⁰ 2. K: दिवसैरभूतयोः; N: दिवसैस्तदा तयोः 3. N:
गूढ⁰ 4. MS: रूढमिति⁰

तं यथात्मसदृशं वरं वधूरन्वरज्यत वरस्तथैव ताम् ।
सागरादनपगा हि जाह्नवी सोऽपि तन्मुखरसैकनिर्वृतिः ॥ १६ ॥

तं वरं पतिमात्मानुरूपं यथा येन प्रकारेणान्वरज्यत तथैव सोऽपि तां
जायामिति समानुरागकथनम् । एतदेव दृष्टान्तेन दृढयति । सागरादनपगा¹
हि जाह्नवीति । समुद्रवर्जं गङ्गा न प्रविशति । सोऽप्यब्धिस्तस्या जाह्नव्या
मुखरसेन वक्त्रोदकेन एका निर्वृतिरुल्लासो² यस्य स तथोक्तः । न हि गङ्गा-
तोऽन्यया सरितासौ पूरयितुं³ शक्तिः । रक्तयोश्च दम्पत्योरन्योन्यसुखदानं
निर्वृतिः । अन्यत्र वानपगतत्वमुचितम् । अन्वरज्यत इति कर्तरि⁴ ॥ १६ ॥

1. MS: ⁰नपिगा 2. MS: निर्वृतिरु⁰ 3. MS adds न 4. Cf.
Pān. 3, 4, 69.

शिष्यतां निधुवनोपदेशिनः शङ्करस्य रहसि प्रपन्नया ।
शिक्षितं युवतिनैपुणं तया यत्तदेव गुरुदक्षिणीकृतम् ॥ १७ ॥

निधुवनोपदेशिनः¹ सुरतव्यापारोपदेष्टुर्हरस्य शिष्यतां प्राप्तया यद्युवति-
नैपुणं शिक्षितं श्रीकौशलमभ्यस्तं तदेव गुरुदक्षिणीकृतं हराय प्रतीपं² दत्तम् ।
सर्वैस्त्वैव तस्त्वैव प्रयोगात् । अन्तेवासिना गुरवे दक्षिणा देया ॥ १७ ॥

1. MS: ⁰देशिनः 2. MS: प्रतीप

दष्टमुक्तमधरोष्ठमम्बिका वेदनाविधुतहस्तपल्लवा ।
शीतलेन निरवापयत् क्षणं मौलिचन्द्रशकलेन शूलिनः ॥ १८ ॥

प्रियेण पूर्वं दष्टं खण्डितमनन्तरं मुक्तमधोधरं¹ गौरी शीतलेन शङ्करशिरः-

शशिशकलेन^२ निरवापयत् समाश्वसदिति प्रौढाव्यापारकथनम् । अधरदंशेन
या व्यथा तया^३ विधूतहस्तपल्लवा कम्पितकरकिसलयेत्यम्बिकाविशेष-
णम् ॥ १८ ॥

1. MS: ०धोगतं 2. MS: ०शशिक० 3. MS: तथा

चुम्बनादलकचूर्णदूषितं शङ्करोऽपि नयनं ललाटजम् ।
उच्छ्वसत्कमलगन्धये ददौ पार्वतीवदनगन्धवाहिने ॥ १९ ॥

न केवलं गौर्योष्ठं शिवः शशिना निरवापयत् । यावत् सोऽपि^१ चुम्बन-
वशादलकचूर्णेन^२ चन्दनादिक्षोदेन पीडितं तृतीयमक्षि पार्वत्या वदनगन्धवा-
हिने मुखमारुताय ददावर्षयत् । मुखफूत्कारेणाक्ष्णोर्नीरजस्कत्वापत्तेः । उच्छ्व-
सतो विकसतः कमलस्येव गन्धः सौरभं यस्य तस्मै । 'उपमानाच्च'^३ इती-
त्वम् ॥ १९ ॥

1. MS: सापि 2. MS: चुम्बने व० 3. Pāṇ. 5, 4, 137.

एवमिन्द्रियसुखस्य वर्त्मनः सेवनादनुगृहीतमन्मथः ।
शैलराजभवने सहोमया मासमात्रमवसद्वृषध्वजः ॥ २० ॥

एवं प्रियया सह काममीश्वरः श्वशुरगृहे मासमात्रमन्वतिष्ठत् ।
कीदृशः^१ । हृषीकानां मुखकारि यद्वर्त्म मार्गो युवत्यादिकस्तत्सेवनादनुगृहीतो
मन्मथो येन ॥ २० ॥

1. MS: कीदृशम्

सोऽनुमान्य हिमवन्तमात्मभूरात्मजाविरहदुःखपीडितम् ।
तत्र तत्र विजहार संपतन्नप्रमेयगतिना^१ ककुब्जता ॥ २१ ॥

ततो भवो दुहितृवियोगदुःखितं श्वशुरमनुमान्यानुज्ञाप्य समाश्वस्य वेग-
वाहिना वृषभेण व्रजंस्तेषु तेषु वक्ष्यमाणेषु दिवोद्यानेषु विजहार चिक्रीड ।
अनुमान्यानुज्ञां दापयित्वेत्यर्थः ॥ २१ ॥

1. K, N: संचरन्त०

तान्येव विहारस्थानान्याह —

मेरुमेत्य मरुदाशुवाहनः पा[र्वतीस्तन]पुरस्कृतः¹ कृती ।

हेमपल्ल[ववि]भङ्गसंस्तरामन्वभूत्² सुरततत्परः क्षपाम् ॥ २२ ॥

ततो देवो मेरुपर्वतमेत्य निधुवनैकसक्तः सन् हेमपल्लवविभङ्गसंस्तरां
[सौवर्ण]किसलयशयनीयां⁴ निशामन्वभूत् बुभुजे । मरुद्वदाशुः शीघ्रो वाहनो⁵
वृषभो यस्य । पार्वतीस्तनाभ्यां पुरस्कृतोऽग्रतः कृतः । पश्चात् तस्या अवस्था-
नादिति⁶ यानावस्थितिः । अतश्च कृती पुण्यभाक् । प्रियापयोधरसंस्पर्शात् ।
संस्तीर्यत इति संस्तरस्तल्पम् ॥ २२ ॥

1. MS: पा...पुर⁰ (lacuna marked by 7 points). 2. MS:
पल...भङ्ग⁰ (lacuna marked by 5 points). 3. MS: पल्लवीभङ्ग⁰
4. MS omits सौवर्ण 5. MS: वाहो 6. MS: वस्था⁰

पद्मनाभचरणाङ्किताश्मसु¹ प्राप्तवत्स्वमृतविप्रुषो नवाः ।

मन्दरस्य कटकेषु चावसत् पार्वतीवदनपद्मषट्पदः ॥ २३ ॥

कदाचिदसौ प्रियामुखसरोजचञ्चरीको मन्दरगिरिनितम्बेषु तस्थौ ।
कीदृशेषु । प्रत्यग्रात् पीयूषविन्दूनासादितवत्सु । मन्थगिरित्वात्² । अत एव
विष्णुच[र]णा[भ्याम]ङ्किताश्मसु³ चिह्नितोपलेषु । मञ्ज[ीर]कृत्यैतद्वाहुयु-
ग्मस्योपरि⁴ ...त्वात्(?)⁵ कटकाङ्कितत्वम् ॥ २३ ॥

1. K, N: नाभवलयाङ्कि⁰; MS: तास्मसु 2. MS: मन्दरगि⁰
3. MS: च-णा⁰ (lacuna, margin damaged). 4. MS: मञ्ज...
कृत्यैतद्वाहुयोग⁰ (lacuna marked by 4 points). 5. MS: ...त्वात्
(lacuna, margin damaged).

रावणध्वनिविभीतया¹ तया कण्ठ[सक्त]दृढबाहुचन्धनः² ।

एकपिङ्गलगिरौ जगद्गुरुर्निर्विवेश³ विशदा[ः शशि]प्रभाः⁻³ ॥ २४ ॥

कदाचिदसौ एकपिङ्गलगिरौ जगद्गुरुर्निर्विवेश बु[भुजे]⁴ । कीदृशः

दशमुखगिरा वित्रस्तया गौर्या । [कण्ठे]⁵ सक्तं घनं बाहुवन्धनं ⁶भु[जपाशो
यस्य । राव]णेन⁶ हि पूर्वमुन्मूलनेच्छया कैलासः कम्पितोऽभवत् । तत्कालेऽपि
⁷—[... ...]संभवः⁷ ॥ २४ ॥

1. K, N: °ध्वनितभी⁰ 2. K, N: °क्तमृदुबा⁰; MS: कण्ठ...दृढ⁰
(lacuna, margin damaged). 3-3. MS: °दा...प्रभा: (lacuna,
margin damaged). 4. MS: ब... (lacuna, margin damaged).*
5. MS omits this. 6-6. MS: भु...णेन (lacuna marked by 8
points)*. 7-7. MS: श...त्वात्संभवः (lacuna marked by 9
points).

* Lacunae filled in by comparing with the Philadelphia
manuscript (G).

तस्य जातमलयस्थलीरतेर्धृतचन्दनलतः¹ प्रियाक्लमम् ।

आचचाम स[ल]वङ्गकेसरश्चादुकार² इव दक्षिणानिलः ॥ २५ ॥

तस्योत्पन्नमलयाद्रितटीरतेः दर्दुरशैलमारुतः³ प्रियाखेदं⁴ [सेवक]⁵ इव
पपौ । ⁶मलयदर्दुर[ौ ह्यन्योन्य]संबद्धौ⁶ । कीदृग्वातः । ⁷—[धूताः कम्पिता]-
श्चन्दनलता⁷ येन । तथा सह लवङ्गकेसरैर्वर्तते सलवङ्गकेसर⁸ इति
सौगन्ध्योक्तिः । क्लमोऽत्र देव्या देवस्य वेति चिन्त्यम् ॥ २५ ॥

1. K, N: जातु म⁰; MS: °लताः 2. MS: सवङ्ग⁰ 3. MS:
दर्दुरकैलासशै⁰ 4. MS. खेद⁰ 5. MS: ... (lacuna marked by 5
points)*. 6-6. MS: °दुर...स⁰ (lacuna marked by 8 points)*.
7-7. MS: ...श्च⁰ (lacuna marked by 7 points)*. 8. MS:
...लव⁰ (lacuna marked by 5 points)*.

* Lacunae filled in by comparing with manuscript G.

हेमतामरसताडितप्रिया तत्कराम्बुविनिमीलितेक्षणा¹ ।

खे व्यगाहत² तरङ्गिणीमुमा मीनपङ्क्तिपुनरुक्तमेखला ॥ २६ ॥

गौरी जलक्रीडार्थं खे तरङ्गिणीं नभोनदीं व्यगाहत व्यलोडयत् ।

कीदृशी । हेमतामरसैः कनककमलैस्ताडितः खेदितः प्रियो यया । तस्य कान्तस्य³ कराम्बुभिः पाणिक्षिप्तपानीयैर्मौलितेक्षणा⁴ स्थगिताक्षी । मीन-पङ्क्तिर्मत्स्यावलिरिव पुनरुक्ता द्वितीया रशना यस्याः । श्रोणीदेशे परिवृत्य स्थितत्वात् ॥ २६ ॥

1. MS: °लितेक्षणा 2. MS: विगाहत 3. MS: कान्तन्तस्य
4. MS: °सपानीयैर्मौ°

तां पुलोमतनयालकोचितैः पारिजातकुसुमैः प्रसाधयन् ।
नन्दने चिरमयुग्मलोचनः सस्पृहं सुरवधूभिरीक्षितः ॥ २७ ॥

तां कान्तां शचीकेशपाशयोग्यैः पारिजातपुष्पैरलङ्कुर्वाणस्त्रिनेत्रः साभिलाषं नाकनारीभिरिन्द्राण्यादिभिरवलोक्यते¹ स्म । पुण्यवत्येषा यस्याः सर्व-
श्वरोऽपि चादृक्कृदिति ॥ २७ ॥

1. MS: °लोकते

इदानीं सूर्यास्तमयादिवर्णनं चिकीर्षुराह —

इत्यभौममनुभूय शङ्करः पार्थिवं च दयितासखः¹ सुखम् ।
लोहितायति कदाचिदातपे गन्धमादनगिरिं न्यवर्तत² ॥ २८ ॥

अभौमं³ दि[व्यं पा]थिवं³ च मनुष्यलोकजं सुखमित्थमीश्वरो देव्या सह संसेव्य क[दाचि]दस्तमयवशादरुणायमाने⁴ सूर्यातपे स्ववसति गन्धमादन-
[गिरि]ं⁵ न्यवर्तत प्रत्याययौ । अलोहितो लोहितो भवति °लोहिताय[ति] । प्र[त्यागमनमपि]⁶ निवृत्तिः । [यथा]⁷— प्रोषितायां व्रजत्यन्नं प्रजाघर्मो⁸ य[शः सुख]म्⁸ । निवर्तते निवृत्तायामहो बन्धुः कुलाङ्गना ॥ २८ ॥

1. K, N: वनिता°; MS: °तासुखः 2. N: व्यगाहत 3-3. MS:
दि...थिवं (lacuna, margin damaged)*. 4. MS: क...द° (lacuna,
margin damaged)*. 5. MS: °दन... (lacuna, margin damaged)*.

6-6. MS: °य...त्या° (lacuna, margin damaged)*. 7. MS omits this. 8-8. MS: °य...म् (lacuna, margin damaged)*.

¹[तत्र काञ्चनशि]लातलाश्रयो⁻¹ नेत्रगम्यमवलोक्य भास्करम् ।
दक्षिणेतरभुजव्यपाश्रयां व्याजहार सहधर्मचारिणीम् ॥ २९ ॥

तत्र कैलासोपवने कनकशैलशिलापृष्ठमध्यास्य नेत्रगम्यं सुदर्शनमर्कमा-
लोक्य वामपार्श्वस्थां भार्यां हरो व्याजहार जगाद ॥ २९ ॥

1. MS: ... (Lacuna, margin damaged).

किमित्याह —

पद्मकान्तिमरुणत्रिभागयोः संक्रमय्य तव नेत्रयोरिव ।
संक्षये जगदिव प्रजेश्वरः संहरत्य[हर]सावहर्षतिः¹ ॥ ३० ॥

असावहर्षतिर्दिननाथोऽहः संहरति दिनं क्षपयति । कल्पान्ते रुद्रस्त्रिभुवन-
मिव । लोहितापाङ्गयोस्तवाक्ष्णोः कमलकान्तिं संचार्येव । पद्मानां विच्छा-
यत्वात्, तन्नेत्रयोश्च² सानुरागत्वादित्थमूहः । अहः पतिरहर्षतिः । अहन्-
शब्दस्य 'रोऽमुपि'³ इति रेफः ॥ ३० ॥

1. MS: °त्यसाव° 2. MS: °योर्न 3. Pāṇ. 8, 2, 69.

शीकरव्यतिकरं¹ मरीचिभिर्दूरयत्यवनते विवस्वति ।
इन्द्रचापपरिवेशशून्यतां² निर्झरास्तव पितुर्ब्रजन्त्यमी ॥ ३१ ॥

तव पितुर्हिमवतोऽमी निर्भराः³ प्रपाततोयानि इन्द्रधनुषो⁴ यः⁵ परिवेशो-
ऽभिव्याप्तिस्तेन शून्यतां विरहं यान्ति । कुतः । सूर्येऽवनते लम्बमाने विवस्वति
मयूखैः शीकरव्यतिकरं जलकणसंपर्क⁶ दूरयति । विश्लेषमाणे जलविप्रुट्सु हि
रविरश्मिसंवन्धात् सुरकार्मुकोत्पत्तिः । दूरं करोति दूरयति । 'प्रातिपदिकाद्
धात्वर्थे'⁷ इति णिच् ॥ ३१ ॥

1. K, N: सीकर^० 2. K, N: ^०परिवेषण^० 3. MS: निर्भरा
 4. MS: ^०धनुषा 5. MS: या: 6. MS: ^०कनसं^० 7. Gaṇasūtra
 in Dhātupāṭha 1916.

दष्टतामरसकेसरत्यजोः क्रन्दतोर्विपरिवृत्तकण्ठयोः ।

निघ्नयोः सरसि चक्रवाकयोरल्पमन्तरमनल्पतां गतम् ॥ ३२ ॥

दम्पत्योश्चक्रवाकयोः सरसि अल्पमध्यन्तरं व्यवधानमनल्पतां गतं दूरं संपन्नम् । संश्लेषस्य कर्तुमशक्यत्वात् । यतो निघ्नयोरस्ववशयोः । दैववशा-
 त्तयोर्निशि वियोगः^१ । अतश्च दुःखवशाद्दृष्टस्य खण्डितस्य तामरसस्याब्जस्य
 केसरं त्यक्तवतोः । क्रन्दतोः क्लृप्तोः । तथा परिवृत्तो विस्वरीकृतः कण्ठो
 ययोः । वियोगे हि तौ विस्वरकण्ठौ^२ । 'विरहदीनकण्ठयोः' इति पाठान्तरम् ।
 शत्रुघ्नादिवन्निघ्नशब्दः । चक्रवाकयोरिति 'पुमान् स्त्रिया'^३ ॥ ३२ ॥

1. MS: विनियोगः 2. MS: सस्वर^० 3. Pāṇ. 1, 2, 67.

स्थानमाह्निकमपास्य दन्तिनः^१ सल्लकीविटपभङ्गवासितम् ।

आविभातचरणाय गृह्णते वारि वारिरुहबद्धषट्पदम् ॥ ३३ ॥

एते करिणः आह्निकं दिवातनं स्थानं^२ हित्वा^३ वारि गृह्णते^४ तन्मध्यं
 श्रयन्ति । आविभातं रात्रिपर्यन्तं^५ यच्चरणं भोजनं^५ तदर्थं निशि ते जलान्त-
 विचरन्ति । कीदृशं स्थानम् । सल्लकीनां लताविशेषाणां जलजातानां विटप-
 भङ्गेन पल्लवखण्डेन वासितं सुरभितम् । वारि कीदृशम् । वारिरुहेष्वब्जेषु
 संकोचवशाद्बद्धाः षट्पदा भ्रमरा यत्र ॥ ३३ ॥

1. MS: हन्तिनः 2. MS: स्नानं 3. MS: बित्वा 4. MS:
 गृहे 5-5. MS: ^०रणमभोजं

पश्य पश्चिमदिगन्तलम्बिना^१ निर्मितं मितकथे विवस्वता^२ ।

दीर्घया प्रतिमया सरोम्भसां तापनीयमिव सेतुबन्धनम् ॥ ३४ ॥

हे मितकथे स्वल्पभाषिणि विलोकय वारुणीस्थानार्केण दीर्घया प्रतिमया

आयतेन प्रतिबिम्बेन सरसस्तापनीयमिव सेतुबन्धनं निर्मितं सौवर्णसंक्रम इव रचितः । प्रतिमया पारावारव्याप्तेः^१ ॥ ३४ ॥

1. MS: °म्बिनां 2. MS: °स्वतः 3. MS: परिवारव्याप्तेः

उत्तरन्ति विनिकीर्य पल्वलं गाढपङ्कमतिवाहितातपाः ।
दंष्ट्रिणो वनवराहयूथपा दष्टभङ्गुरविसाङ्कुरा इव ॥ ३५ ॥

काननसूकरसंघपतयो घनकर्दमं वेशन्तं विनिकीर्यपिहाय तापाभावादुत्तरन्ति स्थलमुद्यन्ति । यतोऽतिवाहितातपाः । ऊष्मभयाद्धि वराहमहिषादयो दिनं पङ्कमध्ये क्षपयन्ति । दंष्ट्रा विद्यन्ते येषां ते दंष्ट्रिणः । अतश्चोत्प्रेक्ष्यते । दष्टलग्ना भङ्गुरा विसाङ्कुरा येषां ते तथाविधा इव । दंष्ट्राणां मृणालाङ्कुरवत् सितकुटिलत्वम् । अव्यभिचारेऽप्युत्प्रेक्षार्थं दंष्ट्रिण इति विशेषणम् ॥ ३५ ॥

एष वृक्षशिखरे कृतास्पदो जातरूपरसगौरमण्डलम्^१ ।
हीयमानमहरत्ययातपं पीवरोरु पिबतीव बर्हिणः ॥ ३६ ॥

हे महोरु^२ एष मयूरस्तरुप्रान्तासीनो हीयमानं क्षीयमाणं दिनान्तातपं पिबतीव ग्रसतीव । कीदृशम्^३ । जातरूपरसवत् कनकद्रववद्गौरमण्डलं ताम्रचक्रवालम् । केचित्तु बर्हिविशेषणमेतदाहुः । एतच्चासंबद्धम् । तस्य गौरत्वाभावात् ॥ ३६ ॥

1. K, N: °मण्डलः 2. MS: महतोरु 3. MS: कीदृशो

पूर्वभागतिमिरप्रवृत्तिभिर्व्यक्तपङ्कमिव जातमेकतः ।
खं हृतातपजलं विवस्वताभाति^१ किञ्चिदिव शेषवत् सरः ॥ ३७ ॥

खं व्योम किञ्चिदवशेषवत् किञ्चिच्छिष्टसर^२ इवाभाति प्रतिभासते । यतः^३ पूर्वभागे ऐन्द्रचामन्धकाराविर्भावैरेकतो^३ व्यक्तपङ्कमिव जातमित्युत्प्रेक्षा । स एष विवस्वता हृतातप एव जलं यस्य । रविपीतातपस्य हि किञ्चिच्छिष्ट-

कर्दमाविर्भावो भवति । शेषं विद्यते यस्य तच्छेषवत् । इवशब्दो भिन्न-
क्रमः ॥ ३७ ॥

1. K, N: °स्वता भाति 2. MS: °च्छिष्टसंसार 3-3. MS: °भागे-
नैन्द्रया°

आवसद्भिरुटजाङ्गणं¹ मृगैर्मूलसेकसरसैश्च वृक्षकैः ।
आश्रमाः² प्रविशदग्निधेनवो विभ्रति श्रियमुदीरिताग्रयः ॥ ३८ ॥

एते आश्रमाः शोभां वहन्ति । केन । उटजाङ्गणं³ पर्णमठिकाजिरमधि-
तिष्ठद्भिर्मृगैर्हरिणैः । आलवालसेकहृषितैः संधुक्षितैश्च वृक्षकैर्बालवृक्षैः ।
अग्निधेनुशब्दः⁴ चतुर्थ्यप्रतिपाद्याश्वघासवत्⁵ षष्ठीसमासः⁶ ॥ ३८ ॥

1. K, N: आविशद्भिर° MS: °ङ्गणं 2. MS: आश्रमः 3. MS:
°ङ्गणं 4. MS: °शब्द 5. MS: °र्थ्यन्तं प्र° 6. Cf. MB. 2,1,36.

बद्धकोशमपि तिष्ठति क्षणं सावशेषविवरं कुशेशयम् ।
षट्पदाय वसति ग्रहीष्यते प्रीतिपूर्वमिव दातुमन्तरम् ॥ ३९ ॥

एतत् कुशेशयं राजीवं बद्धकोशमपि सावशेषविवरं बद्धमित्यर्थः । ...¹ ॥ ३९ ॥

1. MS: ... (lacuna marked by a blank of 10 spaces).

दूरमग्नपरिमेयरश्मिना¹ वारुणी दिगरुणेन भास्वता² ।
भाति केसरवतेव मण्डिता बन्धुजीवतिलकेन कन्यका ॥ ४० ॥

वारुणी दिक् प्रतीची लोहितेन रविणा राजते बन्धुजीवकुसुमचित्रकेन
कुमारीव । दूरमत्यर्थं वृडिता अत एव परिमेया अल्पा रश्मयो यस्येति भानु-
विशेषणम् । तिलकेनापि केसरवता सकिञ्जल्केन ॥ ४० ॥

1. K, N: °मग्न° 2. K, N: भानुना

सामभिः सहचराः¹ सहस्रशः स्यन्दनाश्वहृदयंगमस्वनैः ।
भानुमग्निपरिकीर्णतेजसं संस्तुवन्ति किरणोष्मपायिनः² ॥ ४१ ॥

एते सहचरा वालखिल्याः सहस्रशो रविं सामभिः नुवन्ति । रविरथेन सह गमनात् तेषां सहचरत्वम् । अतिबहुत्वात् सहस्रसंख्यात्वम् । कीदृशैः सामभिः । स्यन्दनाश्वानां रथतुरगाणां हृदयंगमो मनोहरः स्वनः शब्दो येषां तैः । भानु³ कीदृशम् । अग्निपरिकीर्णतेजसमग्नौ परिकीर्णं निक्षिप्तं तेजो येन । रात्रौ ह्यग्नौ तेजो निक्षिप्य भानुरस्तं यातीति प्रसिद्धिः । कीदृशा वालखिल्याः । किरणानामूष्माणमौष्ण्यं पिवन्तीति ते तथोक्ताः ॥ ४१ ॥

1. MS: सहचरः 2. MS: °णोश्मपा° 3. MS: भानु

सोऽयमानतशिरोधरैर्हयैः¹ कर्णचामरविघटितेक्षणैः ।
अस्तमेति युगभिन्नकेसरैः² संनिधाय दिवसं महोदधौ ॥ ४२ ॥

1. MS: सायमा°ह्रैः 2. K, N: युगभुग्नके°

खं प्रसुप्तमिव प्रस्थिते¹ रवौ तेजसो महत ईदृशी गतिः ।
तत्प्रकाशयति यावदुद्गतं² मीलनेन³ खलु तावतश्च्युतम्⁴ ॥ ४३ ॥

1. K, N: संस्थिते 2. K, N: यावदुत्थितं 3. K, N: मीलनाय
4. N: तावता च्यु°

संध्ययाप्यनुगतं रवेः पदं¹ वन्द्यमस्तशिखरे समर्पितम् ।
²येन पूर्वमुदये⁻² पुरस्कृता नानुयास्यति कथं तमापदि ॥ ४४ ॥

1. K, N: वपुर् 2-2. K, N: प्राक्तथेयमुदये

रक्तपीतकपिशाः पयोमुचां कोटयः कुटिलकेशि भान्त्यमूः¹ ।
द्रक्ष्यसि त्वमिति सांध्यवेलया वर्तिकाभिरिव साधु मण्डिताः² ॥ ४५ ॥

1. MS: भान्त्यमी 2. K, N: वर्तिताः

सिंहकेसरसटासु भूभृतां¹ पल्लवप्रसविषु ह्रुमेषु च ।
पश्य धातुशिखरेषु चात्मना² संविभक्तमिव सांध्यमातपम् ॥४६॥

1. K, N: भूभृता 2. MS: चात्मन

पार्ष्णिमुक्तवसुधास्तपस्विनः पावनाम्बुसरसाञ्जलिक्रियाः¹ ।
ब्रह्म गूढमभिसंध्यमादताः शुद्धये विधिविदो गृणन्त्यमी ॥४७॥

1. K, N: °म्बुरचिताञ्ज⁰

तन्मृहूर्तमनुमन्तुमर्हसि¹ प्रस्तुताय नियमाय मामपि ।
त्वां विनोदनिपुणः सखीजनो वल्गुवादिनि विनोदयिष्यति ॥४८॥

1. MS: °नुमन्तु°

निर्विभुज्य दशनच्छदं ततो वाचि भर्तुरवधीरणापरा ।
शैलराजतनया समीपगामाललाप विजयामहेतुकम्¹ ॥ ४९ ॥

1. MS: °तुकाम्

ईश्वरोऽपि दिवसात्ययोचितं मन्त्रपूर्वमनुतस्थिवान् विधिम् ।
पार्वतीमवचनामसूयया प्रत्युपेत्य पुनराह सस्मितम् ॥५०॥

मुञ्च कोपमनिमित्तकोपने संध्यया प्रणमितोऽहमन्यथा¹ ।
किं न वेद्मि² सहधर्मचारिणीं³ चक्रवाकसमवृत्तिरात्मनः⁴ ॥५१॥

1. K, N: °तोऽस्मि नान्यथा 2. K, N: वेत्ति 3. K, N: °चारिणं
4. K, N: °वृत्तिमात्मनः

निर्मितेषु पितृषु स्वयंभुवा या तनुः सुतनु पूर्वमुज्झिता ।
सेयमस्तमुदयं च गाहते¹ तेन मानिनि ममात्र गौरवम् ॥५२॥

1. K, N: सेव्यते

तामिमां तिमिरवृद्धिपीडितां¹ ²⁻भूमिलग्नतमसं व्यवस्थिताम्⁻² ।
एकतस्तटतमालमालिनीं पश्य धातुरसनिघ्नगामिव ॥५३॥

1. K, N: ⁰वृत्तिपी⁰ 2-2. K, N: भूमिलग्नमिव संप्रति स्थिताम्

सांध्यमस्तमितशेषमातपं रक्तलेखमपरा¹ बिभर्ति दिक् ।
संपरायवसुधा सशोणितं मण्डलाग्रमिव तिर्यगुज्झितम्² ॥ ५४ ॥

1. N: रक्त्रेख⁰ 2. K, N: ⁰गुत्थितम्

यामिनीदिवससंधिसंभवे तेजसि व्यवहिते सुमेरुणा ।
एतदन्धतमसं निरङ्कुशं¹ दिक्षु धीरनयने² विजृम्भते ॥ ५५ ॥

1. K, N: निरगलं 2. K, N: दीर्घनयने

नोर्ध्वमीक्षणगतिर्न चाप्यधो¹ नाभितो न पुरतो न पृष्ठतः ।
लोक एष तिमिरोल्ववेष्टितो गर्भवास इव तिष्ठते² निशि ॥५६॥

1. MS: चाप्यति 2. K, N: वर्तते

शुद्धमाबिलमवस्थितं चलं वक्रमार्जवगुणान्वितं च यत् ।
सर्वमेव तमसा समीकृतं ¹⁻धिङ्महत्वमसतां हतान्तरम्⁻¹ ॥५७॥

1-1. MS: ⁰महत्वसहतां महान्तरम्

नूनमुन्नमति यज्वनां पतिः शार्वरस्य तमसो निवृत्तये¹ ।
पुण्डरीकमुखि² दिङ्मुखं यथा³ कैतकैरिव रजोभिराहतम्³ ॥५८॥

1. K, N: निषिद्धये 2-2. K, N: पूर्वदिङ्मुखं 3. K, N: °रावृतम्

मन्दरान्तरितमूर्तिना निशा लक्ष्यते शशभृता सतारका ।
त्वं मया प्रियसखीसमागता श्रोष्यतेव वचनानि पृष्ठतः ॥ ५९ ॥

रुद्धनिर्गमनमा दिनक्षयात् पूर्वदृष्टतनुचन्द्रिकास्मितम् ।
एतदुद्गिरति रात्रिचोदिता दिग्रहस्यमिव चन्द्रमण्डलम् ॥ ६० ॥

पश्य पक्कफलनीफलत्विषा बिम्बलाञ्छितवियत्सरोम्भसा ।
विप्रकृष्टविषयं¹ हिमांशुना चक्रवाकमिथुनं विडम्ब्यते² ॥६१॥

1. K, N: °विवरं 2. MS: विडम्बते

शक्यमोषधिपतेर्नवोदयाः¹ कर्णपूररचनाकृते तव ।
अप्रगल्भयवसूचिकोमलाश्छेत्तुमग्रनखसंपुटैः कराः ॥ ६२ ॥

1. MS: °दया

अङ्गुलीभिरिव केशसंचयं संनियम्य¹ तिमिरं मरीचिभिः ।
कुङ्कुमलीकृतसरोजलोचनं चुम्बतीव रजनीमुखं शशी ॥ ६३ ॥

1. K, N: संनिगृह्य

पश्य पार्वति नवेन्दुरश्मिभिर्भिन्नसान्द्रतिमिरं¹ नभस्तलम् ।
लक्ष्यते द्विरदभोगदूषितं संप्रसीददिव मानसं सरः ॥६४॥

1. K, N: °श्मिभिः सामिभिन्नतिमिरं

रक्तभावमपहाय चन्द्रमा जात एष परिशुद्धमण्डलः ।
विक्रिया न खलु कालदोषजा निर्मलप्रकृतिषु स्थिरोदया ॥६५॥

उन्नतेषु शशिनः प्रभा स्थिता निम्नसंश्रयपरं निशातमः ।
नूनमात्मसदृशी प्रकल्पिता वेधसेह¹ गुणदोषयोर्गतिः ॥ ६६ ॥

1. K, N: वेधसेव

¹⁻चन्द्रपादजनितप्रवृत्तयश्चन्द्रकान्तजलबिन्दवो गिरौ⁻¹ ।
मेखलातरुषु निद्रितानमून् बोधयन्त्यसमये² शिखण्डिनः ॥६७॥

1-1. K, N: ⁰प्रवृत्तिभिश्चन्द्र⁰विन्धुभिर्गिरिः 2. K, N: बोधयत्यस⁰

कल्पवृक्षशिखरेषु संप्रति प्रस्फुरद्भिरविकल्पसुन्दरि ।
हारयष्टिगणनामिवांशुभिः ¹⁻कर्तुमेति सकुतहलः⁻¹ शशी ॥६८॥

1-1. K, N: कर्तुमुद्यतकु⁰

उन्नतावनतभागवत्तया चन्द्रिका सतिमिरा गिरेरियम् ।
¹⁻भक्तिभिर्बहुविधाभिरर्पिता भाति⁻¹ भूतिरिव मत्तदन्तिनः ॥६९॥

1-1. K: ⁰पिताभाति

एतदुच्छ्वसितपीतमैन्दवं¹ सोढुमक्षममिव प्रभारसम् ।
मुक्तषट्पदविरावमञ्जसा भिद्यते कुमुदमा निबन्धनात् ॥ ७० ॥

1. MS: ⁰दुच्छ्वसतिपी⁰

पश्य कल्पतरुलम्बि शुद्धया ज्योत्स्नया जनितरूपसंशयम् ।
मारुते चलति चण्डि केवलं व्यज्यते विपरिवृत्तमंशुकम् ॥७१॥

शक्यमङ्गुलिभिरुद्धतैरधः¹ शाखिनां पतितपुष्पपेशलैः ।
पत्रजर्जरशशिप्रभाचयैरेभिरुत्कचयितुं² तवालकाः³ ॥ ७२ ॥

1. K, N: ⁰रुद्धतै⁰ 2. K, N: ⁰प्रभालवै⁰ 3. K, N: ⁰लकान्

एष चारुमुखि योगतारया युज्यते तरलबिम्बया शशी ।
साध्वसादुपगतप्रकम्पया कन्ययेव नवदीक्षया वरः ॥ ७३ ॥

पाकभिन्नशरकाण्डगौरयोरुल्लसत्प्रतिकृतिप्रसन्नयोः¹ ।
रोहतीव तव गण्डलेखयोश्चन्द्रबिम्बनिमिताक्षि² चन्द्रिका ॥ ७४ ॥

1. K, N: ⁰प्रदीप्तयोः 2. K, N: निहिताक्षि

लोहितार्कमणिभाजनार्पितं कल्पवृक्षमधु बिभ्रती स्वयम् ।
त्वामियं¹ स्थितिमती समागता⁻¹ गन्धमादनवनाधिदेवता² ॥ ७५ ॥

1-1. K, N: ⁰मतीमुष्मस्थिता 2. MS: ⁰वनादिदे⁰

आर्द्रकेसरसुगन्धि ते मुखं मत्तमत्तनयनं¹ स्वभावतः ।
अत्र लब्धवसतिर्गुणान्तरं किं² विलासिनि मदः³ करिष्यति ॥ ७६ ॥

1. K, N: रक्तमेव नयनं 2. K, N: कं 3. K, N: मधुः

मान्यभक्तिरथवा सखीजनः सेव्यतामिदमनङ्गदीपनम्¹ ।
इत्युदारमभिधाय शङ्करस्तामपाययत पानमम्बिकाम् ॥ ७७ ॥

1. K, N: दीपकम्

पार्वती तदुपभोगसंभवां¹ विक्रियामपि सखीं² मनोहराम् ।
अप्रतर्क्यविधियोगनिर्मितामाग्रतेव³ सहकारतां ययौ ॥ ७८ ॥

1. K, N: तदुपयोग⁰ 2. K, N: सतीं 3. K, N: ⁰योगकारिता⁰;
N: ⁰मिता नम्र⁰

तत्क्षणं विपरिवर्तितहियोर्नेष्यतोः शयनमिद्वरागयोः ।
सा बभूव वशवर्तिनी द्वयोः प्रेयसः¹ सुवदना मदस्य च ॥७९॥

1. K, N: शूलिनः

घूर्णमाननयनं¹ स्खलत्कथं स्वेदबिन्दु मदकारणस्मितम् ।
आननेन न तु तावदीधरश्चक्षुषा चिरमुमामुखं पपौ ॥ ८० ॥

1. MS: ^०नयन

तां विलम्बितपनीयमेखलामुद्रहञ्जघनभारदुर्वहाम् ।
ध्यानसंभृतविभूतिगोचरं¹ प्राविशन्मणिशिलागृहं हरः ॥ ८१ ॥

1. K, N: ^०भूतिसंभृतं

तत्र हंसधवलोत्तरच्छदं जाह्नवीपुलिनचारुदर्शनम् ।
अध्यशेत शयनं प्रियासखः शारदाभ्रमिव रोहिणीपतिः ॥ ८२ ॥

¹-क्लिष्टकेशमतिलुप्तचन्दनं हृत्पथार्पितनखं⁻¹ समत्सरम् ।
तस्य तच्छिदुरमेखलागुणं² पार्वतीरतमभून्न वृत्तये⁻² ॥ ८३ ॥

1. K, N: ^०बलु^० व्यत्यया^० 2. K, N: ^०भूदतृ^०

केवलं प्रियतमादयालुना ज्योतिषामवनतासु पङ्क्तिषु ।
तेन तत्परिगृहीतवक्षसा नेत्रमीलनकुतूहलं कृतम् ॥ ८४ ॥

स व्यबुध्यत बुधस्तवोचितः शातकौम्भकमलाकरैः¹ सह² ।
मूर्च्छनापरिगृहीतकैशिकैः किंनरैरुषसि गीतमङ्गलः ॥८५॥

1. K, N: ^०शातकुम्भ^० 2. K, N: समम्

तौ क्षणं विशिथिलोपगूहनौ¹ दम्पती चलितमानसोर्मयः² ।
पद्मभेदपिशुनाः³ सिषेविरे गन्धमादनवनान्तमारुताः ॥८६॥

1. K, N: शिथिलितोपगृह्णो 2. K, N: रचितमा⁰ 3. K, N:
⁰भेदनिपुणाः

ऊरुमूलनखमार्गराजिभिस्तत्क्षणं हृतविलोचनो हरः ।
 वाससः प्रशिथिलस्य संयमं कुर्वतीं प्रियतमामवारयत् ॥ ८७ ॥

स प्रजागरकषायलोचनं गाढदन्तपदताडिताधरम् ।
 आकुलालकमपास्तचित्रकं¹ वीक्ष्य² तृप्तिमगमन्न³ तन्मुखम्⁴ ॥ ८८ ॥

1. K, N: ⁰लकमरंस्त रागवान् 2. K, N: प्रेक्ष्य 3. K, N: भिन्न-
 तिलकं 4. K, N: प्रियामु⁰

तेन भिन्नविषमोत्तरच्छदं¹ मध्यपिण्डितविसृत्रमेखलम् ।
 निर्मलेऽपि शयनं निशात्यये नोज्झितं चरणरागरञ्जितम्² ॥ ८९ ॥

1. K, N: भङ्गिवि⁰ 2. K, N: ⁰गलाञ्छितम्

स प्रियामुखरसं दिवानिशं तर्षवृद्धिजननं¹ सिषेविषुः ।
 दर्शनप्रणयिनामदृश्यतामाजगाम² विजयानिवेदनात्³ ॥ ९० ॥

1. K, N: हर्षं⁰ 2. MS: ⁰यिनां दृ⁰ 3. K, N: ⁰निवेदितः

समदिवसनिशीथं सङ्गिनस्तत्र शम्भोः
 शतमगमदृत्नां सारमेका¹ निशेव ।
 न च² सुरतसुखेभ्यश्छिन्नतृष्णो बभूव
 ज्वलन इव समुद्रान्तर्गतस्तज्जलेषु³ ॥ ९१ ॥

1. K, N: सार्धमेका 2. K, N: स 3. K, N: ⁰जलोर्ध्वः; MS:
⁰जलेव

इति कुमारसंभवे अष्टमः सर्गः
 कृतिः श्रीमत्कालिदासस्येति शुभम्

And on the margin : वल्लभदेवकृता कुमारसंभवकाव्यटीका ।

VERSE-INDEX

अ		अथाजिनाषाढधरः...	5,29
अकिंचनः सन्प्रभवः...	5,76	अथानुरूपाभिनिवेशः...	5,6
अखण्डितं प्रेम लभस्व...	7,28	अथावमानेन पितुः...	1,20
अगूढसद्भावमिती...	5,61	अथाह वर्णी विदितो...	5,64
अङ्काद्यावङ्कमुदी...	7,5	अथेन्द्रियक्षोभमयुग्मः...	3,69
अङ्गुलीभिरिव केशः...	8,63	अथोपनिन्ये गिरिशायः...	3,65
अच्छिन्नामलसंतानाः...	6,69	अथोरुदेशादवतार्यः...	3,11
अणिमादिगुणोत्थानम्...	6,75	अथौषधीनामधिपस्यः...	7,1
अत आहर्तुमिच्छामि...	6,28	अद्य प्रभृति भूतानाः...	6,56
अतन्द्रिता सा स्वयमेव...	5,14	अद्य प्रभृत्यनवमाङ्गि...	5,85
अतोऽद्य किञ्चिद्भूवती...	5,39	अधःप्रस्थापिताश्वेन...	6,7
अथ ते मुनयः सर्वे...	6,15	अध्यापितस्योशनसापि...	3,6
अथ ते मुनयो दिव्याः...	6,47	अनन्तरत्नप्रभवस्य...	1,3
अथ तैः परिदेविताक्षरैः...	4,25	अनन्यभाजं पतिमा...	3,63
अथ मदनवधूरुपः...	4,46	अनर्घ्यमर्घ्येण तमद्वि...	1,57
अथ मोहपरायणाः...	4,1	अनेन धर्मः सविशेषः...	5,37
अथ मौलिगतस्येन्दोः...	6,25	अनेन सम्बन्धमवाप्यः...	7,67
अथ वा सुमहत्येषाः...	6,24	अन्योन्यमुत्पीडयदुः...	1,39
अथ विबुधगणांस्ताः...	7,94	अपमेघोदयं वर्षम्...	6,54
अथ विश्वात्मने गौरी...	6,1	अपि क्रियार्थं सुलभः...	5,32
अथ स मुकुलिताक्षी...	3,75	अपि त्वदार्वाजितवारि...	5,33
अथ सर्वस्य धातारः...	2,3	अपि प्रसन्नं हरिणेषु...	5,34
अथ सललितयोषिद्...	2,64	अप्यवस्तुनि कथाप्रवृत्तये...	8,6
अथ सा पुनरेव...	4,4	अभिलाषमुदीरिते...	4,41
अथाग्रहस्ते मुकुली...	5,62	अभ्युन्नताङ्गुष्ठनखः...	1,32
अथाङ्गिरसमग्रण्यः...	6,65	अमी च कथमादित्याः...	2,24
अथाङ्गुलिभ्यां हरितालः...	7,23	अमी हि वीर्यप्रभवं...	3,15

अमुना ननु पार्श्वः...	4,29	आ	
अमुनैव कषायितः...	4,34	आज्ञापय ज्ञातविशेषः...	3,3
अयाचितारं न हि...	1,51	आत्मानमात्मना वेत्ति...	2,10
अयाचितोपस्थितमम्बु...	5,21	आत्मानमालोक्य च शोभः...	7,22
अयि जीवितनाथः...	4,3	आप्लुतास्तीरमन्दारः...	6,5
अयि सम्प्रति देहि...	4,28	आमेखलं सञ्चरतां...	1,5
अयुक्तरूपं किमतः...	5,68	आर्द्रकेसरसुगन्धि ते...	8,76
अरण्यबीजाञ्जलिदानः...	5,13	आर्याप्यरुन्धती तत्र...	6,32
अर्धाचिता सत्वरमु...	7,61	आलोकमार्गं सहसा...	7,57
अलं विवादेन यथा...	5,81	आलोचनान्तं श्रवणे...	7,83
अलकामतिवाह्ये...	6,37	आवर्जितजटामौलि...	2,26
अलभ्यशोकाभिभवेयः...	5,42	आवर्जिता किञ्चिदिव...	3,54
अलिपङ्क्तिरनेकशः...	4,15	आवसद्भिरुज्जङ्गणं...	8,38
अवगम्य कथीकृतं...	4,13	आशंसता बाणगति...	3,14
अवचितबलिपुष्पा...	1,59	आसक्तबाहुलतया...	6,8
अवधानपरे चकार...	4,2	आसक्तशुक्लागुरु...	7,15
अवस्तुनिर्बन्धपरे...	5,65	इ	
अवृष्टिसंरम्भमिवाम्बु...	3,48	इच्छाविभूत्योरनुरूप...	7,29
अवैमि ते सारमतः...	3,13	इतः स दैत्यः प्राप्तश्री...	2,55
अवैमि पूतमात्मानं...	6,57	इति चापि विधाय...	4,37
अवैमि सौभाग्यमदेन...	5,48	इति चाह स धर्मया...	4,43
अशोकनिर्भस्मितपद्म...	3,53	इति चैनमुवाच...	4,27
असंपदस्तस्य वृषेण...	5,79	इति तेभ्यो नुतीः श्रुत्वा...	2,16
असंभृतं मण्डनम...	1,30	इति देहविमुक्तये...	4,39
असंमतः कस्तव...	3,5	इति द्विजातौ प्रतिकूल...	5,73
असह्यहुङ्कारनिर्वर्ति...	5,53	इति प्रविश्याभिहिता...	5,50
असूत सद्यः कुसुमा...	3,26	इति व्याहृत्य विबुधान्...	2,62
असूत सा नागवधू...	1,19	इति श्रुतेच्छामनुशा...	5,4
अस्तोतुः स्तूयमानस्य...	6,83	इतो गमिष्याम्यथवेति...	5,83
अस्त्युत्तरस्यां दिशि...	1,1	इत्थं रतेः किमपि...	4,45
अस्मिन् सुराणां विजया...	3,19	इत्थं विधिज्ञेन पुरो...	7,85
अहो स्थिरः कोऽपि...	5,46	इत्थमाराध्यमानोऽपि...	2,40

इत्यद्भुतैकप्रभवः...	7,36	उवाच चैनं परमार्थः...	5,74
इत्यभौममनुभूयः...	8,28	ऊ	
इत्युचिवांस्तमेवार्थः...	6,64	ऊरूमूलनखमार्गंराजिः...	8,87
इत्योषधिप्रस्थविलासिः...	7,68	ऋ	
इदमत्रोत्तरं न्याय्यम्...	6,86	ऋजुतां नयतः स्मरामिः...	4,23
इयं किलेन्द्रप्रभृती...	5,52	ए	
इयं च तेऽन्या पुरतो...	5,69	एकेव सत्यामपि पुत्रः...	7,4
इयमेत्य पतङ्गवर्त्मना...	4,20	एकैव मूर्तिर्बिभिदे...	7,44
इयेष सा कर्तुमवन्ध्यः...	5,2	एतदुच्छ्वसितपीतः...	8,70
ई		एतावता नन्वनुमेयः...	1,36
ईप्सितार्थक्रियोदारः...	6,89	एतावदुक्त्वा तनयाः...	6,88
ईश्वरोऽपि दिवसात्ययोः...	8,50	एते वयममी दाराः...	6,63
उ		एवं यथात्य भगवन्...	2,31
उच्चैरुच्चैःश्रवास्तेन...	2,47	एवं वाच्यः स कन्यार्थः...	6,31
उत्तरन्ति विनिकीर्यः...	8,35	एवंवादिनि देवर्षी...	6,84
उत्पाट्य मेरुशृङ्गाणि...	2,43	एवमालिनिगृहीतः...	8,5
उद्गीथः प्रणवो यासां...	2,12	एवमिन्द्रियसुखस्य...	8,20
उद्वेजयत्यङ्गुलिपार्ष्णिः...	1,11	एष चारुमुखि योगः...	8,73
उन्नतावनतभागवत्तया...	8,69	एष वृक्षशिखरे कृता...	8,36
उन्नतेन स्थितिमता...	6,30	एहि शर्वार्पणा वत्से...	6,87
उन्नतेषु शशिनः प्रभा...	8,66	क	
उन्मीलितं तूलिकयेव...	1,31	कण्ठस्य तस्याः स्तनः...	1,41
उपपन्नमिदं सर्वम्...	6,66	कदाचिदासन्नसखी...	5,5
उपमानमभूद्विला...	4,5	कपालनेत्रान्तरलब्धः...	3,49
उपात्तवर्णं चरिते...	5,55	कपोलकण्ठः करिभिः...	1,9
उपाददे तस्य सहस्रः...	7,41	कम्पेन मूर्धनः शतपत्रः...	7,46
उपासितुं सा च पिनाकः...	3,58	कयासि कामिन् सुरता...	3,8
उभे एव क्षमे सोढुं...	2,60	कर्णार्पितो रोध्रकषायः...	7,17
उमापि नीलालकम्...	3,62	कर्तव्यं वो न पश्यामि...	6,61
उमारूपेण ते यूयं...	2,59	कल्पवृक्षशिखरेषु...	8,68
उमा वधूर्भवान् दाता...	6,82	कल्पितान्योन्यसामर्थ्यैः...	6,76
उमास्तनोद्भेदमनु...	7,24	काठिन्यं स्थावरे काये...	6,73

कामस्तु बाणावसरः	3,64	गणा नमेरुप्रसवा	1,54
कामेकपत्नीव्रतदुःखः	3,7	गत एव न ते निव	4,30
किं येन सृजसि व्यक्तं	6,23	गामघास्यत् कथं नागो	6,68
किं चायमरिदुर्वारः	2,21	गीतान्तरे च श्रमवारि	3,38
किञ्चित्प्रकाशस्तिमितोग्रः	3,47	गुरुः प्रगल्भेऽपि वयः	1,50
किमित्यपास्याभरणानि	5,43	गुरोर्नियोगाच्च नगेन्द्रः	3,17
किमिदं द्युतिमात्मीयां	2,19	गोप्तारं सुरसेनानां	2,52
कियञ्चिरं श्राम्यसि गौरि	5,49	घ	
कुले प्रसूतिः प्रथमस्य	5,40	घूर्णमाननयनं स्खल	8,80
कुवेरजुष्टां दिशमुष्णः	3,25	च	
कुवेरस्य मनःशल्यं	2,22	चतुष्कपुष्पप्रकरा	5,67
कुसुमायुधपत्नि दुर्लभः	4,40	चन्द्रं गता पद्मगुणान्न	1,42
कुसुमास्तरणे सहायः	4,35	चन्द्रपादजनितप्रवृत्तः	8,67
कृतवानसि विप्रियं	4,7	चुम्बनादलकचूर्णः	8,19
कृताभिषेकां हुतजातः	5,15	चुम्बनेष्वधरपानः	8,8
क्लृप्तोपकारां चतुरः	7,87	चूताङ्कुरास्वादकषायः	3,32
केनाभ्यसूया फलका	3,4	ज	
केवलं प्रियतमादया	8,84	जगद्योनिरयोनिस्त्वं	2,9
कैतवेन शयिते कु	8,3	जङ्गमं प्रैष्यपक्षे वः	6,58
क्रियतां कथमन्यमः	4,22	जयाशा यत्र चास्माकं	2,49
क्रोधं प्रभो संहरः	3,72	जालान्तरप्रेषितदृष्टिः	7,60
क्लमं ययौ कन्दुकलीलः	5,18	जितसिंहभया नागा	6,39
क्लिष्टकेशमतिलुप्तः	8,83	ज्वलन्मणिशिखाश्चैनं	2,38
क्व नु ते हृदयङ्गमः	4,24	त	
क्व नु मां त्वदधीनः	4,6	तं यथात्मसदृशं वरं	8,16
क्षीरोदवेलेव सफेनः	7,26	तं लोकपालाः पुरुहूतः	7,45
ख		तं वीक्ष्य वेपथुमतो	5,84
खं प्रसुप्तमिव प्रस्थिते	8,43	त आकाशमसिष्यामं	6,36
खे खेलगामी तमुवाहः	7,49	ततःपरं तत्र गिरीन्द्रः	7,93
ग		ततः परममित्युक्त्वा	6,35
गगनादवतीर्णा सा	6,49	ततो गणैः शूलभृतः	7,40
गङ्गास्रोतःपरिक्षिप्तः	6,38	ततो भुजङ्गाधिपतेः	3,59

ततो मन्दानिलीद्धूतः	2,29	तपस्विनः स्थाणुवनौकः	3,34
ततोऽवतीर्याच्युतदत्तः	7,70	तमन्वगिन्द्रप्रमुखाश्च	7,71
तत्कृतानुग्रहापेक्षी	2,39	तमभ्यगच्छत्प्रथमो	7,43
तत्क्षणं विपरिवर्तितः	8,79	तमर्थमिव भारत्या	6,79
तत्प्रयातौषधिप्रस्थः	6,33	तमवेक्ष्य रुरोद सा	4,26
तत्र काञ्चनशिलातला	8,29	तमातिथेयी बहुमानः	5,30
तत्र निश्चित्य कन्दर्पः	2,63	तमाशु विघ्नं तपसः	3,74
तत्र वेत्रासनासीनान्	6,53	तमृद्धिमद्वन्धुजना	7,52
तत्र हंसधवलोत्तरः	8,82	तमेकदृश्यं नयनैः	7,63
तत्राग्निमाधाय समित्सः	1,56	तं मातरो देवमनु	7,38
तत्रेश्वरो विष्टरभाग्यः	7,72	तया दुहित्रा सुतरां	1,23
तथापि तप्तं सवितुः	5,20	तया विवृद्धाननचन्द्रः	7,74
तथापि तावत् कर्मिश्चिद्	6,62	तया व्याहृतसंदेशा	6,2
तथा समक्षं दहता	5,1	तयोः समापत्तिषु कातः	7,75
तथेति शेषामिव भर्तुः	3,22	तस्मात् प्रदेशाच्च वितानः	7,12
तदङ्गसंस्पर्शमवाप्य	5,78	तस्मिन्नुपायाः सर्वे नः	2,48
तदनु ज्वलनं मदः	4,36	तस्मिन् मघोनस्त्रिदशान्	3,1
तदागमनकार्यं नः	6,74	तस्मिन् मुहूर्ते पुरमुन्दः	7,56
तदाप्रभृत्युन्मदना	5,54	तस्मिन् वने संयमिनां	3,24
तदिच्छाम विभो सृष्टः	2,51	तस्मिन् विप्रकृताः काले	2,1
तदिदं क्रियतामनन्तरं	4,32	तस्मिन् संयमिनामाद्ये	6,34
तदिदं परिरक्षः	4,44	तस्मै जयाशीः ससृजे	7,47
तदीयास्तोयदेष्टव्यः	2,50	तस्मै शशंस प्रणिपत्य	3,60
तदीषदार्द्रारुणगण्डः	7,81	तस्मै हिमाद्रेः प्रयतां	3,16
तद्गच्छ सिद्धये कुरु	3,18	तस्य जातमलयस्थली	8,25
तद्गौरवान्मङ्गलः	7,31	तस्याः करं शैलगुरूपः	7,76
तद्दर्शनादभूच्छम्भो	6,13	तस्याः प्रविष्टा नतनाभिः	1,37
तद्ब्रूत वत्साः किमितः	2,28	तस्यात्मा शितिकण्ठस्य	2,61
तं देशमारोपितपुष्पः	3,35	तस्यानुमेने भगवान्	7,92
तन्मातरं चासुमुखी	6,91	तस्याः शलाकाञ्जननि	1,46
तन्मुहूर्तमनुमन्तुः	8,48	तस्याः सखीभ्यां प्रणिपातः	3,61
तपःपरामर्शविवृद्धः	3,71	तस्याः मुजातोत्पलपत्रः	7,20

तस्योपकण्ठे घननील...	7,51	तौ दम्पती त्रिः परिणीय...	7,79
तस्योपायनयोग्यानि...	2,37	तौ सन्धिषु व्यञ्जितवृत्ति...	7,90
तां रोध्रकल्केन...	7,9	त्रिभागशेषासु निशासु...	5,56
तां विलम्बितपनीय...	8,81	त्वत्सम्भावितमात्मानं...	6,20
तां वीक्ष्य सर्वावयवा...	3,57	त्वमेव तावत्परिचिन्तय...	5,66
तां हंसमालाः शरदीव...	1,29	त्वमेव हव्यं होता च...	2,15
तानर्घ्यानर्घ्यमादाय...	6,50	त्वं पितृणामपि पिता...	2,14
तां नारदः कामचरः...	1,49	त्वामामनन्ति प्रकृति...	2,13
तामगौरवभेदेन...	6,12	द	
तामर्चिताभ्यः कुलदेव...	7,27	ददौ सरःपङ्कजरेणु...	3,37
तामस्मदर्थं युष्माभि...	6,29	दर्पणे च परिभोग...	8,11
तामिमां तिमिरवृद्धि...	8,53	दण्टतामरसकेसर...	8,32
तां पार्वतीत्याभिजनेन...	1,25	दण्टमुक्तमधरोष्ठ...	8,18
तां पुलोमतनया...	8,27	दिने दिने सा परिवर्ध...	1,24
तां प्रणामादरस्त्रस्त...	6,90	दिवं यदि प्रार्थयसे...	5,44
तां प्राङ्मुखीं तत्र निवेश्य	7,13	दिवाकराद्रक्षति यो...	1,12
तावत्पताकाकुलमिन्दु...	7,69	दिवापि निष्ठचूतमरीचि...	7,35
तावद्दरस्यापि कुवेर...	7,30	दुगूलवासाः स वधू...	7,73
तासां च पश्चात्कनक...	7,39	दूरमग्नपरिमेय...	8,40
तासां मुखैरासव...	7,62	दृष्टिप्रदीपं परिहृत्य...	3,43
तिर्यगूर्ध्वमधस्ताच्च...	6,71	देवास्तदन्ते हरमूढ...	7,91
तिसृभिस्त्वमवस्थाभि...	2,6	द्रवः सङ्घातकठिनः...	2,11
तीन्नाभिषङ्गप्रभवेन...	3,73	द्रुमेषु सख्या कृतजन्म...	5,59
तुषारसंघातशिलाः...	1,55	द्वयं गतं सम्प्रति...	5,70
तेन भिन्नविषमोत्तर...	8,89	द्विधा प्रयुक्तेन च...	7,89
तेनामरवधूहस्त...	2,41	ध	
ते प्रभामण्डलैर्व्योम...	6,4	धर्मोणापि पदं शर्वे...	6,14
तेषामाविरभूद्ब्रह्मा...	2,2	धातुताम्राधरः प्रांशु...	6,51
तेषां मध्यगता साध्वी...	6,11	धूपेन सन्त्याजितमार्द्र...	7,14
ते सन्नानि गिरेर्वेगा...	6,48	ध्रुवेण भर्त्रा ध्रुवद...	7,84
ते हिमालयमामन्त्र्य...	6,93	न	
तौ क्षणं विशिथिलोप...	8,86	न केवलं दरीसंस्थं...	6,60

न नूनमारूढरुषा...	7,66	पर्याप्तपुष्पस्तवक...	3,39
नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं...	2,4	पर्यायसेवामुत्सृज्य...	2,36
नयनान्यरुणानि घूर्ण...	4,12	पशुपतिरपि तान्यहानि...	6,94
नवपरिणयलज्जा...	7,95	पश्य कल्पतरुलम्बि...	8,71
न वेद्यि स प्रार्थित...	5,60	पश्य पक्वफलिनीफल...	8,61
नागेन्द्रहस्तास्त्वचि...	1,35	पश्य पश्चिमदिगन्त...	8,34
नाभिदेशनिहितः सकम्प...	8,4	पश्य पार्वति नवेन्दु...	8,64
निकामतप्ता द्विविधेन...	5,22	पाकभिन्नशरकाण्डगौर...	8,74
निनाय सात्यर्थहिमो...	5,25	पाणिपीडनविधेरन...	8,1
निमित्तेषु पितृषु...	8,52	पार्वती तदुपभोग...	8,78
निर्वाणभूयिष्ठमथास्य...	3,52	पार्ष्णिमुक्तवसुधास्त...	8,47
निर्विभुज्य दशनच्छदं...	8,49	पुनर्ग्रहीतुं नियमस्थया...	5,12
निवर्तयास्मादसमीक्षि...	5,72	पुराणस्य कवेस्तस्य...	2,17
निवार्यतामालि किम...	5,82	पुरे तावन्तमेवास्य...	2,33
निवेदितं निःश्वसितेन...	5,45	पुष्पं प्रवालोलपहितं...	1,43
निष्कम्पवृक्षं निभृत...	3,42	पूर्वभागतिमिरप्रवृ...	8,37
नीलकण्ठपरिभुक्त...	8,12	प्रणम्य शितिकण्ठाय...	6,81
नूनमुन्नमति यज्वनां...	8,58	प्रतिक्षणं सा कृतरूप...	5,9
नोर्ध्वमीक्षणगतिर्न...	8,56	प्रतिग्रहीतुं प्रणयि...	3,66
न्यस्ताक्षरा धातुरसेन...	1,7	प्रतिपद्य मनोहरं...	4,16
प		प्रत्यर्थिभूतामपि तां...	1,58
पत्युः शिरश्चन्द्रकला...	7,19	प्रभामहत्या शिखयेव...	1,27
पत्रान्तलम्बैर्जलबिन्दु...	7,88	प्रयुक्तपाणिग्रहणं...	7,78
पदं तुषारस्रुति धौत...	1,6	प्रयुक्तसत्कारविशेष...	5,38
पद्मकान्तिमरुणत्रिभाग...	8,30	प्रवातनीलोत्पलनि...	1,45
पद्मनाभचरणाङ्किता...	8,23	प्रशमादचिषामेत...	2,20
परलोकनवप्रवासिनः...	4,10	प्रसन्नदिग् पांसुविविक्त...	1,22
परलोकविधौ च...	4,38	प्रसाधिकालम्बितमग्न...	7,58
परस्परेण स्पृहणीय...	7,65	प्रसीद विश्राम्यतु वीर...	3,9
परिणेष्यति पार्वती...	4,42	प्राक्तनानां विशुद्धानां...	6,10
पर्यङ्कबन्धस्थिरपूर्व...	3,45	ब	
पर्याकुलत्वान्मरुतां...	2,25	बद्धकोशमपि तिष्ठति...	8,39

यावद्द्वयानि भूतानि...	6,80	विधिप्रयुक्तां प्रतिगृह्य...	5,31
योगिनो यं विचिन्वन्ति...	6,77	विन्यस्तवैङ्ग्यशिले...	7,10
यौवनान्तं वयो यस्मिन्...	6,44	विपत्प्रतीकारपरेण...	5,75
र		विबुधैरसि यस्य...	4,19
रक्तपीतकपिशाः पयो...	8,45	विभूषणोद्भासि पिनद्ध...	5,77
रक्तभावमपहाय...	8,65	विमुच्य सा हारम...	5,7
रचितं रतिपण्डित त्वया...	4,18	विरोधिसत्वोज्झितपूर्व...	5,16
रजनीतिमिराव...	4,11	विलोचनं दक्षिणम...	7,59
रात्रिवृत्तमनुयोक्तुमुद्यतं...	8,10	विवक्षता दोषमपि...	5,80
रावणध्वनिविभीतया...	8,24	विवृण्वती शैलसुता...	3,68
रुद्धनिर्गमनमा दिन...	8,60	विश्रावसुप्राग्रहरैः...	7,48
रेखाविभक्तश्च विभक्त...	7,18	विसृष्टरागादधरा...	5,10
रोमोद्गमः प्रादुरभू...	7,77	वीज्यते स च संसुप्तः...	2,42
लग्नद्विरेफाञ्जनभक्ति...	3,30	वृतं तेनेदमेव प्राङ्...	2,56
लज्जा तिरश्चां यदि...	1,47	वृत्तानुपूर्वे च न...	1,34
लतागृहद्वारगतोऽथ...	3,41	वैवाहिकीं तिथिं पृष्टा...	6,92
लब्धप्रतिष्ठाः प्रथमं...	2,27	वैवाहिकैः कौतुकसंवि...	7,2
लाङ्गूलविक्षेपविसर्पि...	1,13	व्यावृत्तगतिरुद्यान...	2,35
लीनद्विरेफं परिभूय	7,16	व्याहृता प्रतिवचो न...	8,2
लोहितार्कमणिभाजना...	8,75	श	
वचस्यवसिते तस्मिन्...	2,53	शक्यमङ्गुलिभिरुद्धतै...	8,72
वधू द्विजः प्राह तवैष...	7,82	शक्यमोषधिपतेर्नवो...	8,62
वधूविधात्रा प्रति...	7,86	शङ्खान्तरद्योति विलो...	7,33
वनेचराणां वनिता...	1,10	शशिना सह याति...	4,33
वपुर्विरूपाक्षमलक्ष्य...	5,71	शिखरासक्तमेघानां...	6,40
वर्गावुभौ देवमही...	7,53	शिरसा प्रणिपत्य...	4,17
वर्णप्रकर्षे सति कर्णि...	3,28	शिरीषमालाधिकसौकु...	1,40
वासराणि कतिचित् कथं...	8,13	शिलाशयां तामनिकेत...	5,24
विकीर्णसप्तर्षिबलि...	5,36	शिष्यतां निधुवनोपदे...	8,17
विदितं वो यथा स्वार्था...	6,26	शुचौ चतुर्णां ज्वलतां...	5,19
विधिना कृतमद्य...	4,31	शुद्धमाविलमवस्थितं...	8,57
विधिप्रयुक्तसत्कारैः	6,52	शूलिनः करतलद्वयेन...	8,7

शैलः सम्पूर्णकामोऽपि...	6,85	सस्वजे प्रियमुरोनि...	8,14
शैलात्मजापि पितरु...	3,76	स हि देवः परं ज्योतिः...	2,58
श्रुताप्सरोगीतिरपि...	3,40	साक्षाद्दृष्टोऽसि न पुन...	6,22
स		सा गौरसिद्धार्थनिवेश...	7,7
संयुगे सांयुगीनं त...	2,57	सांध्यमस्तमितशेष...	8,54
स कृत्तिवासास्तपसे...	1,53	सा प्रापदप्राप्तपरा...	7,50
सखी तदीया निजगाद...	5,51	सा भूधराणामधिपेन...	1,21
सख्युः प्रवालोद्गमचारु...	3,27	सा मङ्गलस्नानविशुद्ध...	7,11
स गोपतिं नन्दिभुजा...	7,37	सामभिः सहचराः...	8,41
स तथेति प्रतिज्ञाय...	6,3	सा राजहंसैरिव...	1,33
स ते दुहितरं साक्षात्...	6,78	सा लाजधूमाञ्जलिमिष्ट...	7,80
सत्यमर्काच्च सोमाच्च...	6,19	सा संभवद्भिः कुसुमै...	7,21
स दक्षिणापाङ्गनिविष्ट...	3,70	सिंहकेसरसटामु...	8,46
स देवदारुमवेदि...	3,44	सीकरव्यतिकरं मरीचि...	8,31
स द्विनेत्रं हरेश्चक्षुः...	2,30	सुगन्धिनिःश्वासविवृद्ध...	3,56
संतानकतरुच्छाया...	6,46	सुराः समभ्यर्थयितार...	3,20
संतानकाकीर्णमहा...	7,3	सोऽनुमान्य हिमवन्त...	8,21
संध्ययाप्यनुगतं रवेः...	8,44	सोऽयमानतशिरोधरै...	8,42
सप्तर्षिहस्तावचिता...	1,16	सोऽहं तृष्णातुरैर्वृष्टि...	6,27
स प्रजागरकषाय...	8,88	स्त्रीपुंसावात्मभागौ ते...	2,7
स प्रियामुखरसं दिवा...	8,90	स्थानमाह्निकमपास्य...	8,33
स प्रीतियोगाद्विकस...	7,55	स्थाने तपो दुश्चरमे...	7,64
समदिवसनिशीथं...	8,91	स्थाने त्वां स्थावरात्मान...	6,67
स माधवेनाभिमतेन...	3,23	स्थिताः क्षणं पक्षमसु...	5,23
स मानसी मेरुसखः...	1,18	स्मरसि स्मर मेखला...	4,8
संपत्स्यते वः कामोऽयं...	2,54	स्मरस्तथाभूतमयुग्म...	3,51
सर्गशेषप्रणयनाद्...	6,9	स्रस्तां नितम्बादवलम्ब...	3,55
सर्वं सखे त्वय्युपपन्न...	3,12	स्वकालपरिमाणेन...	2,8
सर्वाभिः सर्वदा चन्द्रः...	2,34	स्वयंविशीर्णंद्रुमपर्ण...	5,27
सर्वोपमाद्रव्यसमु...	1,48	स्वरेण तस्याममृत...	1,44
स वासवेनासनसनि...	3,2	स्वागतं स्वानधीकारान्...	2,18
स व्यबुध्यत बुध...	8,85		

ह		हिमव्यपायाद्विशदा ..	3,33
हरस्तु किंचित्परिवृत्त	3,67	हृदये वससीति...	4,9
हरितारुणचा ...	4,14	हेमतामरसताडित...	8,26
हावसूचितमदृष्ट...	8,15	ह्रीमानभूङ्गमिधरो	7,54

